

Ženske studije i istraživanja, Novi Sad
Ženské štúdie a výskumy, Nový Sad

SLOVENKY

Životné príbehy Sloveniek vo Vojvodine

Pripravile:

Antónia Ferková, Jarmila Hodoličová, Anna Jašková, Veronika
Mitrová

Futura publikacije
Nový Sad, 2003

Slovenky

Životné príbehy Sloveniek vo Vojvodine

Pripravili: Antónia Ferková, Dr. Jarmila Hodoličová, Anna Jašková, Veronika Mítrová

Nový Sad, 2003
Futura publikacije

Ďakujeme všetkým ženám, ktoré nám dôverne vyrozprávali svoje životné príbehy a dovolili nám ich uverejniť v tejto knihe. Ďakujeme prof. Dr. Svenke Savičovej, koordinátorky Ženských štúdií za pomoc pri realizácii knihy, podnetné návrhy a pripomienky. Tiež ďakujeme Maríne Šimákovej, ktorá texty jazykovo upravila a Zuzane Týrovej, ktorá nám poskytla svoju pomoc pri prekladaní niektorých textov.

Jazyková úprava textov v slovenskom jazyku: Marína Šimáková
Jazyková úprava textov v srbskom jazyku: Gordana Štasniová
Predslov preložila: Anna Jašková

Kniha vyšla s podporou

EKUMENICKEJ HUMANITNEJ ORGANIZÁCIE, Nový Sad

Obsah

Základné údaje o životných príbehoch Sloveniek 5

Predslov 7

Životné príbehy žien:

1. **Mária** (1918), Kysáč 23
2. **Anna** (1924), Kysáč 35
3. **Maca** (1925), Nový Sad 55
4. **Anna** (1929), Báčsky Petrovec 70
5. **Anna** (1931), Kovačica 83
6. **Julka** (1932), Pivnica 100
7. **Eva** (1932), Kovačica 115
8. **Terézia** (1933), Kulpin 130
9. **Mária** (1934), Kovačica 148
10. **Anna** (1937) Báčsky Petrovec 161
11. **Marka** (1939) Nový Sad 181

Slovník - vysvetlenie niektorých výrazov použitých v nárečí a v jazyku vojvodinských Slovákov 199

Doslov (Predslov v srbčine) 202

Biografie spolupracovníčok 218

O organizácii Ženské štúdiá a výskumy 220

Základné údaje o životných príbehoch Sloveniek

Tabuľka 1 – Údaje o interviewovaných ženách

Číslo	Meno	Rok narodenia	Mesto narodenia	Bydlisko	Vzdelanie	Zamestnanie	Počet detí	Manželský stav
OBDOBIE 1910-1919								
1	Mária	1918	Kysáč	Kysáč	6 r. o.š.	domáca	2	vdova
OBDOBIE 1920-1929								
2	Anna	1924	Kysáč	Kysáč	5 r. o.š.	domáca	2	vdova
3	Maca	1925	Nový Sad	Nový Sad	6 r. o.š.	domáca	4	vdova
4	Anna	1929	Báčsky Petrovec	Báčsky Petrovec	6 r. o.š.	domáca	0	vdova
OBDOBIE 1930-1939								
5	Anna †	1931	Kovačica	Kovačica	5 r. o.š.	domáca	3	vdova
6	Julka	1932	Pivnica	Pivnica	5 r. o.š.	domáca	2	vydatá
7	Eva	1932	Kovačica	Kovačica	4 r. o.š.	domáca	2	vdova
8	Térezia	1933	Kulpin	Hložany	6 r. o.š.	domáca	2	vdova
9	Mária	1934	Kovačica	Kovačica	6 r. o.š.	domáca	3	vydatá
10	Anna	1937	Báčsky Petrovec	Báčsky Petrovec	6 r. o.š.	domáca	2	vydatá
11	Marka	1939	Kysáč	Nový Sad	6 r. o.š.	domáca	0	vdova

Tabuľka 2 – Údaje o zozbieranom materiáli

Číslo	Dátum nahrávania	trvanie –min.	biog.	prot.	zhrn.	autor.	autorka (nahrávanie-transkripcia)	Pripomienky
OBDOBIE 1910-1919								
1	január, 2002	90	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Ferková	+ 1 foto
OBDOBIE 1920-1929								
2	február / apríl, 2002	115	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Ferková	+ 1 foto
3	september, 2002	90	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Ferková	+ 1 foto
4	január, 2003	90	Áno	Áno	Áno	Áno	J. Hodoličová / A. Jašková	+ 1 foto
OBDOBIE 1930-1939								
5	január, 2002	85	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Jašková	
6	december, 2001	85	Áno	Áno	Áno	Áno	J. Hodoličová	+ 1 foto
7	február, 2002	85	Áno	Áno	Áno	Áno	Anna Jašková	+ 1 foto
8	január, 2003	90	Áno	Áno	Áno	Áno	J. Hodoličová / A. Jašková	+ 1 foto
9	marec, 2002	90	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Jašková	+ 1 foto
10	november, 2002	90	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Ferková	+ 1 foto
11	október, 2002	90	Áno	Áno	Áno	Áno	A. Ferková	+ 3 foto

Predslov

Slovenky vo Vojvodine – životné príbehy žien

Vojvodinskí Slováci sú potomkovia slovenských dosťahovalcov, ktorí do týchto končín prichádzali na rozhraní 18. a 19. storočia po odchode Turkov, ale aj neskôr. Svojim potomkom vytvorili podmienky na trvalé bydlisko v najjužnejších častiach, na tzv. Dolnej zemi. Hľadali tu plodnú zem, ktorej v horskom Slovensku bolo málo. Na Dolnej zemi si založili početné dediny, ktoré i dnes svedčia nielen o ich zotrvačnosti a usilovnosti, ale aj o vysokom stupni materiálnej a duchovnej kultúry slovenského národa.

Prví Slováci osídlili tieto priestory roku 1745 na Futockom panstve v Bácske. Najstaršia slovenská dedina je Bácsky Petrovec, po ňom boli založené dediny Kulpin a Hložany, do ktorých prvá, menšia vlna obyvateľov tiahla roku 1756 a väčšia roku 1770. Kysáč založili roku 1773, Selenču roku 1758, v období 1790 až 1792 prichádzali do Pivnice, Lalite a Bácskej Palanky. Začiatkom 19. storočia dosťahovali sa do Kovačice (1803), Padiny (1806), kým do Jánošíka a Hajdušice v období 1823 až 1826. Sriem začali obývať roku 1770, keď vlastne časť obyvateľov prešla zo Selenče do Starej Pazovy.

Do ostatných dedín v Srieme sa Slováci dosťahovali v rámci tzv. druhej kolonizácie. Zo Starej Pazovy a z iných osád prichádzali v období 1847 až 1860 do nasledujúcich dedín: Boľovce, Bingul'a, Erdevík, Šíd, Luba. V prvých rokoch 20. storočia sa osadili v Lugu. Dnes na území Srbska žije približne 60 000 Slovákov. Vojvodinskí Slováci si v porovnaní so Slovákami, ktorí sa sťahovali do iných krajov, vo väčšej miere zachovali svoje národnostné povedomie, duchovnú kultúru, obyčaje a tradíciu, aj napriek vzdialenosti od materskej krajiny.

Vojvodinskí Slováci sú poväčšine príslušníci Slovenskej evanjelickej a. v. cirkvi, alebo niektorej z menších reformovaných cirkví. V Selenči je polovica obyvateľov katolíckeho vierovyznania, kde je aj jediná slovenská rímskokatolícka cirkevná farnosť vo Vojvodine. Druhú polovicu obyvateľov Selenče tvoria evanjelici.

Príchod Slovákov na územie dnešnej Vojvodiny obohatil kultúrnu a národnostnú štruktúru tohto prostredia. Roku 1781 cisár Jozef II. vydal Tolerančný patent a evanjelikom umožnil, aby si založili cirkev, vybudovali chrám, školu a pozvali farára a učiteľa v osadách, ktoré mali najmenej 100 rodín. Hneď po príchode do nových priestranstiev Slováci stavali kostoly a školy a tak si vytvárali podmienky na bohoslužby a vzdelávanie detí. O tom, že sa cirkev od začiatku starala o výchovu a vzdelávanie detí svedčí aj fakt, že si v slovenských dedinách školu stavali v blízkosti kostola, čo vlastne prispelo k rozvoju kultúry a zachovaniu vierovyznania v novom domove.

I keď uplynulo viac ako 250 rokov od príchodu prvých Slovákov na toto územie, možno konštatovať, že aj napriek vplyvu a spoločnému životu s inými národmi vo Vojvodine, si zachovali základné príznaky svojej národnej identity: jazyk, charakteristické črty kultúry a vierovyznania, podľa ktorých ich aj dnes poznáme.

Aktivizmus Sloveniek

Účasť Sloveniek a Česiek v ženskom hnutí sa začala zreteľnejšie prejavovať po prvej svetovej vojne. Prvý ženský spolok založili v Novom Sade a v Kovačici (1920). Predsedníčka spolku v Novom Sade bola Oľga Krnová a v Kovačici Elena Petrikovičová. Predsedníčky spolkov sa roku 1920 zúčastnili na Kongrese zväzu všetkých ženských združení z celého sveta. Práca spolku bola prerušená po dvoch rokoch. Aktívne Slovenky boli väčšinou manželky a sestry alebo príbuzné popredných osobností kultúrneho života u nás. Uvedieme niektoré z nich: Štefánia Mičátková (manželka advokáta a publicistu Ľudovíta Mičátka z Nového Sadu), Ľudmila Hurbanová (dcéra evanjelického kňaza Vladimíra Hurbana a sestra Vladimíra Hurbana Vladimírovho, známeho slovenského spisovateľa zo Starej Pazovy), Eržika Mičátková (sestra Ľudovíta Mičátka z Nového Sadu a Vladimíra Mičátka, prekladateľa z Kysáča), Marína Maliaková z Iloku (manželka profesora Jozefa Maliaka, literárneho teoretika, prekladateľa, zakladateľa a redaktora časopisu Domácnosť a škola) a mnohé iné. Cieľom týchto popredných Sloveniek bolo založiť ústredný spolok, akým bola Živena na Slovensku, a preto si otvárali pobočky v rozličných osadách vo Vojvodine: V Petrovci roku 1921 (predsedníčkou bola Adela Greisingerová, tajomníčkou Ľudmila Kvačalová, pokladníčkou Emília Jesenská, zapisovateľkou Mária Kubanzová). Táto pobočka mala spolu 70 členiek. Pobočka v Kysáči mala 105 členiek (predsedníčkou bola Eržika Mičátková, tajomníčkou Zlata Porubská – Jesenská). Po dvoch rokoch (1923), obnovená bola činnosť v Aradáči, v Kovačici, kde mali 93, členiek a v Padine – 45. Roku 1925 bola obnovená činnosť pobočky v Novom Sade, ktorá mala 110 členiek. V Starej Pazove pobočku založili až roku 1931 a mala 30 členiek, potom zakladali v Báčskej Palanke (1931), v ktorej bolo 67 žien, v Hložanoch (1931) a v Kulpíne. V Lalite a v Pivnici boli založené roku 1933. Teda za 12 rokov sformovali sieť pobočiek a stredísk na celom území Vojvodiny.

Predsedníčka spolku Eržika Mičátková spravovala spolok na vysokej úrovni, čo si vyžadovalo aj koordináciu práce všetkých pobočiek. Ich práca hlavne pozostávala z organizačnej činnosti, ktorej cieľom bolo do práce spolku zapojiť hlavne ženy zo sedliackych rodín. Spolok sledoval zakladanie gymnázia a organizoval divadelné predstavenia. Osvetovo-vzdelávacia činnosť pozostávala z usporadúvania výstav a prednášok. Prednášky sa konali hlavne počas mesačných stretnutí (na tzv. besiedkach, vlastne čajankách), keď si program

spetrovali recitovaním, čítaním a spevom. Tak napríklad roku 1925 spolok usporiadal večierok pri príležitosti 70. narodenín Eleny Maróthy – Šoltésovej, spisovateľky a vedúcej aktivistky ženského hnutia na Slovensku, tiež pri príležitosti 75. narodenín Tomáša Gariga Masaryka, zaznamenali i 70. narodeniny spisovateľky Terézie Vansovej roku 1927 a roku 1931 usporiadali stretnutie pri príležitosti výročia úmrtia najväčšieho slovenského básnika Pavla Orságha Hviezdoslava. Usporiadávali aj praktické prednášky a výstavy, akou bola napríklad výstava tradičných výšiviek najprv v Kovačici, potom v Novom Sade, no a v Petrovci sa to každoročne dialo počas Slovenských národných slávností. Spolok sa podieľal aj vo vytváraní zbierky etnografického materiálu pre národnostný výbor Matice slovenskej v Juhoslávii, čo malo byť základom potencionálneho Etnografického múzea. Miestne pobočky organizovali aj praktické kurzy z kuchárstva, vyšívania a háčkovania pre ženy zo sedliackych rodín.

V oblasti sociálnej starostlivosti spolok organizoval zbierky pre slovenský sirotinec v Kovačici, poskytoval pomoc chudobným študentom, staral sa o ochranu slovenských slúžok, zorganizoval pomoc pri vybavovaní detskej nemocnice v Belehrade a i.

Činnosť Ústredného spolku československých žien v Kráľovstve SChS, ktorá pred vojnou takmer zamŕkla, treba chápať ako osobitný krok vo výchove a kultúrnom pozdvihovaní žien. Okrem Matice slovenskej, Národnej jednoty a Národného kalendára aj tento spolok má významné miesto v dejinách slovenskej menšiny vo Vojvodine. Netreba zabudnúť ani na priekopnícku prácu Eržiky Mičátkovej a Zlaty Porubskej – Jesenskej z Kysáča, Adely Greisingerovej a Milky Kvačalovej z Petrovca, Ľudmily Hurbanovej zo Starej Pazovy, Eleny Petrikovičovej a Eleny Karlovskej z Kovačice, Štefanie Mičátkovej z Nového Sadu, Maríny Maliakovej z Iloka, ako aj mnohých iných z ostatných slovenských vojvodinských osád (Hodoličová, 2001).

Ako ženy z väčšinového spoločenstva vnímajú Slovenky z Nového Sadu?

V skúškovom výskume organizácie Ženské štúdiá a výskumy v Novom Sade Svenka Savičová (2002) zhrnula prvé údaje tohto druhu za pomoci metódy voľných asociácií, ktorá zahrnovala odpovede na otázku: Ktorá je Vaša prvá asociácia, keď poviem Slovenka? Odpovedalo 100 žien rozličného veku, prevažne však mladšie osoby. Ich odpovede boli v ďalšom stupni výskumu roztriedené do niekoľkých kategórií s cieľom, aby sa metódou voľných asociácií zistilo dačo o stereotypoch žien z väčšinového národa o ženách z menšinových spoločenstiev, v tomto prípade o Slovenkách. Poznatky, ktoré autorka (Savičová, 2002) zhrnula, poukazujú na to, že ženy z väčšinového národa Slovenkám najčastejšie pripisujú pozitívne vlastnosti (50 odpovedí): *usilovná, čistotná, veselá,*

prijemná, poctivá, otvorená, hrdá, chce sa kamarátiť, silná, vynaliezavá, stará sa o všetko, dobrá matka, uctieva si rodičov a manžela, nežná, zachováva tradíciu. Nasledujúca kategória bola odev (45 odpovedí); uvádzame odpovede, ktoré sa poväčšine vzťahujú na tradičný odev: *široké sukne, biela, viac vrstiev (podsukieň), pestrofarebná, šatka, „pantúšky“.* Nasledovala kategória národnostnej príslušnosti (35 odpovedí): *žena slovenskej národnosti, žena zo Slovenska, žena slovenského pôvodu, príslušníčka slovenského národa, národnostná menšina („Totica“), príslušníčky slovenskej etnickej menšiny.* Komplementárne s touto determináciou je aj poznávanie dedín (22) vo Vojvodine, v ktorých žijú Slováci (*Kysáč, Báčsky Petrovec, Hložany, dediny v okolí Nového Sadu...*). Dojem necháva počet osobných známostí (*mamička, moja stará mama, moja kamarátka Miroslava, moja nevesta Taňa, jedno dievča, s ktorým som sa zoznámila na fakulte, moja suseda.* Nasleduje kategória generálnej familiárnosti (*babky Slovenky, babky Totice, ženy, ktoré na trhu predávajú syr*), potom odpovede na asociácie z kategórie umenia (*obrazy Zuzany Chalupovej*), zo vzdelávania (*Katedra slovenského jazyka a literatúry*). Autorka do osobitnej skupiny zaradila celý rad rozličných heterogénnych asociácií (14), ktorým je spoločný pozitívny vzťah: *domček v kvetoch* (asociácia na dobrú domácu), *pestrofarebno, teplo, pestrofarebné, pieseň, čakanie, zvučnosť, lyžovanie, pita, teplé slovo príslušníčky ženského pohlavia...*

S tým je spätý jej výzor (15): *blondína, oči úprimné a modré, drobného rastu, učesané vlasy, pekný účes, jasnej plete a najčastejšie jazdí na bicykli (alebo na motocykli).*

Kategória zamestnanie nám hovorí o tom, že Slovenky nieto vo verejnosti, iba na trhu, kde predáva to, čo sama vyrobila. Ona je najčastejšie v našich domoch (upratovačka), alebo domáca vo svojej domácnosti. Dané odpovede svedčia o stupni dôvery Slovenkám: ony perú ich bielizeň, žehlia, varia im, upratujú a starajú sa o ich deti. Frekventná je modrá farba (9) a tým sa ženy z tejto skupiny líšia od žien z ostatných národnostných spoločenstiev. Sú aj „neodpovede“ (8): *nič, žena, ako aj každá iná.*

Na základe metódy voľných asociácií Svenka Savićová (2002) konštatovala pozitívne stereotypy o Slovenkách, ktoré prejavili ženy (väčšinou mladšie) z väčšinového národa v Novom Sade, a to podľa vlastností, tradičného odevu, osobných známostí, stupňa prítomnosti v cudzích domácnostiach – buď ako osoba, ktorá sa stará o stravu (vyrába výborný syr, ktorý predáva na pľaci, svieže vajcia a má krásne papriky), alebo o cudzie deti a upratuje byt (upratovačka, domáca). Slovenka je nárôzličnejšími spôsobmi zapojená do života žien z väčšinového národa, ktoré majú vysokú mienku o nej.

Prečo životné príbehy žien?

Termín životné príbehy (oral history) zastrešuje rozličné metodologické prístupy, zjednotené v ideí, že životy jednotlivcov prispievajú v tlmočení rozličných otázok života spoločenstva v danom čase a priestore. Niktoré metódy spracúvajú iba určitý segment životného cyklu osoby. To však závisí od otázok, na ktoré sa vo výskume chce odpovedať (napríklad o živote utečencov vo Vojvodine od roku 1990 dodnes). Iné metódy sa zameriavajú na celkový životný cyklus jednotlivca a rovnako sa sústreďujú na každý segment života.

„Životné príbehy žien vo Vojvodine“ je longitudinálny projekt Ženských štúdií a výskumov Milevy Marićovej Einsteinovej v Novom Sade, ktorý posledných päť rokov afirmoval metódu, výsledky a víziu uplatňovaných skúmateľkami (koordinátorka Svenka Savićová spolu s asistentkami Veronikou Mitrovou a Sarou Savićovou-Jevdjenicovou), v spolupráci so študentkami obligatorneho vzdelávacieho programu, ktorý sa ďalej realizuje vo forme publikácií: Vojvodinčanky (2001), Rómky (2001), Rusínky (2003), Ženy z menšinových spoločenstiev (2003).

Materiál o životných príbehoch Sloveniek vznikol ako výsledok prípravy, ktorú absolvovali o danej metóde (počas šiestich mesiacov, t. j. september 2001 až február 2002), študentky, príslušníčky rozličných národnostných skupín. Na prípravách ovládali všetky fázy tejto výskumnej metódy, aby svoje vedomosti preniesli najmenej na tri nové spolupracovníčky (tzv. metóda prípravy škooliteľa). Keď každá zdolala metódu, spolu zostavili korpus pozostávajúci z 11 životných príbehov Sloveniek.

Životné príbehy starších Sloveniek sú zostavované podľa pravidiel (rovnakých pre všetky ženské príbehy v projekte) a za pomoci poloplánovaného dotazníka. Metóda práce na korpuse pozostáva zo šiestich výskumných fáz:

V 1. fáze školiteľka najprv študentkám poskytuje inštrukcie, akým spôsobom sa rozprávať so ženou, ako si pripraviť technické vybavenie na nahrávanie rozhovoru (kazety, magnetofón, fotoaparát, zošit...), potom návody na nahrávanie, transkribovanie a systematizovanie materiálu v písanej forme, zvlášť keď ide o organizovanie vlastnej dokumentácie. Keď si osvojí uvedené inštrukcie študentka sa stretne so ženou, vysvetlí jej dôvody, prečo sa jej príbeh nahráva, aby si tým získala jej dôveru a súhlas a tiež jej vysvetlí, že má možnosť prezrieť materiál do konca výskumného procesu.

V 2. fáze študentka nahráva rozhovor, a to pod podmienkou, že je so ženou v izbe sama. Dôležité je, aby spolubesedujúcej umožnila spontánne rozprávať o vlastnom živote s minimálnym počtom interupcií. Trvanie jednej kazety (90 minút) je zároveň najkratšie trvanie rozhovoru, ktorý môže uspokojiť kritériá korpusu, čo je zároveň maximum energie starších žien, keď rozprávajú bez prestávky. Nahrávanie sa môže niekoľkokrát zopakovať, ak sa zistí, že žena chce hovoriť o svojom živote (a o iných osobách). Také nahrávanie možno ukončiť až po niekoľkých stretnutiach. Každý audiokazeta sa potom určujú determinanty, na základe ktorých sa zachováva v dokumentácii (meno, rok narodenia ženy,

meno výskumníčky, číslo kazety). Materiál možno v dokumentácii systematizovať rozličnými spôsobmi. V našom prípade, zvolili sme si chronologický prístup podľa dátumov narodenia (začnúc rokom 1918). Odporúčame spôsob dokumentovania, ktorý zabezpečuje rýchle hľadanie údajov v troch formách: v audio-zápise, v texte transkriptu, v záverečnej počítačovej forme s tromi druhými dokumentami: biogramom, protokolom a zhrnutím. Uvedeným materiálom sa priradujú aj ďalšie dokumenty o žene: fotografie, ktoré urobila študentka s povolením spolubesedujúcej, dokumentácia, ktorú poskytla žena, fotokópie, alebo iné dokumenty, ktoré nám pomôžu pri rekonštrukcii spoločenskej doby, alebo života ženy.

V 3. fáze výskumníčka transkribuje (prenáša hovorenú formu do podoby písaného textu, podľa pravidiel určených cieľom projektu) nahraný, vyrozprávaný materiál. Ďalej sa materiál vnáša do počítača. Dôraz sa kladie na analýzu obsahu rozprávania, konverzačné spôsoby sú druhotné (opakovanie, dodávanie, oprava, zlý začiatok...). Druhotné sú i spisovné tvary, presná nárečová výslovnosť, lexika, morfológické vlastnosti atď. V transkripte sa autenticky zaznamenávajú slová, dlhšie prestávky, nedopovedaná veta. Stanovená je aj grafická prezentácia materiálu vo forme textu, ktorá obsahuje základné pravopisné (ortografické) pravidlá. Slová sa transkribujú tak, ako boli vyslovené (toto pravidlo platí pre číslice). Každý príbeh dotvárajú tri druhotné dokumenty, ktoré obsahujú základné údaje (zaznamenávajú sa v hornom ľavom uhle): vlastné meno (vlastné, vymyslené, alebo iniciálky) ženy, rok a miesto narodenia: o výskumníčke (meno, najčastejšie aj dátum narodenia): dátum a mesto nahrávania.

Skrátka, v 3. fáze sa dokumentuje všetko, čo môže byť dôležité pri interpretácii vnesených údajov.

Vo 4. fáze každý príbeh v korpuse rediguje jedna osoba. Redigovanie rukopisu, v príprave do tlače, vyžaduje si rešpektovanie celého radu pravidiel. Jedno z nich sa vzťahuje na zachovanie podobnosti hovoreného materiálu spisovnej jazykovej forme. Daný spôsob zhromažďovania životných príbehov žien rozličného vzdelania a nárečového základu si vyžaduje adekvátny spôsob jazykovej prezentácie – dať do súladu nárečie a spisovný jazyk v danej jazykovej forme. Stanovené sú určité pravidlá (ktoré tu uvádzame, lebo môžu byť užitočné vo výskumoch podobnej orientácie). 1. Ak žena hovorí nárečím, v transkribovanej forme sa zachovávajú nárečové vlastnosti výslovnosti, morfológie a lexiky natoľko, aby transkript predstavoval osobnosť ženy. Preto treba zdôrazniť, že sú dané texty inak transkribované, resp. že sú transkribované v niekoľkých stupňoch, no všetky texty treba vnímať ako jednotnú knihu.

Každá žena si mohla zvoliť jazyk, v ktorom bude hovoriť: buďto materinský jazyk, teda slovenčinu, alebo jazyk prostredia (srbčinu). Do uverejneného textu sa nedostávajú gramatické a iné chyby, ak sa ženy vyjadrovali v cudzom jazyku, zachovávajú sa veta a spôsob rozprávania.

Základnou intenciou uverejneného textu je informovať a ostatné dokumenty (ktoré sa zachovávajú v dokumentácii Ženských štúdií) sú prameňom potencionálnych iných typov výskumov. K ostatným dokumentom patria: audiokazeta, prvý transkribovaný variant textu a tri druhotné dokumenty: protokol (záznamy informácií pri nahrávaní materiálu), biogram (biografické údaje uvedené chronologicky) a zhrnutie – podstata príbehu – napísaná tak, aby obľahčila výskumníkom vyhľadať prvky, o ktoré majú záujem: napr. materstvo, zamestnanie, pôrod atď.

Po redigovaní, ktoré v tejto knihe mala na starosti Antónia Ferková, text sa vracia tej žene, ktorej príbeh bol transkribovaný, aby urobila prípadné zásahy, vniesla pripomienky, zmeny, doplnky. Potom žena kompletný materiál vráti výskumníčke na korigovanie. Niektoré ženy si žiadajú pozrieť text ešte raz, niektoré súhlasia s tlačením po prvom korigovaní a výskumníčka vtedy môže využiť príležitosť zadovážiť si od ženy, dodatočné materiály (fotografie, alebo niektorý iný materiál na ilustráciu príbehu). V prípade, že žena nie je spokojná ani s viackrát korigovaným textom a výskumníčka si nezískala jej dôveru, materiál sa neuverejňuje a zostáva iba v dokumentácii projektu.

Dost' úsilia je potrebné vynaložiť, aby sa žena zdôverila (niekedy celkom neznámej a veľmi mladej) výskumníčke, ktorá sa automaticky stáva súčasťou jej príbehu. Obe sú súčasťou procesu preto, lebo právo, ktoré im patrí po uverejnení metóde znamená aj to, aby aj žena zasahovala do textu (aby v dokumentácii zostali zmeny, ktorých niet v audioforme). I keď je korigovanie textu neľahká práca, zmysel stretnutia sa ženy a výskumníčky spočíva vo vzájomnom zblížení sa, čím sa metóda výskumu stáva súčasťou ich priateľstva: to už nie je potom len metóda výskumu, ale súčasť ich životnej reality. Vzhľadom na to, že je zaznamenávanie príbehov dlhá práca, v našom prípade trojročná, priateľstvá sa obnovujú cez rozličné stretnutia, ktoré prvotná metóda neobsahuje... Vzájomná blízkosť sa stáva podmienkou ďalšej spolupráce. Podobný pomer sa však vyvíja aj medzi výskumníčkami v priebehu viacmesačnej tímovej práce.

V 5. fáze výskumníčka definitívne končí poslednú verziu textu a na základe transkriptu zhotovuje tri druhotné dokumenty, ktoré majú pomôcť budúcim výskumníkom vynájsť sa v určitých aspektoch príbehu. Uverejnený text informuje a druhotné dokumenty sú prameňom iných typov výskumov: audiokazeta, prvá transkribovaná verzia textu, všetky korigované verzie a tri druhotné dokumenty zostávajú zachované v dokumentácii na základe určených pravidiel.

V 6. fáze rukopis podlieha jazykovej úprave (podľa stanovených pravidiel projektu), potom sa buďto tlačí, alebo zachováva v dokumentácii organizácie.

Uvedená metóda je veľmi náročná. Ilustrujeme to niekoľkými kvantitatívnymi údajmi: na jeden 90-minútový príbeh potrebné sú: dve hodiny prípravného rozhovoru, dve hodiny nahrávania, transkribovanie trvá asi 12 hodín (v závislosti od skúsenosti osoby, ktorá transkribuje); druhé stretnutie a rozhovor so ženou trvajú asi šesť hodín; vnášanie korekcií tri hodiny; redigovanie kori-

govaného textu asi šesť hodín; v prípade, že je príbeh potrebné preložiť, dodatočných osem–deväť hodín; tri hodiny na jazykovú úpravu a najmenej dve hodiny na zhotovenie druhotných dokumentov (protokol, biogram, zhrnutie) – celkove je pre jeden príbeh potrebných 44 hodín tímovej práce (tomuto ešte treba pridať čas strávený na cestovanie, v prípade, že žena žije mimo Nového Sadu). Úlohou školiteľky v uvedenom projekte bolo informovať každú študentku o všetkých šiestich fázach, ktoré potom musia svoje vedomosti v úplnosti preniesť na ďalšie spolupracovníčky.

Historická a individuálna skúsenosť: čo nám hovoria údaje zo životných príbehov žien?

Životné príbehy žien v tejto knihe sú súčasťou dokumentácie, ktorá, spracovaná a selektovaná, bude užitočná na vhodné ilustrovanie rôznych spoločenských, politických a kultúrnych pomerov na území Vojvodiny, implicitne alebo explicitne vyplývajúcich zo života žien. Len vtedy, keď vznikne väčší počet príbehov žien, príslušníčok rozličných vekových a národnostných skupín, budeme môcť povedať niečo viac o symbiotických procesoch medzi Slovenkami a vojvodinským spoločenstvom. Z druhej strany, každý životný príbeh je jedinečný a neopakovateľný. Každá žena si svojím spôsobom pamätá udalosti a prežíva ich cez emócie, rezimujúc tak svoj život, tentokrát nahlas – pričom sa pokúša v príbehu dotvoriť dávne udalosti a zabudnúte city. Preto sú vety často pridlhé, bez viditeľnej interpunkcie, so zámlkami, prestávkami, emocionálnymi reakciami vyjadrujúcimi šťastie, smútok, hnev. Práve silná citovosť nám odhaľuje, čo sa kryje za zámlkou. Napriek tomu, že sa príbehy navzájom odlišujú, na základe konkrétnych otázok, na ktoré ženy odpovedali, môžeme utvoriť celok z rozličných oblastí a životných období v živote Sloveniek: detstvo, školenie, rodinné vzťahy, o postavení ženy v rodine a v spoločenstve, o vydaji a manželskom živote, o ženskom súkromí, o práci, o vojnách a o tom ako ich prežívala, o povojnových časoch, o starobe a o jej chápaní života. Takto sa získava materiál, ktorý spolu s ostatnými príbehmi podnecuje na ďalšie výskumy. Zároveň dáva možnosť analýzy z rozličných zorných uhlov a na základe viacerých prameňov.

Celkový materiál životných príbehov Sloveniek obsahuje 11 výpovedí. Výber respondentiek bol viac-menej náhodný. Výskumníčka a respondentka sa pred nahrávaním nepoznali, alebo mali spoločného známeho, alebo v minulosti žili v rovnakom prostredí a občas sa stretali.

Väčšina žien, ktoré nám vyrozprávali svoj životný príbeh, žije v dedinskom prostredí. Preto sme sa dotkli problematiky núteného predaja pšenice (tzv. „oba-veza“), konfiškácie majetku, otázok týkajúcich sa života na dedine po druhej svetovej vojne. U žien, ktoré žijú v mestskom prostredí, viditeľný je vplyv väčšinového národa a ostatných národností: v jazyku a v spôsobe vyjadrovania sa stráca autenticnosť, pod vplyvom asimilácie sa menia zvyky, národnostné obyčaje a p.

Rozsah príbehov a jednotlivé rozhodujúce fázy v živote žien záležia od ženy. Niektoré o školení hovorili iba čiastočne, pričom dôraz kládli na prácu a zamestnanie, druhé sa sústredili na konfiškáciu majetku, kým tretie svoju pozornosť venovali udalostiam z povojnového obdobia.

Čítajúc životné príbehy Sloveniek, našli sme v nich určité spoločné črty:

Detstvo – Ženy sa o detstve zmieňujú ako o období hier, ale aj období záväzkov. Bolo bežné, že sa 7 – 8 ročné dievčence starali o svojich súrodencov. Anna hovorí: – *Musela som merkovať mladších bratov – Danká aj Janka. Pod kočom som ich merkovala, v chládku. Preprala som plienočke a prestrela na oju, aby sa vysušili. Aj prekrútiť dieťa som musela. Mama prišla a nachovala.*

Dievčence vo veku 9 – 10 rokov varili a pracovali na roli.: – *Ja som musela včas ráno vstať, lebo kondáš išiel včasráno, včas ráno som musela nachovať tú sviňu. Aj uvariť niekedy. Keď som neuvarila, tak som bola aj bitá. No, musela som. A malá, som bola, jedno desaťročná. Mária si spomína: – Oni siali, jeden za mašinou, jeden kormán držal a ja som koňa, deväť rokov som mala.*

Julka hovorí: – *Šporhéty boli tak vysoko murované, ja som na šporhét nedočiahla, mamika mi napísali na tabuľku, čo mám kedy do jedenia dať. Prvo som si položila šamlík k šporhétu a tak som varila. Potom, keď som už mala dvanásť rokov, potom som už riadne chodila do nádnici zarábať si ten dinár.*

Škola – Prvá organizovaná aktivita Slovákov po príchode na Dolnú zem bola budovanie škôl a kostolov. Učiteľ a farár boli najvýznamnejšie osobnosti v dedine. Zaujímavé je, že si ženy aj vo veku 60 až 70 rokov spomínajú na svoje prvé učiteľky a učiteľov. Tak napríklad osemdesiatštyri ročná Mária si pamätá, koľkí sedeli v lavici: – *Šesť rokov som chodila tu, v Kysáci, do školy a veľmi bolo krásne. Druhú triedu keď som chodila, tak tu učili pán učiteľ Šimkovičov, oni pochádzali zo Slovenska. A to boli lavice! Šiesti sme sedeli v laviciach a šesť ich bolo. A keď som chodila štvrtú triedu do školy boli táto Porubská, tá boli veľmi prísna... Mária si spomína: – Učiteľka sa volala Zlata Porubská-Jesenská. No a oni boli veľmi nidozá. Deti sa ich veľmi báli. Prísna boli. A mňa pripísali k nim : – Ja nepôjdem, k Porubskej nepôjdem ani za svet. Že prečo? : – No nepôjdem, nebude mňa ona biť. Ani doma ma nebijú, nebude mňa ona biť. Potom ma museli prepísať k pani učiteľke Čáňovej. Dodnes, aj keď uplynulo viac ako šesťdesiat rokov, Terézia si pamätá, koľkí boli v triede, ako aj mená učiteľov: – *V triede nás bolo jedno dvadsaťdve dievčence a jedno dvadsať aj voľaktorí chlapci. My dievčence, sme sedeli na jednej strane v laviciach a chlapci na druhej. Prvú triedu nás učila pani učiteľka Edeová, potom Sevíkov, potom Majerov... Na otázku, prečo nepokračovala vo vzdelávaní Mária krátko odpovedá: – Dievčence vtedy neposielali do škôl. Eve bolo ľúto, že vo vzdelávaní nemohla pokračovať a hovorí: – E, keď ma nedali do školy! Aj knižku som dostala, že som bola dobrý žiak: „Ako sa kone liečia“. A keď ma nechceli dať do Graďanskej školy, ale razom slúžiť, čo budeš? Keď sme boli krdeľ detí, tak bolo načim. Ja ti vravím, ja som aj knižku dostala za dobré oceny, nikdy**

nezabudnem. Aj naša Zuza Gagesová – ona sa vydala do Padim, aj ona ako dobrá žiačka, tak sme boli zadarmo v bioskope. Aj Márii z Kovačice bolo ľúto, že sa naďalej nevzdelávala: – *Ni že som nechcela, ale nebolo možné. Aj to bola najväčšia chyba, že vtedy ten čas, len štyri roky základnej bolo a ďalej škola nebola. Ja som bola dobrá žiačka, ale čo, keď vtedy boli len štyri roke. Čo sa tu potom môže! Pre vysvedčenia som si nešla, lebo bolo načim ísť kosiť...*

Marka chcela byť najlepšou žiačkou a vysvetľuje: – *Nechcela som ísť ďalej, keď som videla, že sa nestihnem naučiť, tak ako som chcela. A ísť do staji, aj do chlieva, aj do poľa, aj učiť – to sa nedalo, to nemôž.*

Terézia sa zapísala na strednú školu v Sombore, ale keď sa počas prázdnin vrátila domov, otec ju nechcel pustiť späť, lebo sa obával, že sa Terézia politicky angažuje: – *No ale vtedy, tí všetci boli zapísaní SKOJ-ovci a ja som nebola... A ja neviem, vari by som aj zostala, neviem, ja by som aj do školy išla, aby som sa voľačo naučila, ale ak by som sa ja tam musela zapísať (do SKOJ) a ty (otec) nedáš, tak čo bude? Otcova odpoveď znela: – *Vieš čo, nepôjdeš ty!* A aby to pevne potvrdil kúpil jej šijací stroj.*

Mladosť, známosti – Mladí na dedine v období 20. – 30. rokov minulého storočia si organizovali život podľa ustálených pravidiel. Po trinástom roku života z dievčaťa sa stala dievka a začala vychádzať medzi mládež – v lete na tance, v zime na priadky, sánkovačky. O priadkach hovorí Anna: – *Bolo pekne, priadli sme, robili sme dobrú vec, aj sme sa zabávali. Chlapci večer chodievali s harmonikou, troška sa potancovalo...Všetky sme boli svorné, nikto sa nevadil... To bol jeden krásny spolok mladých ľudí.*

Tance bývali poväčšine v lete, usporadúvali ich v krčmách, alebo na otvorenom priestore. Tance boli mladým príležitosťou zoznámiť sa. Chlapci neodpúšťali, keď dievčence nedodržali sľub a častokrát sa usilovali dievku „potrestať“. Anna rozpráva: – *A niekedy urobili tak, že zavolali tancovať a schovali sa. A ktorá nemala tanečníka, tak sa hanbila. Musela vyjsť von z krčme. Ohrdil ju. Všetky sme vraveli: – Jáj, ohrdil ju!*

Spoločenský život mladých na dedine spestrilo kino, ktoré v rozličných súvislostiach spomínajú takmer všetky ženy. Jedna z nich hovorí: – *Bioskop prišiel hádam jedno päťdesiatom treťom, to neviem presne poviedať v ktorom, lemm nevedeli sme, ani nepoznali sme čo to je. Tak sme potom v stredu, ak som mala dináre išli do bioskopu... A v povojnovom období organizované boli aj tzv. „besedy“ a tie mali politický kontext. Julka z Pivnice si spomína: – *V sobotu sme boli doma a v nedeľu sme mali tanec. Najprv partizáni držali govor a potom bol tanec do jednej... Potom sme poodkladali lavice a tancovali sme.**

Vydaj – Dievky sa veľmi mladé vydávali, šestnásť-sedemnášťročné. Sobášili sa v kostole, po čom nasledovala bohatá svadobná hostina a početné tradičné obyčaje. Aj napriek tomu, že boli veľmi mladé, dievky si premyslene volili partnerov, pravda, poväčšine išlo o lásku. Anna najprv uviedla vlastnosti svojho manžela a fyzický výzor zabral až tretie miesto: – *On bol tichý, taký pokorný,*

pekný. Zaľúbila som sa do neho. Zuzane bola dôležitá krása: – Bol taký pekný človek, ako báбка. Keď som ho videla, ja sa za neho vydám, ak ma bude chcieť! Anna z Kovačice sa vydala za dvadsaťjedenročného obuvníka, ktorému zomrela prvá manželka. Vtedy nemala celých šesťnásť: – *Sám je, sestra mu je na Slovensku, tá nepríde. Sám je, budeš majstrová. Júj, ja keď som si pohúkala – dovec! Fúj, báťa, starý báťa! Mne to bol báťa starý, keď bol dovec. Ale, tento bol mladušký, dvadsaťjeden rok. Treba spomenúť, že ani jedna žena nehovorí, že sa vydala, lebo musela. Spomínajú to mimochodom, ako niečo, čo sa stalo inému: – Mala šesťnásť a pol rokov a vydali ju. A ona ho nemala v srdci, nechcela ho a stále šla plačúci...*

Manželstvo, materstvo – Mladucha po svadbe odchádzala žiť k mladému – to bolo zvykom. Tam ju čakala izba s výbavou. Život prebiehal v rodinom prostredí, kde hlavné slovo mal najstarší člen rodiny – dedo. Bratia žili so svojimi rodinami v spoločnej domácnosti. Mária si spomína: – *No a keď som sa už vydala, štyri nevesty sme tam boli na salaši. Márii neprekážalo, že jej život organizovali iní: – A naostatok, ja vravím, že neveste je najlepšie, čo môže byť, lebo oni vodili brigu a my sme robili, leť čo nám rozkázali...*

Tradícia bola taká, že mladá žena v novej domácnosti mala svoju „listinu prác“. Rozprávala nám o tom Anna: – *Vtedy nevesta musela ráno vstať, ulic zamiešť, dvor zamiešť, kravu podojiť, zriadiť všetko, na stôl jedenia nachystať, kantu s vodou doniesť. Keď sadli za stôl, misku som na stôl mala doniesť ja. Potom som ju odniesla do kuchyni, doniesla druhú a ja som tak pomedzi jedla, keď som stačila. Tak bolo, kým neprišli deti. A keď prišli deti, bol to problém.*

Julka žila sama s manželom hneď po svadbe, no aj to malo svoje nedostatky: – *My sme ostali sami. A to bola bieda veľiká. Ani chleba, ani múka, ani čo podpáliť do šporhéta, ani nič. Maca si na svojho otca spomína takto: – Tato bol veľmi prísny. Nesmeli sme mu povedať – nechceme. Aj mamu bil, jáj, nemôžem vám ani rozprávať, čo moja mama trpela!* V tradičnej slovenskej rodine práca sa delila na mužskú a ženskú. V Kysáči to bolo takto: – *Boli kone, boli kravy. Mužská robota bola nachovať, vykydať a ženy dojili kravy. Žena s mliekom. A keď muž nebol, potom žena musela aj mužskú robotu robiť.* Opýtali sme sa, čo sa stalo, keď žena ochorela: – *A už potom musela suseda podojiť. Muži vtedy nevedeli dojiť. Často sa stávalo, že žena z ťažkej roboty potratila. V takom prípade rodičia a manžel dávali pozor, aby sa ďalšie tehotenstvo úspešne ukončilo. Tehotenstvo sa inak často pred verejnosťou skrývalo. Anna nám o tom hovorí: – Ale všetky ženy sa schovávali. Aký, ísť k doktorovi, keď je v druhom stave! No čo ešte? Nikde! Len schovávať doma, žeby to nik, baš každý, žeby nevidel, že je v druhom stave.*

Výchovu detí mali na starosti iba ženy: – *Manžel, to vtedy neprichádzalo do ohľadu, ani raz nemerkoval. Ani nemohol, nemal času.*

Zamestnanie – Spôsob akým si ženy vo Vojvodine zabezpečovali prostriedky na živobytie určovali sociálne – ekonomické a geografické činitele.

V úrodnej Báčke ženy pracovali na roli spolu s manželom a staršími deťmi. Chudobnejšie rodiny si zarábali ako ná denníci u bohatých gazdov. Boli tu aj sezónne práce v sriemskych vinohradoch. Výpovede týchto žien možno zhrnúť do jednej vety: Ženy na týchto priestoroch pracovali veľmi veľa a dlho. Kategóriu voľného času takmer ani nepoznali. Anna z Kysáča rozprávala: – *Pamätám, aké opuchnuté ruky mali mama – keď sa lámalo, lebo sa lámalo na rukách. A trpeli ruky aj v noci, nemohla spať. Popri posteli ruka, ráno zas tú mrazivú kukuricu lámať.* Iná si spomína: – *A peniaze sme zarábali tak, že sme naše tri jutrá zeme okopávali do päť hodín, potom sme šli do noci okopávať za peniaze. Keď sme sa vrátili z kopačky mama a otec boli doma, zohriali konopu a večer sme namlátili okolo osem zväzkov. Alebo načesali. V zime sme stále tkali.*

Ženy z Banátu, ktoré žili v blízkosti väčších miest odchádzali do Belehradu a do iných väčších miest, kde si ako mladé zarábali tak, že sa starali o deti a neskôr pomáhali v domácnostiach, upratovali, žehlili, líčili byty.

O tom, koľko si žien odchádzalo zarábať do Belehradu, nám rozpráva Anna z Kovačice: – *To sa aj Belehradania veľa divili, keď prišiel padinský autobus, náš autobus, aj to tri – štyri autobusy. Rátaj, keď len po pädesiati vyšli z každého autobusa a viac -menej samé naše ženy. Jeden starý tak stál a baš som ja nadišla naňho. Stojí a hľadá na mňa a vraví: – Molim te, ali iskreno da mi kažeš, jeli sve radite u jednoj fabrici?*

Eva z Kovačice odišla slúžiť do Belehradu, keď mala trinásť rokov. O svojich začiatkoch aj dnes s úsmevom rozpráva: – *Lenže Goran sa veľmi popravil. Odišli sme s ním na kontrolu. Ona nemala mlieko, tak sme mlieko brali a brali sme to mocné. Keď som ho chovala, mala som dať polu vodu, polu mlieka. A mne bolo ľúto, ja som troška len vodu dodala, a dobre. A Goran tučný, tučný, ideme my na kontrolu a ona sa vadí na ňu (paniu): – Robíš v dispanzeri a vieš, že malé deti, ktoré necicajú nesmú byť veľmi tučné. Celých dvadsať rokov si Eva zarábala na živobytie prácou v belehradských domácnostiach. Podobne to bolo aj s Máriou.*

Anna tiež začala zarábať ako upratovačka a po čase začala líčiť byty. Spolu s dcérou prešli takmer celý Belehrad: – *Aj celé budovy sme kalili, myslím, všetky byty na všetkých poschodiach. Spoločná črta týmto ženám bola tá, že si s ľuďmi, u ktorých robili, vybudovali silné priateľské vzťahy, ktoré dodnes trvajú, napriek tomu, že už dávno do Belehradu neodchádzajú na zárobky.*

Ženy si zarábali aj v zahraničí. Mária z Kovačice bola v Nemecku. Terézia o svojich skúsenostiach z Nemecka hovorí: – *Tí Židia chceli, žeby som bola u nich, ale ja som nemohla zostať. V bolnici som dostala väčšiu plácu, tak som sa ja tam zadržala dlhšie. Vedela som kde je ktorý, mantile som im nosila. Aj písma som im roznášala, lieke, keď bolo načim odniesť. Boli veľmi spokojní, ja som sa veľmi usilovala. V domácnostiach v Novom sade pracovala Marka, pokým jej mať neochorela. Maca z Nového Sadu tiež pracovala na rozličných*

miestach, najdlhšie však v cukrárni a aj vo výslužbe zarábala tak, že piekla koláče. Julka z Pivnice odišla za robotou až do Kanady. Najprv sa zamestnala na farme, kde vykonávala „ľahšie práce“. Pracovala ráno od siedmej do večera do šiestej hodiny, dožičila si iba krátku prestávku na obed: – *Ked' som sa prvý raz vrátila, kúpili sme drevo, črep, to čo trebalo na dom.* Po štyroch rokoch znovu sa vrátila do Kanady a začala pracovať v moteli. Túžba zarobiť si peniaz častokrát ju nútila vyskúšať hranice vlastných síl.: – *Kuchyňa nemala ani oblok, len ten aspirátor a keď sa varilo, to vyťahovalo hore. Vedľa mali takú veľkú chyžu, čo v nej mrzlo všetko a to cez jeden obed aj dvadsať ráz som musela odísť tam. Vyšla som do studeného, potom zase zišla do teplého.*

Jó, veľmi málo som spala. Len robiť a robiť! Nie div, že v takýchto podmienkach ochorela a až po liečení v nemocnici sa vrátila domov.

Zuzana ako sedemnásťročná pracovala v továrni u súkromníka. Keď zistila, že nemá sociálne poistenie, zamestnala sa v štátnej továrni, no tu sa ako vydatá žena dožíva sexuálneho znepokojovania od svojho vedúceho.: – *Ma, veľmi bol bezobrazný, nechcem ani všetko rozprávať!*

Predaj výrobkov zhotovených, alebo dopestovaných doma bol tiež jedným zo spôsobov, ako si zarábali peniaze. V povojnových rokoch to bolo zvlášť nebezpečné, keďže bolo zákonom zakázané. Julka z Pivnice, ktorá odchádzala do Belehradu, podobne ako aj stovky žien zo slovenských osád, si spomína: – *Mala som na sukňách našité vačky. To čo sa nesmeli nosiť, dala som si do sukni. Maslo som zakrútila do celofánu, aby sa nestopilo.*

V zime, keď sa nepracovalo na poli, ženy si zarábali predávaním rôznych výrobkov. Kúpené výrobky potom predávali na Slovensku a z Rakúska donášali ďalšie, ktoré predávali doma. Neraz zabehli aj do Talianska a do Poľska.

Eva rozpráva: – *Išli sme na Slovensko, do Poľska, do Austriji. Nikdy som nečakala, chod' ty Mišo zarob a ja budem doma.* Mária z Kovačice si veci pre deti priniesla zo Slovenska a často, ako hovorí, šmelinárila zo zahraničia. O colníkoch hovorí takto: – *Takí boli zvedaví, kde tie peniaze boli schované! No tu, v buteláre. Ale neboli. Boli u mňa v opaku šaty vo vačku. To sme my vedeli našiť.* Anna z Kysáča hovorí, že predávala výrobky takmer po celom Slovensku. Z jej rozsiahleho príbehu uvádzame časť: – *Predávali sme vegetu a kávu, plné kufre sme nosili na Slovensko. Ale vyplatilo sa, aj odev mojím som kúpila, aj všetko čo bolo potrebné. Za dve kily kakaa som kúpila kočík a za tri bicykel.*

Slovenské ženy, či už žili na dedine, alebo v mestskom prostredí, boli usilovné, vynaliezavé, poctivé a nikdy sa ľahko nevzdávali. Do roboty boli vždy chtivé. Pre usilovnosť si ich vážili tak u nás, ako aj v zahraničí. Podarilo sa im pre seba a svoju rodinu zabezpečiť solídnu existenciu.

Vplyv vojen a politické udalosti – Svedectvá žien o hrôzach vojny, o ničení, o vraždách sú pre nás hodnotný historický materiál. Okupačné vojsko zapálilo 13. apríla 1944 časť dediny Kysáč, obyvateľov vyhnali za dedinu k tzv. „jamám“ s cieľom všetkých pobiť. Šťastie, táto hrôza nepostihla všetkých, no desať obetí,

z čoho päť žien a dve deti, sú tragédiou každá osebe. Pred nami je hrôzyplné Annino svedectvo: – *Všetkých vyhánali. V jednom dome, tam naproti, boli piati, tí nejšli do jám, všetkých piatich zabili. Všetkých piatich. A potom isto jedna žena, čo mala veľa detí bola v dekunky. A ona, ako mama, išla von z dekunky a ako vyšla z dekunky – zabili aj tú.*

Pozornosť upúta to, že Anna pre tento strašný čin neobviňuje iba okupačné vojsko, ale aj partizánov, ktorí, podľa nej, boli dôvodom okupantom, aby vykonali takú strašnú pomstu: – *Partizáni to urobili, čo sa stálo. Partizáni, keby neprkosili...oni nemali tu čo hľadať. Nemci išli do Stepanovičeva, a tu ich zabili – jedného zabili, jeden ostál. A potom oni, preto, že partizáni to robili.*

Maca šla počas vojny do Maďarska spolu s rodičmi, kde bola svedkyňou násilnenstva ruského vojska nad maďarským obyvateľstvom. Z jej príbehu uvádzame: – *Ale vošli Rusi. Mama nás zaviazala a schovala...a ďalej všetkých pobili. Jednu tehotnú ženu a muža, všetkých pobili. Aj stovky, stovky pobili. To bolo strašné, čo som videla.*

Desivé sú príbehy o nešťastiach žien počas okupácie Nového Sadu: – *Na Detelinare bola žena, šesť synov jej zabili. A musela hľadeť. Ona vraví: – Zabite aj mňa, nech nehľadím. Všetkých jej pobili.*

Na životy žien vplývali aj povojnové politické udalosti. Oficiálna politika propagovala rovnoprávnosť žien, ale chudoba, oddeľovanie sa od najbližších, strata majetku psychicky vycivilili ženy. Anna bola prinútená žiť s manželovými rodičmi, keď sa po konfiškácii majetku stali najchudobnejšími v dedine. Uvádza zoznam zvierat, mechanizácie a iných vecí, ktoré konfiškovali manželovým rodičom. Na konci konštatuje: – *Naozaj nemali nič, lebo ani susedovci im nesmeli doniesť múku, chlieb im nenechali, všetko zmietli, nenechali im ani slamenu korpienku múky. Kríšom im kamaráti nosili jesť. A nedali im ani sa zamestnať. Na našu otázku, ako svokra znášala chvíle, keď jej manžela odvedli do väzenia, krátko odpovedala: – Bolo jej veľmi ťažko, veľmi ťažko, lebo oni mali šesťdesiat jutrov zeme, potom im zali ten prvý agrár– tridsať jutrov, a potom im konfiškovali všetko, nechali im tri jutrá. Marke tiež odsúdili otca, ktorý vo väzení ochorel. Marka hovorí, že jej mať ťažko znášala stratu majetku, ako aj manželovo väznenie, ale spomína, že sa aj napriek tomu vedela vynájsť.: – Gajo v noci doniesol tie ošípané, a moja mať vedela dobré mydlo variť. Kým sa otec vrátil z väzenia, bolo toľko dobrého mydla navarené... Potom sme chodili do Nového Sadu predávať.*

Ostatné ženy uvádzajú, že sa zhodovali s agrárnou politikou a uvedomili si to ako najpocitivejšie riešenie: – *A teraz bolo ľahšie s Titom. Tito pobral zem a všetkým dal sedemnášť jutrov. A tu naši mali dva jutrá, dostáli, aby mali štyri. A kto nemal nič, tam dali štyri jutrá. Tak rozdelil, keď prišiel Tito.*

Nanešťastie, aj udalosti z posledných rokov sa negatívne odzrkadlili na životy žien. Bombardovanie roku 1999 mnohým ženám prinieslo smútok a ťarchu,

keď utratili svojich najbližších, alebo svoj domov. Anna si spomína na chlapcov, ktorí utratili život, neďaleko ich salaša.

Marke bomba zničila dom, pričom jej, ako hovorí, iba zázrak pomohol, že nebola zranená: – *Vošla som do kuchyne a mám čo vidieť! Vidím mesiac, taká diera na povale.*

Oslavy, voľný čas – Nedeľa je deň oddychu v slovenských rodinách. Zachováva sa tradícia svätenia kresťanských sviatkov, hlavne Vianoc a Veľkej noci. Počas týchto sviatkov domáci idú do kostola, pripravujú sviatočné jedlá a zachovávajú obyčaje späté s týmito sviatkami.

Oslavy štátnych sviatkov v domácnostiach nezotrvali. Zriedkavé sú aj oslavy narodenín. Anna z Petrovca svoje narodeniny oslavovala, ale to je výnimka, lebo poväčšine staršie ženy svoj rodný deň neoslavovali. Jedna z odpovedí znie: – *Nie, to sa neoslavovalo. Ja som ani nevedela, kedy mám narodeniny. Vtedy sa šporilo, viete? Ma aký...Na také troviť...* Deň žien sa oslavoval iba v prípade, že bol aspoň jeden z členov rodiny zamestnaný. Ak manžel na pracovisku oslavoval 8. marec, vtedy obyčajne manželke priniesol kvety.

Keď ide o oddych a voľný čas, táto otázka niektoré ženy veľmi prekvapila. Mária z Kovačice jednoducho odpovedá: – *Oddych bol len večer a v noci.* Ana z Kysáča konštatuje: – *Voľný čas mám v nedeľu. Idem do kostola predobedom a poobede.*

Aj vedľa všetkých záväzkov ženy si našli čas na čítanie, tak ako Mária, ktorá na otázku, či ešte stále číta odpovedá: – *Čítam kostolné knihy, mám aj Bibliu, aj spevník.* Alebo Anna: – *Čítam, nejdem nikde, tak čítam. Mne to chýba od malička. Moj stále hovoril, že som ja nemala byť sedliačka.* Eva zasa hovorí: – *Nechcela som čítať, ja som stále štrikala, háčkovala.* Anna z Petrovca má zaujímavý koníček: – *Dríov sme priadli, ale to je už nie moderné, tak sme začali kresliť (ukazuje nám šálky, naskladané na peci). Takých stodvadsaťosem som omaľovala. To nebolo na predaj, len ako dar.*

Ženy priadli, vyšívali, plietli, štrikovali, kreslili a v každej práci ponechali kúsok seba, svoj zmysel pre pekné. Niektoré píšú denníky, druhé rady čítajú, iné zbierajú ľudové piesne a rozprávky, navštevujú zbor.

V tejto publikácii čitateľom predstavujeme 11 životných príbehov Sloveniek, ktoré svoj život strávili vo Vojvodine. To je prvýkrát, že sú životné príbehy Sloveniek takýmto spôsobom prezentované verejnosti. No ony by mali byť podnetom na ďalšie systematické výskumy, ktoré môžu byť jedným z mnohých a možných prameňov ženských dejín.

Antónia Ferková, Veronika Mitrová, Svenka Savičová, v Novom Sade 22. októbra 2003

Použitá literatúra

*** *Archív Slovenskej evanjelickej cirkvi Nový Sad* – Materiál: História evanjelickej cirkvi augsburského vyznania v Juhoslávii.

Hodolič, Jarmila (2001): *Prvo žensko udruženje Slovačkinja u Vojvodini: povodom 80 godina od osnivanja (1921-2001)*, CMK Informator, br. 24, str. 8-11.

*** (1988) *Matica slovenská – Dvadsať rokov práce s krajanmi* (Matica slovačka – Dvadeset godina rada sa zemljacima). Bratislava.

Savić, Svenka – Aleksandrović, Marija Dimitrov, Stanka – Jovanović, Jelena (2001): *Romkinje*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka et al. (2001): *Vojvođanke (1917 – 1931): životne priče*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (2002), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini*, CMK Informator, br. 35/36, 8-18.

Savić, Svenka et al. (2003): *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad (u štampi).

Sirácky, Ján (1985): *Dlhé hľadanie domova* (Dugo traženje domovine). Matica slovenská, Bratislava.

Tot, Marija et al. (2003), *Rusinke – životne priče (Ruskin<: `ivotni pripovedki Ruskinqoh)*. Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Vyskočil, Kamil, Vladimír Labáth (1971): *Prikutí k brázdám* (Prikovani uz brazde). Bratislava.

Mária (1918), Kysáč

Porozprávajte mi niečo o svojom detstve.

– Narodila som sa tisíc deväťsto osemnástom roku, druhého februára na Hromnice, v Kysáči. Brat bol v jedenástom, sestra bola v deviatom. Najstaršia, tá bola v deväťsto tretom roku a jej syn chodieval zo Slovenska sem, do Kysáča.

Na školu si ako spomínate?

– Šesť rokov som chodila tu, v Kysáči, do školy a veľmi bolo krásne. Aj bratia. Jeden – ten v štrnástom roku narodený sa vyučil za šlosera a je v Austrálii, ten v jedenástom – ten bol vyučený tišler. Ako deti, ráčili sme sa, išli do školy. Pri kostole bola jedna škola a edna škola bola tam ďalej, a aj egypská škola bola. Druhú triedu keď som chodila, tak tu učili pán učiteľ Simkovičov, oni pochádzali zo Slovenska. A to boli lavice! Šiesti sme sedeli v laviciach a šesť ich bolo. A oni píše na tabuľu, píše, len naraz povedia: – Tem aj tem ticho buď! Zas o chvíľu, voľakerý šomre: – Tem aj tem ticho buď, ja mám aj na riti oči. A my sa deti prizeráme, či baš nemajú; ako vedľa, kerý sa to baš rozpráva alebo šomroce? A keď som chodila štvrtú triedu do školy boli táto Porubská, tá boli

veľmo prísna. Oni boli Porubská, vydaná za Porubským zo Slovenska. U nich sme miseli takto sedieť (ukazuje ruky za chrbtom), nesmeli dieťa voľáčo s prstami robiť, ale miselo počúvať. Aj žeby sa tieto svaly zmocnili takto za chrbtom. Takto sme miseli sedieť v škole na ich hodine. A dobre to bolo.

Nechceli ste ísť ďalej do školy?

– Nie, dievčatá nedávali do školy.

Ako ste prežívali mladosť?

– V našom čase bola väčšia láska už keď sme boli dievčice. To bola na ulici ihra, to sa spievalo. Do Veľkej noci sa malo všetko potkať a potom zase sme sa iherali a spievali. A keď bola zima, bola sanica, mládenci nás zobrali do saní,

vyperili kone, my sme spievali a oni nás ulicou sáňali...Deti sa kvačkali za sane a stalo sa, že sa to aj prevrhlo, že zrazu skrúťlo, potom krik taký (smeje sa) kto sa zas čudoval, tak gule metali sňahovje do nás, všetke sme boli zasňahovené. Kým sme prišli to sa otriaslo, prešlo to všetko tak. Taká doba to bola. Verestovalo sa na duhý deň, chodilo sa na odbíjačku a potom sa varila kaša aj tie bagáne škvarkovie sa napiekli a tak...Hád, a po zabíjačky, potom na druhý dem, zasa sa to ešte povolalo a prišli. A vravím aj kaša sa varievala, niekedy aj kapusta, aj jazyky alebo čo, žeby sa to uhostilo. A bývali priadke. Chodilo sa na priadke – zohnali sme si izbu a potom sme si tam chodili vykúriť pec, aj gas sme si kúpili na lampu. Ľudia to dali do kíriji, to bola Mokošová chyža, čo sme ta chodili na priadke. Začalo sa na Martina jedenásteho novembra a potom čojaviem, tak do marca, pred Veľkou nocou sa zakončilo. A niekedy také zimy bývali, že už pred Veľkou nocou, keď je pôst, sme sa sáňali, ale sa potom nespievalo ulicou – viete, že sa nemá spievať. No a teraz to už necenja. Ani nebývajú také sňahe, žeby sa sánkovalo alebo čo. Keď to letí tak friško teraz. Kamsi – čosi, teraz už je zas sobota. A voľakedy vari tak nebežali dni. Žeby to tak friško išlo, aj de sa teraz vzali tieto moje roke? Ak do Hromníc druhého februára dožijem, budem mať osemdesiat päť rokov.

Kde ste sa spoznali s mužom?

– Kde, tu v Kysáci. To nebolo ako teraz, päť-šesť rokov sa frajerčia. Na jar sme sa spoznali a v októbri tridsiateho, nie, dvadsať deviateho októbra už sme sa aj sobášili a potom sme tašli na salaš. E, a to bolo tak: Ja som chodila s jeho sestrou do školy a tento, čo mu žena, teraz desať týždňou, zomrela, ten mi vraví: – E, my pome na Slovensko, my pome na Slovensko. A šeci chcú ísť, lem náš Mišo nechce ísť. A ja som si v sebe pomyslela: – A oni majú i Miša, a oni majú i Miša? Keď potom... to tak vypadlo, že som, čak, už bola diovčica a volali ma na svadbu. Nerobili veľkú svadbu, tak jeden družba bol u mladej a jeden u mladého. A môj muž – budúci, bol u mladého. A prišli ma volať – kumica som ja bola. Prišli ma volať a ja za krosnami tkám. Viete, však, diovča! No a tam u Bičiarov boli ešte jedne dvere a mali sme apku, už keď som sa ja vydávala mali osemdesiatpäť rokov. A oni keď počuli šomrot zišli dnuka viete, že čo. A tí družbovia sedia a vravia, že prišli ma volať: – Ale diovča, daj nám aj ručnícke. A ja spoza krosnov vybehla, za uličkou bol boud, utekala som kúpiť a dala som im: – Budeme ťa na svadbe volať tancovať – vravia. A ja hľadím, ale čo ma lem nevolajú tancovať. No a na tej svadbe, de som bola, tí chodia do zhromaždenia, tak sa potom u mladej robila aj hostina, aj tanec, aj čo ja viem. Aj keď bola večera, to sa do chyži nespratalo. Ja som si sadla do staji medzi všetkých. A prišli pre mňa ako kumicu, žeby som išla medzi tých do prednej chyži za stôl sadnúť. No tak som išla. Ale ešte keď – to som mala potom povedať, keď ten náš apko zišli dnuka, vravia: – A ty si čiji? Vraj: – Ja som Privizerov – Čizmárov. – A čija ti je mať? Už neviem ani čija, už som ja to zabudla. A potom

na môjho: – A ty si číj? – Ja som Vrankov.: -A či ja ti je mať?. Ďurovková vari aj povedal, Petrova, rychtárova – lebo oni boli v obecnom dome podrychtár, ale vom to na kratšie, Petrova– rychtárova. Aj keď som im dala ručníčke odišli.

No potom na druhom, volali môjho brata aj mňa, môj brat bol tišler u Kyseľov a táto, môjho sestra, bola vydaná u Teplov, no tak ma volali Kyseľovci, že tam bol aj ten jej muž ten Teplov, tišler. Tak som aj tam zas bola. Dost' ja vyzerám, vom lem tie staršie, a mňa nevolá tancovať. No a potom, medzitým – to tak hádam bola Božia vôľa – tam pred bioskop, kde je teraz sála, to bol Bičiarov dom, tam sme stáli a potom nás volali dnuka tancovať. A – ale ešte medzitým – vom bol vojak – a všetky diovke, všetky diovke, širočanke tam, šimandranke tam, tie bordošanke, sme po uhlách stáli. A tie staršie diovke vravia: – Prišiel Mišo Vrankov vojak na urláb. A ja vyzerám... Ja som myslela, že vom príde vo vojenskom, tak som ho zato nevidela, nepoznala som ho. No a potom u tých Teplov, zas na tých oddávkach, prišli sem pre môjho sestru, a trombetáši, no há, keď už húdli, vom si dal „Ja som rychtárov syn" – vom, môj. Keď som ja zišla dnu, nový dom bol, ale že chceli ísť na Slovensko, tak ho neriadili, ani neokalili. Tráva bola po dvore – či je u tých Vrankov pekne! Ale zas prešlo to takto pomaly.

Lem naraz ma zavolať tancovať. A bol tanec, boli zrkalá. Keď som pozrela do zrkala – všetko, každô hľadelo, že s kým ja tancujem, ta som sa celá dohanbila. To tak bolo na jar, a on, misí sa ženit', misí sa ženit', a to tak, hádam, pred Veľkou nocou, lebo ako. A mňa nedajú, mňa namôžu pripraviť, do jeseni nemôžu! V septembri sa chmeľ oberal a apko nám zomreli. Tak potom v októbri sme sa zobrali. Ja som mala sedemnásť aj pol a on dvadsať štyri. A pártu som mala vysokú, veľkú, veď mám tie obrazy. (ukazuje svadobnú fotografiu). Diovke mi závideli, že som si takého vybrala. Veľa ho diovčence chceli, ale zas lem každý: – Vraj, je chudobný, keď sa siedmi. To tak, naveky sa hľadelo gazdovstvo. Ale mojí baš nechceli, žeby som šla na salaš, že sa musí peší chodiť, aj čo ja viem...Ale ja som ho hcela, a oni omekli. Lebo moja sestra Zuza u Paľov, ona ani detstvo nemala a hádam šesnásť aj pol roka mala, a vydali ju. A ona ho nemala v srdci – nebola zaľúbená, a naveky chodila plačúci, že to na ňu, a to jeho sestra. Ona bola v dome a nevydala sa, lem keď mala pädesiat rokov, potom sa za suseda, keď mu žena zomrela. No, vraj, tú sme ta dali a plače, keď túto chcú – pristáli moji. A viacti ma tak chceli chlapci, a odrádzali ma, lebo ten čas sa od osemnásť už ženili a potom tašou za vojáka. A vraveli: – Za takého starého! A ja som tak povedala, veď ho nebudem v hrnci varť (smeje sa). Aj sme sa zobrali, a žili s trápením. On nerobil. Najstarší misel všetko robiť a voľačo vybavovať.

A môj brat a mamin mojej otec dali peniaze, žeby kúpili daske spraviť náradia, no. Mala som tieto dve postele, čo mi brat tišler robil. Aj tieto kasne, to mi on, a do kasňou – uteráke a sponíke, neboli kombinéty, nenosili sme. Ja aj teraz nosím také, ako starie ženy. Na postele duchny. Duchny a slama, slamiača

a nachpať slamu, a tak. No a tri lebo štyri páry oblekov ak som mala! Ešte to. V izbe bývala na státia parádna posteľ. Jedna posteľ to bola a to sa dovedna spávalo v jednej posteli. Aj deti spali v tej izbe, aj všetko. Nemohlo sa... Staroste boli veľké. Ale prežili sme. Tak aj mne bola širšia posteľ spravená a tak sme spali. Starí rodičia nevládali. A potom ako môžem povedať... Môj apo voľakedy trguvali. A ako trгоvec kupovali žito, kukuricu aj dečo. A oni pristáli, aké doviezol. Potom kúpili bôb, ni prebraný, a to všetko je potom tomu menej však? Keď to oni platili, žeby tí preberali, to sa lem trovilo. Ni je ľahký život, načim aj vedieť manipulovať aj rozumom ...

A keď to previali, mali maňak a potom daj zdvihnúť peniaze z banky a ... a interes rastie a deti len do jedenia a obliekať, čak, každému obuv a šeckému čo... A mama moja vravia: – Predaj, predaj jutro zemi a vyplať to všetko ... Ni, on nebude predávať. A mal dať či stotisíc, či dvesto, som už to pozabudla. Tak by bolo jutro zemi, alebo dve predané. A ono zem spadla zo stotisíc na dvadsať, a potom tašiel salaš, keď zem zlacnela, a dlžoba bola tá istá, ešte väčšia.

Keď ste sa vydali išli ste k mužovým rodičom?

– Dvadsaťdruhého októbra sme sa sobášili a potom sme šli na salaš. A našej materi otec zomreli na tri týždne, tak som ja tam aj chlebička piekla. Čo som mala? Vtedy neboli pekare a nemohli naša mama byť tam, keď im otec zomreli, tak miseli prísť sem a ja som bola na salaši. Jedenásť rokov som bola tam a oni boli sedem detí. Sestru mal najmladšiu päť ročnú, keď som ja tam prišla. Mama mu chodili do zhromaždenia, tak mali z roka na rok deti. Boli sedem detí. No a keď som sa už vydala, štyri nevesty sme tam boli na salaši. Až potom, keď štvrtá prišla, vtedy sme sa podelili. My sme sem prišli a on nechcel z toho domu ísť, tak, sme ich vyplácali – bratov. A ten druhý brat, čo bol v devätnástom narodený, ten odišiel k jej rodičom, ale čak, len mater mal aj sestru ešte. A naša mama, oni len zamiesili, a my sme – jedna osýpku, jedna do peci perňu vyhrabovať z peci, krumple vybieliť, tekvicu, osýpku žeby sme porychtuvali – a to tak, kerá pred kerou. Keď sa kosilo, tak náš otec, keď boli štyri hodiny – vstať, krútiť povriesla. A to sa tak zberalo, na chrbte povriesla, prestrela si si a položila chrst, a tak sa to robilo rukami kosilo. No, keď sme boli na salaši, tak v salaši sme aj obedovali aj všetko. Šeci dovedna. Tak, taká bola vtedy doba. No a teraz je zas inakšia doba. Všetko. A my sme priadli. Keď vykúrili, doniesli drobné krumple a do peci položili, žeby sa upiekli, škarve a kapusta kyslá, to nám bol fruštík. Ale oni nám vykúrili a my sme len mali posádzať. A keď sme také, keď sme sarmu varili, narobili sme si do hrnca hlineného a do peci a zas sme priadli a tkali a kerá kedy, čo sme mali robiť. A čo sa varilo v peci, to bolo veľmi dobré. A keď posádzať do peci, žeby sa ten hrniec neprevrhol, tak pod neho slamu a potom tak potískali s ohrablom, tak ku perni a zachpala sa pec a ono sa varilo. Keď bol obed vybrali sme a obedovali.

A potom mi bol muž mobilizovaný, bol v Pešti vo vojne ako mungáš.

Muž bol mobilizovaný a vy ste s koľkými deťmi zostali doma?

– No ešte som vtedy mala len Janka, čo zomrel, a Marku som mala už potom, keď sme sa sem doselili v štyridsiatom siedmom roku, a on bol v tridsiatom ôsmom. Tak ona bola deväť rokov mladšia od neho. Cez vojnu sme boli tu v Kysáči a na salaši. Aj strieľali, utekali sme na koči, strieľali poľa nás, poza štreku, ale nás netrafili. Strašné to bolo, ten čas. Prežili sme, taká bola Božia vôľa. Aj bola väčšia láska, aj svornosť v ten čas. Teraz, teraz táto doba, omladina lem sám pre seba chce žiť. Nito láska, chladne. Tak, taký je čas. Náš apko, domáci, už tridsať rokov, baš teraz bolo dvadsiateho, ako zomreli, ráno keď vstali, keď bolo štyri hodiny, lampu zapálili, to bola jedna švíbaľka, a zišli do staji s lampou. Tam mali lampáš a od tej lampe so slamou zapálili lampáš a z lampášom potom prišli, zobrali zetke, do peci doniesli, od toho lampáša do peci zapálili a vykúрили pec. S jednou švíbaľkou všetko.

Ach tak, s trápením...Taká doba bola, čo sa dá. Aj partizánov hľadali, či chováme, a tak nás kusuvali. Cez cestu sme mali salaš a tam partizáni spávali. Ale my sme nevedeli, že sa oni tam. A títo chlapci, žeby bolo viac miesta, tam spávali a tí chceli vedieť, či my partizánov chováme. A oni v noci prišli, a mykajú kľučku, že: – Gazda di si, otvori nam, teraju nas partizani – že ich naháňajú partizáni: – Vidim da si Srblin, daj nam parče leba: – žeby sme otvorili. A my sme nechceli otvoriť. Keď sa ráno malo ísť prihlásiť, že voľakto nás napádal, či nechováme partizánov, čak? On išiel prihlásiť. A táto, čo teraz zomrela, druhá nevesta, sa veľmi naľakala.

To tak bolo. Na jar sme už tu mali pod gongom stôl, aj sme vonku jedávali. A môj odišiel na Čenej, na Kemendin hlásiť, že nás napádali, lebo ak by sme neprihlásili, vypadli by sme, že ich chováme, že dávame partizánom. A môj odišiel, a my tak ako sme ho nedočkali, tak ideme fruštikovať. A tá druhá nevesta vraví si mužovi: – Jaj, ja by som tak chcela slaninu a on, jej muž, vraví: – No tak si choď odkrojiť do komore. To bola takto prvo komora a schod na paláš. Potom bolo so šránkami prehradené ako tá komora čo klbáasy aj mäso, čak? A ona, ach, ona sa bojí.: – Ale čo sa máš bát! A muž jej vraví. Čakaj! Vraj, on tak potíško: – Čakaj, ako ja Maru naľakám! A on ti odchýli tie prvé šránke, a tam bol bačkor, vyrútil bačkor na vrch a ten cupkal po schodach, tá potom s tým nožom bežala, gotovo spadla.

Vieš, kým ona to hľadela, to bolo, ako keď ten beží z palášu. Strašné!

A po vojne?

– Po vojne, však, brat odišiel za vojaka, (manželov brat), tento čo je ešte živý. Šesť rokov je porazený a žena mu zomrela teraz desať týžňov, rakovinu mala. On bol vojak v kráľovej garde v Belehrade. No a omladina naveky chcela ísť do Kysáča kdesi, tak mne neprišlo s mojím ísť do Kysáča, naveky raz chcel ísť Jano, raz chcela ísť Zuza Vozár, aj tá sestra mu, čo zomrela. Potom, raz chcel

Ondriš, raz chcel ten...Tak som raz bola šesť týždňov ako z druhej dedine, čo som neprišla si k rodičom, vidieť ich.

A keď išiel byť Nový rok, čo, my sme oženatí, a oni sa mladí. Ako sme išli peši, v rukách sme si niesli, žeby sme mali čo jesť. Bolo tam, vieš, doplniť, aj čo sme si tam narichtovali, tak sme si niesli v rukách. A svet ide do Kysáča, a my ideme na salaš. No vraj : – Idete na salaš? : – No ved' aj tam bude Nový rok. Čo sme mali, keď chcela omladina ísť a my sme už ni mladí, vtedy sa už nerátalo, že sme mladí. Oni, diovka a mládenec, tí chceli čakať Nový rok. Tak sme sa stretávali aj sa smiali, my ideme do dedine, a vy idete na salaš. Ale keď som ho chcela, tak som pristala. Všetko bolo dobre, keď sa človek môže z rozumom zmieriť, žeby bol zdokonalený, tak potom je všetko dobre. A láska keď jesto, svornosť, porada, tak je aj pokoj v dome.

Oslavovali ste niekedy narodeniny alebo deň žien?

– Ni sme, to baš vtedy, ten čas tak nebolo. Ani narodeniny, ani ...to nebolo nigda.

Ako ste oslavovali Vianoce?

– Išli sme do dedine a do kostola. Varili sa rezance a kyslá kapusta, na Veľkú noc nôžka, hrubá kľbása, chrem, vajcia, sme aj zabíjali aj dobre žili, aj všetkého sme mali. Dobré to bolo. A naostatok, ja vravím, že neveste je najlepšie, čo môže byť, lebo oni vodili brigu a my sme robili, lemm čo nám rozkázali. A nemali sme skede vziať. Oni vodili brigu a my sme ich počúvali. A nebolo to tak, žeby sme sa baš veľa pohnievali...To sa spoločne varilo. Ja keď som bola mladá, na tretí, či štvrtý deň, ma odviezli na salaš. Ach, a na dverách krpara namiesto firangy, v pitvore bol šporhet a naveky som si len prosila : – Keby lemm taký šporhet bol, žeby sa ploče nedali vziať. Tie ploče sa dali dolu, to všetko bolo okedené. Keď som ja prišla oni varili – v dvadsať litrovom hrnci sa varil bôb. Mne to bolo strašné. Keď tí poodchodili, tak sme boli len traja v dome. Keď som s mojím odišla, a keď som kukla do hrnca, jaj, tak málo poliovky a ja – čím skôr doliať. Čo som sa bála, že dám málo a dvadsať osem číslo miska. V pitvore sme varili. To bolo pod kochom, ale bol zatvorený. Potom do chyži odniesť, a tak sme za stolom všetci jedli. Dnes tu každý má tanierik. Keď sa varili rezance, tak mať naša smotanou poliali a všetci sme z ťapši jedli, a nemali sme každý tanierik. A voľakedy neboli šporhety, ale sa všetke ploče zobrali. Keď palacinke – bolo treba zatrepasť tri litrový plný hrnček. A ako som pražila, to vieš kým ten dym...A kladiem na ťapšu, a oni berú, berú, gotovo nemám čo na stôl položiť, nuž mi pojedia, kým ja pražím. Keby lemm reku také šporhety vyhútali, žeby sa nedala ploča zobrať. Ale nebola možnosť, žeby som si obrus kúpila, ale šuchať okedené, čo som na stôl položila, panvičku zakedenú daj šuchať a...narobila som sa. Naša mať boli stará, a ja som sa hanbila, žeby oni tkali, a ja žeby som len varila. Tak som ja tkala. Čo keď voľakto príde a stará žena za krosnom! Tak aj na sedemnásť nitovníčkov som obrusi tkala, môžem ti ukázať tie obrusy. Oni

toto plátno natkali a ja tie ruže, keď bolo načim (ukazuje obrusy). A potom sa tak zapodievalo vtedy voľakedy. Keď sme konope napriprávali, keď sme žali, močili, trepali, podelili nám päťdesiat kilov a to sme si mohli vypriať a predať, a potom som si deti aj seba zaodievala. To sa vtedy tak žilo. A najedli sme sa, žili sme bez trápenia. Teraz vedia, keď majú brigu, že im vtedy bolo dobre.

V štyridsiatom siedmom roku som mala Marku, a viete ako to bolo. Na salaši bolo ľahko. Ten chytil Janka, ten mi chcel dieťa odchovať a tuto nemal kto. Janko odišiel do školy a ja diovča okúpala, zapravila a odišla. Pol jedenástej – na bicykli bežala domov, má prísť prasačka z poľa, otvoriť jej dverce, nachovať ju, ku prascom... Bola som premorená, že som veľa, veľa robila, a dostala som na pl'úca. Medzitým, keď som prišla večer domov, tak ako prvo, čo plače, za pol hodiny malú Marku nadávať, potom, čo kvičí, a potom večeru variť. Dieťa mi zaspalo aj neumyté, aj nenajedené, aj kedy-ako, všakovak to bolo.

Vtedy vás už noha bolela?

– Noha ma začala bolieť, keď som ešte Marku nemala a zistili mi, že vraj voľajaká krv mi vtedy ostala, že ak budem mať malé, ešte horšie. Otedy ma potom začala bolieť a aj sa skracovala, skracovala sa, ale zato som mohla chodiť. Teraz, keď to deti snímajú vravia, že to misela byť voľáka chyba, že sa tá noha krátila. Keď som bola diovka, bola som v poriadku, všetko do šoru, by ma môj nebol zobral. Potom sa mi to tak stalo. A ja som vedela ísť na bicykli aj do várošu, aj do Petrovca – ľavou rukou kormáň a v pravej cejgerčok, krčiazok aj jedenia. Tak som vedela ísť na bicykli. A schody mi neboli načim nikdy. Kde bolo, všade som behala, skákala. A keď som prišla domov: – Mara zahubila lampu, Mara zahubila tanier a zahubila šálku. A potom – ako deti, pražili si cukor, a kde boli šúľke, tam si to poschovávali a ja som to potom našla (smeje sa). No, keď sme boli sami, kým Janko mal dopoludnia školu, potom som sa sama veľmi trápila, a odopoludnia sa on potom s ňou ihral. Kolísal ju, kolísal. Tak ona bola naučená len kolísať. Medzitým, bola som tak oslabla, že som nestíhala. Gong nám nebol zatvorený, toto sa všetko miselo rukami a každý si doviedol svojich pajtášov a kým sa to skrúťlo, to sa odrýpalo, keď zem to bola...

No, a ja som už potom nedovladuvala a ešte sme šli na salaš.

Odišli sme na salaš pred Veľkou nocou a ráno aj na Temerínu do jarmok. A prší, vak kožený pod hlavou a ja som ten deň robila so slamiačami, aj ich bielila, aj ich šila, aj všetko, aj mangľovala, žeby som zhotovila, taká zmučená na salaš. Už sa nekúrilo a ani mať naša už telko ľahov nemali, tak ja lem pod bundou. Ani som sa nezohriala a ráno zas na jarmok a tam stáť. Keď som prišla domou a ja sa prevraciam. Idem k doktorke. : – Kde ste tak nachladli? A ja jej už čak vravím. A ona mi napísala do Nového Sádu, žeby som šla na rengel. Ale kým to a to, zradili ma: – Nejdí ty! S výsledkom som mala ísť ku Gubášky, tej čo ma poslala... Ale ja som išla k Števkovy, čo robila privátne. A tá ma potom liečila, a táto vedela, že som mala k nej prísť a neprišla som....Potom, môj mal

pajtáša doktora. Na pľúcach ništ, a on mi vravel: – Žena božia nesmieš robiť, misíš ležať, misíš to, nesmieš to, nesmieš.

– Viete čo, aj keď mi aj ruke aj nohe poviažete, ja misím zísť dolu, čo aj komu! Ja sa teraz znojím a môj vozi hnoj, misím mu ísť kapiu otvoriť, misím mu tajst' aj zatvoriť. To toľko nebolo citu, že som ja baš tak chorá... Potom jedna išla ulicou, ach a ja: – A máte nanička vajcia? : – Mám. Jáj, či dobre, že prišla, budem mať peniaze!

: – A čo vám je? : – To aj to. : – Jáj, vy máte vodu. Žeby ste vedeli, o dva roke na pľúca dostanete. Vy sa liečte, tak aj moja sestra bola, aj dostala na pľúca. Tak bolo . Potom som ja dostala na pľúca.

V pädesiatom osmom roku som bola na pľúca chorá. Predsi to bol aj prach, aj briga, aj čo, tak som dostala na pľúca žárište. Tak som bola nervozna, že som si sama sebe nemohla uhoveť, to ma až triaslo. Tak som za pol roka bola v Betánii. Zadarmo liečili, že som mala žárište. A tridsať pirul'ov denne som pila. Tri raz po osem, druhé po dve, a tak tridsať denne. A chodila som na kontrolu, snímali ma a kázali mi avidenciu vodiť. Kým som vodila avidenciu, tak som už vtedy bola sedem tisíc pirulov popila. A potom už keď som ni, tak ani neviem koľko. Keď ma dal do Betánii, tam sa neplatilo, za pol roka, som zo sedemdesiat päť kilov mala dvadsať kilov menej. Taká som bola vyčerpaná!

Chodili k vám muž s deťmi na návštevu?

– Jáj, nesmeli, aby to nechytily, tak len okolo. Ale dnuka niekedy prišiel. On bol taký trocha spurný, vysoký, trocha si namýšľal. Keď som aj bola u doktora vraví mi: – No teraz už budeš zdravá, už sa budeš s býkom boriť. Vieš, taký necitlivý, nemal baš citu. Nuž, čo môž, keď sme ni všetci jednaki.

Tak som ja bola tam. A keď voľakto ide domov z bolnici ja vravím: – Ved' som ja bola vojak za pol roka, nebola som doma. A tá, čo teraz zomrela, Marku mi česávala do škole. Janko ju zaplietal, a keď ju zaplietol tak jej do nedeli trčal vrkôčik, čo ju natuho. To sa Janko natrápil. Vieš, on potom misel uvariť, keď prišiel stade. On mal vtedy dvadsať rokov a chcel tajst' medzi omladinu. Aby bolo poriadené, keď prišiel domov, potom stolce na stôl, zakaľoval zem, trápil sa, varil, rejteša rozťahuval, de-čo, natrápil sa. Tak starostí mal dost'. Briga no, keď mať nito v dome, žeby ich obhajuvala aj uvarila za nich. Keď moja mama uvarili, nebolo dobré, keď jeho – nebolo, bolo dobré len čo som ja, ale keď som ja nebola doma ...Že len nak prídem domov, žeby som bola doma. Že mi nedá nič robiť. A môj, on bol veľmi sem a tam, lem sa obliešť, hasič bol, v červenom kríži robil a nikde nič, všade lem za lásku – má tie diplomy, ale mal si zadovážiť voľajaku mesačinu, žeby bol za peniaze. Čo mne váži tá pochvala, čo on má? No tak a vidíš, on zomrel, na pokoj odišiel a ja – pánboh milý vedia ako to ešte prejde, kým ja zomriem. Aj teraz sa patím niekedy na žalúdok. Niekedy, keď sa najem, jáj, muka, muka, dáviť, dáviť a potom mi to prejde. A teraz – dva týždne mi vyťahovali z prsta krv. Ale Marka ešte nebola na kontrolu, že je tá gužva.

Vraj, nie je také súrne, nemám cukrovku, no nemám, no tak už čo mi dá. A tietoka treba (ukazuje lieky) – diklofon, aj na spanie – tieto dve. Toto mi je od srdca, ale teraz som prestala. Týždeň beriem, ale teraz som už dva prestála. Keď niekedy mi chce srdce vyskočiť, a niekedy nie. No, a keď už má byť mrcha čas, tak potom si tento diklofon na spania. Včera večer som ni, a zaspala som. Niekedy si aj vodne ľahnem, zaspím, a potom sa mi v noci nespí. Nepopijem a dobre som spala. Prebudila som sa, a potom som zas zaspala. Ale niekedy všetky hodiny do štyroch naveky počujem, tak Marky vravím: – Vieš čo, tie mi, nak som ni bez nich, žeby mi boli hotovie (ukazuje lieky). Namyslieť si nemožno, že ja idem teraz zajtra zomrieť a hotovo! Misíme čakať, keď bude Božia vôľa.

Ako ste znášali, že je syn ťažko chorý?

– On tak ochorel, že sa mu všetky zgloby zapálili. Ako išiel, nemohol si udržať ruku. Tak ho triaslo (ukazuje trasúc rukou). Mikalo ho, mikalo, tak bol pri Dunaji, v detskej bolnici. Nevieť ani či to bolo jedno dvadsať dní, alebo koľko. Ja som chodila k nemu. Môj nešiel, ako čo teraz ľudia s deťmi idú, aj čo. Všade som ja bola. Ochorel aj na srdce, a miseli mu aj mandle vybrať. Tak aj jeho mandle sa vybratie. A potom, v nemocnici, bol v jednej chyži, tam bol prehradený plachtou, žeby nikoho nevidel. A nariadili mu, žeby do ihle stiahol, žeby sa už netriasol. A keď už mohol stiahnuť do ihle a trafil, bol hrdý, že ho už pustia domov. No a potom sa naostatok stala veľká chyba.

Ja som doma vravela: – Mne vraveli v stredu prísť s ním na kontrolu, bude komisia. A tento brat mužov, čo je živý, hovorí: – Akô v stredu, nemôž tá ísť v stredu, pôjdeš zajtra. A ja som išla na druhý deň, ale to nič nevážilo, keď nije tá komisia. Ešte ho vtedy mali prezrieť. Veľmi dobre viem, že ma nepustili, nedovolili mi, žeby som šla s ním. A môj o to nestál. A môj nigda nestál... Ten Ivič – Raletičov dom, kde sa skrúca do Pašičovej ulici, to bol Raletičov boud, tam bol jeden doktor Ivič, ten ho chodil obzerať, aj keď som mu mandle vyberala. A on mi tak vravel: – Vaše dieťa nesmie byť seliakom. A môj ho nechcel dať do školy a vidíš tak... On sa nemal s traktorami triasť: – Vy ho dajte za majstra, nesmie bosou nohou vstúpiť na zem. Vy ho len tak vyliečite. Tak povedal doktor. Ale môj neišol k doktorovi, žeby to vypočúval. Čo som ja vravela, on si to ani nevšimol. Vtedy bol taký čas. Deťom sa nedvorilo ani neviem vysvetliť ako to bolo. A potom, že on bol najstarší misel za toho, za toho robiť, a aj bitý byť, aj šakovo. Nemal byť nijako seliak. Nemal tak robiť, tak dostal na srdce. No a vravím, v bolnici on bol tak prehradený a liečili ho. A jeden Pazovčan bol tam, on mi pomáhal, žeby ma pustili ku nemu, on mu taniel to, čo som mu ja poslala, lebo mňa nepustili ku nemu. A v osemdesiatom piatom roku ja som mu do roka na oleji varievala. Ja som bola kuchárka, gazdiná v dome. A keď prišiel z kontrole, vraví: – Mama, viete čo mi vraveli? Že slaninu môžem leť na obrázku. A čo je to na obrázku, to ni ješť, však?

Vtedy mal osemdesiat päť kilov. Keď bol vojak, tak mal devädesiat osem kilov, naveky chcel mať sto kilov. On bol kuchár, chcel variť aj jesť, potom si ukradome piekli rejteša, alebo nedali telko vajcia do pampúchov, popražili ich, pojedli ... tak vyprával, že ako bolo. Hádám bola Božia vôľa, že ho miseli pánboh vziať.

A manžel bol niekedy chorý?

– Bol operovaný, mal vred v žalúdku. Potom prišla slabosť, bol aj v bolnici a dostával injekcie. A vozili sme ho domov. Vypustili mu šecku vodu aj do rána potom... ráno keď boli tri hodiny – zomrel. Červený kríž zaveľa neprišiel preňho a tí ho nechceli prijať. Videli, že už zomrie, a ja mu vravím. Naveky takto v posteli ležal, posediaci spal : – Ako ti dám teraz nohe? Daj mi, vraj, hor. Keď by som nebola dala hore, bol by dolu spadol. Pri lampe sme spávali, i svetlo bolo. Keď som sa ja trhla: – Načo si si tak hlavu dol dal? A on čuší. Vtedy, ani som nezbadala, zomrel. On už vtedy bol mŕtvy, keď som sa ja ku nemu privravela. Ešte som mu porychtuvala, že čo bude jesť, keď sa prebudí. No, a tak trápenia...

Teraz bude dvadsaťjeden rok, ako môj muž zomrel... Dvadsaťdeviatého januára.

A veľmi chcel čítať, aj zo Slovenska knižke mal, aj z čítarni, užíval, chodil do čítarni a čítal mi, kým som ja priadla, romány a noviny.

Tie knihy máte ešte doma?

– Boli ešte voľakerá, či jesto tu, či nie, neviem.

Teraz čítate knihy?

– Čítam, tieto zo zhromaždenia, tie čítam. Mám Bibliu aj spevník. Ni každý deň. Nemám okuláre, zapodeli sa mi, tak tieto, toto sa nie moje (ukazuje), toto mi doniesol jeden, ale baš nevidím. Žena mu zomrela, tak mi dal, tak troška čítam. Tá lampa nič mi nedosvieti a niekedy ma tam od tej mašiny oziaba. Nečítam, aj že nevidím. Nemám okuláre a načím by mi bolo.

Marka mi sľubovala, a naostatok vyzbadala, že to ja misím ísť tam do Pertovca, alebo do várošu. A teraz je zima, nechcem byť dosádena a lem si prosím Pána Boha, veď hádam aj zomriem, načo sa budeme troviť. A tento sestrin, čo chodí, tak mi zakaždým nahá peniaze. Keď bol driov, tak mi dal tisíc korún, raz mi dal päťsto, aj Zuzke neveste dal päťsto korún....A Zuzka má priveľa roboty, tak by som jej ja voľačo pomohla, a už som ni súca, ani nevidím, ani nite pošiť, lem pobielim krumple, keď mi donesú. Čo môžem zjem, čo nemôžem – pokrája mi. A zuby nemám, ach, trápny život, staroba je ťažká...

Ach, toto je môj kríž. Toto je môj kríž a aký bude, sám pánboh vedia. Ale ja sa len modlím a prosím, keď líham, keby som sa nezobudila. Raz misíme zomrieť. A keďki už pomreli mladší odomňa. Tak sa misíme raz odobrať z tohto sveta.

Hovorili ste, že si vediete kalendár. Od ktorého roku?

– Od deväťdesiateho štvrtého. To je tam aj smiešne. Mali sme kozy, mali sme kravy, mali sme prasačku, čo sa aj búka, aj kedy sa vracala. Ja som zato všetko robila, lemm som do poľa nechodila. Mala som doma čo variť, pieť, chleba miesiť, kúriť, ja som zato mala robotu. A títo ma nadali, a teraz sa smejú, že písarka, a nezapísali to. Niekedy sa mi nechce a niekedy zabudnem, alebo kedy bol veľký lejak, alebo kedy nás bombardovali, aj kedy nám očká pohubilo, aj kedy sme opravili kýbeľ aj koch aj šakovo, čo bolo, tak ja to teraz mám. Aj kto zomrel, aj čia mať mu bola. Žeby som ja trošku vedela, koho kedy porazilo...Driov som toľko nepísala. A toto, už sa mojí smejú, som ja spravila, kalendár je tu (ukazuje zošit – kalendár). To misí byť tačno, dem, dátum a potom mi štimuje, ako ide.

Spomínate si na násilnú konfiškáciu majetku?

– Nám neodberali majetok, ale sme sa mali pripísať. Boli by nám prideliť. Ale naši sa nepripísali. Keď sme mali už tie konope robiť, táto, čo teraz zomrela, ona mala mater, aj sestru tam blízko vydanú, dala materi, žeby jej podrúgali. Ja som nemala komu, tak som sa veľmi patila. Mali sme štrnásť jutrov zeme. A tak keď odišla k rodičom, k materi, oni jej robili. Ona mohla, a ja... A prišli si na salaš robiť, oni mohli aj spať a ja som misela ísť domov. Mali sme kravu, svine, ja som misela doniesť kukurice za koč a zmetať. Môj išou, potom som ja tam rano sekala šušťa, kým bolo rosnavo, aj kým on prišiel, namieril tu doma.

Trápný to bol život, ale nám bolo dobre. Nevedeli sme za lepšie a... Ale hlavne bolo, keď bol pokoj, to bolo najhlavnejšie.

A na násilný odkup poľnohospodárskych produktov?

– Aha, to bol násilný! Naveky Janko spomínal, keď išli ulicou a keď vyhrabovali diežku. A on ten spodok veľmi chcel, a oni ešte aj to vzali.

Potom, svine sme miseli taviest' na Irmovo. A zaznačili nás, že sme dali a ...V dome sme aj zabíjali, žeby sa nevedelo. Janko bol chlapec, jeho von z domu, žeby nepoviedal, keď sa ho spýtajú, či sme zabíjali. V noci sa zabíjalo a do rána urobiť všetko, žeby sa nevedelo. Hád, a popis chodil ...Dost' to trvalo, čo ja viem. Nemôžem sa ja to setiť.

Čo je podľa vás najdôležitejšie v živote?

– Najdôležitejšie je mieriť sa na rozumách a veriť v Pána Boha, aj v Pána Ježiša Krista ukrižovaného. Aj zdravie, to je najväčšie bohatstvo: keď má človek sporazum, že sa môže poradiť, a zdravie nadovšetko.

Ja mám teraz jednu nohu kratšiu ...Ani obuv si nemôžem nabaviť. Teraz pri ortopédovi načim všetko platiť. Driov bolo aj zadarmo, potom bolo načim spolu a teraz, kde sa mne tu peniaze? Tak lemm kervo-ako mi pooprávajú... Ale veľmi ďakujem Pánu Bohu, že takto idem, ako idem, len som sa tejto zimy veľmi bála, ako lemm po tých schodách, keď bude zima, poledica, ako ja pôjdem von? Tak ako je táto zima, nebola som dolu. Načo? Polámať sa, spadnúť a mojím dať

brigu, ešte aj ja trpeť, čak aj bolesť, môžem sa polámať a ništ im nemôžem pomôcť. Keď je to všetko už ni za mňa.

Čo môžem, dvoma barlami ísť aj ešte voľačo. Potom ja som si takto, ľal'a (ukazuje vrecká na zástere), keď voľačo, tak do vačkov, žeby som doniesla do keteni. Ale všetko je to, všetko je to dobre lem... keby Pánboh dali to zdravia, žeby som do krajnosti mohla sama..., koľko idem zle – nidobre, lem nak by som nemisela ležať v posteli, žeby ma....Ale, ako je Božia vôľa, tak to bude, inak ni.

Závideli ste niekomu niečo dakedy?

– A čo, čo som mala závidieť? Bratia nastavali dom a ja vravím, že náš dom je mne najkrajší a hotovo, keď raz je náš. A keď sme nemohli dovladovať spraviť, nuž tak sme tak. No, ja za to všetko všetkým ďakujem, aj všetkým odpúšťam, aj sa modlím Pánu Bohu, žeby ma vyslyšali a to bude Božia vôľa kedy ma pánboh povolajú... Lebo : – Bdete a nevíte kerú hodinu k vám príde pre vás, lebo kto sa narodil zomrieť misí a potom bude súd Boží.

Keby ste mohli od začiatku, čo by ste chceli zlepšiť v živote?

– Keď som ja stará, ja už zabúdam, ako by som to povedala. Ako teraz, táto omladina, nechce toho, nechce toho a vidí všetko. Mne bolo vážno, že bola láska. Keď som chcela, čo môžem, keď som bola nerozumná. Za takýho sa vydať, že nemôžeš byť sama, aj že sú oni toľkí aj... Nemohli mi naliať, že mi načim aj dom, aj šakovo, a čo ty tam budeš. A teraz tí mladí, oni všetko vidia, ako si to oni vyberú? A čím si mladšia, tým neutubí si nik tú dobrotu tu doma.

Keď sa modlím, tak prosím Pána Boha aj za tých, čo sa chorí, že ak sa za uzdravenia, žeby uzdravili a za prenesenia, žeby ich bez boľasti povolal... No a ja lem veľmi prosím, keby som takto do konca mohla – ako idem – idem. Veľmi ďakujem Pánu Bohu, že ja idem, lem nak som ni v posteli.

Čo by ste ešte chceli povedať a ste nepovedali?

– A či mňa voľade môžu zaviesť, alebo prijať, alebo čo, žeby som nebola týmto mojím na obtiaž. Oni sa veľmi usilujú aj robia, ale čo sa dá, keď ja už nevládzem. Aj ja by som im ďalej dopomáhala. Teraz oni si už uplácajú a to voľakedy nebolo. A Janko – ten Števčíkov, ma chcel vziať na Slovensko. Vravím: – A načo som ti? Tam sa hneď dáva, na tie barly by ste boli dostali, aj na to, aj na to aj šakovo. Keď tu, hád, nikto nevodí račun o starých ľudoch, čo si môžem. Čo ja by som si lem to prosila, druhô ništ, lem ak by bola Božia vôľa, žeby mi dopomohli, keď si večer ľahnem, žeby som sa neprebudila, ak by to bola Božia vôľa, ale ak ni... To všetko u Pána Boha.

Prečo tak chcete zomrieť?

– Ta hád... nak nezavadziam. Starý človek všade zavadzia. Ni tam, lebo tam. Všade...

Anna (1924), Kysáč

Porozprávajte mi o svojom detstve.

– Narodila som v dvadsiatom štvrtom roku, šiesteho júna. Keď som bola malá, mala som šesť rokov, rodičia mi boli v Nemecku – aj otec aj mama a ja som bola pri mamičke v Dobanovciach. Bola som tam celé leto, jedno pol roka, lebo naši boli chudobní. Otec môj nemal nič, museli si ísť zarobiť, žeby mali aspoň dom. Toľko pámtim, že som ešte nešla do školy. Keď som mala sedem rokov, išla som do školy tu v Kysáči. Vtedy sa od sedem rokov išlo. Do školy som chodila päť rokov. Tak sa vtedy chodilo.

Bola som ešte malá, keď moji rodičia odišli do poľa, musela som nachovať aj svine, aj všetko. Voľakedy bol kondáš, trúbil po ulici a

svine sa vyhánali. Ja som musela včas ráno vstať, lebo kondáš išiel včasráno, včas ráno som musela nachovať tú sviňu. Aj uvariť niekedy. Keď som neuvarila, tak som bola aj bitá. No, musela som. Tak mi mama narichtovala bôb, alebo toto aj to, a kým prišli... A malá, som bola, jedno desaťročná. Moji obidvaja – išli do Sriemu na týždeň. A susedova kamarátka, mali sme už vtedy hádam aj jedno desať rokov, so mnou spávala, žeby som ni sama.

Vtedy bolo najťažšie. A potom už bolo ľahšie, nakúpili si aj zem troška, aj dom.

Do Nemecka odišli, ako aj teraz. Z Nemecka keď prišli potom si dom spravili a zem aj konika jedného držali, potom im už bolo ľahšie.

Keď som mala dvanásť, bola som pri svedení, všetky sme išli ten rok, aj to veľmi veľa detí, na obrázku sme maľované – sedemdesiat osem, len samé dievčence. Nespratali sme sa na obrázok. A teraz v nedeľu pán farár oznámili päťdesiat šesť detí dovedna. Ste videli koľko menej? A vtedy sme toľko boli, jedno sto päťdesiat spolu s chlapcami. A keď sme do školy chodili, v sobotu býval pľac. A dali nám dvadsaťpäť parí, žeby sme si kúpili cukor. A boli také vajíčka, jeden privátnik chodil

s cejgerom po pláci. A deti, keď išli do školy, za dvadsaťpäť parí si kúpili ten cukor. A niektorá si kúpila v obchode, kyslý liadok a lízali. A potom sme od tej pýtali: – Daj, ja ti dám jedno vajíčko, daj mi ten kyslý liadok. A potom sme lízali ten liadok...

Ale ani jedna nemala pol dinára. Každá len za dvadsaťpäť parí. Lebo si kúpila liadok kyslý, alebo vajíčka. A to bol najlacnejší cukor. Tak sme žili. Aká čoko-láda! Na Kračún jeden pomaranč aj hotovo. Ani jablká. Oreche sme mali. Ale nie ako teraz – deti len čokolády chcú. Ten s cejgerom – Martinkov bol, mal dlhý cejger a cukre v ňom. No tak od neho. To bolo najlacnejšie, tak od toho si deti kupovali cukor. Aj kyslý liadok. Kuburilo sa.

Ja pamätám, že sme, po dvanásť dinárov zarábali a nádnica bola pätnásť. Mohli dať aj dinár však? A zväčša sme mali len dvadsaťpäť parí na cukor a na liadok.

Voľakedy, ten čo nemal, chcel si dorobiť – kuburil, a gazda, čo mal, chcel mať ešte viac. Tak aj jeden kuburil, aj druhý. Veď tam boli aj možní, tam, na Širokej ulici som ja bývala a tam boli tri deti. Aj tie, gazdove, aj tie dostali len každá jeden pomaranč. A ja som bola samá aj ja som len jeden pomaranč, a hotovo. Nemali sme my peniaze na pomaranč. Na Kračún jeden. Aj to, pamätám, ja som bielila a otec môj vyhrýzával tie kože znútra. Ste videli? Čo to bolo? Kubura, kubura. Tak sme odriasli.

Už keď som sa vydala, už mi bolo ľahšie. Ale kým som bola malá aj ja som sa napatila, aj oni sa napatili.

Nechceli ste sa ísť ďalej učiť?

– Ni. Nebola možnosť, platilo sa, viete. To nie ako teraz však... Ani nemohli moji... Ale žiačka som bola dobrá. Ani kamarátka nešla... Málo vtedy chodili. Viete ako, z triede ak jedno dvaja išli sa učiť. Viacti nie, ako teraz, čo všetko sa učí. To nebolo. Všetko sme robili. Potom, keď sme vyšli školu, odišli sme do nádnici, aj mi deti. Tu, na majeri sme repu pretrhávali – deti a hádam jedno dvanásť – trinásť rokov sme mali a tak sme sa zhovárali, nevypali sme sa a jedna vravela: – No, poďme sa tak chytiť jedno tri a poďme driemať. (smeje sa) A potom na tej repe, to nezabudnem – jeden merkoval, a ktorá nechala dve repy, po prstách buchol to dievča, lebo chlapca. Takí malí sme, aj chlapci, aj dievčence chodili repu pretrhávať, na majer, za dvanásť dinárov. Viem aj koľko platili. Nádnica bola pätnásť, ale nám, že sme mohli pretrhávať, dali len dvanásť. No, tak, keď som bola menšia viac som sa napatila ako teraz. Teraz však už mám aj penziu, aj môj, keď bol zamestnaný, veľa som sa narobila, ale na našom-svojom. Nejšla som do nádnici potom. Tak toľko o živote. Nepámtim, že voľačo bolo ťažšie. Vtedy vo vojne bolo najťažšie. Nemali sme ani chleba a pýtali, nemali sme. No a potom som už bola dievka.

Ako sa voľakedy zabávali mladí?

– Na ihru sme chodili na ulici, večer, cez leto. Celé leto sme chodili. A tam sme spievali a tancovali do deväť hodín. Keď bolo deväť, už potom išla milícia a rozháňala. A keď sme odišli na ihru, ak sme boli tu po most jedno pätnásť, od mostu už boli druhé. Všade-každá ulica mala dve ihry, všetky v Kysáči. Spievali sme jedným bokom svoju,

svoje piesne a druhá skupina druhú a tak... A keď sme prišli na ihru, všetky sme sa zišli, a aj chlapi prišli. Chlapi chodili potom aj z druhej ulici. Volali sme ich podľa ulici: Šimandrania, Salajčania. Niektorí odišli na duhú ihru. A prišli druhí.

Na priadke sme večer chodili. Nevie, či to na Slovensku bolo, u nás taký chudobnejší človek, dával jednu izbu a my sme to všetky dievčence platili. Každý večer sme chodili s kolovratami a priadli sme a chlapi chodili potom. A chlapi boli z každej ulici. No tak, Šimandrania keď prišli, vtedy boli izby len takéto (ukazuje rukou na izbu), najprv v pitvore spievali a potom zišli. A niekedy potom, ako sme priadli, jeden si sadol a jeden išiel a duril a toho sme museli bozkávať. A ktorá to nechcela, tak jej rozrezal šnúru – nemohla priasť.

V ktorom roku ste mali svadbu?

– V ktorom roku? Sedemnáť rokov keď som mala... No, vo vojne som sa vydávala a môj muž bol do roka doma a potom šiel za vojaka. Maďarsky vojak bol, Maďari tu boli. No a vtedy ešte jeho mama nezomrela, takže som bola s jeho mamou. Piekli sme kukuričný chlieb. Žito sme nemali a ni len my, ale všetok svet. Žito sa pridalo a kukuričné sme jedli. Tak bolo vo vojne. No a potom štyridsiatom šiestom sa Miško narodil – ten starší a tento mladší potom o päť rokov.

A ja som sa vydala, keď som mala len sedemnáť a s týmto mojím sme tak prešli. Ja som mala druhých chlapcov – to už nebudem vravieť, ale s mojím sme sa tak poznali. Chodil s kamarátkou a potom si mňa zobral... (smeje sa) No a dobre sme žili, on nepíjal, dobrej bol obyčaj a zamestnaný bol stále. Ja som samá naučená. Tridsať rokov som bola sama, on bol zamestnaný...

Svadbu ste akú mali?

– Svadbu sme mali len takú, môj muž bol len pri mame a mama bola nazarénka. Tak oni svadbu nerobili. A my sme bližších pozvali a vtedy sa nosila párt a v párt sa šlo ku sobášu. Keď sme sa od sobášu vrátili, sem domov k rodičom, pártu dolu, lebo môj mal len mamu a bolo ma načiť pridať a nazaréni nechcú párty... (smeje sa) Taká móda bola.

A vaši vám nebránili, že sa ku druhej viere...

– Ni, ni nebránili, lebo som chodila do kostola. To sa smelo. A on sa smel osobášiť, ale mama ma nesmela prijímať, že pártu mám na hlave. E tak sme zhodili pártu u rodičov, odišli sme bez nej a potom ma tak pridal. Aj tam boli len jedno dva stoly, tak sme odbavili svadbu.

No, ale niektorý čo robili svadbu, tí robili šiatre na dvore. No a my sme len tak. Môj nemal otca, čo mal robiť? Pristal aj tak, aj ja som pristala.

Váš muž, bol z vašej ihry?

– Ni. On bol zo Salajky a ja som bola na Širokej ulici. Nebol. Každá, každá ulic mala dvoje. A naveky, každý večer v lete, tam kde bola ihra, gazda nám vyniesol

drevo, žeby sme na ňom aj sedeli. Tak sme aj sedeli aj spievali. Potom sme vraveli: – To je ťahavá. A keď čardáš, potom sme tancovali. Sme si aj spievali aj tancovali.

Každú nedeľu sme išli do kostola, lebo mama vravela, že ak nepôjdem do kostola, tak nepôjdem ani pred krčmu. Pred krčmou sme stáli každá ulic obaška.

Každú nedeľu poobede bol tanec, ale len keď sa vyšlo z večierni. Kým bola večierňa, neľúdlo sa. A potom si nás volali chlapci. My sme stáli na tom boku pri krčme, a oni volali na meno. A niektorý aj dve, tri povedal. Tie potom išli, išli sme aj cez garád, preskočili, a potom sme tam tancovali. Každú nedeľu poobede. A doobedu sme chodili do kostola. Lebo by nás nepustili: – Nepôjdete ani poobede, ak nepôjdete doobedu. Boli dve krčmy, čo húdli a tam sme chodili. A všetci chlapci boli v krčme – vnútri bola taká sála aj teraz je, tam húdli a volali. A potom niektorý, chcel aj voľačo zaprkosiť dievky. Aj ja som to dožila. S jedným chlapcom som nechcela chodiť, nechcela som ho. A zavolať ma tancovať. A niekedy urobili tak, že zavolať tancovať a schovali sa. Ale ja som naveky bola šikovná do tanca, ja som si našla. Ten sa mi schoval, ale ja som badala, že sa schová a: – Ach, nie je tu? Dobré. A ja som mala svojich tanečníkov, chytila som sa a nevyšla som von. A ktorá nemala tanečníka, tak sa hanbila. Musela vyjsť von z krčme. Ohrdil ju. Všetky sme vraveli: – Jáj, ohrdil ju. Ktorý ju ohrdil? Ten aj ten. Á, nechcela ho, tak ju ohrdil. Potom frajer išiel s každou, ktorá mala frajera. Ku domu ju viedol, tam sa zhovárali, a potom odišiel. Nikdy vnútri nebol, nie ako teraz. Po pýtankách až, potom len chodil dovnútra, do domu. Vo vere sme boli kým oznamovali v kostole po tri nedele. To sa vravelo, vo vere“. Ale najviac za mesiac pred svadbou.

Ale vy ste sa zoznámili napríklad v septembri a svadbu ste mali kedy, alebo ako?

– No o mesiac. Boli pýtanke a potom o mesiac bola svadba, potom mladý chodil už dnu, ale sám. Niekedy bol aj kamarát s ním, ale hlavne sám.

A stačilo sa za mesiac spoznať, zaľúbiť...

– E, zaľúbení sme mi boli driov hody. Driov hody sme chodili. Kamarátka mi vravela, že som jej ho odňala. My sme dovedna s kamarátkou chodili na tanec a on potom naraz mňa volal tancovať. On chcel byť môj frajer. A reku čo tá povie? Zuza sa volala. – Nech vraví čo chce, ja ju nechcem. No už potom tá ani mňa nechcela, hnevala sa na mňa, bolo jej ľúto. A ja som nedbala. Ja som potom len s mojím tancovala, aj potom sme sa tak upoznali. On mal deväť a ja sedemnáť (smeje sa). Deti. Takí mladí sme sa zobrali. No a potom však pri Maďarách on odišiel za vojáka. Ja som ostala s jeho mamou samá...

Tak bolo.

A nebáli ste sa tak skoro vydávať?

– Viete ako nám vraveli ženy? Keď sme chodili do krčmy poobede tam nám naveky jedna suseda vravela: – Šesťnásť rokov vám prešlo – vydávať! Také mladé sa vtedy vydávali.

Ktorá mala dvadsať rokov: – Jáj, tá už má dvadsať rokov a ešte sa nevydala! Taká bola móda vtedy. Aj chlapci sa mladí ženili. Osemnásť keď prešlo, už hajde oženiť.

No a teraz je to už ni. A žeby išiel chlapec dnu ako teraz? Ni, len keď vypýtal. To sa volalo: – Už je vypýtaná, už sa vo vere. Potom išiel dnu. Aj prišiel pre mladú, potom sme do krčme išli, už potom sme boli ako teraz čo sa, už potom sme však aj tancovali dovedna.

Ale môj len tak tíško tancoval a ja som chcela friško. Ja som mu raz vravela: – Ty ma nevolaj stále, ja chcem tancovať. Tak potom som ja mala svojich tanečníkov. – No ty ma viac nevolaj, oddýchni si, lebo ty nevieš chytro tancovať. Voľakedy sme aj kolo tancovali a potom nás krútili, a on to nechcel. A ja som chcela. Tak ma nechal, nech sa vytancujem (smeje sa). Nebol žiarlivý. A tancovalo sa, tancovalo čardáš a kolá... Teraz to ani nieto. Táto omladina, neviem, ani netancuje, ani nespieva.

No a potom, v štyridsiatom šiestom sa Miško narodil – ten starší, a tento potom o päť rokov.

No, keď som sa vydávala, tak plné kasne museli byť. Uteráke aj obrusy, to každá, ktorá mala dievku musela natkať. Plné kasne, ja som mala dve kasne, tá jedna kasňa je plná. Dvadsať obrusov som mala a šesdesiat uterákov. To všetko mi moja mama natkala. Ešte sa aj plátno biele natkalo a potom sa zakrútilo a do kasní sa kládlo a na to plátno sa ružičke kládli, žeby to bolo pekne. No, tak, tak sa vydávalo.

Tie skrine ste doniesli z domu?

– Dve kasne z domu, aj dve postele, stôl aj stolce. To každá doniesla. Aj na spanie ešte dve postele, to sa volalo “na státie“. Aj perie – dve duchny, šesť vankúšov a potom zelené plachty všetky také mali. Driov ešte inak, teraz tak. Potom posteľ musel dať aj mladý a duchnu a vankúše mladá doniesla. A to bolo na státie – ja mám aj teraz tak položené. Dve kasne, dve postele a pekné zelené hrubé plachy a pod zelenými biele a šlingeraj, a ten šlingeraj trčal spod plachtov. Toto, kde sme spali, dal mladý posteľ a mladá duchnu aj vankúše, v tom sa, v tých sa spávalo. Tie čo stáli boli pre hostí, ale zväčša stáli tak. Ja som nemávala hostí, nemal fámiliu ani môj, tak sme ani ni. A my sme spávali v pitvore – my sme mali len mamu, mama v chyži, a my v pitvore. Na kočách sa vozili duchny. Dva kone sa zapriahli, a potom išli dve dievky, alebo dve ženy, ulicou sa išlo a spievalo. Potom sa išlo k mladej a tam sa postele, kasne, duchny aj všetko pripravovali. Potom zase dovedna tie kočy išli jednou ulicou hor a druhou dolu a potom k mladému. Ale žeby sa to videlo, čo sa vozí. A spievali. Aj ženy spievali na tom koči. Taký spev, potom to svet vychodil.

A to v deň svadby, alebo po svadbe?

– Pred svadbou, pred sobášom sa to odviezlo. Doobedu sa vozili duchny, a poobede potom bola svadba, kto robil, potom sa sobášili. Potom tí, z mladej strane, išli poskladať, upraviť mladému, no, a potom to bolo hotovo. Už keď mladá večer odišla, už to bolo hotovo, všetko upravené. Jedna izba musela sa dať mladej, mladá ju naplnila a v pitvore sa spalo. Teraz to ninto. Veľa rokov bolo tak. Ešte aj mama moja, keď sa vydávala, bolo tak. Veľa rokov to trvalo. Bola hudba, ale zväčša, keď svadbu

robili, tak sa zostávalo do polnoci, do dvoch a potom sa išlo. Potom mladá, ktorá mala pártu, potom sa navečeralo v párte u mladého. Ja som ju nemala, ale tak obyčajne bolo, v párte jedla – to bolo už okolo jedenásť, zatiaľ naveky mala na hlave tu pártu. No a potom, po večeri sa spievalo: – *Sadaj, Anka, sadaj, sadaj na stoličku*. No tak si ona sadla, potom zase spievali, vzali jej tú pártu a zavili – hrebenček položili, zavili, a potom kytky, aj si druhé sukne obliekla. Potom tancovali, aj mladá tancovala za peniaze. A kto hodil peniaze, ten s mladou tancoval. Mladá stále tancovala kytky. Aj sukne zhodila, tie veľa, a v tých sukniach tancovala potom za peniaze.

No a potom naostatok, starejší, potom povedal, koľko sa nametalo. Pre mladých boli to peniaze.

Čím dlhšie tancovala, viac si vytancovala?

– No, tak. A keď už nemal kto metať, potom netancovala. To len bližšia rodina metala, žeby sa hád nazbieralo.

Tak bolo. Kým mi zide na rozum, čo to všetko bolo! Šesťdesiat rokov som ja vydaná. Šesťdesiat dva teraz bude. Keď som sa v štyridsiatom prvom sobášila, tak šesdesiat jeden.

A kde robil váš manžel?

– Štriker bol zamestnaný v Nive, tam v Novom Sade. No a potom som sa trápila! Mali sme sedem jutrov zemi a ja som sa trápila s tou zemou. Aj s deťmi. On len na motore prišiel, žeby porobil a ja som sama kopala – niekedy aj fertál sme mávali, repu, a ja som to sama pretrhávala. No a potom keď deti narástli... Potom mi tento, čo študoval v Petrovci trochu pomáhal. Ale potom vyštudoval a odišiel na teológiu na Slovensko. Potom tento mladší, ale len troška. Ale zväčša som samá robila aj v poli, aj žijem sama. No a potom sme mali dva domy. Rodičia mi pomreli, no tak tento mladší, ktorý sa prvý oženil ako starší, lebo študoval, ten potom išiel hneď do tohto domu – to je môj rodičovský dom a ja som zasa sama zostala. Aj stále, stále som sama. Miško vyštudoval teológiu a potom si aj doviedol ženu z Marhaňu. Vierka je z Marhaňu – právnička, tam je v Báčskej Palanke, v obci robí. Môj naveky mal vysoký tlak, nemal ani on baš chorobu, ani ja som nebola veľmi chorá. Mala som ranu na pľúcach. Tumor to bol. Vtedy som ešte nevedela. Nebolelo ma nič. Ale mala som znamienko na ľadviah a to, keď som si gatke obliekala, to mi prekažalo. A jedno dva roky som ja to trpela, potom som sa rozhodla operovať. A keď ma išli operovať, všade všetko prehládúvali, aj na rentgen, a keď som išla doktor vraví: – E, Ana, nešto ima. – A šta ima?

– Početak tumora. – No, naopáko, reku. – Ali samo, kaže, početak. – A, dobro. Že musím ísť na operáciu do Kamenici. Dobro: musím, pa musím. Že ak ma nepríjmu, potom ma oni budú liečiť. Ale prijali ma. Aj ma operovali, tak mi vraveli, že sa mi veľmi dobre lieči, že je len početak a že zato, že som veľa robila, že som úporná veľmi v chorobe. No aj mi prešlo, odvtedy, hád, len na kontroly chodím už šesť rokov, teraz každých pol roka. A muž mi zomrel už dvanásť rokov. No tak už dvanásť rokov som celkom sama. Potom tento mladší syn – starší odišiel do Palanky

a mladší zostal tu – on potom býval tu a my sme bývali tam. Potom ešte svokra žila desať rokov.

Dobre ste vychádzali?

– Za tých desať rokov som mala obidvoch chlapcov. Pomohli mi pri deťách, kým boli malé. No a potom už keď nariasli aj mama zomreli – mali šesťdesiat dva roke keď zomreli.

Čo sa vám najviac z vojny zachovalo v pamäti?

– No najviac – vyhánali komunisti, brali všetko, aj svine. Zišli do chlieva a nesmeli sme nič. Vyhňali aj svine aj žito pýtali. Nemali sme a pýtali. A ja som isto bola tam v obecnom dome, že musím dať. To tak bolo, muselo sa dať. No a nemáme ani za čo kúpiť. Ani žito nemáme, ani nemáme za čo kúpiť. Potom ma nezatvorili. Zato že môj bol už vojak, tak som nebola v zátvore. Ale tí, čo boli v zátvore, tak ich patili. Veľa ľudí aj zomreli tam. Aj od hladu aj... Bili ich, že musia dať. Partizáni prišli a partizáni to mučili. Ni Maďari!

Pri Maďarsku bol môj vojak... Ale potom bol zase vojak tu, pri partizánach. Zase som bola sama. No tak som sa vtedy najviac trápila, aj deti malé, aj vojna bola, aj môj bol vojak – tam boli v Pečove samí Slováci a potom ich patili, nedali im Maďari baš ani jesť.

Tak sme sa skladali. Z Kysáču, čo sme boli štyri, štyri dovedna a každá potom niesla všetkým štyrom, žeby neboli lační. Po celom chlebe sme nosili, veľké chleby sme napiekli a tak sme chodili. Ale potom Maďari odišli a prišli partizáni. Patili – brali si, čo chceli... No a potom aj tí čo boli partizáni zle pochodili. Jeden čo veľmi patil, skočil do kanálu.

A na 13. október v roku štyridsať štyri sa pamätáte?

– No tak, Maďari išli z dom do domu, a vyhánali do jám.

Koho vlastne vyhánali a prečo?

– Do každého domu išli. Zhorelo tu jedenásť domov. Otvorili oblok a mali sme konope, tak do každého domu zahodili tie konope, žeby vnútri zhorelo. Nechtylo sa v každom, ale v tých jedenásť áno, zhorelo. A všetkých, všetkých vyhňali, plné jamy. Ale ja som nebola v jamách, ja som bola tu, pri mame, išli sme cez tento dvor a tí mali dekunku. Tak v tej dekunky sme boli hádam jedno tridsiati schovaní. Títo v jamách sa aj modlili, aj strašné, ženy batohe na chrbte a chlieb a deti okolo, ktorá mala dve lebo ako, to všetko plakalo.

Lebo boli delá nastavené. Potom prišli Nemci na motorky a vraveli, že pustiť domov svet. Ale jedenástich aj zabili. Prežili sme všeličo.

To bol trest za nič, alebo prečo to urobili práve tu v Kysáči ?

– Vracia, že oni, Maďari, mysleli, že sa tu partizáni. Aj boli tu partizáni. Nemecké vojsko išlo na aute a partizáni ich zabili. E a potom oni zato išli, že to partizáni urobili a partizáni, keď to bolo, – národ vyhňali a vykopali kaldrmu. No ale

to im nesmetalo, oni obišli s delami no a partizáni, jedno dvadsiati, išli ulicou a kričali: – Utekajte, idú Maďari. Utekať! No a kde budeme utekať, tak sme len tak kto-kde ušiel. A tí, čo neutekali, tých nevyháňali. Všetkých vyháňali. V jednom dome, tam naproti, boli piati, tí nejšli do jám, všetkých piatich zabili. Maďari zabili. Všetkých piatich. A potom isto jedna žena, čo mala veľa detí bola v dekunky. A ona, ako mama, išla von z dekunky a ako vyšla z dekunky zabili aj tú. Jeden človek isto z dekunky vyšiel – isto tu, v tejto ulici, bežal si pre peniaze. Zabili ho! Aj tu sa pochovaní, tu je aj ten pomník. Všetkým tým čo pobili. To bolo 13. októbra v štyridsiatom štvrtom. Do štyridsiateho štvrtého vari boli tu. Nevie, len zle bolo – partizáni toto narobili, tu čo sa stalo. Partizáni keby nezaprkosili, oni boli ešte v Novom Sade, oni nemali, čo tu byť. Pobili, aj kravy postrieľali, potom svet aj popúšťal kravy, tak po ulici boli aj kravy aj svet aj... Strašná bolo vtedy. No a prežili sme ďakovať Bohu. Môj aj vtedy nebol doma... No a moji rodičia zomreli mladí. Aj mama aj otec. Ja som stále sama. A nemám ani brata ani sestru, nikoho. A môj isto. On bol ako od prvého, jeho mama bola za prvým mužom, tak mal brata, ale na Slovensku, v Bratislave, tak aj on bol sám aj ja sama, tak mi rodinu nemáme obidvaja.

No a teraz mám deti aj pravnúčence (zdôraznila slovo pravnúčence), už tri.

Ako ste žili po vojne?

Môj sa zamestnal a deti rástli. Mali sme zem. Sedem jutrov. To sme obrábali a potom mi aj od rodičov zostalo ešte zem, takže sme mali deväť jutrov. Aj zem sme robili, aj môj bol zamestnaný. No a do penzií prišiel, keď mal šesdesiat rokov, lebo mu vo fabrike odtrhlo prsty. Tam kde robil sa čuchrala vata a on bol pri tom, čo sa čuchre, a to bolo takô veľkô a naveky jeden stál pri elektrikey, keď pohli, keď čuchrali. No a vtedy bola žena a títo, keď bolo hotovo, mali zakríknúť. No a ten, z toho boku, zakríkol, ona toho videla, môjho nevidela a nevypojila, tak mu prsty odtrhlo. Na pravej ruky mal len jeden prst.

Pretože strádal, však, mal dvadsaťsedem rokov stáž, má penziu, nezávisím od detí, to mi je dost. Baš tak ťažko, ťažký život som nemala, ja som naučená bola robiť od malička, takže som aj sedliačila.

Keď deti chceli ísť na slovenské gymnázium?

– S deťmi mne bolo potom ľahšie, lebo môj bol zamestnaný. Teraz do Petrovca autobus vozí deti do školy a vtedy ni. Museli sme dom nájsť. Tak sa – z Kysáču dali dovedna a dom sme platili.

Tak sa platilo aj dom aj jedenie. Takže môj, čo zarábal skoro všetko odišlo, kým maturu završil. No keď Miško završil potom išiel teológiu študovať, potom nám bolo ľahšie. Ale za štyri roky tak. Ni len my, že sme boli dvaja, ale viacti z Kysáča, kto chcel do gymnázia ísť, musel nájsť dom, kde budú spávať aj jedávať. Vtedy, niekedy v zime, neprišli zaviať z Petrovca. Na bicykloch chodili, neboli vtedy ani motorke. Na bicykloch prišli domov cez nedeľu, keď mohli a potom zas odišli. A žena, ktorá si ich vzala, musela ich potom aj chovať. Aj spávali tam, aj jedávali a

my sme to museli platiť. Takže ani veľa detí nešlo do školy. Každý nemohol. Môj bol zamestaný, aj zem sme mali trocha, tak sme mohli.

A manžel vám kedy zomrel?

– No v deväťdesiatom roku. Teraz už dvanásť rokov bude. Mal vysoký tlak. Išiel do nemocnice, doktorka ho liečila, ale keďže neupádal tlak, bolo načim do Kamenici ísť. No tak potom šli sme do Kamenici. Večer bol syn v Palanke, tak sme ho na telefón volali, žeby prišiel, žeby otca viezol do Kamenici. Večer ho odviezol, dali mu injekciu, aj mu bolo trocha lepšie. Ale potom mu bolo zle, potom ho zadržali a pod aparát. A keď ho položili pod aparát, zomrel.

Takže večer sme ho odviezli, Miško ešte tu, v Kysáči spal, a ráno už telegram prišiel, že je mŕtvy. Tak zomrel. Na vysoký tlak. No a neviem, vravia, že ho nemali položiť pod aparát. Vnuk, toho staršieho syn, on ho veľmi chcel, dedko ho volal: – Dedko môj milý zlatý, či si mi len pekný. Naveky mu tak vrael, a potom naveky vrael, že bude operátor, že bude doktor. A keď skončil matúru, povedal: – Dedko nemal zomrieť, doktori chybili, zato zomrel.

A ja nechcem chybiť, ak ten bude mať tri deti a ja budem vedieť, že som chybil, nebudem doktor. Budem zverolekár a sviňa ak zdochne, alebo krava to predsa nebude človek.

– Dedko nemal zomrieť, da ho nepoložili pod aparát. Vnuk je teraz zverolekár.

Mali ste pekný život v manželstve?

Mierili sme sa. Keď nebol nikdy doma, ako mohlo byť zle? Nebol ani obhrešný, už keď povedal: – Ľudia ti boží! hlasnejšie, to bol najväčší hriech, už som vedela, že je nahnevaný. (smeje sa) Takú obyčaj mal.

Veľmi, veľmi chcel vnúčence. Ešte toho Patrika! Ja som mala troch. Tento mladší má dvoch chlapcov, ten starší jeného. Tie deti som aj opatrla, aj do poľa som chodila. Aj s deťma sme chodili lámať do poľa. Tak bolo vtedy.

Ale mne nebolo ťažko, ja som bola zdravá, nebola som nikdy chorá. Patrik bol do šesť rokov najviac u nás, nechcel ani ísť do Palanky. Keď videl, že idú, tak plakal: – Nepôjdem do Palanky, nepôjdem. Tak kričal (smeje sa). No a potom, už keď išiel do školy, tak musel ísť do Palanky.

A voľné chvíle, voľný čas ste ako využívali?

– V nedeľu som chodila aj chodím do kostola doobedu, aj poobede. A v sobotu – to ešte aj jeho (manželova) mama, tak sme sa naučili – napečieme si aj všetko nariechujeme. Ráno len polievku postavíme, mäso položíme na tíškom ohni. Keď prídeme, zavaríme, napečené máme. Dosiaľ tak robím. Voľný čas ja mám v nedeľu. Nerobím v nedeľu, nikdy. V sobotu si zrichtujem, od mladi ešte tak.

Ručné práce ste robili?

– Priadli, tkali. To sme robili. Viete ako, vtedy nebolo z čoho, mali sme zem. Ale nemali sme toľko, žeby sme mali aj na porciu. Tak to, čo sme natkali, predali sme a

z toho sme žili. Museli sme. Konope žať, prvo vyžať zelené, potom osušiť, potom vymlátiť, potom sme do bare odišli. Staré sukne sme mali a bara bola veľká tam sme skladali konope a konope sa močili. A keď sme vymočili, potom sme trepali, boli také trlice, potom sme ich vytrepali a to sme celú zimu priadli.

Priadli a tkali. To čo sme napriadli utkali sme a potom predali, keď mala byť porcia tak sme žúrili aj do dvanásť tkať, že načim na porciu. Lebo zo zeme sme málo mali a porcia sa musela platiť. Tak sa žilo. Z toho, čo sme natkali, z toho sme mali peniaze. Ni len my, ale všetok svet tak žil. Všetky sme tkali.

Na trh ste nechodili predávať?

– Len vajcia sme predávali (smeje sa), aj z toho sme však mali trochu. Ale hyd sa držal. Mali sme sliepky aj po štyridsať, päťdesiat kusov. Teraz sa už toľko nedrží. Teraz tie tovnie držíme. Ale vtedy, vtedy sme museli, lebo sme mali aj z toho voľaktorý dinárik aj čo sme tkali, priadli, to sme žúrili prvo napriať a potom ešte vyrobiť na bielo.

Štyridsaťdeväť rokov ste žili s mužom?

– Tak bolo. Jaj, keď to zide všetko na rozum ako to bolo, ako sa chudobný svet voľakedy patil. Veľmi sa patil. Ja neviem, či aj na Slovensku! Kosili kosou, a potom ešte museli aj voziť gazdovi, zmetávať, gazdiná varila, ale len za svoje družstvo. A tomu rysárovi dali slaninu, žeby mal, čo jest'. A potom zas išiel nametávať. Takí boli gazdovia. Tak sa aj otec môj napatil. Z rýsu sa lámalo, z rýsu kosilo. Keď moji rodičia nemali ništ a potom ak chceli voľačo mať, musel robiť. Aj na chlebička na celý rok, voľakedy nebola pekara, kažký si piekol chleba. Na múku, na celý rok, sa muselo zarobiť. Lebo ak prešla žatva a z rýsu nebolo, potom už išli do nádnic, žeby mali peniaze. A gazdovia, čo mali salaše gazdovali, mal päťdesiat jetrov aj do sto jetrov a chudoba sa narobila. Keď som bola malá, moji ma museli nahat' samú doma a do Sriemu ísť a mala som desať rokov. Aj svine aj kurence, som musela opatrovať.

Potom ma suseda napomínala, či som nachovala, aj piť či som dala aj tak sme sa patili. Kým naši negazdovali patila som sa a potom mi už bolo ľahšie.

A už keď som sa vydala, môj mal trochu zem, už to bolo ľahšie. Nemusela som ísť z rýsu. Ale som do poľa sama chodila. Naveky, aj keď sa lámalo – na kočách sa vozilo, neboli traktory ako teraz. A z koča do korpou. Jeden bol v čardáku a tie korpy vysýpal. A títo asi traja, štyria do korpe brali a potom sa položila do čardáku doska a potom nádzali do čardáka.

Ženy nosili korpy?

– Aj ženy aj muži. Kde – ako bolo. Gazda mal dva koče. Jeden koč odkvačil a druhý išiel nametávať. Takže bolo družstvo. Gazda nemal, len jedného rysára. Mal aj troch aj štyroch. Aj za čardak, aj do čardáku.

No, pri Titovi už bolo ľahšie a keď hád, druhý Tito nechce prísť. Potom Tito odobral zem a každému nechal sedmnásť jetrov a kto nemal ništ zeme, dostali, žeby mali štyri. Potom už bolo ľahšie. Ale dovtedy naveky bolo – gazdovia využívali

chudobných. A chudobný sa narobil. Gazdiná navarila a nedala za dva tanierike rysárom. Slaninu im niesla. Najedzte sa a potom pôjdete zase voziť žito. Čo môž! Dobre, že sme my neprišli na to. Ja som nebola rysárka ani raz, ale moji rodičia sa napatili. Zato hádam pomreli takí mladí. Mama šesťdesiat jeden a otec šesťdesiat sedem. Pamätám aké opuchnuté ruky mali mama – keď sa lámalo, lebo sa lámalo na rukách. A típli ruky aj v noci, nemohla spať. Popri posteli ruka, ráno zas tú mrazivú kukuricu lámať. To nebolo ako svoje, pôjdem kedy chcem! Ale keď bol rysár, ten musel včas vstať, aby sa videlo. No a teraz to neni, to hád a už či bude tak, lebo ni, budeme vidieť ako bude ďalej. Napatil sa svet, ale ten svet, čo veľa robil aj pomrel. Už títo teraz nekcú robiť z rýsu. Teraz sa musia platiť nádničiari. Autobusy chodili pre Slovákov zo Zmajeva. Tam bola zádruga, ale im nemal kto kopat'. Slováci im okopali. Čo môž, keď sme takí. Naši rodičia sa napatili. My už menej.

Hovoríte, že za Tita bolo dobre?

– No, odobral zem všetkým a teraz, keď im povracali zem, tak vravia, že: – Dobre nám bolo, keď sme nemali gazdovstvo. Jesto ľudia, ktorí tú zem, čo dostali predali. Ale v zádrugách čo bola zem, tú podávali. Jesto čo majú ľudia, aj tuto v Kysáči, aj po šesdesiat, po päťdesiat, po štyridsať jutrov. Ale teraz si nadničiarov berú...

A keď sta sa zobrali, išli ste potom spolu do divadla alebo do kina?

– Nikde. Nebolo kino v Kysáči. Potom už, keď som pár rokov bola vydaná, potom bolo. Nebolo vôbec kino, nemali sme kde ísť. Išli sme len v nedeľu, do krčmy, tej čo sa tancovalo a inokedy sme chodili na ihru. Na ulici bola hra každý večer. A v zime sme chodili s kolovratami. V nedeľu som do kostola chodila, môj nechodil. Potom, ktorá mala mamu tak sa vyobliekala a išli ulicou: – Mladí, ľal'a, idú mladí. Dovedna išli k mame. Každú nedeľu poobede. To bolo v móde. A potom večer nikde. Doma.

A ôsmy marec, narodeniny, ste oslavovali?

– Ni. Nikdy. Narodeniny som nikdy v živote neoslavovala. Ni len dievčence, ani chlapci. Nie, to sa neoslavovalo. To sa len teraz slávi.

Nekupoval vám muž kvety?

– Ni. Ani som hádam nevedela, kedy mám narodeniny. Vtedy sa aj tak kuburilo. Aj gazdovia. Ni len chudobní, aj gazdovia nedali. Gazdovia mohli narodeniny robiť, ale nerobili. Akô, de! Stroviť tam... A torty, ani náhodou. Toto som ešte nevravela. Viete, čo sa nosilo na svadby? Herovke. Viete čo je herovka? Pokrája sa na úzko a zavrstí, a do masti hodí. A potom mali korytá, lebo sa nesmelo zgniaviť, a do tých koryt sa herovke kládli.

A herovke potom mali, keď sa na svadbe navečeralo. Aké torty! Neboli torty. Potom až.

A čo sa jedlo na svadbách?

– Varieval sa paprikáš, sliepky sa nosili, ako aj teraz. Len torty neboli. Náhodou, ja už keď som bola, začli aj torty, jedno dve torty ak boli. Ale teraz, vidíš, samé torty. Vtedy herovke. A z koryt ženy brali, na paláš vyniesli koryto a potom jedna brala a jedna tu čakala, nosili z palášu po stolách.

A v dome sa ako delila mužská robota, ženská robota?

– Bolo, bolo. Boli kone, boli kravy. Mužská robota bola nachovať, vykydať a ženy dojili kravy. Žena s mliekom. A keď muž nebol, potom žena musela aj mužskú robotu robiť.

A keď žena nebola, alebo bola chorá?

– A už potom suseda musela podojiť.

A muž?

– Nevedeli vtedy muži dojiť. A neboli ani tie mašiny. To sa na rukách dojilo.

Nemohol sa naučiť?

– No ni. Len ženy dojili. A potom sa to aj do mliekarni nosilo a ktorá nenosila syra robila a na pľac niesla. Ale malý bol pľac. Ni ako teraz. Tak len, trochu. Tam kde je Cinkockov obchod teraz, tam býval. Potom býval pred kostolom a teraz už pár rokov je tam vnútri. Ale na trhu nebolo tak veľa na predaj. Len jeden šorík. Vajcia a syra. A neboli tie stolíky, aj čo. Na zemi bolo aj syra aj všetko. Tak bolo, také pľace. Aj kuburili. Teraz aj viac chybných detí jesto ako vtedy. A v takej kríze, čak? Aj aký – keď žena mala mať malé – k doktorovi?

Schovávala sa, žeby to nikto... Aj ja, ešte keď som mala mať malé.

A prečo sa schovávala?

– Žeby sa nevidelo. Kukla som na ulicu, po uliciach boli studne, pumpy. Tá voda bola najlepšia, lebo každý sme mali v dome, čo sa voda ťahá. Pre statok, sme tak ťahali. Ale aký doktor, no nešlo sa to k doktorovi. A dieťa sa narodilo, baba prišla. Ani doktor nebol, ani pri dieťati ani...

Ale muž viac pomáhal žene, keď bola v druhom stave?

– No, ja som nesmela ani robiť. Ja som... Nevie, či aj to poviem. Prvé dieťa mi odišlo. Konope sme, po kukurici a ja som už bola tri mesiace v druhom stave a dvíhali sme hor, na koč, a odišlo mi. A potom mi doktor vravel, že teraz, keď ostanem v druhom stave, že nesmiem robiť.

Tak som s prvým dieťaťom nerobila, ni také ťažké. Merkuvala som sa.

Aj muž merkoval vás?

– No, preto len žeby sme mali. No a s druhým dieťaťom potom, som sa merkovala, len nie toľko. No a potom sme viac nemali. Ale všetky ženy sa schovávali. Aký ísť k doktorovi, keď je v druhom stave. No čo ešte? Nikde. Len schovávať doma, žeby to nik, baš každý, žeby nevidel, že je v druhom stave.

Po pôrode potom ako dlho bola žena doma?

– Baba (babica) chodila každý deň do týždňa. A potom sme sa už samé trápili. Ale vraveli, že dva týždne načim ležať. No tak sme troška aj ležali aj chodili. Ale k doktorovi sa nešlo.

Ani s dieťaťom. Potom sa dieťa krstilo zväčša o tri týždne, tašlo sa krstiť, aj na vácku žena išla. To sa volala vácka. Pred oltárom farár čítal, ďakovalo sa za pôrod, aj za dieťa.

Robilo sa nejaké pohostenie ako krstiny alebo niečo?

– Len krsná mama bola a neprišiel ani muž, ani... Nebolo to pohostenie. Aká hostina! Nebola. Krsná mama prišla, potom sa jej voľačo ponuklo cestou a šla domov, hotovo. Ni ako teraz. Kuburilo sa so všetkým. Len to čo misí byť, len to sa... A teraz, nevedia merkovať. Zarábaju dobre a ešte je málo. A vtedy len do nádnicí a do nádnicí. Keď sa šlo do Sriemu, tak, tam kde boli vinice, v Kamenici bol taký pľac – prišli robotníci chlieb si niesli, aj ženy do batoha, do obrusa a potom tam čakali. A gazdovia, tí čo mali vinice, tí chodili a potom zjednali na celý týždeň.

Voľakde uložili spať na paláš – tam mali slamu a na paláši nadničiarci spali a ráno potom šli kopať, a tak celý deň. Od svitu do mraku. Tak sa robilo. No a potom o týždeň prišli domov. Aj to niekedy ani nie, že vlakom. Pešo išli do Nového Sadu a potom znovu na pľac. Otec môj tak chodili. Pešo.

A to len chlapi chodili do vinice?

– Aj ženy. Kým sa odkrývalo, tak chodili mužskí do viníc. A keď sa viazalo, potom už aj ženy chodili. Do bieleho obrusa dali celý chlieb aj slaninu, alebo sa tam kúpilo. Niekde dali aj tam, v Srieme, aj večeru. Niekto varil, tak dali varené. A kde nedali, tak sa potom niekedy išlo kúpiť. Ja som to nezažila, ale mama moja ešte zažila. Ja už keď som bola, už to kapalo. Nešlo sa do Sriemu. Sama som bola do týždňa. Desaťročné – dvanásť, sama som doma spávala, aj svižu som musela včas nachovať, lebo išiel kondáš a trúbil po ulici. A svet vyháňal svine. Aj kraviar bol. Aj ten trúbil. A svine tuto, čo je teraz ulica.

A to ste sami aj dojili ako desaťročná?

– Chudobní nemali kravy, len gazdovia. Chudobní mali len svine, čo si odchovali, za seba. Ale kráv bolo v každom dome. Kto mal viac zeme, už aj bola krava.

Ale tú som potom mala, keď som sa vydala. Bola aj zem... Aj dve som mala niekedy. Kravy boli všakovie. Raz som prestala dojiť a chytila som ju. Krava myslela, že je podojená. Tak ma pod cieňou – cez leto boli kravy vonku, pod cieňou, tak ma tak koplá, že som aj so šochtárom na hnoj odfrkla. Ništ mi nebolo (smeje sa).

Ani ste neboli u lekára?

– Ni. Mlieko sa vylialo a ja som potom byť u vzala a vybila keľavne za to, že ma koplá... a potom zas ďalej. Ale ja som bola vinná. Mamička mi potom vraveli: – Ty

keď prestaneš dojiť, viac ju nechytaj. Ona myslí, že je podojená. A ja som prestala dojiť, a potom ju chytila a ona myslela, že no... koplá ma. A že sme sa mi nebáli, ja neviem. Teraz už ako som samá, ale ešte aj môj keď bol zamestnaný v ravel, že ni kravu držať, keď som samá. Tak už hádam aj jedno tridsať rokov nemám kravu, ale mala som. Ja som sa nazdala, že bez kravu nemôž žiť a potom... môž.

Teraz by som nechcela ani zadarmo kravu dojiť a kydať! Voľakedy boli také tragače, na nich ma vozil moj. A hnoja každý hodne mal, aj my sme mali. Niekedy sa aj daska hodila a tak na vrchu sa vozil ten hnoj. Teraz neviem ani či voľakto má tragač. To bolo dlhé a malo latke a to sa naskladalo hore, a potom sa na hnoj vozilo. No a potom sa už na kočách vozilo. A napatili sme sa. Prvo vykydať, a potom slamu do strošky, na pleciach a potom poprávať aj pod koňa, aj pod kravu. Aj ženy, keď človek nemohol. To bola mužská robota, ale keď on nemohol tak žena musela kydať. Ja som veľa rokov kydala.

A naveky som chcela, keď sme mali telce. Ja som naveky tie telce tak chytala okolo hrdla. A potom sa to chovalo, a keď boli veľké sa pridávalo.

No tak zväčšia som ja popri krave musela byť. Nechcela ísť za človekom. Lebo bola naučená odmalička. A môj potom v ravel: – Neobíjmaj tie telce. Oni potom už boli veľkí býkovia a ja som ich ešte chytala. Oni boli na to naučené a potom človeka nechceli. Málo bol môj v staji potom už keď bol zamestnaný.

Takže on prvo robil vo Vrbasi – dvanásť rokov. Ráno odišiel, mal o pol piatej vlak, vtedy neboli autobusy a večer o piatej prišiel. Čo mi mohol pomôcť? Ja som musela potom aj vykydať, aj nanosiť...Všetko som musela porobiť.

Potom sme predali, potom on prešiel, sem do Nive, do Nového Sadu. No tak tam robil.

A tam vo Vrbasi, to bol štrikeraj. Boli jedno šiesti štrikeri z Kysáču. Všetci tam robili. Aj všetci pomreli. Všetci prešli odtiaľ sem, do Nového Sadu. Lebo sa s vatou robilo. Tak isto ako s vlnou, čo sa robí. To sa prvo čuchre a potom sa pradié a potom sa štriká na mašinách. Tam bolo veľmi veľa strojov vo Vrbasi. Šory mašin. Aj ženy štrikali.

Aj ženy, aj ľudia štrikali. Tam len štrikanice. A môj aj doma štrikal, štrikal aj kapce. Tuto ešte ženy nosili, aj ja mám ešte aj nové. Na mašine.

A jeden čas nebolo po obchodách, doma sa štrikali aj ručníky aj štrikanice. Ja som šila, môj štrikal a ja som šila. Pre seba. A každá žena si kúpila vlnu, napriadla a potom doniesla štrikať. A potom zaplatila to, čo jej štriker štrikal. Takí štrikeri čo štrikali doma boli jedno štyria. Aj môj mal doma mašinu. No a to bola vlna na predaj, hotová, očuchaná, a potom ženy priadli, napriadli a doniesli štrikerovi. Potom sme, keď sme mali štrikať, napr. čierne kapce, museli sme ich zafarbiť. Aj štrikanice, ak modré, lebo zelené... To sme my potom v kotle farbili. Ona doniesla napradenú vlnu a my sme potom aj zafarbili aj uštrikali. Ona zaplatila. Každá, ktorá si doniesla, z jej vlne sa dalo naštrikať. Každá doniesla. Ak jej zostalo, dalo sa . Ak neostalo, nedalo sa.

Spomínali ste, že ste chodili na Slovensko. Môžete o tom niečo porozprávať?

– Prvý raz som bola v päťdesiatom šiestom roku. (dlhšia pauza) No a vtedy v pädesiatom šiestom roku môj mal brata, tak k nemu, ale brat už dávno zomrel. Bolo veľmi lacné na Slovensku.

Ja som za tri kili kakava – kakao sme nosili, kúpila káru. A poslala poštou. Za dve kili kakava. Za tri kili kakava bicygl'u som kúpila. No a predávali sme vegetu a kávu, po plných kufrách sme nosili na Slovensko.

Ako sa vám podarilo to preniesť?

– Vtedy ešte toľko nechodil svet. Neprehľadovali tak. Už potom..., ale stále sa nosilo, v kufrách, veľa. A prehľadovali. Tak sa nám podarilo, že naši prepustili a vašim sme dali kávu, colníkom, vegetu a tak. Už nás poznali. Tak sme poprenášali. A tam bolo veľmi lacné. A u nás... aj u nás bolo vtedy. Teraz je u nás drahé, aj na Slovensku je drahé. Už sa ništ nevyplatí.

A vtedy sa nám to vyplatilo. Po plných kufrách. Do sedemdesiateho roku som ja chodila na Slovensko. Zo Slovenska do Viedne a z Viedne rovno do Poľska. No a v Poľsku bolo sto mariek za tritisíc zlotych. Dvesto mariek, šesťtisíc zlotych. No to som chcela povedať, že za dvesto mariek, za šesťtisíc zlotych sme plný kupej nakúpili. My sme vonku stáli. Toľko sme nakúpili za dvesto mariek.

No a colníci?

– Aj poľskí colníci vedeli. Im sme nachystali pakety, a kukli, aj bolo dobre. Všade, viete, to tak bolo. Aj Slováci chceli aj Poliaci chceli. Potom sa už chodilo do Poľska. Tam bolo ešte lacnejšie, ako na Slovensku. No a u nás potom, už však, marka čoraz viac stála, už sa potom marke cenili aj tu. Ale vtedy ni. Vtedy sme... Nakúpili sme kto vie čo. A to všetko sme kupovali hneď celé pakety. Nerozmýšľali sme, že viete...načo. Ja aj dosiaľ mám, aj kým budem živá aj gatky, aj kombinéty, ani nezoderiem. Hrubé gatky, tenké gatky. Po koľko balenie, dajte celé. Tak sme kupovali v Poľsku. Ja som teraz už dvanásť rokov nebola, a teraz je všade drahé. V Poľsku neviem ako je, ale na Slovensku je drahé. Aj u nás ninto baš, aj tam ninto. Všade je už teraz ni dobre. Vtedy bolo tak, to sme nosili plné taške, plné kufre. Prvo som ja chodila do Piešťan a tam som bola desať dní, mala som reumu, aj vyliečila som sa. No a potom som už z Piešťan chodila do Poľska (smeje sa) kupovať. Potom doostatku, hád, už teraz ku ostatku, môj malý chodil tam do školy, už keď nebol tam v škole, tak som potom nešla. Ani do Bratislavy, len do Piešťan a do Poľska a tak sme chodili.

A raz sme išli z Viedne a z Viedne sme chceli ísť do Trnavy. A tam pri Trnave som chodila k jednej žene. Žena k nám chodila a ja k nim. No a už keď som bola pred Trnavou, zabudla som aká dedinka, naraz rozhodí jeden dvere a zgrabí tášku. A zima, sňah. A ja som si vyzula čižmy (smeje sa), a za ním. Hneď pri dveroch, kradli taške. A ja som skočila, len tak v štrinfľách, aj za ním som utekala, a on spadol, sklzol sa v cipeľách a chytil tášku a všetko vytriasol a s táškou odišiel. A ja som pozbierala do keteni – v širokých sukniach som ešte bola, (smeje sa) a on odišiel, ale oni hneď obsadili cesty. No aj v Trnave sme zišli, a do Trnavy krikali: –

Už sme jedného chytili. A tí dvaja s tou taškou odišli. E, boli obsadené cesty – chytili aj tých. Z Juhoslávie boli a vzali tašku.

Ale počkajte, kde vrazil, do čoho vošiel, tie dvere otvoril v čom? Vo vlaku?

– Vo vlaku. Vo vlaku, v kupe. Tak ich chytili a veľmi schvaľovali, že naozaj mi môžu byť povďační. Že stále v tej dedinke pri Trnave, kapali Juhoslovanom táške. Študenti tam boli a kradli. No a keď sme prišli, polícia išla aj s tými dvomi. Jáj, tí keď nás zočili, začali s tým, že: – Oni nám merkovali to čo sme nakúpili, že dovedna sme cestovali. A ja vravím: – Pozrite, vezmite razítka a pozrite odkiaľ oni cestovali, aj ktorý deň aj my. A oni cestovali autobusom a my sme vlakom. No vidíš, už klamete. No tak potom urobili zápisník a zatvorili ich. Ale jedného malého som želela. Osemnásť ročný, ten plakal a vravel, že tí dvaja ho nadali žeby kradol. No a v taške nebolo ništ len také ťažké obrusy. Potom prišiel ten s tou táškou. Všakovo som prežila aj ja, aj keď som cestovala. Veľa som cestovala.

A vo Viedni ste dačo kupovali, či predávali?

– Kupovali, nepredávali sme ništ. A za všetky peniaze. Aj za dináre, aj za marke, aj za zloty aj... Potom sme naostatok išli zameniť. Zamieňali nám vo Viedni, keď sme mali náhodou koruny, lebo zloty, lebo... Oni nám potom zamieňali za dináre alebo dináre ak sme mali, zamieňali ich za koruny.

Tak sme my tam nakúpili a do Poľska šli a predávali. A tam sme len kupovali v obchodoch. Tam boli také štrikanice, tie šuštiake vtedy boli v móde, no tak aj to. A raz sme tak cestovali a keď malý bol v škole, ja som aj samá šla do Viedne a nakúpila som si štrikanice. A tam boli ženy zo Selenči. Ja som si sadla tak, ku dverom, a naraz colník rozhodí dvere: – Máte oblečené? – Mám. Nestihla som si rozmyslieť, že nemám, ale mám. (Smeje sa)

– Dobré. A vy máte a vy a... Všetkým piatim. – Ni, nemám, nech sa páči. Ja nemám, ani ja nemám. A ja si hútam – no ja mám a hotovo. Aj som vavela. Ja vám dám z tašky, ja mám dve oblečené, ja hneď som povedala pravdu.

A tie si húтали: – No to je sprostá tá Kysáčanka. A ja len sedím prvá pri dverách. – Vy, všetkých päť, pôjdete dole a vy zostanete tu. Ja si hútam, no čo toto teraz? A ten colník potom prišiel a vravel: – Zato vás nezhodím, že ste pravdu povedali. A tým zato zoberiem všetko, čo majú oblečené. Tak ja hlúpa zostala som múdra (smeje sa).

Tak vám to všakovo býva na hranici. No a tie, keď išli vraveli mi: – Ná, ty si dobre prešla. No a čo ti vravel? – Ništ. Nechal mi všetko, ani mi len, ani do tašky nekukol. – Nám všetko zobrali.

– A načo ste klamali? – Jáj, nebudeme ani my na druhý raz klamať, povieme pravdu (smeje sa).

A teraz neviem, ako je v Poľsku. Nemám pojma. No aj čokolády sme nosili na Slovensko. A ja som raz z vlaku zišla a jeden pán si myslel, že mi pomôže. A udvihol tašku: – A, čo vy tu nosíte celého brava? – A ni celého brava, ale veľa čokolády. – No to je ťažké. Môžete vy to udvihnúť? – Môžem. – No to je ťažké, vy ženy ste mocné. Hádam človek ni naučený na ťažké. Jáj, keď on zdvihol: – Ja to nemôžem (smeje sa).

A my sme mohli aj na vlak, aj z vlaku... Sme sa naťahali! Keď sa vyplatilo. Ja som aj bicyglu, aj káru, aj háby, aj mojím som naveky všetko čo bolo načim...

A to ste išli na trh predávať, alebo do nejakej domácnosti?

– Sme, to čo sme nepredali, potom som nosila na hlavu tej ženy do jej domácnosti. Ale chodili sme do Bzínec pri Novom Meste a tam jesto blízko dedinky – Hrušovo a iné. Aj na breh sme chodili a čo som nepredala, ak som náhodou nepredala, ale zväčša som predala, potom som nechala u tej žene. A keď som druhý raz išla, ona mi popredala a bolo predané. No a ja som chodila a hým aj na východné Slovensko. V Košiciach som zišla a – čakajte ako sa dedina volala (dlšia pauza). V tej dedine nosili ručníke. Tak som nosila také ručníke.

Zabudla som ako sa dedina volala.(pauza). No, neviem ako sa volala. Tak jednej žene som nosila a aj toto bolo zaujímavé.

Ona všetky zobrala. A potom prišlo do zhovoru: – A aké vám je reku priezvisko?

– Kohútková. – Jáj, ja som Kohútová dievka v Juhoslávii. Tak sme sa smiali obidve. Ja som reku teraz Kolárová, ale Kohútová dievka. No a oni sú Kohútkoví. A ja som Kohútová dievka. Vidíte ako sa to stane? Tá žena všetky ručníke naveky brala. A hým do Košíc som chodila. Tam ženy nosili také kratšie sukne a tak ako my, široké a takéto ručníke (ukazuje na šatku na hlave) som nosila. Vyšná Hutka, voľajako sa tak dedinka pri Košiciach volala. Ja som aj pozabúdala. Mala som aj celý notes napísané adresy, kde som nechávala ručníke... Prešla som od Bratislavy po Košice a tam pri Košiciach náš malý chodil do školy. Nevesta nám je isto z Východného Slovenska.

Miško bol vojak a ja som potom behala aj s nevestou aj s malým sme išli potom sem zo Slovenska.

Prešla som celé Slovensko. Aj v Žiline som bola. Troška som aj tam popredala aj v Trnave, aj v Nitre, chodila som do Janíkova – dedina Janikovo. Aj do Galante, aj v Komárne, som veľa ráz bola. Aj okolo Bratislavy v Novom Meste som veľa ráz bola.

Tak sme vtedy brali vegetu, kávu neviem prečo, či nebolo na Slovensku? My sme to nosili. No a to si brali. Aj také veľké čokolády sme nosili. Kakao po kile sme kupovali a predávali. No a či tam nebolo? Len u nás bolo lacné to kakao. A nikda nezabudnem, že za dve kili som kúpila káru.

Keď sa tak pozriete dozadu, mali ste šťastný život?

– Veľa som sa narobila. Naveky. Robila, robila od malička. Moja mama naveky spomínala, keď bola živá: – No ty sa narobiš. Potom, môj bol zamestnaný, aj doma ešte niekedy, aj zamestnaný, aj kravy, aj zem som mala. Veľmi veľa som robila. A chorá som nebola.

V nemocnici vraveli, že som veľmi úporná zato, že som veľa robila. Že sa mi chytro zastrábili pľúca. Už teraz, či bude dobre... Chodím ešte každých pol roka do Kamenici.

Hádam už prejdú. Ale vrael ten, že je len začiatok, ale bolo treba odrezat' mi dolu pľúca. Ale necítim nič. Ani som necítila. Ak by to znamienko nebolo, doktori vraveli, že dobre, že som načas.

Nebolo ma, lebo pľúca nebolia. No a tam potom sa na rentgene zbadalo, a potom vraveli, že musím ísť do Kamenici. Ja som to tak chladnokrvne zniesla. Ako, keď sa nebojím. Vrael jeden doktor, že či som nemala strach: – No a čo mám mať strach. Zomrieť musíme. Raz zomrieť a hotovo. Vraveli, že som veľmi úporná. Ale za mesiac ma držali tam v nemocnici. Skúšali prvo. Vraveli, že mám všetko zdravé, že je dobre. Aj teraz je naveky dobre, keď tájdem. Tak hádam bude dobre. Aj teraz ešte veľa robím. Syn ma niekedy aj šomre. Ja som si – tu mám záhradu – polu som si skopala: – No prečo kopete ešte? Či budete do sto rokov kopat' ? Vraj: – A nechaj ma, nemôžem. Ja si ešte záhradu porobím. Ni je veľká záhrada, ale že s hášovom by som vraj nemala, šomre. A ja som si skopala ešte polu, aj budem mať záhradu.

My sme naučení robiť, aj hotovo. E tuto jesto susedia Srbi a suseda Savka.

Môj Milan vraví, že ty naveky robíš: – Ved' robím. No, že načo toľko zametať a ľaľa, teraz sa zbadalo načo. Poľa mňa je sucho a tí čo nezametal, tak je ľad. A ja som zametala, tak je sucho. Ja naveky vyhutujem, čo budem a... Teraz to, a ráno sa zobudím včasnšie a už mám plán voľáky, čo budem robiť.

A čo ste si tak v živote zamysleli, dačo, čo ste si želali, splnilo sa vám?

– Á, hadam sa mi splnilo. S nevestami som sa mierila, to je najhlavnejšie. Deti veľmi chcem. A teraz mám už aj pravnúčence. Ten malý má už šesť rokov, toho mladšieho syn a naveky ho nosili. Keď bol taký jedno tri ročný, tak mi vrael: – Vieš, mamička, ty si taľá, taľá, taľá. Ej, ver, som reku. Vraveli mu hádam, že som pramamička: – Ale ja ťa emo, emo cem.

Reku, takých starých ľudí len deti chcú. No, už tak nedbá. Ale moji dbajú. Miško – on z Palanky mi všetko donesie, aj nabaví. Hneď vrael, my sme veľa rokov za všetkých svine chovali. No a keď som bola samá, Miško vrael: – Nebudete chovať, za všetkých. Naveky sme im bravy dávali hotové. Toľko som chovala tie svine.

Vidím tu telefón, mobilný. Počujete sa so synom. Kúpil vám mobilný?

– No, aj večer volal. Patrik volal. Vnuk. Aj on má teraz malé, tak volal, že bola zima, že ako sa mám: – Dobre. Porobím si, pozametala som sňah, na oheň si donesiem, navarím si. Netrápte sa: – No len chcem počuť, či ste ni chorá. Tak večer volal. Mobilný mi kúpil syn. Ten z Palanky. Vravím, naveky mi donesú. Patrik zabíjal, chce mi doniesť zo zabíjačky. A keď nemám, mám aj hyd, ešte aj za toho v Palanke dosiaľ naveky chovám. Aj teraz som mala dvadsaťpäť.

Keď majú päť – šesť týždňov, už sa aj začína rezať. Aj to už aj po dve aj pol kila mali, aj po dve aj sedemdesiat – také veľké boli.

Mne som si nechala štyri, jedno zdochlo, tak bolo dvadsaťštyri, aj im som potom rozdelila.

Keď som prišla, čítali ste knihu. Čítate často knihy?

– Čítam. Nejdem nikde, aj večer – tam mám knižke, tak čítam. Nájdem si voľačo. Mne to chýbe. Môj naveky vravel, že som ja nemala byť sedliačka. On tam v kuchyni počúval televízor a ja som v mojej izbe čítala. Tak aj teraz, nechodím večer po susedách. Naveky mi vraveli, že nikde ani nejdem. Ale ja si troška ľahnem, keď sa zmrkáva, ale čím sa vidí, už aj čítam. Už si nájdem. Mám aj knižke, aj Miško mi dáva, on vie, že ja čítavam. Čítam a potom na tranzistor počúvam zo Záhrebu dávajú, aj z Bratislavy dávajú. Z Bratislavy dávajú, keď je desať aj pätnásť. Zo Slova Božieho. No a v sobotu aj v nedeľu, zo Záhrebu každý deň, ale v sobotu aj v nedeľu len takto ako z dedine, čo sa hlásia. Z Viedne isto. Po srbsky a veľmi pekne. No a potom pol hodiny Viedeň a Slováci z Bratislavy pätnásť minút len potom, za nima. A za Slováci prídu Česi, potom zas pätnásť minút. Ale zo Slova Božieho všeci vravia. Počúvam od deväť hodín zo Slova Božieho a okolo osem, od pol osem do osem z Vatikánu počúvam isto zo Slova Božieho.

No tak, ak nečítam.

Čo vám dáva viera?

– Verím. Verím, že budem spasená. Že nebudem zatratená. Ja tomu verím. Musí sa veriť. Viera, láska a nádej. To troje dovedna. A ja od malička chodím do kostola, aj verím.

Aj Bibliu máte doma?

– Aj. Tam je všetko aj Biblia, aj knižke. Mám takú knižku, čo sa číta zo Slova Božieho na celý rok. E tak potom prvo si tú knižku prečítam a potom hľadám v Biblii, potom v Biblii čítam. Takže každý deň. Mne to chýbe, keď nečítam. Neviem ako by som bola bez čítania. Každý večer odako sa pamätám. Keď sme priadli dakedy, keď som bola mladá, tak som si tak ku stolu otvorila a priadla som a čítala. Naša mamička naveky kukali: – A nepradiš dobre. – Kto to videl čítať a priať? – No, hád, teraz vidíte. Od malička, naveky chcem čítať. Neviem prečo, to sa mi tak zaštepilo. Aj teraz už čakám. No už sa zmrklo, už môžem zapáliť, už aj potom knižke si beriem. Kristov život teraz čítam, aj Bibliu, aj knižke na každý deň, aj modlitebník na každý deň.

Keď vám syn zakončil teológiu, boli ste šťastná, však?

– No... (zamyslela sa). A viete čo, neviem, či aj to poviem, ako on išiel.

No keď zavŕšil v Petrovci školu, vtedy sa v škole učilo, že ninto Boh.

Aj v gymnáziu sa tak učilo. A starý vraví: – No, do akej školy by si išiel? On nevraví nič. Ale jeden jeho spolužiak z Banátu volal všetkých chlapcov maturantov a ovcu zarezali, či pražili, či čo, len volal... Do Banátu išiel. No a my ho čakáme, už z Banátu má prísť a môj vraví: – Ja som si hútal, že za novinára aby išiel.

No a on prišiel a môj vraví: – Vieš čo Miško, ja som si hútal, že za novinára. – Ja som sa už zapísal. – Kde si sa zapísal? – Na teológiu. A môj vraví: – No a čo, ja neviem ani aká je to škola. A ja mu vravím: – Za farára. – Hí, Miško, no a vieš ty? – Čo ty ideš brať Bibliu do ruky a so svetom robiť a ... – Viem všetko! Dosiaľ som sa

učil, že ninto Boh a teraz sa chcem učiť, že jesto Boh a bez Boha na svete žiť nemôž. A odišiel do záhrady.

A ja len počúvam potíško: – Čo toto?

Ani sa neradil, ani nepovedal: – Mama ja chcem ísť. Vravím: – Mišo, nestar sa. A či on tam plakal potom, že ho otec tak, len potom prišiel taký smutný. Ja vravím: – Mišo, žeby si nevravel ništ! A čo ak začne piť, tak ti bude lepšie? – No ale kde mu prišlo do takej školy. Vybral sa, ani nikdy nespomenul, a tak vedieť povedať – že bez Boha na svete žiť nemôž! Ja som sa nestarela. Hútam si: – Ja sa nebudem starieť. No a Mišo, že so svetom bude robiť a svet je ni dobrý a... Ale on, že pôjde a hotovo. A potom, teraz napríklad, baš sme sa zhovárali. Ešte jeden chcel íť odtiaľto, Belajov, a nepustili ho rodičia, on teraz, ja neviem, v Belehrade žije. Čo je on zakončený to neviem, len ten pil a rodičia chovali aj kravy aj svine, všetko popredal a rodičom nedal ani dinár, tak sa otec obesil.

A čo si myslíte, čo je najdôležitejšie v živote?

– Najdôležitejšie je, žeby sme verili v Boha a milovali Pána Ježiša Krista, lebo On zomrel za naše hriechy. Ak budeme veriť, budeme spasení. Ak nebudeme veriť, pôjdeme do pekla. To je najdôležitejšie. To vám zostane. A toto všetko, čo robíme, to všetko naháme, keď zomrieme. A keď nebudeme veriť v Pána Ježiša Krista, tak duša bude čakať súdny deň bude a duša žije, keď človek zomrie. Duša žije, duša nezomrie. Tak, to je najdôležitejšie človeku v živote. To je budúcnosť.

Aj tak – ľahšie je žiť na svete, lebo máte nádej. Ja chcem aj pesničku, keď spievam, lebo keď čítam, tak verím, že je to tak, aj že to bude. Aj bude. Verím. Načím veriť. Tak aj potom pánboh pomôže. Vidíte, aj toto za chlapca, čo som vrela. Kde on to vzal tak poviedať? Však je to len tá Božia moc? To by som mu ja ani nevedela tak vysvetliť.

No on si tak vyvolil. Aj ni ani volovať a ísť sa zapísať!

Takže ste šťastná žena?

– Ja som. Verím, aj vám vravím naveky čítam. Aj Bibliu aj zo Slova Božieho, naveky, keď aj Miško doniesol aj hlásnike veľa, hľbu. Ale ja všade kuknem, čo budem čítať. Všetko, chcem len čítať slovo Božie.

Maca (1925), Nový Sad

Porozprávajte mi o svojom detstve a mladosti.

– Narodila som sa tu v Novom Sade a potom otec dostal premešťaj a odišli sme do Srbsiji. Odišli sme v marci tridsiatom treťom. Keď som tam prišla, hneď som nemohla začať chodiť do školy, lebo mama behala kde sa zapíšem, aj všetko to. Viete ako, noví sme boli, takže nebolo miesto v škole, takže sme čakali do septembra. V septembri mesiaci som počala chodiť do prvej triedy v Lazarevci. Tam som skončila tri ročníky a odišli sme do Čačku. V Čačku som skončila štvrtý ročník a počala som ísť do graďanskej školy. To bola vyššia zanatska ženská škola. Tak som išla do prvého a druhého ročníka Ženskej zanatskej školy. Aj do tretieho som začala ale sme nemohli skončiť, lebo vybila vojna, takže bolo bombardovanie, my sme sa všetci museli rozísť, takže tata sa potom pýtal, aby som sa vrátila za Nový Sad.

My sme sa vrátili z Čačku, ale sme nemohli nič robiť, školy nerobili, zrúcané bolo, zbúchané. Boli sme štyri sestry a jeden brat. My tri sestry sme robili u murárov. Ja som mala šesťnásť rokov, museli sme robiť, tata nedostával plat, od čohosi sme museli žiť. U murárov sme nosili maltu, tehly aj všetko, na máre, na sprat, neboli lify. Najstaršia sestra skončila učiteľské gymnázium, my sme nemohli. Najmladšia sestra tak isto nemohla ísť do školy, nemali sme kde robiť a muselo sa robiť. Takže som cez svoju mladosť robila, večito som robila, večito som slúžila, merkovala cudzie deti, spratovala som cudzie byty. Eto, to všetko moja mladosť bola.

Kde ste slúžili?

– To bolo v Srbsiji. Ja som mala dvanásť rokov keď sme boli v Srbsiji. Vtedy jedna oficierka bývala u nás a bola chorá, takže som jej obloky umývala, všetko robila,

pazarila, prala. Všetko som robila, počas svojich mladých rokov, keď by tu bola sestra da povie, jak som veľmi robila.

Merkovala som deti aj v Čačku. Od rána do večera, do dvanásť hodín. Pani – oni si odišli na večeru, ja som musela. Ráno som do školy išla, keď som bola slobodná, a keď som bola na prázdninách, potom som všetko musela. Nebolo ma doma. Ja som peňazí a peňazí zarobila, lebo ma všeci volali aj ľúbili. Aj tu, keď som sa vrátila do Nového Sadu, aj tu som slúžila.

Od dvanásť rokov som robila. Išla som do školy – dva ráz na deň. Tatovi sme o dvanásť hodine museli byť v ložionici. Kilometer a pol sme museli nosiť tatovi obed. Tak sa muselo, lebo on s lokomotívou manevroval. To všetko na mňa čakalo. Prišla som domov, mama sa mi rozchorela, dostala odliv, odniesli ju do špitálu. Daj, berem ja koryto, šamličku, periem, mladá som bola. Daj, per, rob, spratuj! Moje sestry boli veľké panie. A peniaze som dávala mame. Mame som dávala, lebo sestra sa bola vydala za vojno lice a bolo jej potrebné pripraviť veno. Viete, to naveky si žiadajú nameštaj, garnitúru, prádlo aj všetko.

Mama odišla do Belehradu, do Mitića a nakupovala celé plátno. Mama sama šila, aj my sme potom vyšívali toledo, ažúr. Lebo ja som sa to učila v škole. Mala som ja aj matematiku aj históriu aj zemepis aj všetko, ali mali sme aj ručné práce. Robili sme toledo, ažúr aj podobné.

Na učiteľov si spomínate?

– Mala som jednu veľmi dobrú učiteľku, strašne ma ľúbila, nebola som neviem aký výborný žak, po srbsky som se učila. Viete ako, my keď sme prišli, my sme po slovensky boli rozprávali. S mamou aj s tatom. A viete, potom sme, keď bolo treba po srbsky, ja som voľačo aj po slovensky povedala. Ona nedbala. Vravela mi: – Len ty povedz, ja už budem rozumieť, čo je to. Takže som odišla. Ďaleko sme chodievali do školy, veľmi, dva ráz na deň sme chodili, takže, viete ako je, troška bolo aj neobičajné. Ja som bola taká hrubšia a mysleli si že som ja už staršia. Ja som bola taká istá, dovedna sme chodievali so sestrou, dvojčky sme, ale sme neboli podobné. A naveky dokrikovali: – E, evo, idu Slovakínje. Takže ja nebežím od toho, ja viem, že som Slovakinja. Pani učiteľka im potom povedala: – Nemáte právo ich bantovať, to je iná viera aj oni majú to svoje, aj hotovo. Nesmiete byť absolútne proti tomu. Takže viac nás nebantovali.

Mali ste tam aj kamarátky?

– Mali sme, veľmi, veľmi nás ľúbili, strašne. Lebo viete, to bola Srbsija a nás volali prečani. Prečani preto, lebo sme inak rozprávali ako oni v Srbiji. Kaže: – Kako vi govorite?– Pa mi govorimo kako smo naučili, kažem, mi smo iz Novog Sada, i to je Jugoslavija. (*– Ako sa to rozprávate? – Rozprávam sa tak, ako sme sa naučili, my sme z Nového Sadu, aj to je Juhoslávia*)

To bolo v Lazarevci. Viete, lebo tato bol aj Lazarevci aj v Čačku. Viete ako nás ťahali? Moja mama kupovala biely chlieb a oni viac jedli proju. A my sme proju ľúbili ale sme ju nikdy nejedli. A oni potom vravievali: – Hajde, dajte nám biely

hleb a my ti dáme proju. A my sme im dali. Čo sme boli, druhá či tretia trieda a boli sme radi, že dostaneme to z kukučičnej múky. Takže nás veľmi mali radi. Potom, keď boli tie oslavy (slave) viete, svätý Nikola, aj čo ja viem, Ďurdevdan, tam nás vodili. Prišli pre nás, aj pre mamu aj pre tatu a išli sme na obed. To bolo také kamarátenie, lebo nás strašno ľubili. Dobré, moja najstaršia sestra, ona že bola staršia, ona viac mala rada svoje staršie kamarátky a my sme mali náš ročník. Ale sme chodievali na výlety dovedna.

Moja mama schystala koláča aj všetko, vedeli sme my, že mi mama pekne a dobre napečie. Jaj, a oni tie gibanice nosili a to bolo aj teplé, viete topilo sa, ale naveky prišli: – Imate kolača? : – Máme: – Dajte nám, mi vam dáme proju. Aj dali nám. Dajte reku, budeme sa všetci deliť. Takže sme boli veľmi zadobre. Boli sme ako jeden dom. Oni chodili k nám, my sme chodili k nim do domu. Potom im moja mama chodila robiť rezance za polievku... Oni to nevedeli. Oni nevedeli ani polievku variť. Oni položili aj mäso aj všetko a vodu vyliali a potom jedli mäso. Potom im moja mama odišla ukázať ako sa varí, ako všetko.

Mali ste niekedy pocit, že vám krivdia, že ste Slováci?

– Ni, nimala som to. Nimala som za to, že som Slovenka, nikdy problém. Nikdy neboli proti, že sme my Slováci. Ľúbili nás.

Ako dieťa sa pamätáte, že ste mali nedostatok v rodine?

– Ni, ni, ni. Všetko sme mali. Mama nás veľmi držala v čistom, šila nám sama šaty. Išli sme čisté do školy. Všetko bolo, aj mama na rodičovskú chodila, interesovala sa. Alebo, ak nejšla mama, išla najstaršia sestra. Nikda neboli proti, ak sme voľačo nevedeli v škole, učiteľka vrela: – Nesmiete povedať, ona sa napraví, skončí, bude vedieť a hotovo. Takže sme, takí sme boli zhodní, veľmi.

Z vojny sa pamätáte na nejaké udalosti?

– Pamätám sa, lebo veľa bolo o Nemcoch, veľa Nemcov... A moji rodičia aj mama aj tata aj po nemecky aj po maďarsky aj po slovensky vedeli. A tato aj šesť jazykov vedel. Aj po rusky aj po italiánsky aj po nemecky... Tato vedel všetko. Chodila som do školy a bola som zгодna. Takže jeden Nemec sa zaľúbil do mňa a ja som bežala zo školy. Aj on videl kde bývam a prišiel domov k mame a ja som mala šesťnásť rokov. Prišiel k mame a vraví mamé: – Kto je to vama? : – To mi je dcéra. – Vraj ja si ju chcem vziať: – E, to nemôžeš. Nemáš právo, choj von, nemáš právo: – Ja som ju spoznal, ona bola v knjižare, kupovala voľačo, vraví, že ma videl, že sa mi hlásil, a ja som mu hovorila: – Nicht weisť, – nišť nerozumiem. Nechcela som sa s ním rozprávať. A viem po nemecky. Aj mama vraví: – Viac vás tu nechcem vidieť!

A páčil sa vám ten Nemec?

– Ni, ni, bála som sa ho veľmi. Môj otec bol veľmi strog. Povedal: – Ak ťa s ním uvidím, ja ťa hneď zabijem. Sám môj tato (smeje sa).

Aj tak, viac som ho nevidela, potom sme my prišli do Nového Sadu. Potom, robota. Mama už bola aj chorá aj staršia. Tato nemal takú veľkú plácu, my sme museli robiť, my štyri ženy. Brata sme isto mali, ale brat zomrel, teraz boli tri roke.

A potom ste si ako zvykli tu v Novom Sade?

– Keď sme sa vrátili naspäť, potom som už mala šesťnásť rokov, prišli sme po bombardovaní, bolo treba zriadiť dom. A potom, viete ako to. Potom tu boli Nemci. Tatu prenasledovali na stanicu. Prišiel domov, vraví: – Mama, ništ iné, ja musím voziť kompozíciu, musíme bežať. Takže sme spakovali svoj byt, všetko, nechali sme dom na rodinu, dva domy sme mali.

Tato, bol na železnici. Švábi prišli. Hajde, kompozíciu, šesťdesiat vagónov voziť. Môžete myslieť ako to bolo. Strieľajú z hora, idú vidieť, že jesto kompozícia, my bežíme do kukurici. To bolo strašné. A môj tato sa rozchorel, dostal štyridsať teplotú. A ja, čo robiť. Obliekla som si jeho nohavice, zišla do lokomotívy a s ložačom som hnala lokomotívu. Môžete myslieť, ako mi bolo. Taký bol môj život. Čo som ja pretrpela, to nikto. On leží chorý, prišiel Nemec: – 'Ajde, aby vstal, aby vstal. Ja vravím, prosila som ho, aby ho nebantoval (ukazuje zložené ruky). Ja budem voziť. Zišla som do lokomotívy, všetká som bola čierna, lebo sa kládlo uhlia do toho. To bolo okolo šesťdesiat vagónov. Išli sme v smere Maďarska, do Dombovaru.

Vedeli ste viesť lokomotívu?

– Musela som vedieť. Ložač bol z druhej strany, ja som bola z jednej strany. Museli sme, lebo sme museli merkovať na šiny, či niečo explodív. I došli sme do Dombovaru, a mali sme strach, Nemci, Rusi, to čudo bolo. To čudo bolo. Čo robiť? Hajde, mama nás merkovala, koľko nás mohla merkovať, potom nás už nebantovali. Lebo im mama varila, piekla im chleba aj všetko. Taký bol život. V Dombovare sme potom zostali.

Najstaršia sestra bola vydatá za oficiera, ona bola v Sríbii, zostala v Čačku a druhá sestra, tá dvojčička, tá išla potom do Maďarska, tam robila.

A kde ste tam žili?

– U jedných súkromníkov sme dostali dom. Tam sme boli, ale Rusi boli prišli. A môj tato vedel veľmi dobre po rusky. A on vraví: – Mama, zaviaž malú a marš! Viete, ako staršie ženy, zaviazala nás a schovala. No a tato bol na ulici, a oni zišli dnuka – lebo my sme pri stanici bývali a oni hneď dnuka. No a tato sa im hneď hlásil po rusky, že on je baťuška. A Rusi prišli dnuka a pretriasli dom, videli, že nič nemáme, že sme starší, že sme Juhoslovania, takže nás nebantovali, ale ďalej všetko pobili. Jednu ťarchavú ženu aj muža, no, všetko pobili. Môj tato odišiel, aby ich zachránil, ale nemohol. Viete akí sú hnusní Rusi? Rusi nemohli podniesť Maďarov. Pobili ich, nikoho nenechali. Och, na stovky, na stovky ich pobili. To bolo strašné čo som pretrpela, videla.

No a potom som odišla do druhého domu, tam bola apatieka. Tu bol jeden starší pán, on bol plukovník, či generál, mal aj dcéru, Oľa sa volala. Ona prišla k nám, mama piekla chleba, aj varila, tak prišli jest. Potom sa pýtali, či môžem robiť u nich v apatieke. Mama vravela, že môžem, ale ďalej aby som nechodila. No tam som s tou Oľou potom robila. Lieky sme popisovali, aké boli, čo chýbalo, aj koľko. A tí apatiekári boli Rusi. Všetci boli Rusi. Celé Maďarsko boli Rusi. Viete koľko tam Rusov bolo? To bolo strašné. To bolo strieľanie, zabíjanie. To bolo, jááj! Môj tato veľa Švabov zachránil. Veľa.

No, a potom sme my tam aj zostali. Robila som, jedno rok sme boli v Dombovare. No a potom tato sa spytoval čo robiť, lebo oni dostali premešť do Zreňaninu, do Somboru tu, v Juhoslávii. Ale, ako prejsť do Somboru, keď boli zrútené všetky mosty. Ja som nosila tatovi obed, aj tato vraví: – Chod', povedz mame, aby balila všetky veci, popoludní ideme naspieť za Juhosláviu, do Nového Sadu. No a ten starší licitant vraví: – Ni! – Marusja ma volali – Marusja zostane s nami, my ju dovedieme. Tato vraví: – Ni, ona musí ísť s nami. Kým tato obišiel kompozíciu, desať minút chýbalo, aby ma odniesli do Rusiji. Odniesli by ma do Rusiji, takže tato prišiel načas aj hneď ma spakoval, odišla som. Hneď som odišla s tatom.

Potom sme sa vrátili do Nového Sadu.

A keď bola rácia v Novom Sade, boli ste tu?

– Boli sme tu. To zase pamätám, lebo zabili moju sestru, malého šesť ročného aj jej muža zabili. Pamätám sa. Lebo môj brat išiel pre chleba, obhaňali ho, chceli ho zabiť. Nedali nám, aby sme sa na ulicu pohli. Šťastní sme boli, že mama naveky nahávala chleba, na paláši, v bielej kapseli, aby sme mali, ak budeme mať svine, alebo dačo. Ale to všetko bolo čisté, paláš bol čistý.

Takže nás to zachránilo, že mama ten chlieb nechávala... Narobila troška z múky aj k tomu ešte voľačo, to nám bolo za obed. Nemali sme čo. Nemohli sme ísť nič kúpiť.

Počkajte, vy ste hovorili, že vám zabili sestru?

– No, mojej tetinu dcéru aj zatka, aj malého syna. To bola sestra od tetky, maminej sestrina dcéra. On bol direktor Politiky. A ona bola Maďarka. A malý mal šesť rokov, vtedy začal ísť do školy. Ja som u nej robila, slúžila som. Sestra mi bola, ale som slúžila. Ona bola veľmi veľká pani, veľký dom mali. Oni zišli dnuka, jeho vyhnali, pri studni ho hneď zabili a ju – ona v kúte bola, cez oblok ju v kúte zabili. A malého – ležal v posteli, lebo to bolo včas ráno, doňho strelili ale ho nezabili hneď, patil sa, oni potom odišli, a on sa strašne patil, dohrýzol paplon aj duchnu, všetko, takže mu vypadali všetky zuby napred. Ja som sa nesmela búniť. Nesmela som, keď som odišla tam, nesmela som nič Maďarom.

Potom ešte hádzali všetkých do Dunaja. Odrezali jej aj prst, strhli jej prsteň. A mamina sestra, keď sme odišli tam, aby sme všetko videli, našli sme malého zuby. Takže teta schovala tých šesť zubov malého. To bolo je strašné.

To sme po ulici videli ako ležia Srbi. Na Detelinari jednej žene, šesť synov zabili ... A musela to hľadiť. Ona vravela: – Zabite mňa, aby som neľadela všetkých. Všetkých jej zabili. Čo vy myslíte, to bolo strašné. To, to, to trvalo bome celý týždeň aj vyše, to zabíjanie.

Zišli jednoducho do domu, pušku a hád... Všetci popadali. Aj na ulici. Na ulici sa videl sňah. A veľa krvi, v krvi bolo všetko. Strašné. To bolo, viete, že sa nemohlo vydržať.

Keď ste sa vrátili z Maďarska, kde ste potom žili?

– V našom dome. V našom dome na Detelinare. Takže chýbali aj dvere, aj náradie chýbalo, ale tato všetko to opravil. Myslím, keď sme prišli do Nového Sadu, viete ako bolo, môj tato bol veľmi strogi, veľmi strogi. My sme nesmeli výjsť z domu. Pred domom sme mali družstvo, mama a tato na obluku hľadeli, my sme tancovali pred. Boli nám to susedia Slováci, ktorí prišli pred náš dom, tu sme sa zabávali, hrali, tancovali. Keď bolo deväť hodín – dnuka. Ani minút vyše. No, potom sme chodili do spolku, ale s mamou, na tančúr.

Išli sme na tančúr do Slovenského domu a tam isto prišli partizáni. No, oni sa chceli s nama baviť. Ale my sme sa báli, viete ako je to. Mne bolo strašné, takže jeden čas nás mama nepustila aby sme išli tam. Takže sme my to zanechali, hľadali sme si robotu. Potom, keď sa to už rozčistilo, potom sme chodili do spolku, ale mama znovu chodila s nami.

A do mojej sestry, čo sme dvojčence, sa farár zaľúbil. Takže on tančil s ňou ani neviem ako sa volal, ale bol veľmi finy človek. Tam sme sa družili, mali sme: báči – bál, hrozno – bál, krompír – bál, všetci sme boli viazaní. Ledva sme čakali, keď príde sobota alebo nedeľa, aby sme išli tam. Zriadili sme si. Tancovala som, bolo Tancuj, tancuj, vykrúcaj. Boli sme v v Šafáriku, rada som chodievala. Bolo dosť ďaleko, my sme až na Detelinare bývali a toto je v centre, ale nedbali sme.

S mužom ste sa kde spoznali?

– S mojím mužom som sa spoznala v spolku, v Slovenskom dome. Bol Nový rok, tancovali sme, prasa sme dostali na lutriji, na tombole.

Nespoznávali sme sa dlho, lebo on hneď chcel, aby sme sa sobášili, lebo mal starú mamu, žena bola staršia, musela som im pomôcť, aj ona bola Slováčka...

Takže sme sa skoro vzali, na Veľkú noc sme sa verili a deviateho júna sme sa sobášili v štyridsiatom šiestom roku. Mala som dosť veľkú svadbu, vtedy boli fiakre. Nevieť či mám sliku (pozerá fotografie), kde som sa sobášila. Bola veľká svadba na Turíce. Vtedy to bolo o desiatej hodine, po službách som sa sobášila, a v laviciach v kostole boli gladioly. Všetko bolo poskladané. Svekruša bola veľmi pobožná, takže to ona. A fiakre preto, lebo vtedy v štyridsať šiestom roku nebolo auto. Mala som trinásť fiakov. Veľmi bola pekná svadba, pred kostolom aj v kostole ma slikali. Biskup Struhárik nás sobášil. Veľmi, veľmi bolo pekne. Potom sme od nás od mojich odišli k mužovi do dvoru, tam sme robili šiator (stan). Aj to bolo veľmi pekné. Naša familia je veľmi veľká. Odpustite, teraz vám donesiem sliku mojej

starej mamy aj starkého. Keď som sa vydala, to bolo vo štvrtok keď som sa u matičara zapísala, nesmela som ísť k nim domov, kým sme sa nesobášili v kostole, až v nedeľu na Turíce. Len potom som odišla k nemu domov. Ináč ma tato nepustil, kým som sa nesobášila v kostole.

Mali ste dobré manželstvo?

– Viete ako? Miešané bolo. Kým bolo dobre, bolo. Ale on mal piatich bratov.

Všetci alkoholičari boli, potom aj on počal. Cirkus bol, ale trpela som všetko. Štyridsať rokov som s nim žila. Na päť rokov som dcéru narodila Marienku v päťdesiatom prvom – nemohla som mať deti päť rokov, potom sa narodila Anička v päťdesiatom druhom – aj zomrela, potom sa narodil Janko v päťdesiatom treťom v novembri. No v päťdesiatom šiestom som znovu mala jedného syna, ktorý zomrel. Keď sa narodil, vypustili ho dolu, dostal potras mozgu, takže žil deväť mesiacov – nijako nežil. Trápenie som mala s ním, ale som všetko zo seba dala. Doktori mi povedali: – Ak vraj bude aj päťdesiat rokov žiť, čo budete s ním? – Ja som mama, ja som dlžná odchovať ho. Nech žije sto rokov. Takže som pretrpela svoje.

A so svokrou ste dobre vychádzali?

–Veľmi sme dobre so svokrou vychádzali. Svokra som nepoznala, svokrušu som poznala, velice boli dobrí. No, to bolo po vojne, keď sa potom už pomaličky smíril, so svokrou sme išli zbierať žito, klasia, po dedinách, aby mi múku čarovali.

Eto, aj to som ťahala. Keď sa žito pokosilo, potom sme ja i svokruša odišli a po tri – štyri vrecia sme nazberali kláskov. Na chrbát, prideme, potom odtlačieme všetko. Potom som odišla na dedinu zameniť za múku. Potom sme mali tie bony, aj s tým sme sa trápili.

Keď som sa vydala, odišla som do ich domu, sobotu sme riadili, všetko urobili, aj uvarili aj upiekli – všetko. Dvor som pozametala, poupratovala som v izbe všetko, takže, keď bola nedeľa ráno, vstali sme, zjedli sme voľačo a išli sme do kostola. Nebol autobus, peši sme išli. Aj keď zima bola, išli sme do kostola, evanjelického. Nedeľou sme prišli domov, zohriali sme supu, zavarili sme, jedli sme. Moja svokruša bola pobožná, veľmi. Ona v piatok nemastila, ani v stredu, ja som už vedela čo jej pripraviť. Chodievali sme aj k jedným starým ľuďom, tak jedno sedem – osem žien, svokruša išla čítať im. Štvrtkom popoludní sme chodili do kostola na modlenie aj na spev a tam sme aj v nedeľu, poobede išli. A potom moja mama vraví: – Maca, ako môžeš tak chodiť, prečo tam chodíš? Ty si mladá žena. Choď radšej do kostola, čo ty máš chodiť k tým starším ženám? A mňa ťahalo, lebo ma svokruša veľmi ľúbila. Ja som trinásť rokov žila so svokrušou. Nevesty, päť nás bolo, ale, keď bola veľmi ťažko chorá, vravela takto: – Deti, nehnevajte sa, ale ja žiadam aby mňa moja Marka okúpala aj obliekla. Ona je najmladšia, ja vás pekne prosím, aby ona. A ja som sa tomu tešila, aj som jej to urobila. Celú noc som popri nej sedela.

S mužom som žila štyridsať rokov. Aj dobre bolo, nepoviem, že len zle bolo. Bolo aj tak, aj tak, ako všade. Ale pretrpela som všetko. Deti sme mali. Potom sa aj on veľmi rozchorel. V Belehrade bol na operácii.

Po vojne si spomínate na Inforbíro?

– Viete ako? Išli sme na údernú brigádu. Museli sme robiť cesty, aj mama, aj tato, aj my sestry. Ťahali sme zem, násypy robili, viete aké bolo to ťažké? Všetko sme museli robiť. Potom nám mama spakovala chleba, lebo sme celý deň museli byť tam. Fúrik a hajde. Hnali nás tí inforbirci, partizáni, aj tí. Prišli domov, všetko popisali, aj sme museli ísť. Ak by sme nešli, boli by sme neželateľné osoby. A, aj mama, aj tato boli už starší. Tato s fúrikom ťahal zem a násypy staval.

Mal šesdesiat rokov, ale, museli. Keď zomrel mal osemdesiat aj tri roky.

Nám nebrali nič. Nebantovali nás, lebo sme stále hovorili: – My sme Slováci, ni sme zlobní, nikoho sme nezabíjali, ani sme od nikoho nič nebrali, svoje sme mali, aj svoje merujeme. Takže, pomôhneme ľuďom, ak môžeme, ak nemôžeme, čo môžeme? Tato nemal plácu, ale sme my robili a kdekoľvek nás volali, išli sme. My sme všetko podali, všetko urobili, koľko sme mohli.

Spomínali ste, že manžel bol na operácii.

– V sedemdesiatom ôsmom sa rozchorel, veľmi sa rozchorel, takže ho operovali a celú pravú stranu pľúc mu vybrali aj šesť rebier, ale žil ešte desať rokov. Moja dcéra je medicínsky pracovník a zaťko mi je tiež doktor. Takže aj ona mala u mňa ordináciu. Všetko tu ešte stojí, tie príkľučky, čo mala. Ona je ginekologička. Ale my sme mu všetko nosili do špitálu, všetko sme mu nosili, aj varenie, aj všetko, takže sme ho opatrovali. Niekedy bol taký, že chcel popiť, fajčiť a nemerkoval sa. Veľmi bol ťažko chorý, išiel, skoro na rukách, tak som ho opatrovala. Všetko, všetko som mu robila. Takže v osemdesiatom šiestom roku zomrel. Desať rokov žil bez jedného pľúca aj rebier.

Jeden čas sme žili v Novej Pazove. On robil tam na aerodrome. Potom sme sa vrátili do Nového Sada, tu sme si namurovali dom. Tato mi dal jeden kus záhrady, takže sme obidvaja, aj ja aj muž murovali. Kým sme to urobili, aj deti riasli. No potom sme dostali byt, lebo môj muž robil vo vojnej aeromechaniky, takže nám dodelili tento byt.

A ten dom, čo ste stavali, ste potom predali?

– Zrútili sme ho. Zrútili sme, lebo to nebolo stabilné. To bolo tak narobené, že môj muž celú zimu musel ísť na krov hore strhávať sneh. To nebolo isté. No keď sme toto dostali v šesťdesiatom roku, v šesťdesiatom druhom mi svokruša zomrela, takže sme prišli sem, evo, ešte stále sme tu. Toto je veľmi mocný dom. Tu nemôžete klinec zabiť. Ja mám veľký paláš, veľkú pivnicu. Viete, aké je to veľké? Komeru som mala na dvore, to ešte, keď bol syn, sme zrútili. To je veľké. Sto dvadsať kvadrátov. Viete vy, čo je to? To je vysoké okolo štyroch metrov. Dve kúpeľne mám. Dve kuchyne mám. Šesť izbieb tu jesto. Jesto i malá izba. Nemôžem ani všetko zriadiť. Aj terasu mám. Veľký dom.

Ja vravím, napatili sme sa, ale myslela som si: – Ale keď budem staršia, hádam všetko dožijem ako načim a ono... E, vidíte ako je.

Čo myslíte, za tamtého režimu, za Tita, sa žilo lepšie?

– Žilo sa lepšie. Musím povedať, že aj za Slobu. Kým bol Sloba, ja som mala aj peňazí aj hotovinu aj všetko, aj som žila. Aj za Tita sa žilo, cestovalo. Mali sme všetkého. Nežili sme luxusne, ale sme chodili. Aj na more putovali, aj robili sme, aj muž mi robil.

Teraz sa nemôže. Čo ja môžem s tisíc osemsto päťdesiat dinárov, čo je jedna časť? Keď som viac ako preko šesťsto dinárov dostala telefón? Tisíc šesťsto som dnes dostala za struju? A kde je komunálie? A kde je život? Nemôžem. Ale som žila, ešte kým bol Sloba, mohla som. Aj deťom som posielala. Boli vojaci, posielala som paket, peniaze sa posielali. Teraz nemôž. Nemôžem.

Dobre, robili sme. Za Tita aj muž robil, aj pekne zarábal, aj privátne sme robili. Syn mi robil, tu boli deti. Mali sme, teraz nemôž. Nemôžeme a nemôžeme. Strechu som mala zriadiť, nemôžem. Celá strecha sa musí stíhať, odkiaľ? Nemôž. Malý sa každý deň opytuje: – Daj mi, ňanika, daj mi ňanika, daj mi. Odkiaľ, syne môj ti dám? Mala som ešte tisíc dinárov, nemala som drobné: – Nie, ňanika, nie. Lebo tam, kde robí, tam dostane aj obed. Tam aj obeduje, no a potom, keď príde večer domov, večera. Takže potom veľmi ľúbi sladké. Strašné ľúbi čokolády. Reku, nemám, syne môj, len tisíc dinárov.

Boli ste zamestnaná?

– V cukrárni u zatka som robila osem rokov. Robila som ja aj v inkubátore. Tam na Detelinare, dvanásť rokov som robila v Inkubátore, kde sa liahnu kurence. No potom, keď som viac nemohla, lebo vnukovia išli do školy, potom som prešla do cukrárne. Piekla som koláče aj všetko. Narobila som sa. Ráno o šiestej som otvorila cukráreň, do večera. Prišla som, tri hodiny bolo, išla som spať, lebo som prala, aby išli pekní, čistí do škole. Prala som, varila som. Dobre, keď on prišiel z nemocnice, pomohol mi, uvaril, urobil. Ani mi nedal robiť. Ale, muselo sa, boli načim peniaze.

Takže vám muž pomáhal?

– Pomáhal mi, varil aj pomáhal. A aké obedy varil! Keď som chodila do roboty a on zostal s malým, malý mal tri roky. Strašne ho ľúbil, bol istý on, dočkali ma na ulici: – Ňaniká, ňanika, nič sme nenavarili. Reku: – Deti moje, jesto masť, budeme jest masený chlieb. Keď ja zídem dnuka, duplie taniere, obrus, to navarené, polievka, mäso, pagáče urobené. Všetko môj urobil. Ale nebolo mu pravo, že som robila. Sama som umývala dvre, obloky. Teraz už nemôžem. Marienka vraví: – Jaj, mama tak by bolo načim, aby sa ti zriadilo, reku: – Marienka, nemôžem. Nie je hodné, rúca sa to. Marienka mi pomohne urobiť, aj teraz sme robili – dva ráz sme ajvar navarili. Nakládla som zimnicu, všetko, aleriadiť už nemôžem. Operem aj opigľujem, ale čo môžem, keď vystanem. Vystanem, viete ako? Nohy mi opuchnú, ruky, čo môžem s tými rukami? Vypustím všetko. Tlak mám veľký. Mám ja lieky všetko, ale darmo, keď ja popijem lieky a keď si ja nemam kedy oddýchnuť. Nazbiera sa to každý deň.

Oslavovali ste narodeniny, alebo Deň žien?

– Ni. Robila som. Dobré, došli mi gratulovať, doniesli mi pakle, ale neoslavovala som. Robila som. Reku, my ženy musíme robiť. Keď bol muž živý, vraví: – E, mama, ja budem teraz variť, tvoj je sviatok. Reku, joj, ja som sa už narobila. Ale na Veľkú Noc, Kračún, to som držala svoje. To aj on, keď bol chorý, povedal: – Mama, Štedrý večer, deti nám prídu na večeru. Održ to mama.

Aj deti mi chodili večer do kostolu, dostávali balíky, recitovali, obidvaja...

Deti vám žijú tu v Novom Sade?

– Syn žije v Bratislave. Rozišiel sa s prvou ženou... Ó, Bože. Keď sa rozišli, oni boli maličkí. Saša mal tri roky a starší počal ísť do prvej triedy.

Oni sú od vankúša u mňa. V septembri nas nechala – trinásteho, syn sa narodil trinásteho októbra, a ona už nebola tu na jeho rožendan. Deťom chýba mať. Ona odišla od muža a nechala deti. Ani sa netrápi za deti, nikdy. Vydala sa, má svojho, takže... Oni sú od vankúša u mne, od vankúša. Ona sa vydala, a syn sa neoženil...

A ja som ich vzala, lebo sa tu narodili, aj môj muž nedal aby išli, nedali sme nikomu. Takže ostali tu, aj teraz sú tu. Skončili aj vojenčinu aj jeden aj druhý, aj tu sú ešte. Mladší má teraz dvadsať štyri. Takže to je môj život, ťažko mi bolo. Ťažko, evo teraz mám trápenie, vidíte, na mne zostalo všetko. Urobím im všetko. Trápenie mám. Dobré, ja ich ľúbim, ja som ich vzala, lebo ona ich nechala.

Potom, keď už zakončili osnovnú školu, začali chodiť do strednej, jeden do elektrotechnickej, druhý do graževinskej. Potom otec videl, že im škola nejde dobre, na Slovensku otvoril firmu, takže potom vzal deti, aby boli tam. Boli tam s ním šesť rokov, ale chodili aj sem. Boli tu pár mesiacov a potom sa vrátili naspäť. Ja som tam odišla, tri mesiace som bola, druhý raz zase tri mesiace, aby som aj ja bola s nimi.

Tak potom sa syn spoznal s jednou, ktorá si tam chodila hľadať zákazníkov, aby letovali u nej. Takže ho nahovorila, aby sa sobášili. Už tri roky sa vôbec nevidia, ani sa nehlási. Ani reč. Takže teraz sa chce rozviesť. Bol by už išiel za ňou, spýtať sa či budú žiť spolu, či sa rozídu, ale ona ho nechcela ani prijať. No, teraz ma jednu veľmi fínu, Darinka sa volá, veľmi je dobrá. Slováčka je, aj dobre stojí, má jedného syna, strašne ho ľúbi. Ona mu aj uvarí, aj deťom, veľmi ľúbi deti. Keď bol tu desať dní dva ráz na deň si telefonovali. Poslala som jej koláča. Povedala, že desať kusov hneď pojedla.

A bohatá je. Bohatá a vdovka je, lebo jej muž zahynul. A má jedného syna, ktorý študuje v Itálii. Tam študuje a tam má veľký dom. Lebo bola vydatá za jedného Italiana, ktorý bol direktor všetkých mercedesov v celom štáte. A vracal sa do Bratislavy, narazil na jeden kamion a zahynul. Ale evo, už tretí rok ako sa oni poznajú. A rada ju mám, strašne ju mám rada.

Ona bola tu?

– Ona nebola tu. Teraz, keď Janko bude vidieť, čo s bytom, keď ho zriadime, potom ju dovedie. Lebo teraz, kde by ju dovedol, tu?

Viete čo ona má? Ona má dom – má dvadsať osem izieb. Má taký veľký kúpeľ, že osemsto litrov vody ide. To veľký byt, veľký.

V Bratislave býva. Má mamu, mama jej má osemdesiat štyri roky a strašne ľúbi môjho syna. Aj syn isto, aj deti veľmi ľúbia. Taký je život. Teraz bol doma, ale ja vidím, že jeho ňahá Juhoslávia, jeho ťahá Bratislava. Má svoju firmu, aj teraz malý pôjde tam, aby mu pomohol. On robil dvadsať tri roky v televízii. Potom, viete ako, televízia slabo platila, završil elektrotechnickú školu. Završil, má aj svoje diplomy, aj všetko. No a teraz otvoril tú firmu, ktorá sa zameriava na dvere a obloky. To je veľmi dobrá firma. Aj teraz písal, vlastne hlásil, že má veľa roboty, aby Saša prišiel. Janko bol teraz a odišiel. Nebol jedno rok a teraz bol desať.

A dcére žije tu?

– Dcéra je momentálne tu a ináč žila v Nemecku, šesť rokov bola v Nemecku, ale často chodili sem. Teraz kúpili byt, aj ona má svoj byt, no teraz odíde v sobotu do Nemecka, štyri dni len bude a vráti sa naspäť. Ona skončila za laboranta a diplomovala pedikúru. V Nemecku diplomovala, aj tu diplomovala. Takže tak, ona má veľmi, veľmi pekné aparáty, robí. Pomôže mi, aby som urobila zimnicu, zriadi mi. Lebo dcéra sa rozišla. Bola dvadsaťtri roke vydatá. Ale on bol ľubomorný (žiarlivý), že nemohol viac dosiahnuť, ako to cukrárstvo, čo mal. Taký ľubomorný bol, že sa šesť mesiacov nerozprával s dcérou. Tri mesiace, každý deň som išla merkovať deti. Tam som merkovala. Každý deň som po šesť hodín, lebo ona robila v ambulante. Potom som večer išla pešo, strašné bolo. Taký ľubomorný, taký ľubomorný, že nemohla vyše vydržať. Dvadsať tri rokov, už nemohla vyše. Nemohla sa nikde pohnúť. Nedal jej nikde, len ju kontroloval, kde robila.

A teraz je rozvedená?

– Rozvedená je, a už osem rokov vydatá za doktora. Vydala sa za doktora – starší je dvadsať rokov od nej, aj ten je ľubomorný, och.

On je dermatológ, kožný lekár v Nemecku. Tridsaťdva rokov bol tam, aj skončil tam, aj tam majú dom, aj tu majú dom, obidvaja. Marienka moja má svoj dom, takže je ľubomorný. Čím prišiel, hneď chytil telefón, aby videl, či aj ona telefonuje s niekým. A všetko má, všetko má aj všetko urobí, keďavná je. Všetko vám urobí – koláča, varenie. To všetko vie, tie morské špeciality, strašné. Teraz je v Novom Sade a ide do Nemecka. Jej dcéra je vydatá na Cypre. Vnučka moja je na Cypre a vnuk mi je vojak. Ale on je profesionálny hokejista od šesť rokov a dvadsať osem rokov bude mať.

Spomínali ste, že robíte veľa ručných prác.

– Viete, nerobím ručné práce, ale robím veľa koláče. Ručné práce robí sestra, čo je dvojčica, aj najstaršia sestra. A ja som robila v cukrárni u zaťka a aj doma pečiem. Teraz už nepečiem, lebo mixerom nerobím a všetko sa robí, vidíte, ako – rukami. Ja to sama robím, po dvadsať, tridsať kíl som mala objednávky. Dvadsať rokov, dvadsať rokov za stolom! Dasku pod dasku položím, pripravím si. Mám zákazníkov

– všetko doktori. Lebo všetko s orechami robím. Po štrnást', pätnást' druhov. Teraz som prestala. Jedno mesiac už nemôžem. Doma naším urobím, ale viac nemôžem. Treba mi stáť. A keď stojím, večer sa nemôžem obrátiť. Ťažko mi je.

Boli ste niekedy chorá?

– Bola som chorá. Operovala som si členok (ukazuje prsty na pravej nohe). A vidíte, skoro tak, že som ostala bogalj. Dva razy mi rezali a nijako nebolo dobre. A ináč som nebola chorá. Len križe, ťažko idem, o palici idem, ale trápim sa. Viete ako, nedám sa, nedám sa. Potom Marienka príde: – Mama, si vymerala tlak? Reku: – Vymerala som. – Koľko máš? – Jaj, zabudla som. Nechcem povedať. Ona sa hneď nahnevá. Dneska bol zaťko a hneď: – Daj nech ti vymerám tlak. Ako sa cítiš? Reku: – Nijako, dobre, tento čas reku. Čo mu poviem?!

Hneď volá, telefonuje dcére, že tlak je dobre, všetko.

Keď si tak spomínate, kedy ste boli najšťastnejšia?

–Viete, keď sa mi narodila dcéra. Uf! (vzdychla a slzy v očiach) Vtedy som myslela, že, že... neviem. To mi bol najšťastnejší deň. Aj keď sa sobášila. Mám aj slike, veľmi peknú dcéru mám, veľmi peknú. (Odišla hľadať fotografie).

A čo bolo pre vás v živote najťažšie ?

– Ta viete, najťažšie mi bolo... Čo da vám poviem? Keď zomrel on... Patila som sa veľmi s ním.

Každý deň do Kamenici som nosievala obed – desať rokov. Môžete myslieť. Tri roky bol v nemocnici. Každý deň obed. Šesť – sedem ráz bol operovaný. Dorezaný bol všetok. Museli sme mu nosiť obedy, aj Marienka, aj deti išli. Takže mi to bolo najstrašnejšie.

Keď bolo bombardovanie tu teraz, boli ste tu?

–Viete ako, bola Veľká Noc a ja som prišla z mesta, položila som morku, aby som urobila polievku a upiekla všetko. Marienka prišla a vraví: – Mama, pod' so mnom do Bratislavy. Reku nejdem. – Mama, nepušťaj ma, prosím ťa, samu, prosím ťa, nepusti ma, ja sa zlúdim. – Marienka, ako pôjdem, ako všetko nechám? Ale – nechala som u susedov.

Zamkla som, dala som im kľúče, sadla do auta, poházala do kufru, čo som len mohla, ona má veľkého psa, toho sme položili do auta a ideme. Išli sme do Maďarska, lebo tam mám brata, on je doktor v Maďarsku. Ideme my, sirény hučali, ideme cez Suboticu, všade sirény, nikde nikoho, len my dve v aute.

Prišli sme na hranicu do Segedínu, nikde živej duše, všetci vojaci stoja, čo robiť? Ja sa opytujem – lebo po maďarsky rozprávam, opytujem sa skade máme ísť do Hájošu – nevedia, nechcú povedať. Čo robiť?! Pýtali sme sa druhého. Potom mi jeden povedal. Pravo musíte ísť. Ženieme, lebo musíme do jedenástej hodiny byť v Budapešti a ešte v Hajoši máme auto nechať, u brata.

Keď sme tam prišli, ja vravím Marienke: – Marienka, ľal'a tu Janko býva. Búchala som na okno, vidím on vstal: – Jáj, Maca moja, ako si prišla? Ako si, ako? Jemu žena zomrela. Vyniesol koláča, reku my nič nechceme, my musíme s tobom ísť, a nechať tu auto. Keď sme zišli do Budapešti jej muž nás čakal pri hoteli. Daj, friško taxi, oni za mnou po aerodrom. Do Bratislavy sme stihli o tretej – pol štvrtej ráno. A doma keď som bola, keď bolo bombardovanie, išla som do úkrytu, tam som bežala najviac. Aj doma som sa zdržiavala. Kde pôjdem? Ak uderí, uderí. Bála som sa, lebo hovorili, že zbombardujú poštu. Ale potom som bola tu, dolu, v podzemnom úkryte. No, keď Marienka prišla, musela som všetko nechať a ísť s ňou. Kde pustím dcéru samu? Ani po maďarsky nerozumela.

Ale zato, dobre nám tam bolo, skončilo sa, vrátila som se naspäť. S deťmi som sa vrátila naspäť.

Hľadeli všetci na nás aj Maďari aj... A viete, narobila som sa aj chorá. Lebo nám chceli všetko oporezovať, čo môj syn pripravil. Aj olej, aj mäso aj všetko. Ja vravím: – Deti, ja poviem, že ja idem do špitálu, že som chorá. A naozaj som bola veľmi zle. Takže nás nikto nebantoval, keď sme prišli na našu hranicu prišli, potom nám vraveli všetko dať von! Reku: – Prečo, ništ sme neukradli! Prečo nás ženiete von? Potom vravela, aby sme sa vrátili naspäť. Lebo ja som veľmi chorá, ja musím ísť k doktorovi.

Takže nás pustila, nevzala ništ.

Čo je pre vás najdôležitejšie v živote?

– Viete ako – pokoj, zdravie aj deti. Aby mi deti boli zdravé, všetci, aj aby mi boli všetky dobré. Aj aby som dožila, aby som ich pripravila za všetko, ako načim. Ešte by som raz chcela odísť do Bratislavy, ak budem môcť. Lebo teraz je tak nešikovne, víza, viete, strašné!

Vy ste veriaca?

– Ja verím. Keď mám času, odídem do kostola. U nás o desiatej hodine počína v evanjelickom kostole, takže keď mám času idem. Ale verím. Verím, aj modlím sa každý večer.

Neľahnem si, kým sa nepomodlím. To som sa naučila.

To som sa naučila od mojich rodičov od mamy aj od otca. Aj deti tak učím. To mi je najdrahšie niečo, keď odídem do kostola, keď odídem na hrob muža, mamy aj otca. To mi je... viete ako, kameň keby mi odpadol.

Mala som od svokruši Sväté písmo. Mám aj slike, aj kríže aj všetko. Ale, viete ako? Úprimne povediac, jedna staršia žena, mojej svokrušina veľmi, veľmi dobrá pajtáška, ma prosila, aby som jej ho dala, lebo jej voľakto vzal, či, vypadlo jej z tašky neviem, len stratila ho. A ja, viete, ako – ťažko mi bolo, lebo mi to svokruša dala, ale ako môžem povedať, že nedám? Tak som jej dala. A bola som v Bratislave, viete – to bolo pred štyrmi – piatimi rokmi a žena zomrela. A knižku jej položili do truhly. A nevesta nevedela čia je to knižka, ona povedala, že od niekoho to dostala, ale zabudli od koho. Veľmi mi je ľúto.

Bola po slovensky, aj spievanky boli tam. Spievala som z toho aj modlila som sa. Lebo kedykoľvek sme sa večer navečerali, sedeli sme za stolom, svokruša držala knižku dovedna sme spievali, aj modlili sa. Vravím, do rána by som tak mohla. Ale teraz už nemám, zlomili sa mi okuliare, vidíte? A nevidím dobre. To sú dosť drobné slová. Veľmi som rada išla. Aj teraz keď je Veľká Noc, aj sviatky – odídem, ale nemôžem zaveľa. Viete, nemôžem zaveľa sedieť.

Viete po maďarsky, po nemecky, kto vás učil?

– Stará mama bola Maďarka a druhá teta tiež Maďarka. Naveky keď prišli s nami hovoriť po maďarsky, takže ajde, musíš sa naučiť po maďarsky! Reku: – Mne je to ťažké. Lebo maďarský jazyk je dosť ťažký, lebo nemajú gramatiku. Ale naučila som sa.

Všetci sa ma spytovali ako ty, Slováčka, a tak po maďarsky rozprávaš? Hádám nie je škoda, keď sa viac jazykov pozná, tým je lepšie, môžete ísť všade! Aj, keď sme išli do Maďarska, viete ako sa dcéra strašne dlho opytovala? Rozumie všetko, ale ťažko rozpráva.

Nemecký som sa od mamy, od rodiny naučila... Sestra-dvojčence čo sme, žila v Hamburgu dvadsať aj neviem koľko rokov. Tam jej aj muž zomrel a tu ho doniesli pochovať. Takže, keď prišli, stále so mnou po nemecky. Aj zatiaľ isto po nemecky. Dcérina dcéra tak isto po nemecky rozpráva, takže keď buchnem voľáčo, oni sa smejú. Reku nebudem viac rozprávať.

Aj po poľsky viem. Keď chodili sem Poľkine, bývali po mesiac u mňa. Tri – štyri spali.

Prišli tu trgovať. Potom som ja s nimi chodievala na pľac aby im nepokradli. Aby som im povedala čo koštuje a tak som sa naučila. Lebo ja som mala veľký dom a syn, Janko, bol vojak, takže tu bývali viete. Oni so mnou po poľsky a ja s nimi po slovensky!

Keď sa pozriete naspäť, mali ste šťastný život?

– Viete ako? Naveky som robila. Zgrabila som, nebolo mi ťažko ani záhradu kopať, ani kalieť, ani šúchať, ani oprávať, chytala som sa. Lebo moja najstaršia sestra bola veľmi veľká pani, aj teraz je ešte. Otec nám bol veľmi strogi... My sme nesmeli povedať pred tatou, že voľáčo nechceme.

Keď on niečo povedal, to sa muselo. Už som išla na sobáš a povedala som, že pes chytil kačicu, že ju chcel zadrhnúť. Už som bola nevesta – oblečená. Koče sme čakali, aby sme sa pohli, da ideme. A on mi takú pukol cez nos. Pukol zato, že som povedala, že pes chytil kačicu. A videla som! Tato ja som povedala čo je pravda. Prečo drhne kačicu, to je škoda! Aj zato mi pukol. Veľmi bol strašný.

Aj na mamu bol taký prísny?

-Aj na mamu. Mamu aj bil, jáj! Nemôžem vám povedať, čo moja mama vydržala. Hádzal za ňou, čo stihol, udieral ju. Odišiel do záhrady, vybral prút, udieral ju. A ja som vzala jednu palicu a reku: – Čo robíte, čo robíte s mamou, zdvihnite ešte raz

ruku, ja vás zabijem! Mamu sme takú dobrú mali, ninto na svete lepšia... A chcel šljokať, šljokať chcel, strašne pil. A ona, čo mohla, všetko musela urobiť. Strašné. Keď bol môj brat doma, otec nesmel. Lebo brat isto býval vo dvore, ale v druhom dome. Vravel: – Tato, probuďte na mamu zodvihnúť ruku, uvidíte. Strašný bol... Z roboty keď išiel domov, prvo do krčmy a potom prišiel domov, rozkazoval: – To urob, to urob, to urob! Museli sme nosiť obed, kde bola stará železničná stanica, bola aj ložiona. Museli sme odtiaľto, z Detelinare nosiť jemu obed. Čím som prišla na stanicu, on na mňa kričal: – Kde si doteraz? Ak videl, že som trochu poliala polievku ...juj. Strašné. A keď bolo dvanásť hodín, museli sme byť tam, dať mu obed! Mal osemdesiat aj tri roky keď zomrel.

A mama mala deväťdesiat. Spadol, v špitáli bol, mal veľký tlak aj vodu. My sme ho odniesli, lebo už fantazíral. Bol v špitáli jedno dva týždne, odišiel do WC, spadol a zabil sa. Hlavu si dobil a tretí deň zomrel. Takže... ľúto mi bolo, ale... Keď sme povedali nechcem, alebo voľačo, tak nas bil. Mal taký pendrek gumený, tak s tým nás bil. Mňa a sestru. Aj ona je taká chorá, má sklerózu. Aj ona sa napatila, aj ja. Boli sme služby. Nič druhé. Mama nám bola veľmi dobrá, po otcovi dlho žila, lebo sme stále boli tam, stále sme jej pomáhali. Nosila som, ráno, keď boli štyri hodiny som vstala, išla som peši na Datelinaru odhádzať sneh, lebo sestra bola v Nemecku. Najmladšia žije v Belehrade. Takže som všetko musela. Aj uvariť, aj do špitálu odnosiť, aj všade, všade. Všetko som nabavila, doniesla. Lebo môj muž naveky vravel: – Mama, mama ti je najpredšia. Len mama je jedna. Už bol veľmi chorý, ale vravel: – Chod' mame, ja uvarím. Chod' ty k mame, ja uvarím. Keď bola veľmi ťažko chorá, volali sme doktora. Doktor vraví: – To sú roky, to je už hotovo. Vravím reku: – Doktore, ale mama nikda nie je stará. Vraví: – To som len od vás počul. Takže sme ju strašne ľúbili, všetci sme ju ľúbili.

Vravím, ľúto mi je len, že som nepísala históriu môjho života, som ja všetko prežila. Aj vojnu, aj to, aj život aj všetko!

Splnilo sa vám to čo ste si želali tak v živote?

– Viete ako? Naveky som myslela, Bože daj mi, pomohni mi, daj mi zdravia, daj mi deťom zdravia, chválabohu doteraz čo som pomyslela, chválabohu to bolo. Viete ako, to mi je najľahšie, to mi je prvo: pomodliť sa a potom požiadam, aby všetko bolo dobre, pokoj najviac.

Porozprávajte o svojom detstve.

– Narodila som sa prvého septembra, tisíc deväťsto dvadsiatom deviatom roku. Mala som brata. Otec nám zomrel mladý a mama nás dala do sirotinca. Do sirotinca nechceli brať deti, ktoré mali mamu a oca nimali. Ale vzali nás preto, že mama prosila, že bude za nás platiť mesačne päťdesiat dinárov. Tak ju zoželel senior Janiš, a zobrali nás. Avšak, ona nás nechodila ani obzerať, ani vidieť, ani raz!

A keď sme tam prišli, keď nás tam priviedla, posadila nás na schodík: – Anka moja so Števkom tu budzte, pokým sa ja nevrátim. Ja vám idem cukrík kúpiť. Už sa zvečeralo a ona nechodila. Volá nás tá, čo nás opatrovala: – Hajde, poďte deti

moje, ideme spinkať. A ja vravím: – Ja nepôjdem, čakám mamu. A ona vraví zasa: – Mama nepríde už nikdy. (plače) Nečakaj ju, mama nepríde. A bolo mi ľúto, plakala som, malinká som bola. Potom nás povyzliekala zo sedliackych šiat, poobliekala nás do pánskych a išla som spať.

Vtedy malé deti nosili sedliacke sukne, takže mi strýnká, teta, ušila sedliacku sukňu.

Potom pán senior písal strýkovi, že všetky deti niekto chodí obzrieť, len vaše siroty nikto nepríde. Strýko prišiel, ale ona (mama), vôbec nie. Dvanásť rokov som bola v sirotinci.

Bola som nezáživná, veľa som padávala, čas-čas a som spadla do bezvedomia. Aj doktor, ktorý tam bol, Hrubík, ten vravel: – Musíte dávať na ňu pozor, ona je taká, aby nedostala porážku. Nevie, čo to bolo so mnou. Potom, keď tam boli Nemci a tu boli Maďari, sirotinec sa musel rozformovať. Rozformoval sa preto, že po vojne ostali deti siroty, po rodičoch, čo im pohynuli, takže tie museli pustiť a tieto siroty rozpustiť. Ja som nemala kde ísť, takže som odišla učiteľovi Petricovi do Aradáču. Tam som robila štyri roke, ako slúžka. Ale, viete, čo slúžka robí. Pán učiteľ chodili do školy, aj ona bola učiteľka, ale nechcela učiť.

On bol veľmi dobrý človek, ale ona bola zlá, zlá. Ja som štyri roke bývala u nich, kuchyňa nebola ani raz kalená, izba nebola ani raz kalená, ani gong. Ona mala pilnosť len do robote na poli, len do poľa. Lebo škola bola tak len cez dvor, a ona

naveky: – Anna, narichtuj lopár, pán učiteľ hneď príde. Pán učiteľ keď prišiel, už aj zasúkal rukávy, uterák zavrzol a už aj hrúždil rezance, rozvaľkal, pokračal. Po hodiny prešlo! Ani nejedol nič! Ale mal aj záliche, bol tučný. A ona? Ona bola naveky oprená o šporák a kričala: – Anna! – Čo je? – Načim to, hajde Anna zas to. V dreveňáciach som išla pre vodu. V Aradáči boli štyri studne, na kolesá sa krútili, na kraji jednej ulici, na kraji druhej ulici. Aj keď bola poledica ja som v dreveňáciach išla pre vodu a na obranici som nosila. Išla som krajíčkom, prišla som ku našej kapiji – spadla, rozliala vodu, obila tieto vedrá. Keď som dnuka prišla a ona vraví: – Daj vedrá, nech vylejem vodu! – Nimám. – No a kde sa? – Som spadla! Keď mi zapálila zaucho, tri dni mi piskalo.

A mali oni aj svoje deti?

– Nimali svoje deti. On bol človek na mieste, ale ona nebola ani trocha, ale ani trocha! A raz, to som vám ani nevravela, raz sa chytili! Vravela som: – Ja sa jej odlížim kedy-tedy. Vysoko na višni sa chytili včely. A ona vraví: – Anna, pôjdeš horka a rozhrnieš a ja dolu budem držať na tomto papeku košnicu. A ja len rozmýšľam a vravím: – Trochu bližšie, takto, ku mne. A ona vidí, že ja ťahám, a mala som len buchnúť, žeby sa otriasli včely do košnici. Ja som potiahla, tak tá košnica spadla na ňu. Čo ma poštípali! Bože, čo ma poštípali! A ona ešte, že sam taká, nidobrá. Išla som peši sedem kilometrov, peši, a ona za mnou na koči. Horúčku som mala, keď som prišla domov a pán učiteľ vraví: – Čo je Anna, čo je s tebou? – Poštípali ma včely. – No ako to? – Striasali sme, a pani učiteľka nedržala košnicu, tak spadla aj na ňu aj na mňa. A ona medzitým príde a vraví: – Gad jeden hnusný, klame, vytriasla všetko na mňa. Potom bol pán doktor Hrubík a vraví: – Čo je s tým dievčaťom? – Poštípali ju včely. – A vy ju tak nechávate? Viete vy, čo to znamená, keď včely poštípu? Od toho sa môže aj zomrieť. – Nech zomrie, keď je také netrebé. Veľmi boli zlá. Chodila som zberať káke, tie pálke. Zobrala som snop na chrbát a do poľa obrúcať stromy. Samučičká sama do poľa, žeby neziedli zajace. Mali dvadsať jutrov zemi, aj včely, a ja som s nimi chodila do vinici, naveky sme vyvážali ostrihanú lozu. V nedeľu som chodila psíka nachovať. Nemala som nič milšie, ako v nedeľu, keď ma vyparádila a s kantičkou som išla peši sedem kilometrov psa nachovať. Tavo som ho odviedla, pekne vysypala žrať. Keď som sa ja vrátila, kuťko bol už doma. Tak kričala, že ako som mohla také voľáčo spraviť, že som vysypala voľakde v garáde a pes prišiel domov: – Chod'te vidieť, budete vidieť, že je tam. Ťažký život bol u nich, ale som si myslela: – E, teraz ja idem písať do Petrovca. Už som bola väčšia, už som mala jedno šesťnásť rokov, vojna sa skončila. Vedela som, že sa mi mamička volajú Mara a otcova sestra tak isto bola Mara. Idem reku napísať pismo, či sa mi ohlásia a či ni, ja idem do Petrovca. Ťažký život som mala. Keď by sa to všetko dalo na papier, bol to veľmi ťažký život. No už keď som prišla medzi dievky, mala som trocha väčšiu slobodu. Vtedy už aj hajšovkalá chlapci narobili, chodili sme do lesíka, tam sme sa hajšovkali.

Prečo sa mama neozývala, vydala sa?

– Ni, ona bola v Belehrade, ona sa v Belehrade zamestnala, a dokonca, neviem ani čo robila. Nechodila ma obzrieť.

A kde bol brat?

– Brat bol do tisíc deväťsto tridsiatehodeviateho roku v sirotinci a potom prišiel sem, k mamičke, už bol štyridsiaty rok, vojna bola.

Ja som sama ostála, pretože si dievčence museli viac odslúžiť v sirotinci. Chlapci do dvanásť rokov a dievčence dva roky viac, tak zato som ja bola troška dlhšie. Ale zato, že bola vojna, že sa to muselo rozformovať, bola som len rok zaviac. Napísala som mamičke, mamička mi odpísala: – Anka moja, pod' domov. Tak som ja, to bolo už po vojne, prišla sem, domov.

No viete, chudobní sme boli, čo som mohla druhé, len sa zamestnať. U Lekárov som robila vo fabriky. Konope sa tam robili.

Zobrali ma sedemnásť ročnú, vtedy ma nemohli ani prihlásiť. No vtedy už to všetko išlo do koľaji, tak ma sedemnásť ročnú nemohli zamestnať. Ale báťa Lekárov nás prihlásili, až keď mala ísť komisia, už v momente nás aj prihlasoval. Tak robila som rok aj pol a mala som všetkého mesiac aj pol stážu.

Čo ste konkrétne robili?

– Ja som na brecheri robila, chlapi podávali a ja som odoberala konope. Prach bol, no strašné, čo tam bolo. A čo bolo najhoršie – zima bola, lebo to bolo pod črepami. Ty stojíš za stolom a sňah na teba padá. Nosili sme si tehly pod nohe, žeby sa nám nohe zohriali. Hriali sme tehly na peci a potom sme si ich kládli pod nohe. Ťažké bolo, vtedy bol február, museli sme aj prestať robiť, lebo bola strašne veľká zima. A hnevali sa na nás strašne! Do roboty sme chodili aj v noci. Peší, kde vtedy bola bicygl'a! Ja som naveky vravela: – Ja si bicygl'u kúpim. Mamička nedali, oni vravia: – Ešte aj na bicygl'u budeš peniaze troviť, aká bicygl'a! Prvú bicygl'u som dostála, keď som sa vydala. Môj muž mi kúpil: – Nebudeš peší chodiť. A dovtedy som peší. Prvo som robila u Lekárov, tam som robila rok aj pol a, už som vám vravela, mala som len mesiac aj pol stážu. Potom som sa nahnevala: – Čo ja budem tuto robiť! A trochu ďalej bola zádužná fabrika, tam som robila plných šesť rokov. Aj tam som robila na brecheri. Potom som robila na šifleri, klke sa vytriasali. Potom som bola prechorela, operovaná som bola, potom ma prehodili na švinge.

To bola veľká fabrika, koľko žien tam robilo?

– Dvanásť švingov bolo, to robili zväčša chlapi a dve ženy robili na šifleri – pretriasali klke. A tuto kde sa lomili konope boli štyri ženy napred a traja chlapi vzadu. Siedmi boli v jednej partii. Zväčša sa robilo v dvoch zmenách, a keď bolo potrebné, tak sa robilo aj v troch, aj v noci.

Tak už nám bolo lepšie. Už v pädesiatom druhom som sa vydala. Môj muž mi bicygl'u kúpil:– Budeš chodiť na bicygli, prečo by si peší chodila?! Tak som na bicygli, ale dovtedy som nemala začo si kúpiť, nebola žiadna bicygl'a.

A, keď ste boli mladá, kým ste sa nevydali, chodili ste voľakde?

– Chodili sme, takto to bolo. Ja som naveky chcela do lesíka chodiť, alebo vtedy bol USAOJ, tak sme tam chodili. A keď sme do lesíka chodili, mamička ma naveky vyprevádzali: – Anča, o dvanástej máš byť doma, lebo ráno máš ísť do robote. – Ale dobre, viem, že mám ísť do robote. Kamarátka mi bola Sabova, tak jedným ťahom sme boli v lesíku. Keď sme muziku počuli, tak jedným ťahom sme utekali, už sme boli tam, kým začali hrať. My sme bývali tam, kde Vestekoví bývajú, to bola naša chyža. Keď sme počuli muziku hrať, vtedy sa na trombetách hrávalo, tak my bež' do lesíka. Jáj, ale už keď sa blížila dvanásť ja vravím: – Jáj, Zuza, musíme ísť domov, ja mám ísť do robote. Keď sme prišli domov, ešte kým som si polihala, poukrývala som sa v zime, keď sme išli na USAOJ, bola zima, trochu som sa zohriala, ale už aj mamička kríkali: – Anča, do robote máš ísť, hajde vstávaj! Mne sa nechcelo ísť a keď boli ešte aj fujáke, sňahe, ťažko bolo ísť. Viete ako bolo ťažko ísť do robote? Nebolo, ako teraz, jaj, odmetia ti cestu, aj môž ísť. Vtedy ni, vtedy nebolo tak! V gumených čižmách som chodila, aké čižmice, kdeže čižmice! V gumených čižmách som chodila do robote a v lete v bačkorách.

A bieda bola. Pamätám sa s mojím bratom sme boli raz vo vinici a ja jemu vravím: – Števo náš, ja by som večer voľakde išla, ľaľa, už sa mračí a kým sa navečeráme, kým čo, bude dážď. A zidem za kapiju a vravím: – Mamička, čo budeme večerať? A oni vravia: – Ništ sa netrápte, kým si poumývate ruke, už bude večera. Lebo ja vravím: – Jaj Bože môj sladký, veď ja chcem ešte, ešte aj večer ísť. Voľakedy neboli frižideri, aj čo ti ja viem, trojnožka, koštrnke mamička podpálili a raz – dva už aj škvrčkala zápražka a zaliali ju jabĺčkami a voľaktory kúšťok kľbásky položili a vravia: – Hajde deti, už ideme jest'. A ja vravím: – No, ale ešte ste ani nezavarili: – Máme suché chleba, odkrojíme a budeme jest'. Tak aj bolo. Keď sme sa my pustili s kamarátkou utekať, tá jabĺčková polievka vyskácala a bola som znovu lačná. Vravím: – Zuza, ja som zas taká lačná, čo budeme robiť?: – Ništ, nechaj. Aj kým sme my tancovali, už sme aj zabudli, že sme lační. To bolo vtedy tak, bolo biedne, to je pravda.

Voľakedy, viem tie staršie spomínali, že ony aj pradávali. Ja ni, ja som nikda nechodila na priadke. To už bolo po vojne, vtedy sa už priadke tak nerobili, to už prechádzalo. Ale, čo mi boli aj priadke načim, keď som bola naveky len v robote. Do Kidričov som chodila viazať konope. Chodila som aj na konopárňu. Konopárňa robila napríklad do júna, ak spravila konope a potom už do augusta sa prijímali. Potom už kým neprišli nové konope, za ten čas sme chodili do Kidričov robiť, alebo do poľa.

A ako ste vášho muža spoznali?

– V nedeľu som chodila na konopárňu, robili sme aj v nedeľu. Konopárňa robila, lebo sme semäčke obíjali a to semä sa do zádrugi pridávalo a to, čo sme my v nedeľu spravili, to sa pomedzi nás všetkých, koľkí sme boli delilo. A prišla mi kamarátka a vraví: – Anča kráčaj, prišiel Janko Rožkov, tu je u materinej sestre, my

sme mu za teba rozprávali a on vraví, žeby ťa chcel vidieť. – Dobre. Tak som išla, on bol pekný človek, ako bábká namaľovaný. Keď som ho videla: – Hí, Bože, ja sa za tohto vari vydám, ak ma bude chcieť. Veľmi sa mi páčil. Potom som išla ku kmotre dnuka, ale nebola mi to ešte kmotra, bola mi len kamarátka a ona vraví: – Čo povieš? –Jáj, mne sa on veľmi páči. Medzitým, jeho materina sestra bola tak isto s ním u tejto mojej kamarátke a vraví: – Janko môj, čo ty povieš za ňu?: – Mne sa ona páči. E, tak je hotovo! To veľmi chytro išlo. On mi potom povedal, že už bol raz oženatý, s Legíňovou. Jeho žena pri pôrode zomrela, hobličke jej boli choré. Zomrela a za ňou, tak na jedno sedem dní, aj dieťa zomrelo. Tak som sa ja zaňho vydala, my sme deti nemali. Vždy som vravela: -Keby aspoň to dievča bolo ostálo, už keď sme my deti nemali. Ale keď ma prišiel pýtať, vravel mi: – Anka, žeby si aj to vedela, ja som ni mládenec, neprišiel som po zábavách chodiť, predsa ja už nepatrím medzi mládež. V novembri sme sa spoznali, v decembri ma už vypýtal aj sme sa zobrali, aj sme žili dovedna. Svadba bola. Veď som ja aj mladá bola, počkajte nech vám obrázke ukážem. On nebol pravý Kysáčan, on sa tu narodil, v Petrovci, ale mal materinu sestru Bagoňovu v Kysáči. Oni deti nemali, tak im tam kúpili dom, tam bývali zavoľakiaľ. Chudobný bol, jeho rodičia bývali chmeľári. Ale keď sa to išlo "Mať nás volá na Slovensko" tak všetci išli na Slovensko. Jeho rodičia, aj tri sestry aj brat, odišli na Slovensko. Janko môj preto, že bol vojak v Belehrade, nemohol ísť, ale mal vyrobené. Tu ho vypustili, a tam ho neprijali, znamená nebol ničí, ale mohol ísť. Potom sa oženil a nešiel, ja som nechcela ísť nikde. Potom nás volali z milícií, že či chceme voľakde vycestovať, že sme, čak, ničí. Môj mal veľku vôľu ísť do Austrálie, ja som sa bála ísť voľakde ďalej, nechcela som. Potom, tento milicajt, ešte je živý, Príle, prišiel a vraví: – Musíte, musíš prijať občianstvo, ak nechceš odísť, lebo si ničí, tu ťa vypustili a tam na Slovensku ťa neprijali. Tak musíš prijať občianstvo. A on sa ma pýtal: – Tak Anka, čo povieš? Pôjdeme do Austrálie? A Mišo Maľákov, čo bol fodbalista, jeho rodičia isto tak boli na Slovensku, on ostál isto sám, aj on sa tu oženil. Chodil k nám, bol jedno päťdesiat ráz a vraví: – Hajde Anča, ideme, hajde. On chcel aj s jehou (manželkou). Ja som nechcela, ja som sa veľmi bála ísť tam, tak sme nešli. Ostál tu. Bol Petrovčan, aj sme si vystavali dom.

A kde ste išli bývať, keď ste sa zobrali?

– Na kiriju. Ja som mala otcovský dom, ale mamička nechceli, žeby ešte aj on, zat'ko prišiel k ním bývať. Tak sme si na kiriju do Kosorušov. Tri ráz sme sa selili, naveky som vravela môjmu: – Janko, keď raz budeme môcť, chyžu si spravme nech mi je len hlava vnútri a zadok nech mokne. A on naveky vravel: – Hlava vnútri a zadok nech mokne, a ty máš teraz aký veľký dom? A ešte si nespokojná. Naveky som do kraja humna stavala, naveky som chcela voľačo nové, lebo som to nemala, kým som bola slobodná. Kým som bola u mamičke vždy bolo: – To nesmieš, to nesmieš. Aj chudoba bola.

Do majerov som odišla, celý týždeň sme boli v majerách, nezarobili sme nič, lebo nás nikto nevolal. Ja som odišla, títo naši bratanci Spevákovi boli. Vracia: – Hajde Anka, pôjdeš aj ty s nami. Tak sme tam boli a už keď sa štvrtok blížil Paľo, bratanec, mi vraví: – Vieš čo Anka, ideme my domov. Nikto nás nevolá robiť, to čo sme si vzali, pojedli sme, len domov musíme ísť. Bežali sme domov narichtovať si navariť, ale prvo nabaviť, čo ti načim, lebo nebolo na záliche. My sme nemali ani zem, ani nič, tak prvo musíš ísť nabaviť. Idúci, vojsť do jatke do Balážov, nakúpiť si, čo chceš a potom domov navariť, všetko peší. Jemu som nosila jest'. My sme bývali, kde je Kosorušova chyža a potom na stanicu na Proletér. Ja som mu každé ráno niesla jest', zato že nebolo, čo brať. Takže z jedného konca dediny na druhý. No a naveky peší. Aj narichtovať, aj žeby som ja zase mohla ísť do robote. Už vravel : – Vieš čo, už sa viac takto patiť nebudeme! Vtedy bolo už po vojne, kredity sa mohli dvíhať, tak mi razom kúpil bicygl'u. Vraj, prvo čo nám bude, je bicygl'a, žeby si ty mohla. Lebo on bicygl'u mal, jemu nanička z Kysáču dali. Ale mužskú mal a mne on potom zodvihol na kredit ženskú bicygl'u.

Vy ste potom boli aj v nemocnici?

– Áno, v Novom Sade. Operovaná som bola, ženské choroby, čo vám budem vysvetľovať, ale mi muž vravel: – Nebudeme mať deti, ja naveky za teba zarobím, budeš doma. Ale ja som naveky len chamrala do robote: – Ľahšie nám bude Janko, my chceme chyžu spraviť, my takto nemôžeme. Päťdesiatom druhom sme sa my zobrali a v päťdesiatom siedmom sme už dom robili. Vtedy sa nabíjalo, nemurovalo sa. Tam do ulici, to je nabíjané a toto je už murované. Takže sme nabíjali a ja som naveky vravela: – Janko môj, len hlava nech je vnútri. Hneď sme jednu chyžu aj kuchyňu zriadili a už sme išli do nášho. Lebo zakaľovali sa spodke, jajajájaj!

A ako zakaľovalo?

– S hlinou. Do lavora sa rozmútila hlina a ak si mala klku, tak zväčša sa klkou, ale my sme už boli modernejší, takže sme so štetkou, žeby sme sa hádam toľko nezohýnali. A prachu bolo, jáj, Bože môj. No už potom, po vojne, pomaly prišiel lezonit, tak sme lezonit položili, už bolo lepšie. Ale dovtedy zakaľovať. V sobotu máš robotu veľkú: variť rezance, lebo v sobotu sa rezance naveky u nás doma varili, aj ešte riadiť, zakaľovať s tou štetkou. S tou hlinou sme behali, zakaľovali. Starí ľudia sa pamätajú, ako sa voľakedy robilo.

A dom ste si samí robili, či vám pomáhali?

– Janko môj robil na Proletéri, ja na konopárni, volali sme družstvo. Vtedy sa ani nechovalo, ani nič. Prišli, pomohli, kto mohol doobedu, kto poobede. A potom ďalej nám majster vytľoval, a Janko môj raz v nedeľu, jaj, Bože moj: – Anka, ty navar a ja idem čapľovať múry a keď očapľujem, teba budem volať a ty prídeš maltovať. Kus po kuse čapľoval chůďa, ako mohol a ja som maltovala s plevou. Jáj, strašné bolo voľakedy, čože je teraz!

Nemali ste deti, ale vy ste veľmi dobre žili?

– Sme. My sme veľmi dobre žili. On bol dobrý človek, že voľačo! Len potom prechorel, viac bol v Kamenici, ako doma. Napatili sme sa. Keby mne to všetko len prišlo do hlavy, čo to bolo, ako to bolo. Aké kupatilo, aké čo, veď som sa kúpala v jamách, žaby len tak škfkali, krektali a ja som sa tam kúpala.

Mali ste nejaké hospodárstvo, chovali ste niečo?

– Aj, jáj, napatili sme sa. Vtedy boli mangulice, ni takéto, ako tieto, čo ich vychováš na koncentráte. Vtedy boli mangulice, kukuricu sme im nasypali a žerte. Veľa ráz sme sa smiali. Ja som bola v robote a vravím mu: – Janko môj, kúpila som prasce a budeš vidieť, ja ich budem chovať, teraz ja vychovám prasce. A on vraví: – No dobre, vraj, dobre. A keď sme išli zabíjať, jaj aké boli, Bože môj a môžeš ich do roka ešte nechať, aby žrali. A on dnuka do chlieva a prasa špring von za ním. No tak, bieda bola, strašné.

Jedli sme, kedy sme čo mali. Šesť rokov sme boli dovedna a už sme dom stavali. Keď sme bývali u Zimanov, mali sme aj sliepke aj svine. Ale u týchto, keď som bývala, tam sme nemali ani sliepke, ani ništ, tam nám nedali držať. Jesto takí, čo dali, aj takí čo ni. Aj u Krmáčov sme bývali, tam apko povedali: – Vy môžete, ale toto ni. Do Zimanov, keď sme sa odišli pýtať, Janko odišiel vidieť, že či nás pustia a oni: – A máte deti?: – Nimame: – Tak vás pustíme. Nechcú, kde jesto deti, nepustia. No tak, boli sme šťastní. Potom sme sa presťahovali bližšie, poľa mamičky a oni vraveli: – Budete chodiť do robote a ja vám budem svine opatrovať. Tak sme my prešli poľa nich. Potom bolo treba kurivo nabaviť. Aké kurivo, nie ako teraz, pece bohvie aké. Vtedy bola sedliacka. Slnečník sa pozrezával, nám dali povyzíňať palice, žeby som si povyzíňala a očistila lúku. Tak bolo. A v lete, v lete prídeš domov a mamička vravia: – Hajde Anča, ideme vytriasať tieto koštrnge, žeby sme mali s čím kúriť. Aké uhlie!

Potom ste obidvaja chodili do roboty?

– On chodil na Proletér. Prvo chodil na konopárňu so mnou. Vraví: – Ja tuto nebudem robiť na konopárni, ja idem na Proletér. Ale na Proletéri bolo ešte horšie ako na konopárni, prachu tam bolo, ten živý oheň, tak dostál bronchiálnu astmu a mal pädesiat sedem rokov, keď zomrel.

Ako sa vtedy kúpalo, keď ľudia nemali kúpeľne?

– Neboli kúpelne. Keď teraz vravia: – Neviem bez kúpelni byť. Vtedy bolo – donesieš si koryto veľké, pozmáčaš sa doňho, poumývaš a hotovo. Svätý pokoj, vyparadený. Zafúlání sme nechodili, ale nebola kúpeľňa, ako teraz. Aká kúpeľňa! A v lete, ja som chodila aj s mašinou. No, v lete nebolo čo robiť v robote, konope sa spravili, tak sme mali odsustvo. Bola žatva, tak sme si predĺžili. S mašinou sme išli, tlačiarokou. Od troch hodín sa chodilo a niekedy, jajáj, aj do desať, do jedenásť.

A to sa robilo na salaši, či po domoch?

– Po domách. Po domách sme chodili, tak sa báťa Paľo Lekárov, naveky vynášli. Ešte aj na Kevenskov sálaš, aj tam sme boli tlačit', ale tam sa muselo spať. Jáj, Bože môj sladký, komáre ťa zožrať chcú. Tam sa spalo, kým sa neodtlačilo a potom zase domov. Vravím, do desať, do jedenásť hodín. Bola som len šťastná, že strýko Žemberov bol na bazéne, on naveky bazén riadil, takže keď som išla z tlačiariky hneď do bazénu sa okúpať. Ak som nestihla do bazénu k nemu, keďže som bývala pri jamách, tak v jamách. Vyčobrikáš sa, vykúpaš, hotovo, ideme na spánok. Ale, ešte to, čo som si pozhadzovala, to som si chcela oprat', žeby som si mohla položiť sušiť a zajtra ráno budem mať čisté. Napatené bolo. Už potom, keď prišlo oslobodené, potom bolo trochu ľahšie. Kredity sa dali dvíhať, ale dovtedy bolo do nevydržania, to bolo strašné. To bolo hneď po vojne.

Čím ste prali?

– Pracím sapúnom. Daj stolec, alebo čo, vodu, zohriala som si v hrnci a peracím sapúnom oprala keľavne. Elektriку sme nimali u mamičky. Naveky sme s bratom, už keď sme aj my začali robiť, vraveli mamičke: – Mamička, hajde zavedieme elektriку.: – Ale čože deti, žeby vás zabila. No, petrolejka horela, karbitke boli, tak ako traktor karbitka. Potom ja vravím, už keď som sa mala vydať: – Verenec má chodiť a petrolejka horí. No nemali sme, nemali sme elektriку. Potom som im už vravela: – Hajde mamička, zavedieme elektriку, my dvaja dáme. Mamička nedali: – Eletriка ťa zabije, kým som živá, nechcem elektriку. Starí ľudia nechceli nič.

Vo fabrike ste dobre zarobili?

– Zarobili, zarobili, nebolo to tak veľa. Mňa to tak veľmi divilo, vtedy som ja zarobila štyritisíc dinárov na brecheri a direktor bol Krajči Ondriš, ten mal isto štyritisíc. Kde je to teraz... Direktor sa vždy tak búnil, naveky vravel: – Pozri, obyčajná robotníčka, štyritisíc zarobila a ja, čo mám takú brigu, také všetko na hlave, ja som štyritisíc zarobil. Ale už potom ďalej, ako všetko ubiehalo, potom sa direktorom dávali väčšie platy. Keby tak zostalo, bolo by veľmi dobre. Ale vidíte, potom už nebolo tak. Direktori mali potom hojáj väčšie platy a my zase menšie. Pamätám sa, že ma raz direktor Sklabinský volal, že či budem robiť, ako čistačica. – No, budem. Budeš štyri hodiny robiť ako čistačica, poriadíš a štyri hodiny budeš sortírať klke. No dobre. Ja som vtedy zarobila dvanásťisíc, to už bolo trochu neskôr, už som bola vydaná – dvanásť tisíc! Naraz ja počujem, Zuzka Megová mi vraví: – Obrátané ti je dvanásť tisíc, ale ti je strhnuté. – A prečo, prečo mi je strhnuté? : – Veľa si zarobila, že si zarobila viac, ako títo všetia druhí, tak, Sklabinský nám nariadil, žeby sa ti strhlo. A ja vravím: – Ni. Chcem žeby to, čo som zarobila, aby sa mi to dalo. A na druhý mesiac, ak myslí, že mám malú normu, alebo, že málo spravím, nech mi hodí väčšiu normu, ale to, čo som raz zarobila, nech sa mi to dá. Prečo také robí? No, bol veľmi bezobrazný, nechcem ani baš všetko rozprávať. On mi vravel: – Žeby si vedela, že od ktorej som pýtal, každá sa dala, len ty nechceš dovoliť. Ja som povedala, že nechcem: – Tak budeš zmenená, žeby si vedela. Ja som

sa žalovala aj v syndikáte na toto, aj k Ďuro Andrášikovi, čo na Proletéri robil, odišla aj som vravela: – Bože môj, veď nás vyslúchajte obidvoch, zoči-voči, nech počujete, prečo je on taký bezobrazný. Zmieňal, no bol veľmi bezobrazný.

Čiže ktorá nechcela s ním ísť tak zamieňal?

– No, hneď zmieňal ženy. Ženy menil a potom ťa dal na najhoršiu robotu. Ja sa pamätám, to bolo hneď po vojne, rozhodli sme sa, že budeme močiť konope. My, ženy, do garádu, že budeme mať čo v zime priasť. A my sme obidvaja robili, aj Janko môj, aj ja. Mali sme dostať po pädesiat kilov tých konopí. Ale on, že bol taký drzý na mňa, tak povedal: – Vy deti nemáte, vy dostanete len pädesiat kilov. A mali sme dostať sto. A ja vravím: – A prečo to tak robíte? A on odpovedal: – Tak, tebe nenačím. – Ja viem, prečo mi nenačím, ale nech ti bude. Aj Janko môj chodil, keď som ja nešla, tak odišiel on ale ten nedal, taký bol bezobrazný. Ale vidíte, za krátky čas odišiel do zátvoru, lebo si nahrabal peniaze, viac ako bolo dovolené. V Kulpínskej ulici chyžu kúpil.

A keď sa organizoval Deň žien alebo iné oslavy, chodili ste?

– No, organizovalo sa. Deň žien sa naveky organizoval, aj Silvestrový večierok. Ja som išla na konopárňu, ale môj nechcel ísť, tak som len odbehla vidieť a naspäť. Na Nový rok sme išli na Proletér, tam sme veľa ráz boli na zábave.

Na konopárni prvo hneď po vojne, sa dostávali odmeny, ktoré boli dobré robotnícke, boli odmeny za najlepšie. Pamätám sa, päťdesiatom som dostala dvetisíc dinárov. U Bád'onskov v krčme sme robili zábavu – tak tam nám, dobrým robotníckam delili po dve tisíc dinárov. E, raz sme dostali odmenu, ako dobré robotnícke ísť do Záhrebu na veľtrh, takže sme boli. Dávalo sa, nemôžem povedať, že nie.

Ako bolo na tom výlete?

– Ako myslíš? Išli sme riadne železnicou. Potom sme nemali kde spať, tak daj, hľadaj nám miesto. Direktor nám hľadal hotel, pri hoteli Esplanáda, čo privatníci majú. Tak sme po dvaja išli. Ale dvaja chlapi a dve ženy. Takže sme odišli, tam sme prenocovali, potom sme behali po veľtrhu. Mňa to ani nezaujímalo. Vieš, keď je vyčerpaný človek, keď sa nevyspí, tak ťa to ani nezaujíma. Aj som povedala, nikdy viac nepôjdem na tieto výlety.

Aj v nedeľu sa robilo?

– Vtedy sa robilo aj v nedeľu, ale ak sa aj nerobilo, doma sme boli. Obed navariť a on čatľovať.

A po vojne vás nevolali do strany?

– Ni, ni, nikda. Dokonca, ja som ani nepáchala za tým nikda, tak sa ma ani nespytovali.

A príbuzných ste mali, stretávali ste sa?

– No, aj sesternice. Aj brata som mala, tu je so mnou. Aj otcova sestra, aj ľal'a, Ondro, čo je, jeho mama mi je sesternica. Stretávali sme sa na zabíjačkách a tak.

Obavezne sa po svadbách muselo byť. Lebo ak sa na svadbu nešlo, tak povedali, že nechceš rodinu. Ale česťtať ni, aký, kde?! Ani na Nový rok, ani niš s rodinou. To ti bolo také, to nebolo ako teraz, taký pokrokový svet.

Keď som už bola veľká, keď som sa vrátila z Kovačici, ģanička Speváková, materina sestra naveky vraveli: – Anka moja, Anka, prečo ty tak nenávidíš na túto tvoju mamu? Nemôžeš tej mame odpustiť nikda? – Ani jej neodpustím. Vieš čo, ni, že ju mrzím, hľadiet ju nemôžem.

Dve deti mala a dala nás do sirotinca. Jesto takí, čo majú osem detí a vychovajú sa s kúštičkom chleba. Sľúbila sa dvaráz, že príde ku me, naveky vravela: – Len nájdí kiriju, ja prídem. Nikdy neprišla, zato som jej ani nemohla odpustiť, že nás naveky klamala. Veď ty nemusíš chodiť do robote, len nám robotu zahľadaj, my dvaja budeme chodiť do robote. Ty nám navar, operieš nám. Taká bola, čo jej môž, nechcela prísť. A už potom, keď zomierala, tak sme jej boli prepotrební. Vtedy by bola išla k nám.

Potom ste sa s mamou ešte stretli ?

– Vtedy som sa stretla, keď som prišla zo sirotinca a andika, strynka, vraví:– Anka moja, pôjdeme teraz do Belehradu, nakúpime si maslo, žeby sme tam predali, žeby sa nám cesta vrátila. Pôjdeme vyhľadat mamu. Nosilo sa maslo, na pl'aci sa predávalo, aj pokrovce, klinovníke, kto čo napchal.

Prídeme my, hľadáme mamu, nikde ju nemôžeme nást'. Naraz, keď sme prišli, tam kde ona býva, všetci vyšli, to bolo takto dookola. Mali tam také malé chyžke byty, tam bývali. Keď sme išli zo stanici, vieš, vtedy sa už volalo „družé“. A spýtaš sa voľákemu pánovi a ten vraví: – Ma kakvi ja sam za tebe družé?! Valjda sam ja za tebe gospodin, kakvi družé! Vravím ja: -Strynka, my tuto niš nezbadáme, hajde ďalej. Zas sa spytujeme jednej, a potom nám tá povedala, kde býva. A keď sme tam prišli a jedna žena, čo tam bývala, vraví takto: – Viete vy kde je ona? Ona opatruje kmotrine deti. Tá sa vraj takto zgýňa. Čo mňa to zabolelo! Tak, nás dala do sirotinca, a ona kmotrine deti opatruje?! No, už teraz vraví andika, nájdeme ju. Keď sme už prišli a vraví ona: – Trocha zaostaň, nech vidíme, čo bude robiť. Ona zišla schodami dolu, pozvonila, lebo kmotra jej bola domárka. Pozvonila, vyšla von a vraví: – Jaj Anča naša, kde si sa tu zala? Čo ja, ja, ale keby si vedela, kto ti ide. A vraví: – No, pod'. A ja potom schodami dolu, ona v podrume bývala. Ja vravím: – Dobrý večer mama. Ona stála ako zmedená, ani pol slova mi povedať nemohla. A ja jej vravím: – No čo je, no čo je s tebou, teraz nemôžeš ani reč povedať? A ona sa pustila plakať. A ja vravím: – Neplač, teraz neplač, mala si vtedy plakať, keď si nás tam dávala, lebo sme boli maličké. Ty si myslela, že sa odtiaľ nikdy viac nevrátíme a vidíš, dal Boh, že sme sa aj vrátili. Potom vraví: – Hajde, pod'te dnuka, ku kmotre a dala nám večeru. A potom vraví: – Anka moja, ty budeš so mnou spať. A ja vravím: – Ja nebudem, ja budem so strynkou. A čo ty strynku vari radšej máš ako mamu? Radšej. Ja som bola dvanásť rokov v sirotinci, strynka ma bola tri ráz vidieť

a ty ani raz. Čo na to povieš? A opatruješ tu cudzie deti, hanba ťa bola. Ale len zostaň, zostaň tu, zostaň, naveky vravela. Nezostanem.

Ona vám aj písala, alebo voľáčo?

– Nikda, nikda sa ani len neohlásila. Toto vám ešte chcem povedať. Potom robila v Belehrade vo voľákej porculánovej fabriky, prechorela. Potom ju doktori liečili, zráčenia dostala. Istotne mala voľáke choroby dolu. A potom jej doktor vraví: – Znete šta, više nemožete tu biti. Morate reći, tražiti, koga imate, mi ćemo ich zvati. – Mám vraj, mám deti: – Onda recite, gde su ta deca? A ona vraví: – Ja nemogu reći, jer ja ich nisam odhranila. A oni vravia: – A zašto? Kaže: – Ja sam njih dala u sirotinsku kuću: – E, lepo bogami mama. Povedzte teraz, kde vás komu môžeme ohlásiť. Tak v Kysáči Kolárova nanička, materina sestra, tá ju doviezla. Ja som už bola vydaná. Vtedy sa nedalo autobusom ísť, krížom na Mendánov salaš, krížom po sňahu, v nízkyh cipeliach som išla. Ale prvo prišla sesternica, že mama odkázala, že sa veľmi patí, žeby som ju prišla vidieť. A ja som zakaždým povedala: – Prídeme, budzte na pokoji prídeme. Nikda som nešla. Potom prišiel švagor, materina sestra, čo bola vydaná: – Anka naša, ona sa strašne patí a len naveky teba, naveky teba. Kedy koľvek sa dvere otvorili: – Ide moja Anka. Lebo, ja som bola maličká, keď ma ona nahala. – Ide moja Anka. Švagor vraví: – Ja nejdem pokým ty neideš. Ja vravím: – Prídeme, nemajte brigu, prídeme: Ja nepôjdem, kým ty nejdeš. A potom sa Janko môj zastarel, lebo, on sa nechcel do takého starieť: – No švagor môj, ja som sa nestarel, ale teraz sa musím zastariet, ja som dosiaľ ništ nevravel, ale teraz ti ja vravím, že prídeme. Istotne prídeme na nedeľu. Už som nemohla inokedy, bola som vo fabriky, mohla som byť v pondelok doobedu, ale popoludní som už do fabriky musela ísť. Keď som prišla k nej, ona ležala na posteli, dvere sa otvorili a materina sestra vraví: – Jaj, Anča naša, kto ti len ide? A ona vyvrátila hlavu: – Moja Anka. Keď som prišla ku nej, vravím: – Dobrý deň. Ona vyvrátila hlavu a vraví: -Anka moja, dobrý deň. A moje sesternice všetky už boli posadené tam sedeli, čakali. A ja vravím: – No čo je, ako si? – Jaj, Anka moja, pod', nech ťa bozkám. Viete, ako ma srdce zabolelo, povedala som: – Mala si ma bozkávať, keď som bola maličká, vtedy mi bola načím láska a teraz, ľaľa, mám, kto ma má bozkávať. Vtedy som už bola vydaná. Vravím za brata: – Poznáš si, kto je to? Ni, ona nepozná, voľákeho Branka spomínala: – Aký Branko, veď ti je to syn. A tohto reku, popri mne čo stojí? : – To je môj Števkó: – Nije to tvoj Števkó, to ti je zaťko. Trochu som bola pri nej potom som išla k jeho materinej sestre. On mal tam materinu sestru. A potom sme ráno išli, lebo odpoludnia zase sme už museli ísť do robote a zase peši. Aký autobus, peši, po sňahu.

Ako dlho ste kráčali po snehu?

– Hodinu, aj viac niekedy. A aké boli záveje! Muselo sa v nízkyh cipeliach. Myslela som, že mi odpadnu nohe. Čižmice vtedy neboli. Nízke cipele a stúpaj. Môj mal čižmy, on keď sme sa zobrali, vtedy sa nosili tie bričéske, nohavice aj čižmy, tak môj mal čižmy. Ale ja som nimala, aké čižmice! *Kožkouke* ver, parádne sme

mali *kožkouke*. Potom už, keď začali títo naši zo Slovenska chodiť, donášali *sňahouke*, tak už potom bolo lepšie, ale dovtedy...

My sme nechodili na Slovensko, lebo sme boli zamestnaní obidvaja, ale naši chodili sem.

A kedy ste si mašinu kúpili?

– Mašinu som si kúpila, no koľko aj bolo, bola som už vydaná. Začala som v Dekore robiť. Veď som vám ani nevravela, veď som ja aj v Dekore robila. Tam som vyšivala na mašine. Boli deväť metrové mašiny, takže som bola hlavná, aj mala som za mnou – ĺanička Mučajova bola šifarica. Keď som zakríkla šif, že sa mi voľakde nezhodoval, tak ona mi vymieňala. No vtedy som už veľkú vôľu mala na šitie, reku: – Ja budem šijať! Chodili nás od Bagatov učiť, ako na kurz. No, tak mi ona na splácku. Vtedy mašina bola sto štyridsaťpäť tisíc na splátku. Tak som si zobrala, aj odvtedy som šila. Od vtedy som už druhú mašinu vymenila, tak isto od Bagatov, a teraz by som mohla aj tretiu, už sa blíží rok starý, ale už teraz nebudem. Aj v Dekore mi bolo dobre, tam bolo v čistom, suchom, teplom, konopara bola jajajáj!

Vy ste potom skoro všade robili?

– Všade, ja som nebola tá, žeby som robotu nechcela, ja som všade išla robiť, kde ma zavolali, všade. Ja som aj slúžka bola, jaj! U Labátov na uhle, ĺanička Labátova, teraz je tam odpad, tak som ako dievča, dievka som už bola, doobeda som bola v robote, odpoľudnia som išla k nim do vinici kopať. Bát'a prišli, lebo oproti nás mali chmeľeru: – Anka, ĺanička sa spytuje, či pôjdeš kopať vinicu?: – Aj oni pôjdu so mnou?: – Aj. No mne ĺanička povedali, kde mám ísť, aj čo mám robiť, išla som sama, kopala som vinicu. Vystála som v robote, vystála som aj tam, ale mi dobre prišlo, keď som dostála peniaze. Vtedy sa tak, ja neviem, vtedy sa inak bežalo za peňazmi, mladší väčšmi chceli do robote. No najťažšia robota bola na konopare. Ale, veď vtedy bolo aj drahé všetko. Nemali sme, len dom sme si spravili, druhé sme nemali. Všetci tak robili, ako my. Kto bol chudobný, kto chcel, bežal za robotou, kto nechcel tem nešiel. Ako aj teraz, jesto kto chce a jesto kto nechce.

Ešte je veľa roboty, veľa šitia?

– Ninto už telko, baš som vravela, teraz mi bol od Bagatov oprávať mašinu. Vraví: – Anna, još toľiko puno radite? A ja vravím: – Ninto už tak veľa robote, voľakedy som mala plný regál nanosený, teraz ninto. Teraz sa už veľa poprevyzliekali, sedliačke jesto veľmi málo. Ja len vravím, ty vidíš túto generáciu, mňa, to sú ešte sedliačke a poza mňa ešte trochu a to druhé sa už všetko paničke, sedliačke ninto.

A chodili ste voľakde do kúpeľov?

– Ale aká baňa! No teraz, už keď som bola vydaná, tak už potom Janko môj vraví: – Hajde, pôjdeš troška oddychovať. Bola som v Arandelovci v Junaković banji v Kanjiži sme boli, že som darca krvi. Ja som šesdesiat ráz krv dala, tak som

bola v bani. Vtedy ma Anna Plachtinskova volala: – Hajde, pôjdeš aj ty. Poslali ma, ja ako darca krvi, tak som bola na Andrejvlji s Jarkou Kolárovou desať dní.

Teraz vás voľakto príde aj vidieť?

– Jáj, mám ich dosť. Prídu priateľke, čo sme v Dekore robili dovedna, aj na konopárni, čo sme robili. Ktoré sú ešte živé, prídu. Nezabudli sme sa.

Čo vám bolo v živote najťažšie a kedy najkrajšie?

– Celý život bolo ťažko. Keď som sa vydala, bolo mi dobre. Ale najťažšie mi bolo, kým som riasla od malých nôh, kým som bola v tom sirotinci, aj u toho učiteľa. Kým som sa nevydala.

A teraz, keď vám muž zomrel, čo teraz robíte?

– Teraz som v penziji, potrochy šijem. Bola som chorá, operovaná, teraz už, keď to prejde, tak zase nanovo budem šiť. Šijem sukne, naše sedliacke, fodoršky (smejú sa). Teraz sa mi nechce už nič robiť, len toto čo šijem a navarím, poriadim a tak. Teraz už nechodím nikde ako voľakedy. Voľakedy som chcela aj zábavy. Nový rok, jáj, richtovanie, pôjdeme na zábavu, na Silvestra! Teraz už nikde nechodím, stará žena už nepristane nikde a hoci by sme boli aj dvaja, už by sme starí boli, už by sme tak nedbali na to.

Porozprávajte mi o svojom detstve.

– Voľakedy sa chodilo päť rokov do školy, tak som aj ja išla do školy päť rokov.

Mala som dvoch bratov, jeden mi zomrel. Pipso čo je, tak jeho otec, on robil v banky, aj báci Fero Hriešik v mesnej zajednici bol veľa rokov, aj to mi je brat. Aj ten chudák, naplnil už osemdesiat rokov. Dvanásť rokov je ako zomrel náš Jano. Naozajský sa nemožem spamätať, len viem, že naveky páliť pálené. Apka môj nakúpili jahody a potom ráno, kým neodišli do robote potriasli nám a my, kým sme do školy neodišli, my sme museli tie jahody jednu po jednej pozbierať. Tak sme páliť pálené, potom predávali, a tak peniaze stvárali. Tak sme sa aj zmohli.

Mojí rodičia mali zem. Ale záprah sme nemali. Ani kone, ani koče, ani nič sme nemali. Ale zem sme mali, úroda bola potrebná, aj kukurica, aj žito. Bolo načim ísť do poľa robiť. No čo som mohla ja malá do poľa ísť? Tak, keď som zakončila školu, vyšla som spoveď, mamička mi vravia: – Moje dieťa, vieš čo, ty nám budeš doma varievať a ja pôjdem do poľa, ja budem obrábať zem.

Ale bolo ma načim naučiť variť. Hajde, ceduľku – v pondelok sa varí zaprážaná polievka aj kartáše, to nezabudnem nikdy, do poliovky sa dáva cibuľka, zelené. Všetko, všetko som si napísala – a k špohlertu. V utorok sa varí bôb, lebo kapusta. Všetko dovedna, aj mäso pokrájané bolo a k tomu sa voľačo cestovo spravilo. Dobré zase som všetko popisala, až po nedeľu. V nedeľu mamička varievali. Ej, prišli lámačke, mali sme lámačov. Bože môj, a ako budem za toľkých variť? Vracia mi: – Anna moja, zarežeš dve kačičke, očistíš, dáš ich upieť.

Všetko môžem, len zarezať kačicu nemôžem. Myslím, všeobecne hydinu nemôžem rezať. Zuzka moja do dneska reže, aj môj ocko, kým bol živý on rezával. Budem robiť čo chceš, len to nemôžem zarezať. A mala som bratníka, keď prišiel s kukuricou, vraví: – Sestra, daj nôž, čo sa bojíš zarezať kačicu? Ja ti ju zarežem.

Aj dám mu nôž, chytíme kačicu a, čo teraz? Viem, mamička kladú jednu nohu pod jednu aj krídlo, druhú nohu pod druhú a podrežu jej hlavu. Potom ju pustia, nak ona skáče. Hnoj bol veľký, statku bolo veľa, (smejú sa) aj on jej – kmas – hlavu. Ej, ale on jej asi grkljan neprerezal, keď sa ti kačica pustila na nohe a po hnoji, a gáá! Hlava jej visí, krv sičí a mi dvaja z rozumu zniest. Čo teraz? Zdurila kačica aj ovce, aj nedaj ti milý pán Boh čo, kým...(smejú sa.) – Števo, čo si to porobil? Plač ja, ale potom už klesla. Stiekla z krvi. Vraví on: – No ja ti druhú nezarežem! Ale mne boli načim dve. Jaj, prosím ťa! Keď ti my študírame a on jej grkljan neprerezal, tak ona mala silu. Vravím: – Ale hlavu odrež a hod' ju, potom sa neboj nič. Tak aj bolo. Vieš akú som ti ja večeru spravila? Všetko – upiekla kačice, krumple, čo bolo načim – všetko. No a mamičky mojej to bola naozaj pomoc v dome.

Vy ste za dievctva neslúžili?

– Ni, nisom. Vravím, bola som domáca, varievala som, chleba som piekla. Mamička, tí chodili, obrábali zem, ja som bola doma. Potom som sa vydala.

Ako ste sa zoznámili s manželom?

– No, to bol jeden rok, druhý rok, tretí rok, roke išli a ja doma, čo potom? Vraj, akí frajeri! Teraz dvanásť rokov už vychádzajú – Jaj, má kamaráta, frajera. Deti Božie, akí frajeri! Voľakedy... Neviem, ja som sa hanbila povedať mojej mamičky, že mám frejera.

Voľakedy bolo tak, že keď si mala šesťnásť rokov a si sa nevydala, už si bola stará dievka. Školy sme nemali, daj vydať sa. Héj, pa hajde, mala som jedného frajera – mojim sa nepáčil: – Veľa detí sa, ty budeš robiť na tie deti, ty to, ty to a ty to! Zajtra večer som išla s druhým frajerom, napozajtre s tretím. Ale to neboli naozajskí. Tak len priatelia, žeby som – keď som vyšla do krčme – žeby som nestála. Žeby ma volali tancovať všetci šorom, raz ten, raz ten. Už keď som ich mala zopár, ten chcel ísť so mnou večer odprevadiť ma k dvercom. U Siromov na tretej ulici, tam bola krčma. Tam sme chodili na tanec. A ja myslím – kamaráti sme boli, susedia, už keď som sľúbila aj tomu, aj tomu, že ma pôjde odprevadiť, sľúbila som aj tomuto, dobre pojdeš. A ja do kuchyni, cez kuchyňu a magla, ušla som domov od všetkých. Ani jeden nešiel so mnou. Jaj, zajtra večer si hútam – voľakedy bola strašná hanba, keď čelánik dievku nechal naprostred tanca. No, teraz ma voľaktorý prejde, bude ma volať tancovať a nechá ma naprostred krčmy. Budem sa hanbiť, strašne. No, čo ma briga! Poviem prečo ma nechal, zato, že nešiel včera so mnou a nak sa on hanbí. Ja si to tak vravím – môj mladý rozum prostý (smejú sa). Tak aj bolo, volal ma tancovať: – Jaj, Anna, ako si mi ušla večer, čo si ma nevolala? Čo si mi nedala voľáky znak? -Tak ja mám chlapca volať aby ma išiel odprevadiť? Si sa sľúbil? No tak si mal hľadať, kedy idem domov (smejú sa). Tak vám to bolo.

Ej, potom sa potkol tento môj do mňa. Dovec bol chudák, ale bol mladý. Jemu žena veľmi mladému zomrela, mal devätnásť rokov. Sedemnášť, či devätnásť mal, keď sa ženil a dvadsaťjeden rok mal, keď mu žena zomrela. A sám bol, mal chyžu, rodičia starí s ním – voľakedajšie rozprávky. Sám je, sestra mu je na Slovensku, tá nepríde. Sám je, budeš majstrová, bol obuvník. Aáá, prečo by si sa ni? Júj, ja keď som si pohútala – dovec. Fuj, báťa, starý báťa. Mne to bol báťa starý, keď bol dovec. Ale, tento bol mladušký, dvadsaťjeden rok. Teraz dvadsaťjeden roční ani nemyslia na ženenia, školovania je prvo. Voľáko, voľáko som sa ja nadondiala nad ním, aj tak mi prišlo, že, hád naozaj sa nebudem mučiť, nebudem do poľa chodiť – budem pani majstrová. Všetci za mnou krikali: – Pani majstrová! Pani majstrová! – Ej, hajde, vydať, tak bolo so mnou. Šesťnásť rokov som navrhla už u Chrtanov. Museli mi roke kupovať, žeby som sa mohla vydať. Aj som sa vydala, za štyri roke sme deti nemali, tak sme si prevádzali.

Mali ste pekné manželstvo?

– Vravím, nikda nebanujem za mojimi mladými dňami, za mojím mladým životom. Naozaj som si previedla, ako som chcela. Tašli sme, kde sme chceli, prišli sme, kedy sme chceli. Rodičia Chrtanoví už boli starí. Mamička nám boli

paralizovaná, mala som dosť problémov s nimi. Opatrila som ich naozajsky, ako som najväčšmi mohla. Ako mladá, šesťnásť – sedemnásť ročná... Chleba som piekla, varila som, cestovo som piekla. Domáca, lebo mňa aj volali ako ni za ženu, ale za pomocníčku, domácu. Mamička neboli pokretná, bolo načim robiť. Potom sa nám do roka mamička minuli. Potom apka ostáli, tých do roka chytil šlag, zase v posteli ležali rok aj pol. Zase som sa s nimi mučila, ale som medzitým aj Anku moju mala. Anka mala desať mesiacov, keď náš apka zomreli. Popri všetkom ešte aj dieťa, aj ten v posteli. Potom prišla Zuzka, potom prišiel syno, takže za štyri roke som ich troch mala (smejú sa), jedno za druhým.

Šakovo bolo za mojich mladých čias. Čo sa môžeš chytať, vravím, ty s jednou plácou a zem, tá žiadala robiť. Čo sme nemohli robiť – platiť, platiť, platiť a z jednej pláci. Aj inak nebolo. Vravím, vieš ty čo? Jedine toto nás spasáva, týchto abonentov vezmeme, popri deťoch budem aj doma, budem aj variť, budem aj to. Ani to sa neoplatilo, keď sme si všetko na kľajbas dali, računica bola veľmi malá. Lenže my sme bohato jedli, tak povedať bohato som richtovala. Oni sa naveky smiali na mne, že som im porcie nedávala (abonentom). Ja som dala na stôl a jedzte, koľko ktorý chcete, aj čo sa ktorému dostane. Tomu dám krídlo, tomu dám stehno? Nak si vyberá ktorý, čo chce. Po mojom by som si stehno v živote nevzala. Hrdlo, krídlo, nohy to je moje omiljeno. Môj syno napríklad od malička – len stehno. To bolo – môj syno stehno, lopatku, stehno, lopatku. Zuzka nechcela, ani Anka nechcela. Keď sa Anka vydala, Janko Litavský, zaťko, aj ten chcel stehná. Jedno stehno syno, jedno stehno zaťko. Zuzka sa vydala do Benkov, vraví mi: – Mamko, aj Jožko doma len same stehná. Aj syno môj už zostal bez stehna. – No, do psote, čo teraz? Hajde po dva kusy rezať. Nedovolím si, žeby som si môjmu dieťaťu nedala a zaťkom dala. Tak po dva kusy rež, len žeby som zadovolila. Aj všetko bolo v poriadku, aj zo Zuzkinej strane, aj z Ankinej strane, aj syno bol na pokoji.

Keď som začala do toho Belehradu chodiť, to bolo ešte naj, naj, naj všetko (smejú sa). Tak vidíš, to ti je z detstva, to čo som.

Vy ste začali chodiť do Belehradu medzi prvými?

– Medzi prvými. Vravím, na prsty sme sa ráтали. Chodili sme jedno sedem, lebo desať.

Pamätám sa, Anka Zamečniková, ona zomrela. U Kolárov bola vydatá, aj Zuza Jovnášová – poštárka, ona teraz u Horešov voľakde býva u dievky. Tá chodila aj nemôžem sa naozajský spamätať ešte kto. Hlavne, že sme sa tak čítali. Nesmie vlak prísť, lebo tá aj tá neprišla. Aj tá dochodí aj vlak je tu. Aj už sme mohli ísť, všetky sme na broji.

A keď ste začali chodiť do Belehradu, nemali ste strach z takého veľkého mesta?

– Čo ja viem, ja som to s chuťou odišla. Keď Hanka bola maličká, ona tu žila, od svojich sedem mesiacov. Tak ako ma deti moje volali mamko, mamko, tak aj ona ostála mamko. Aj Anička Košútová ma volá mamka, aj ona, aj Atila. Títo druhí ma

volaju baba. A ona mi vraví: – Mamka, kedy mňa vezmeš do Belehradu? Hútam si, robota, to tak nepôjde, keď ona bude so mnou, ale zadovoliť dušičku, no malá je, chce ísť... Keď sme mi prišli do Belehradu, ona vraví: – Jajajáj, mamko, to je všetok tvoj Belehrad? Keď sme už vyšli z autobusa, vraví: – Mamka, a kde mi teraz máme tájsť?

To sa aj Belehrad'ania veľa divili, keď prišiel padinský autobus, náš autobus, atepejci ešte vozili, aj to tri – štyri autobusy. Rátaj, keď len po pädesiati vyšli z každého autobusa a viac -menej samé naše ženy. Jeden starý tak stál a baš som ja nadišla naňho. Stojí a hľadá na mňa a vraví: – Molim te, ali iskreno da mi kažeš, jeli sve radite u jednoj fabrici? – (smejú sa) Vidí všetko gecele, viac menej sme chodili v geceliach. Teraz sa všetko nosí građanski, ale my vtedy v geceliach. A ja vravím: – Deda, da imaš ovoliko klupče konca, pa da puštaš, ni jednu nećeš pronaći, gde smo koja. Jedna je Konjarnik, druga je Banovo brdo, treća je Višnjica, četvrta je Novi Beograd, peta, deseta tam i tam.

Ale nás, u roku desať minút, kým sme sa aj vytovarili, za desať minút si nemala jednu ženu na Dunaj stanici!

Autobusy z Dunaj stanici idú na všetky strany. Aj ti vravím, za desať minút nás nebolo na Dunaj stanici ani jedna. A odpoludnia, keď sa to začalo zhŕnať, kde sa to len stvorilo! Potom v piatok je najstrašnejšie. Jesto také, čo aj merkujú staršie ženy, ale v piatok už idú domov za vikend. Tie autobusy boli krcatie, vravím kde by sa to aj nehubilo, to je abnormálne. Normálne je pädesiat osôb nabrat'. Takže sa aj musia hubiť tie autobusy.

Ako ste si našli miesto v Belehrade?

– Všetko je to poviazané. Ten toho, ten toho. V jednej osem spratovej zgrade som na všetkých spratách mala po jednom byte, čo som robila. Aj celé zgrady sme kalievali. Celé byty na všetkých spratách. U Džoljelićov sme kalielali. Nechodím k ním už neviem koľko rokov, k tým Džoljelićovcom, ale sme u vezi večne. Večne, čosi – kamsi zvonila telefónom: – Kako ste, šta ste? Alebo nás prídu vidieť. Oni sa na dôchodku, starí sa, ja nechodím, ale sme kamaráti, vyslovení kamaráti.

Pracovali ste aj u politikov. Pamätáte si na nejakých?

– Robila som u kadejakých ambasádoorov, aj u väčších drmátorov, všetko možné. Bulajić, to viem, ten bol ambasádoor štrnásť rokov v Ameriky. Myslím, k tým som najviac chodievala, aj ocko tam chodieval. Oni bývali na Dedinji. Naveky sme sa smiali, že sa s Jovankov (Broz, pozn. A.J) stretám, keď nesiem smeti. Jovanka nosí smeti do humna, aj ja, tak sa tam zhovárame. Deti som pokúšala, že som sa s Jovankov zhovárala. Ale no, baš ona niesla smeti... (smeje sa) Ale tam som robila, aj on tam býval.

Potom sme v tej Užičkej ulici jedno tri, štyri byty kalili a to všetko kadejakí drmátori boli, veľkí ľudia. Nak sa ich setím, ani neviem...

Pracovali ste v domoch ľudí, ktorí obišli svet. Naučili ste sa niečo od nich?

– No áno. Ale veľa som aj ja ich učievala. Aj teraz naveky vraví: – Jaj, nikad neću zaboraviti, tvoju štrudlu, kad si nam nosila sa makom i sa orasima. Ešte aj to som stihla. Napiekla som a odniesla im.

– Jao, ona tvoja štrudla sa makom, jao, Anče. Alebo, namiesila som rezance, jednej, druhej, ale aj flekice! Potom, keď voľáko koláča, aj koláča som narobila do zamrziváča, potom ho vyberali a piekli: – Kako Anna vi to sve postignete? Načim mať vôľu, chuť a šikovnosť. Myslím, mne to nebolo ťažko. Veľa ráz aj tieto vraveli: – Jaj, maminka, pa zakiaľ budeš slúha tým belehrad'anom? Chcem, aj som rada, že ma pochvália, aj tak...

Vyberali ste si rodiny, do ktorých ste išli?

– K jedným som chodila, vlakom sa ešte chodilo, ráno od osem hodín, večer do osem hodín. Naše ženy mali po tri aj pol tisíc a ja som mala štyri aj pol tisíc, ale som robila do osem hodín večer. To bolo pri Dunaj stanici, tak čo vravia, vlak sa pohýnal a ja nohu do vlaku som dávala, toľko som robila. Ale zarobila som tisíc dinárov viac ako tieto ostatné. Každý štvrtok, ale nedaj ti milí pánboh, oni od štvrtku do štvrtku neumývali riad. Nacápali na terasu, skladali. Ja som dopolunja riady umývala, vnášala do sudopery. A ak nemali dosť riadu – ak mali hostí alebo voľakoho, oni kúpili a neumývali. A aká boli oni nácia ja neviem, u nich sa prvo jedli koláče, pečenia, rinflajš a supa bola ostatná. Aká to bola viera, ja neviem.

Tá– robievala na rádzi, na vodostaji. Volali sme ju Pľusmínus. Kde ideš? Idem Pľusmínus, už vedeli u koho som. Keď raz – Vtedy ešte neboli v Kovačici telefóny. A ja som nerišla na to, že som im mohla poslať telegram, že neprídem zajtra? Mne to neprišlo, odísť na poštu a poslať im telegram. Nešla som ani zajtrajší deň – voľáčo bolo v dome, už či bola smrť voľáka, či choroba, už neviem. Ej, napozajtre som už na druhé miesto musela ísť, lebo každý deň som mala druhých a druhých. Oni čakali do štvrtku. Keď som ja tam prišla, keď mi ich syn začal čítať, ja som sa tak oprela o múr, ani som sa nevyzliekala. Hútala som si: – Vinná som, ale ako som vám mohla hlásiť? Či som nemohla na poštu ísť a poslať telegram! No, to som mohla, ale vôbec som sa nespamätala.

A aj čítal, aj čítal, aj čítal, aj čítal, aj čítal, aj čítal. A ja si hútam sama v sebe: – No, Anna, nevyzliekaj sa, skrútni sa, kľučku do ruky... Ale hľadím, štyri a pol tisíc na stole! A ja som už na cestu strovila. No, neska vydržím. Vydržím, keď ako mučne. Čo vravia, na jedno ucho dnu, na druhé von, čo mi on vyčítal akú lekciu. Ja som prešla cez to, vinná som bola, to som si priznala, ale druhé som reku nemohla: – Ako vam se sviđa, ako ne, više ne moram da dolazim! – Bože sačuvaj, da vam se to više ne desi, mi ćemo vam platiti i telegram i sve samo nam javite. No, vydržala som ja aj chmatla tie penize, aj išla domov. (smejú sa) Aj nikda viac ma nevideli. Dosť mne oni písma naposielali. Aj ocko (manžel) mi už vralel: -Jaj, mama, prosím ťa, ako voľáki ljubavnici ti pišu. Pa, volali by telefonóm, nego nemohli, tak písmami sme sa dohovárali. Aj povedala som: – Ne i ne. To ne bi mogao ni ker da podnese, šta ste vi meni sve pričali! Nech nevyprávam od A do Š, ja som to už aj zabudla. Ale

nemohla som to. Ja som oči musela zažmúriť, húpala som si, Bože, Bože či som len ponížená, že nemam kúsok chleba na stole. Ale keď ma mučilo to (šuchá prstami, peniaze), keď som raz už tu(smejú sa): – E, preko svega sam prešla, ali dalje ne mogu i molim vas, više nemojte da mi šalžete niti pisma, niti nikakve poruke. Táto Zuza Jovnášova, tá ma aj preporučila, vraví: – Chrťanka, tí ľudia sa idú zblázniť za tebou, oni takú ženu nemali. Dost' som im ja posielala dekocho, ani jedna im nezodpovedala ako ja. Spravila som krížik a hotovo. A iným zasa – nahávam kľúče, že už neprídem viac, verte mi (smejú sa), ja už mám sedemdesiat rokov, naozaj mi je dost'. – Tetka Anna, baba Anna, Anuška, kerá ako mi tepajú: – Molim vas, samo kod nas, nemojte dalje da idete: – Pa vidite kakvi ste, samo kod nas a tí druhí mi povedia, samo kod nas. Takže som si nechala za teraz len štyri miesta a naozaj mi je aj to dost', aj som spokojná. A peniaze čo budem vraveť, čo by koľko dali, nikda by nebolo dost'. Je tak? Peniaze sa okružhle, aj veľmi sa kľžu z ruky. Tájdu, tájdu, tájdu, tak vidím, keď som doma, že len berem, berem, berem a nedokladám, že naozaj sa strašne trovia. Keď idem, tak naveky doplním, tak to sa ani nevidí. Keď aj dôchodok príde, tak to sa naveky rovná, keď si doma, nemáš nič.

Kedy prichádzate domov? Ako dlho robíte?

– Vieš, závisí, kedy ako. Ak mám firange, ak mám tepiche, etisony, najviac do dvoch hodín. Ale aj hodina, aj pol druhej, veľa razy aj tri, závisí ako si rozložíš robotu. Ak už vidím, že nestíham, tak aj skrátim troška. To si nechám na sledeću nedelju, to ma všetko dočká. A to pegľania...(žehlenie), podala som sa aj na pegľania. K jedným som tak chodila, on bol čel'aník, robil v Jugotone. Vtedy ešte bol Jugoton, to bolo jojojóó. Obrad sa volal, vraveli mu: – Obrad, molim te, samo mi reci ko ti one košulje pegla, pa to nema... – Ej, kaže, malo ko ima takvu Annu kao ja što imam. Aj naveky mi vravel: – Anna, šta ću ja da radim, kad vi ostarite? – Bol veľa mladší odo mňa a chudák predišiel ma – zomrel. Voľačo sa mu stalo, čo ja viem čo mal, dost' na tom, zomrel. Ale mal aj fámiliu, oženil sa, mal dve deti... Naveky vravel, že celý Jugoton sa ho pýta, že kto mu len tie košele pégl'a. A on aj po dve aj po tri košele denne, a to som potom mala opégľ'ať na druhý týždeň. Tento týždeň som poprala – on mal hádam sto košiel'. Poprala som, poprestierala, a na terase všetko poukladala. Poobliekala som sa, idem domov. A tak mi prišlo, pozrieť na terasu – Bože môj, nemam háby. Otvorím terasu, a mne sa motúz odtrhol a všetky háby na terase spadnuté. Jáj, ale mne už autobus ide, a ja som na Banovom brde. Všetko do káde a ponovo prať. To ti vravím, že som sa veľa ráz aj vyplakala. Húpala som si, no, nepôjdem viac, budem doma a zasa si húpam, no čo môžem? Len nech syna vyškolujem, len nech sa môj syno ožení, viacej nepôjdem do Belehradu. Dobre, už potom sa upútili aj deti: Anka, Zuzka, ocko (manžel) so mnou. U jedných – oni robili v pozorišti Duško Radović, piati boli v dome. Kalili sme päť izbový byt. Strhávali sme tapety, aj kalili. Hlásili sme im, že sme už hotoví, žeby prišli pre nás. Aj nás ľudia vyplatili. A Hanka nás prišla vidieť a ja som sa spravila frajer. Plný butelár peňazi – to bolo petnásť dnevnicov, ale naveky sme za kalenia mali dupľ'a. A ja som zala butelár a Hanky som dala pedesiat markov, že ju častim. Vieš, chodí

do školy, platí si byt, ako dievča, no, troví výjst' chce. A ja, ako som ten butelár zapla, tak som ti ho takto chytila, položila som si na vitrínu a už som si druhé pakovala. Aj už prideme ti domov, kde je butelár? Hád, na spodku v taške. Vysypem z tašky všetko, butelár ninto. Ľudia mojí, ja som myslela, že sa vyvrhnem. Viem presne, peniaze sme mali vo vāčku, butelár sme nevyberali. Kde môže byť? Bože, a nevieme my kde oni robia v tom Duško Radović. Te jeho sestru volám. A on nás aj doniesol na stanicu, takže nám nemohol nikto vytiahnúť butelár. On vraví, že prišiel domov, išiel pozatvárat' obloke, že môže v noci prísť voľaka oluja. Kaže: – Čím sam ušao unutra, gledam na vitrínu a ono novčanik. Budite bez brige, novčanik je tu. Jaj, tak mi laknulo, Hanka tašla zajtra deň preň. Všetko bolo v poriadku, ale tá chvíľa, keď, jednoducho, ideme sa deliť s peňazmi a butelár ninto! A pätnásť dnevnicov to bolo, to bolo strašné. Ale pätnásť ráz tri! To bolo štyridsaťpäť dnevnicov... A on vraví: – Taman som si hůtal, že vám idem hlásiť, žeby ste nemali problém, ale si hůtam, že ste asi ešte ni doma. A nám tak dobre išiel autobus, čím sme vyšli z jeho auta už sme sadali do autobusa a za chvíľu sme boli doma. Ale mne nikdy v autobuse peniaze neskapali. Naše ženy sa veľa žalovali, pokradli im aj buteláre aj peniaze. Ja som si naveky vedela skloniť peniaze, že mi nemohol. Raz mi tisíc dinárov z vāčku vzal, to som si narichtovala za prievoz. Tie naše ketenke! Zato vravím, že ketenke sa len za kuchyňu nie za Belehrad!

Manžel bol obuvník, mali ste zem a ešte aj do Belehradu ste chodili?

– Aj do Belehradu, aj tri deti doma. Naozaj ďakujúc mojim deťom, boli veľmi, veľmi šľachetné, že aj variť sa naučili aj všetko. Nikda nezabudnem, Anka moja robila s ockom, potom už ocko môj (manžel) nebol obuvník, bol prešiel do predajni Borovo, tam bol šéfom. Anku vzal ako za učňa, prišli na poludnie domov a Zuzka, tá driov prišla zo školy, a nebolo nič navarené a ona čo, no, paradajkovú poliovku. Aby mali voľačo pochlipkať. Naučení sme lyžičkov jedávať. My nevieme len nožom aj vidličkou, u nás naveky musí byť aj lyžička. Ona uvarila paradajkovú poliovku, chůďa, celá šťasná, navarila a narichtovala na stół. Sadli za stół, jedia a Anka jej vraví: – No, sestra, ale si cicija. Táto hľadí na ňu, že aká cicija? Nemohla si tu voľačo ťažšie dať do tej poliovky? Táto nechápala, čo to malo byť ťažšie v tej poliovky. Ďakovať Bohu, mala vari sedemdesiatdeväť kilov, taká bola tlstá. Zošumlatila, mali sme magazín váhu, chmatla pädesiat kilovú gevizhtu, doniesla na stół a prasla jej na stół, na, tu máš ťažké. A Anka jej povedala: – Mohla si bálén po kůštiku klbásky dať do poliovky. (smejú sa) Moj gazda vraví: – Mamo slzy mi na oči tiekli na tej Zuzky, ale to takou ochotnosťou bežala pre tú gevizhtu. A Anna, tá sa zatajiť išla, vraví: – Sestra, ja som myslela na klbásu a ni na gevizhtu! Takže vystačili sme, aj ešte pre državu sme chovali bravy aj po dvadsať kusov. Aj to sme vystihli.

Peniaze čo ste zarobili boli pre domácnosť?

– Na domácnosť, dôchodok. Potom sme chyžu robili, potom sa jedna dievka vydávala, druhá dievka sa vydávala, potom syno ešte študoval. Syna bolo načim zakončiť, potom syna oženiť. Keď mi už aj vrali: – Jaj, Chrtanka, zakiaľ do toho

Belehradu? – Jaj, ešte nak syna zbriniem z hlave, viac do Belehradu nepôjdem. Syno sa oženil, mal svoju familiu, Zuzka sa vydala, mala svoju familiu, Anka svoju familiu. Ale, dobré bolo mať tie peniažke.

Pomáhal vám aj manžel pri tých prácach?

– Keď prišiel do dôchodku. Jáj, koľko on chudák s nami chodil kalit'. On so mnou, keď mi bola načim žena, obloke utierať, tepiche prať: – Mama, pôjdem ja s tebou. – Ako učeň bol naučený obloke utierať. Obloke inak utrel ako ja. Lebo ja som veľa ráz musela aj sfušuvať, na čom môžeš a na čom nemôžeš – nemôžeš. Obloke si zotrela, ale neutieraš zakaždým aj rámy aj všetko. Utrieš a dobre. On tak detailne všetko. Všetky paničke vraveli: – Ali da dode Marci, da mi ne dovedeš neku ženu. Potom mi usisával tepiche. Ja som prala tepiche, etisony, firange tamo – vamo, čo boli potrebné.

No naozaj to bol pekný peniaz, keď sme dve dnevnicke domov doniesli. Takže vravím, aj chyžu sme robili. A chyža má strašne veľké ústa, strašne veľké. A my sme veľmi malý základ mali, keď sme išli chyžu robiť. Mali sme štyri aj pol milióna v ruky, to čo som ja dostala od mojích rodičov. Zomreli, chyžu sme predali, tak som dostala štyri aj pol milióna, tak na tom sme chyžu robili. A čo je štyri aj pol milióna? Potom dali kredity, tie kredity bolo načim vyplácať. Nemáme ani jeden dinár dlhu v kredite. Takže sme žili z Belehradu. Aj naozajsky sme vystihli. Tri deti vyvieť, ani jeden sa ni ani čoban, ani bujták, každý má kúsok chleba v ruky. A chudobní sme boli tak poviedať, jaj, chudobní.

Tu mám takého jedného suseda, keď sa baš teraz môj syn oženil, bolo nám načim veľa robiť. Tak som ho prosila: – Prídeš, zaplatím ti, čo druhým, to aj tebe zaplatím, vidím, že ti je to potrebné: – Dobre suseda, dobre. Aj prišiel, aj robil. Aj zakaždým som mu aj cigare, aj pivo dala, všetko čo bolo potrebné, peniaze, keď išiel domov. Potom vravím: – Vieš čo, ešte nám ostáli záhrady pokopať, syno môj nemá času. Stále je v tom Červenom víne. Pa do nábvky pa tam, pa tam, potom tu sme dečo prerábeli, kalili... Vravím: – Vieš čo, ak by si nám chcel aj záhrady skopať, isto ti zaplatím, ako som ti doteraz platila, isto ti zaplatím. A on sa takto podbočil a vraví: – A čo budú vaší mladí robiť? – Ja mu vravím: – Vieš čo, ja reku teba prosím, že by si mi prišiel skopať, ja si človeka nájdem, ale vidím, že ti je to potrebné. Či dám tomu človekovi, či dám tebe a ty budeš na ulici stáť a takto si zarobiš. Ja neteram, žeby si bol u mňa ako otrok, žeby si trhal štránge. Koľko môžeš spraviť sa – platíme. Tak som sa strašne nahnevala, ani neprišiel. Ja myslím, že za takého jedného človeka, dvadsať markov zarobiť, že je to naozaj pekný dinár. Keď nemá zamestnanie, nemá nič, doma stojí na ulici, ruke vo vačku a čaká, či mu spadne z neba. Dvadsať markov je ni na posmech. Aj neprišiel. On vraví: – No, hajde, dovidenia. – Vieš čo sused, ni dovidenia ale zbohom. Nikda viac ťa za nič nebudem prosiť. Ja si za môj peniaz nájdem voľakoho, kto mi spraviť.

Vy ste chodievali so školou k moru varievat'?

– Pretože som mala tri deti, ja som tým trom deťom nemohla more zaplatiť, žeby šli desať-pätnásť dní na oddych. Išla som, tam som robila, čo moje tri deti boli na mori. Oni zadarmo a ja som tri mesiace hrmkala ako... Potom aj s našou zádrugou s Poljoprivrednikom som chodila pár rokov. No, myslím, to bolo tak, tak to tieklo jedno za druhým jedno päť-šesť rokov. Ale moji v Belehrade ma čakali. Kaže: – Anna znamo, da vi bolje tamo zaradite, i zbog dece treba. Žeby sa aj deti troška oddýchli, tak ešte aj tam som chodila.

A domácnosť, ako bola tri mesiace bez gazdinej?

– Môj gazda sám. A raz jeden rok sa moja Zuzka zbúnila. V Studenici sme boli. Syno aj Anka išli a Zuzka vraví: – Mamko, ja si ocika samého doma nenahám. Čo myslíš on je ako sirvôtka naveky doma sám. Aj nešla. Ej, aj ja, nuž, ľúto mi bolo. Tie dve sa so mnou a ona doma. No môžeš vedieť, ak tomu dávaš porciu a svojmu len inak hľadiš dodať. A ja píšem domov – isto telefóny neboli, voľáko mi Zuzku pošli, prvo aj prvo, aj ty musíš podľa nej richtovať voľáčo. A on vraví: – Keď som v jednej pavničky aj navaril, aj som sa najedol, aj pod stuňov som ju umyl. Boli oni ešte dopoludnia páliť pálené. Voľakedy boli jahody po uliciach, tak z toho pálené pálili. E a išli učiteľ Janko Dudáš aj Sládek, išli dodatočne do Studenici vidieť žiakov, ako nám ide. Ocko mi písal: – Mama, vieš čo, vyzerá, že pôjdu Dudáš aj Sládek, tak ti ja Zuzku spakujem a pošlem. Ľúto mi ju. Ona vás každý deň spomína. Tak prišla aj ona, chudá moje zlaté, nikda nezabudnem. Gaťoške, no ďakovať Bohu mali dosť, naveky som vravela, žeby si mi to nesproboval prať. Všetko na hrbku klad', ja keď prídem domov, ja to poperiem. A on pozbieral všetky gaťoške, aj pofúľané a mi poslal, žeby Zuzka mala tam. Jaj, keď som zazrela, gaťoške upísanie, tak som tak plakala! Vravím:– Bože môj, ako som ju len mohla nahat' doma. Radšej by nebola ani s týmito dvoma išla, radšej sme mohli všetci ostať doma. Tak prišla aj ona k nám, potom zas plakala za ockom: – Mamko, vieš ty koľko mi robote máme doma a teraz to ocko všetko sám robí? Potom prečo si prišla za mnou? – Mamko, už som sa zažiadala aj teba aj syna – lebo ho od malička všetci voláme syno. Aj pravnučka ho volá syno. Syno, syno, syno tak aj malá Košútka ho volá syno. Keď voľáčo hned': – A synuško? – vravím, to ti je ujco, to ti je ni synuško. Tak Zuzka vraví, že jej bolo ľúto, už aj nás chcela vidieť.

Kedy ste viac zarobili v Belehrade, za bývalého režimu, počas Tita, či teraz?

– (Smejú sa) Vtedy sa viac oplatilo. Páni mali viac, aj viac mohli dávať. Aj si lepšie mohla kupovať ako teraz. Vravela som ti, čo som všetko za jednu dnevnicu mohla nakúpiť. Voľakedy nám veľmi, veľmi dobre bolo. A teraz sa veľmi neoplatí. Dost' veľa platíme cestu. Potom, verím, že už aj oni nemajú to, čo mali voľakedy. Ja som z jednej dnevnicu naveky doniesla dva práške, po tri kily, doniesla som banány, soke. Šakovo som nadonášala aj naveky som mala plnú peňaženku peňazí.

Jesto také miesta, čo si neberem každú dnevnicu, ale si nachávam a beriem mesačne. Keď dostanem tie peniaze, tak nesmiem ani pozrieť na obsluhu alebo na obchod, len bežím pravac autobus. Ak by som zišla do obchodu, ja by som nemala

na cestu. A všetko, čo mi je potrebné, musím kúpiť tu, ale nemusím naraz. Rátaj si ty, aj teraz príklad jeden Ariel prášok sedemsto aj voľačo dinárov a koľko máš dnevnicu? Keď dáš za cestu, keď dáš tam za prevoz belehradský, nemaš ani na jednu kapselku prášku.

A teraz tak, no žije sa. Ktorýsi deň sa mi zlomili zuby dolu. Zuzka moja odniesla ich opraviť, a baš k Zuzky. Naučená som na Zuzku Chrt'anovú, my ju voláme Séka. Benkovu. Odniesla, vraví: – Mamko, pakuje sa žena ide na more. – No teraz budem bez zubov a sss, sss. No, naučená som na zuby. Odišla som k jednej doktorky čo robím: – Anuška, kako to pričaš? – Reku, ako ma počujete: – A šta non stop mi šššš? – Pa reku eto, otišli su zube. Umývala som si, spadli mi, zlomili sa mi: – Što? – Pa eto tako. Bila sam nespretna, šta ja znam kako, jednostavno su mi pali.

A d'akuvať Bohu tieto zuby mám odvtedy ako sa Zuzka porodila s Hankou. Anka moja mi prišla povedať, že hlásili z bolnici, že Zuzka sa porodila, má dcéru, a doniesla mi v papieriku zuby. Tieto zuby majú dvadsaťšesť rokov. Tak sa mi teraz zahubili, myslím pukli. A že: – Anuška, koliko to košta? – Reku, pani doktorka, sad mi treba dvadeset maraka samo da mi ih zalepe. Vytiahne, suchne mi do vaku a vraví: – Sledeće nedelje... Ja som nevravela, že mi už Zuzka bola u zubárky. (smejú sa) – Sledeće nedelje da mi nisi došla bez zuba. Tak myslím jedine t'a to vyťahuje, keď t'a trochu počastia. Ja mám také, možno že ženičke aj nemajú. Žalujú sa ženičke, vravia: – Ja mám telko aj telko. Tá vraví: – Ja nemám, ja mám telko aj telko ... Ani mi nevezneš z tých mojích peňazí, ani mi nedodáš, čo mám kryť. Koľko dostanem, to sa moje. Viac nemôžem pýtať. Povie mi jednoducho neprídi, nemame. Keď aj tieto platy, vidíš aké sa. Teraz baš Zuzky vravím, títo bankári, baš na piatok mám ísť, dvaja robia v tej banky a čo, výjdu na ulic, skade mi budu dávať peniaze?

Ďakovať pánu Bohu tridsať rokov som u nich, oni sa mi tridsať roční. Títo dvaja starí čo sa, tí sa v dôchodku. Tí vravia: – Anko, makar sutra jela suvi chleb, ti moraš da dolaziš. Iako Mira i Mita ostanu na ulici, ti moraš da dolaziš. A čo môžeš od dvoch penzistov brať? Koľko majú, oni mi toľko dajú, ale ich ľutujem. Potom si hútam, naozajský aj ja keď nemám, nemôžem dať. Baš aj neska má rodný deň, čestívala som jedným, blahoželala. Ešte som aj spievala: – Jao, Anuška, znao sam, da si ti. Ti se uvek setiš.

A u nich – to bolo voľakedy, ja im-mladý pán. A oni, že akí sa oni páni. A ja im potom vravím: – Viete čo, u nás mladý pán to je mladi gospodin a mladá panička to je mlada gospođa. Jedna se zove Dragana, Zorana, Milena, Jelica, pa čo ti ja viem. Každý deň si u druhej a vše si ich pobrkám. Tak ja všetkým jednako – mladá panička, mladý pán. Aj teraz už vedí, čo znamená panička aj pán. Takže veľmi ma cenia. Chodia k nám, veľa nás navštevujú. Jední majú v Orlováte vikendicu (chatu), tak kedy-koľvek do Orlovátu: – Anuška, evo nas kod vas. A naveky chceli, keď ocko (manžel) môj bol živý, strašne chceli keď urobil tekvicu. Nareseľoval tekvicu, zasypal kukuričnou múkou, cukor, olej, zalial mliekom a piekol. Ako kukuričné pagáče, ale to sa krájalo tak na štvorce. Aj recept si chudina brala: – Nikad ne može da bude takvo, kao što je Marci napravio. Ja vravím: – Pani doktorka, Marci na

druhý svet odišiel a ja to neviem spraviť. On to naveky robil. Zamútil to varečkov, vylial do ťapši a iba taký chlopot. Môj syno od malička niti kúľu, niti ništ, čo sa týka kukurici, ništ nechcel. A teraz: – Kedy spraviš to, čo ocko robil? Pýtala som si od doktorky recept a mám im robiť. Voľakedy to Padinci volali gerheňa. Teraz im mám spraviť. Tekvice máme, mám recept. Ocko dal doktorky a teraz doktorka dala mne, teraz vám už budem robiť to koláča. Veľmi ma cenia, aj chcú ma, aj pomôcť niečo. Teraz baš, keď bol ocko veľmi zle, ona nám bola pravá ruka v nemocnici. Hlásila som jej, pani doktorka, tako i tako. Samo mi javi, kad deca krenu sa dedom u bolnicu. Ona driov stihla do bolnici, ako deti z Kovačici, čo stihli. Vieš, keď máš takého známeho, inak ti to ide v bolnici, keď sa ti všade dvere otvárajú. Aj keď mal tú saobračajku pred troma rokma, ona nedala žeby ho medecínska sestra chodila prevíjať. Netiažilo sa jej z Belehradu prísť a štepíť ho a prevíjať rany. To je znak, že nás naozajský cení. Aj keď bol zomriety, to ktorýsi deň som tak čítala telegramy, jáaj, Bože sladký, pa vence, pa telegramy. Teraz keď bolo pol roka, všetci dali peniaze – kvety kúpiť Marcinovi na hrob, kvety kúpiť. No, kto by sa to spamätal?

Stalo sa vám, že s vami neboli spokojní, alebo že ste niečo zničili a bolo vám nepríjemne?

– Mne sa to nestálo, mňa, ďakuvať Bohu, ešte ani jedna nezavrátila, že som voľačo nespravila dobre. Naveky super, super, super. Keď operiem tepich, môžeš normálne behať po ňom. Ja ho pozbieram, poutieram, aj som na pokoji. Aj mám čisté svedomie, že som ani nezala. Ak môžem, radšej voľačo dodám, ako čo by som zobrala. Alebo takto, čo ženy vravia: – Jaj, zahubila som to, lebo to. Mne sa jedine u tejto doktorky teraz nedávno stalo. Nikda som ništ v Belehrade nezahubila, ani šóľku, ani pohárik, ani tanierik, ani ničoviho ništ, buď fľašu, buď čo. Mala som položený Arf a riady som poutierala a potom som ich poservírala po stole. Potom zastanem k visiacej a toto sem ide, toto sem, aj raz – dva mi je raspored urobený. A ja handrou som si zakvačila – Arf. Padal mi Arf a handrou som začiahla šóľku a zahubila som ju. Myslela som, že zomriem. Ako ja tej osobe poviem, že som jej zahubila šóľku. Toľko rokov u nej robím, vie že som nikda ništ nezahubila. Vraví: – Anuška, čo by fabrike robili, keby nikto ništ nezahubil. – Pani doktorka, dajte mi tieto päť a ja vám kúpim šesť, žeby ste mali rovnaké: – Sad cú da uvatim, sve cú da ih razbijem ovde. Pa Anuška, ľudia životy dávajú, pohynú aj dečo a ty za jednu šóľku. Ale plakala som. Nevedela som, ako jej mám povedať. A jesto aj také, čo tresnú ani sa nevie, že zahubili. Ale môže vidieť, že ninto, povie, že som ju zala do tášky, no? Radšej poviem pravdu, no stálo sa mi, ale to sa mne nestáva.

A ešte som mala taký slučaj: – Chrťanka, prosím vás, mesto by som chcela v Belehrade, nemam čo, na ulici ovo, ono... – Hajde, zmlovala som sa, našla som jej jedno mesto. Ale ja som ju doporučila ako dobrú osobu. Myslím, poznatá, suseda, tu v blízkosti. Aj som ju takpoviedac neodviedla, ale upútala. Ľaľa, tá aj tá zgrada je tam, panička ťa dočká. Aj ženička ju dočkala, peniaze jej položila, otvorila frižider, tu máš fruštík, tu poludnie. Kad završíš, všetko zaključaj a kľuč daj pod otiráč.

A ona, čo porobila? Penaiaze vzala, všetko z frižidera pobrala do tášky, zamkla, kľúč položila pod otiráč a dovidenia. Ani prstom nepipla, ništ neporiadila. Nedaj ti Bože akú som ja mala vytriasačku. Povedala som, ani vlastnej sestre -nemam sestru, ale ani vlastnej sestre by som nedala nikde mesto. Nahám, nak si hľadajú. To mi bola škola.

Bola pre ženu možnosť aj inak si zarobiť?

– Jedine na prikolicu. Aj na prikolicu som ešte chodila do Crepaji. Na nádnicu sme išli. Tu sa robilo len do dvoch hodín, ráno od šesť do dvoch, ale keď som si ja pohútala, tá nádnica, to bola prežiadaná nádnica. Slnko pečie a za tebou ide ten, čo je ako vedúci: – Ovo nisi dobro uradila, ovo nisi iskopala, ovo to, ovo to.– Ja si hútam, áá, Anna moja nenahaj ty Belehrad. Do Belehradu vstávam o pol štvrtej, o piatej idem s tým autobusom a prídem domov veľaráz o hodine, o druhej, závisí ako kedy, ale si sama rozvrhnem robotu. Baš táto doktorka mi vraví, ja jej opytujem: – Pani doktorka, šta ćemo danas? – Kad pacijent dođe kod mene, kaže mi, doktorka ja sam bolestan, ja treba da mu pronađem bolest, ja treba da ga lečim. Tako i ti, došla si kod mene da radiš, ti vidi šta treba da se radi. Vidím, načim závesy, načim etisony, načim hřbu pégľania, načim všetko čo, ako ona vraví – hygiensky poriadiť. No tak, bogami, ruke zasúkaj a počni! A ja vravím: – Nemojte da mi dolazite. Najviac čo chcem je sama že by som bola, potom resporedim všetko. Keď je voľakto so mnou v dome, to potom: – Daj kavu, daj da jedemo. – Aký jest? Ja, sadnúť u paničky a si zohriať a jest?... Ani slučajne, ani slučajne. Udri, udri, udri. Ešte toľko mám, hajde, ešte nak toto zakončím, aby som stihla autobus. Tak vidiš. Taký ti je život deti moje, vy si to nemôžete ani zamyslieť. To by ste vy teraz nemohli postihnúť ani náhodov, ani jeden. Ešte sa Zuzka moja vycvičila so mnou, aj moja Anka, ale Anka moja už nebola to, čo bola Zuzka. Myslím aj Anka mi zmáčala jarce, utrela oblok, ale Zuzke nebolo ništ načim vraveť. Videla, čo bolo načim, ja s ockom som kalila a ona šibala utierala obloke, už nábytok zatiskala, utierala. Všetko išlo tak lančano, že dve aj pol izbový byt bol za dva dni cakom – pakom.

Kde všade ste líčili byty?

– Ale déé! Celý Belehrad. Bože, kalili sme sály. Tuto vo Francúzskej ulici, tu jesto voľáka zgrada, samí farári. Oni tam majú kancelárie. Zuzka moja pamätá tie kancelárie. Tak sme tašli v piatok, sobotu, v nedeľu. Anka, čo v SIZ-e robí, aj jej mama, aj Zuzka, aj ja tie kancelárie sme mali okaliť. Ja som vtedy bola v prelaznom dobe, vyšla som na lojtru. Zuzka moja mi nemohla dočiahnuť jarac podávať – tri metre bola výška. Ja som bola na lojtre takto prekročená, keď odrazu, mňa len zateplilo, prišlo mi zle, aj z lojtre dolu! Anka Farkašova, ona so mnou domov a Zuzka moja aj s mamou jej, zostali kaliť. A potom ma domov doviezla a z domu ma odviezli do bolnici. Mohli ma razom tam do bolnici, ale ženy ako ženy. Do bolnici, do Pánčova nás odviezli a oni ostáli kaliť. Tak môžeš vedieť, že to bola taká preporuka za nás, keď povedali – prídu Anny, plava Anna aj crna Anna. Anny prídu kaliť. To bola svätyňa. Dostáli sme kľúče a oni odišli z domu. Keď prišli sadli, zapálili cigaru a hľadeli: – Dali su to vaše ruke radile? Keď na tepiche, keď na

firange, keď na čo. Vraví: – Pa vas čovek treba da pozlati od malog prsta, do vrha glave. Vi ste takva žena. Takže to bola naozaj veľká dôvera. Jednoducho, dám ti kľúče a ani ma nepoznáš, ani ništ.

Alebo, keď sa setím – boli sme na Avale, isto sme boli so Zuzkov mojou. Tam nás to napadlo, ako sa to volalo – večer čo lietali? Stršljeni. To keď ťa uštipne, nedaj ti Bože, maláriu momentálne dostaneš. To sa ti nám nabilo plné obloky, nesmieme von výst'. Bože, daj všade len pozadušať, žeby sa to rozišlo. Potom nám krikali z domu z Belehradu, žeby sme sa neusúdili večer zapáliť svetlá a nahat' otvorené dvere, že tie stršljeni strašne veľa napadajú ľudí, a že sa strašne nebezpečné. Plné obloke, keď som pozrela, nevidelo sa sklo. Zazreli svetlo, tak na nás. My sme aj večer robili. U nás nebolo osem hodín denne. My sme dvadsaťštyri hodiny robili. Raz som bola s Ankinou mamou kaliť jeden byt, tak sme za jeden deň aj jednu noc dve aj pol izbový byt okalili. Ale nestáli sme, ani keď sme kávu pili. Uvarili sme si kávu, kalili sme a pili kávu, lebo sme mali zajtra ráno lámať, to bolo načim zakončiť. Aj ráno, o piatej sme už boli doma prvým autobusom.

Voľakedy sa cestovalo vlakom. Bolo ťažšie ako teraz?

– Ťažšie, ale naveky som vrela: – Bože môj milý, keď idem ráno na stanicu, strašne friško prídem, lebo sa kotúľam dolu. A domov, keď idem, môj dom uteká odo mňa. Nijako stihnúť domov, všetko ďalej mi bol dom. My sme troška vyššie, do brehu som išla unavená, už som nevládala. Raz som niesla za jednu kapselku suché chleba. Paničke neodhadzujú, vravím: – Skupľajte mi. Ja to za svine a hyd. Zima bola, prišli sme do Pančova, ani slučajno domov. Tam aj tam zavjalo vlak, nemôže prísť. Bože, že treba im dva – tri sata dok to pročiste. Sedíme v Pánčove, sedíme: – Chrtanka daj z toho chleba! – Ale ženičke božie suché chleba, ale pekne održiavané, nebolo voľakde tresnuté, pekne mne to oni skladajú. -Berte si, jedzte. Ženy mi z kapselky chleba brali. Ráno sme o tretej prišli domov. Večer sme sa pohli z Belehradu a ráno o tretej sme boli u nás na stanici. Keď sme išli domov, tak sme po takýchto (ukazujú po pás) závejách gazili, tam popri sirotinci, čo je teraz komitét. Tam také záveje boli, že sme prepadovali. A ja kričím: – Ja už mám plné gaty, nemôžem ďalej. Nohe zišli dolu ja som sa zastavila. A to chleba len ťahám. Že som to chleba bálem nenahala vo vlaku! Ale domov, načim mi sviniam, hydu...

V poslednej dobe stále viac mladých žien chodí pomáhať do Belehradu.

– Mladé teraz veľmi počli veľa, také, také detiválky tak povedať. Boli veľa, čo merkovávali deti a sa im to neoplatí, radšej takto, odíde o druhej, naháva robotu, o hodine, závisí ktorá ako. Ide domov, peniaze má vo vačku, aj bez akýchkoľvek obavezov. Poriadi, poutiera, pousisáva, ktorá je šikovná. A jesto taká, čo namočí tepich, zastaneš nohou, čvrčká ti pomedzi prsty voda. Keď sa osuší tepich, nedaj ti bože aký je. Ale to paničke nechcú. Jesto aj taká, čo ti prejde handrov takto a povie: – A šta je ovo?!

Keby ste nemali možnosť si zarobiť v Belehrade, čo myslíte, dalo by sa vyžiť bez toho?

– Verím, že by som tak nemohla udržať ako teraz, len to mi je ľúto, že nemam času ani k môjmu bratovi ísť, žeby som hodinu – dve sedela, nemam času.

Ale mali sme aj dnevnicie všetci. Keď aj Anka robila, to boli tri dnevnicie. No, môžeš vedieť, keď aj Zuzka moja dostala za dva – tri dni po sto markov, že jej to bolo ohohoho! Teraz robí celý mesiac za sto markov. No? Tak že to bolo naozaj. To sa kládlo jedno na druhé. Keď si dodávaš, tak máš naveky. Ale už hľadiš – Jaj, bude penzia, aha bude, e, môžem stroviť (smejú sa). Pôjdem do Belehradu zajtra – doplním. Ak sa nejde, veľmi sa cíti.

Ale teraz chcem aj doma porobiť. A potom chcem už aj troška voľačo pripraviť, zvlášť teraz, ako nemám muža. Lebo ináč on naveky varil. Aj už keď bolo väčšie riadenie, to som jednoducho povedala: – Sutra neču doći, mám aj doma! Toto všetko si ja sama kalievam, maľujem. Načím mi nedelju dana aj šuc. Načím mi aj dvor zriadiť, okaliť, aj ulic, aj ofarbiť, aj porobiť jednoducho som povedala neprídem tak aj tak: – Dobro Anna, vi znate vaše. Nemôžem len vám, vám, musím si aj seba hľadeť.

Rozumejú Vám?

– Rozumejú, rozumejú... A k jednej, čo som chodila (smejú sa), tá sa naveky smiala, lebo mi jeden period prišlo, keď som k nej mala ísť, naveky som mala pohrab. Ale to už deti nechceli hlásiť telefonóm: – Mama je v kapele, mama je v kapele. Šla som k nej, a ona vraví: – Anuška, mene samo interesuje, dal imate još nekog u familiji, ko ima da vam umre. (smejú sa) Keď mi to povedala tak som sa už potom naozajsky aj zasmiala, ale videla, že som v čiernom...

Tak už potom sme sa aj smiali. Biba sa volala, vravím: – Bibo, ne biste verovali, te komšija, te kum, te synov kamarát... A naveky mi prišla streda pohrab, naveky, lebo do kapele ísť spievať, lebo pohrab bol, alebo druhý deň ísť na hroby. Alebo voľakto z familii, apkove sestry boli tri, pa švagrovia, pa dehto. Vravím, stvarno neviem, vy ste baksuz Bibo, kad god kod vas da dođem, ja uvek imam sahranu. Nemôžeš neísť! Povedali by: – No prečí je jej Belehrad ako pohrab?

Stálo sa Vám niekedy, že sa Vám v Belehrade smiali, že nosíte kroj?

– To bolo na začiatku, keď sme prichádzali, ešte som mladá bola. Viem, Anka moja sa vtedy vydávala a niesla som jej korpu za háby, žeby mala do kúpelky. Korpa mala pletený poklopac. Tie kineske pletené korpy za veš v kupelky, ni tieto plastické, čo teraz postoja.

A viem, že som prechádzala cez Cvijičevu ulicu, sekala som na SUP križom cez park. A jední, jedno traja, lebo štyria, takí derani idú a že: – Zz zz zz. A ja ti tú korpu, ako som ju v ruke držala, zacapila som mu na hlavu. Keď sa ten schytil utekať aj s mojou korpov (smejú sa) Jaj, daj krik, za ním. A potom tí mu vravia: – Daj ženi korpu, kriv si. Tak chytil korpu a hodil mi. E, majku ti belehradskú. Sa mi zdá, že ty nebudeš za mnou viacej krikať: Zz zz zz. Idem zase raz Bulevarom, teraz

je Kráľa Aleksandra, idem a zas tak: – Zz zz zz. A ja kažem: – Serem ti se u usta! A maglu ďalej! Kao chytali sa utekať za mnou. Viac prípadov som nemala.

Tie dva prípady sa veľmi dobre pamätám.

Čo ja viem, všetci nás hlavne poštujú. Vravია že sme pedantné, čisté, naveky vypégľané, uštirkané. Nikda som nešla, žeby som nebola vypegľaná, vytvrdená, to iba tak šuškalo za mnou, keď som si tak kľakla tepich prat'. Keď som si tak kľakla, geceľa mi tak stála aj falty. Vraví: – Pa, Anna, kako stignete još i to da radite, da tolko uštirkate pa da ispeglate? – Ja noću neću da spavam, al ću da peglam svoje suknje. A ja moje suknje ne dam, ja moju suknju ne pogazim.

Veľa sa naše ženy prezliekali do građanskoho, no ja som robievala aj s mojim mužom v predajni, ako blagajnička a v geceliach: – Ovo mi je supruga: – A kako ti Marci, ti gospodin a ona seljanka. – Veľa ráz mu tak spustili. Kaže: – Ja se za moju ženu ne stidim, ja sam znao šta uzimam, da uzimam seljanku u suknjama. Ja neću da dozvolim, da ona obuče bilo kakvu putnju, da mi se tu napravi važna u jednoj putnji. On tak, putnja ni suknja: – I ovako ona je uvek uštirkana, ispeglana. Ja se ponosim svojom ženom! Aj nikda on mne nepoviedal, no, mamó prezleč sa, ako druhé ženy. Laľa, tu sa deti nak povedia. Deti sa od malička nosili razom građansky, ale ja moje gecele nedám.

Aj čo sa týka čepca, naveky sa smejú na mne, že ja som za čepiec statila nevinnosť. Strašne som hcela čepiec, ako dievka som sa večne čepčila – nevestu sme mali v dome. Naveky som sa vyčepčila a umývala obloke, vyspevovala. Naveky mi vraleli: – Hriešička, ty sa ani nevydáš, ale sa prespiš. Obyčne vpravია, že bude mať za dievoctva dieťa, ktorá nosí čepiec po predku. Ďakovať Bohu, neprespala som sa, na štyri roke som mala dieťa, ale ja si čepiec doma nenahám. Ja som v Belehrade ešte bez čepca nebola. A mala som také plané deti, keď som robievala na Karaburme. Ja sa ti zohnem dolu, obloke krížom otvorené a jeden malý bol strašne šikovný. Keď mi zdrapil čepiec a bum, cez oblok dolu a ja na piatom sprate. Kričím friško babe: – Baba, brzo dođite na prozor gledajte na moju kapu. A ja lift a dole po kapu. Boris sa volal, tak keď som išla do chyži riadiť, musela som zatiahnuť gauč na dvere, žeby som mohla poriadit' chyžu. Ináče moja kapa by hneď bola letela cez oblok. Nemohol mi podniesť kapu na hlave. Stará sa naveky smiala: – Pusti Borise teta Annu. A on ma volal Anna banana. Naveky sa smiali, že som kapu chytala z piateho spratu. Ja vpravím: – Môj čepiec, nevinnosť som stratila zaň, čo som len čepiec hcela mať na hlave, tak ja si ho ešte stale držím. Moje deti sa smejú na mne, vpraví: – Maminko, sedemdesiat ročná žena, no dokedy ty tie čepce budeš nosit'?

Sa vám splnilo všetko, čo ste si želali?

– Teraz ktorýsi čas sme u týchto doktorov sedeli a ja vpravím: – Viete čo, teraz mi načim len dva byty okaliť na leto a potom pôjdem do Švajciarska k mojej vnučky. A ona vpraví: – Anuška, več imaš jedan stan, idemo u Orlovat da krečimo, evo ti, več imaš jedan stan. Ale Zuzka moja vlani odpovedala, že nebudeme chodit' kalit', ale

zas si hútam, troška žeby sme. Veľa sme sa teraz vytrvili, aj s ockovou chorobou, aj nemôžeme si tak dať na hrbku peniaze, ako keď sme okalili. Tak si hútam, že pár stanov okaliť, dieťa moje, keď s akou mukou pôjdeme. Syno vraví: – Aj mňa dajte do ohľadu, aj ja pôjdem. Koľko sme my galeriov, koľko sálov pokalili, ľudia, boží jajajáj! Keď tak idem ulicou, vravím aj v tejto ulici som kalila, aj tu sme kalili, aj tu sme kalili, v každom kúte sme kalili kde-koľvek sa obrátiš.

Keby ste mohli voľačo zmeniť vo svojom žilote, čo by ste zmenili?

– Už by som ništ, už by ma ništ neinteresovalo, ako toto. Len som mala viac myslieť napredok. A keď mi vavela táto, čo som k nej prvej začala chodiť, tam na Karaburme, ešte sme dneska v kontakte, oni sa už v dôchodku. Robili v sociálnom: – E Anna, da ti uplačuješ staž? A ja vravím: – Zorica, a šta vi mislite, da ču ja starost da doživim u Beogradu? Ni slučajno. Ja reku radim za suvu lovu, ja radim, ja chcem pare. A teraz, keď mi vraví: – Anna, da sam ti uplaćivala: – Ja sam radila za pare, što su mi trebale za sutradan. A ovako socijalno da uplaćujem... A mohla som, ešte kým ocko bol vavel mi: – Keby si bola dostávala len tisíc, dvetisíc dinárov mohla si byť dva – tri dni doma... Ha, nechcela som. Som si húpala, že ja mám starost dočkať v Belehrade?! Keď som ja zo zezanciji išla do Belehradu. Chcela som vidieť ako je to v Belehrade. Keď môžu druhé ženy, prečo by som nemohla aj ja. A nakoniec toľko rokov...

A teraz pomáhate vnúčatám i pravnúčatám.

– Naozaj. Keď si len pohúpam, tým vnúčencom, každému kočík som kúpila, ten gauč, ten tepich, tie stolce, stoly. Keď som odišla do obchodného domu a opýtala som sa, na koľko splátok mi to dáte? Viem, že to obyčne bolo tak, pred Novým rokom inventúra. Vraví: – Teta, berte si, čo vám je potrebné, do inventúre vyplatíte. No tak z každej pláci som si odkladala a ocko vraví: – Si ty normálna, odkiaľ ty to povyplácaš? – Nesekiraj sa! Do Nového roku mám času. Aj naozajský, keď si porátam koľko som ja dečoho. A toto ockova čo bola pláca, to išlo všetko na dom. Na dom bolo strašne veľa načim, strašne bolo veľa načim.

A ja som zas taká, keď jedno príde s knižočkou: – Baba, hľaď, aké oceny! Daj do knižočky. – Baba, idem na lyžovanie. Hajde, na lyžovanie: – Jaj, baba, Mikuláš. Baš tieto Evkine mojej, nevesta čo je, tieto, čo sa nám teraz najmladšie. Doletia mokri chúd'atá: – Baba, umývam čižmičke, lebo Mikuláš hádam aj sem voľačo donesie. No tak nedaj mu, prosím ťa! A z dôchodku by som to nemohla dať. Potom si húpam, keď dám tomu, mám ešte vlastných šesť vnúčeniec, načim aj ...Ďakovať Bohu Hanky ni, tá je v Švačarsku, tá ma svoj dinárik. Naozajsky si dobre zarába dieťa. Ale títo, mám vojaka, príde domov, zakaždým: – Baby, som ťa prišiel vidieť. Viem, že som mu ja ni interesantná! Ale mu dám... Ved' aj syno mi vraví: – Mamko, ty sa musíš trocha stiahnúť, nerozhadzuj sa tak s tými peňazmi. Ja vravím: – Syno môj, nemôžem, keď mi tak zlate povedia. Keď som aj toho malého Marcina videla, keď prišiel s tými čižmami, tiekol znoj, čo šudruval. Lebo Mikuláš vavel, že nesmie ani jedno blato byť na čižme. Šudruval, lebo Mikuláš bude obzerat čižmy. Tak musíš.

Potom si zas hútaš, prišiel aj Atila, Atila chodí v Kanjiži do školy: – E, baby, bol Mikuláš. – Viem, synko môj, doniesol aj tebe Mikuláš. Každému potrošky, potrošky....

A naozajský sme deti dobre povydávali. Neboli najchudobnejšie vypravení, všetko mali, aj oženil sa. V živote sú nie najšťastnejšie, ale aj v nešťastí jesto šťastia aj...

Čo by ste chceli odkázať mladým?

– Ja vravím, že chudobný je ten, ktorý klame, ktorý kradne, alebo ako teraz počuješ, objíajú dečo – to je chudoba. A keď si ty zdravý, keď si môžeš zarobiť peniaze, tu je chudoba ni. Každý jeden zdravý človek si dinárik môže zarobiť – ktorý chce robiť. Keď tak v noci nemôžem spať, často pomyslím Bože moj milý, aj tam som robila, aj tam som robila...

Julka (1932), Pivnica

Porozprávajte mi o svojom detstve.

– Pochádzam zo sedliackej chudobnejšej rodiny. Mala som dvoch bratov, jedného staršieho, jedného mladšieho. Dost' biedne sme žili. Otec nám boli zajatý v Nemecku, veľa rokov bola mama s nami sama.

Keď bol otec v Nemecku, ja som bola malá, do školy som chodila. To bolo počas Maďarska, keď oni boli zajatý. V ktorom roku to bolo som rozmýšľala práve včera, ale naozaj neviem. Dost' dlho boli zajatý. Mamika sa starali za dvoch starých ľudí aj za nás troch, takže mali naozaj dost' povinností. Kým som nezačala chodiť do školy, chodili sme s mojimi na roľu, tam sme sa hrali. Nesmeli nás nechať doma. Trochu sme sa hrali, zobrali nám aj motyky, tak sme trošku aj kopali.

Srašne chudobne sme žili. Ja som chodila prvý rok do školy pána učiteľovi Kyseľovi a potom tie štyri roky som chodila do maďarskej školy. To bol strašný kriminál. Nevedeli sme po maďarsky, učiteľka nevedela ani po slovensky, ani po srbsky. Potom, keď som piatu triedu zakončila, šiestu triedu chceli, aby sme znovu šli. No, nebudeme hádam začínať zas – prvú triedu sme zakončili a teraz druhú začínať po srbsky. Potom som viacej do školy nechodila a keď som odišla od spovedi, potom som začala chodiť do nádnici. Variť som začala, keď som mala osem rokov. Šporhéty boli také vysoké murované, ja som na šporhet nedočiahla, mamika mi napísali na tabuľku, čo mám kedy do jedenia dať. Prvo som si položila šamlík k šporhétu a tak som varila. Aby bola večera hotová keď prídu z poľa. Nevedela som ja bohvie čo navariť, ale krumpľovú polievku, fazuľu, krumpľový paprikáš, to, čo som mohla, čo som si z tabličky vedela prečítať. Potom, keď som už mala dvanásť rokov, potom som už riadne chodila do nádnici zarábať si ten dinár.

A čo ste si mohli kúpiť za tie peniaze?

– Nič som si nekúpila, to išlo všetko do domu. To bolo po vojne, nič sa nedalo kúpiť a museli sme pomáhať mame. Starší brat išiel zarábať s koňmi a ja, čo som zarobila dávala som im. Oni nás z toho obliekali, aj žili sme z toho, takže bol to ťažký život. Keď som mala štrnásť rokov, potom ma pustili, aby som išla do

Belehradu a tam som trguvala. Predávala som vajcia, maslo, cverničky, také kadečo. Mamika napiekli malé chlebíky, aj to som nosila tam predávať. To bolo po vojne. Mali sme jednu strynkú v Zemune, ich dcéra je ešte živá, tak som do Zemunu chodila nocovať a ráno zas do Belehradu. Niekedy som bola aj dva dni tam, kým som nepopredala.

Smelo sa chodiť nosiť do Belehradu predávať?

– Nesmelo sa. Vyšeráz, keď sme schádzali zo železnici, cez tú kapiju, keď sme išli, vyšeráz nás aj prezerali a voľačo nám aj zobrali. Vyšeráz sme aj prešli, dali sme nosačom, a tí nám preniesli. Mala som na sukňách ušité vačky u druh druhu. To, čo sa nesmelo nosiť, to sme dali do sukien. Maslo, nosila som päť-šesť kilogramov, kde by som ho bola dala! Dva ráz do týždňa som išla a potom vedeli, že je to trgovina. Tak som to poschovávala.

Maslo som zakrútila do celofána, žeby sa nestopilo. Predávala som na pláci a potom keď, som už pozdejšie chodila, potom už boli tie búdky a tam sme prepredávali. Potom som išla popoludní, nasadli sme v Bačkom Dobrom Polji, tam nebola milícia, večer som popredala a ráno som išla domov. A raz som sa veľmi zľakla. Nevedela som, že jednej žene je muž policajac, ja som ho nikdy v policajných šatách nevidela. V ten večer ja som zišla dnu k nim, friško som si tie sukne odpásala, to bolo okolo mňa jak ambrel. Mne už išli boky odpadať, čo som tam mala napchané.

A keď, naraz, zakucká na dvere, a keď sa dvere otvorili, ja som skoro do bezvedomia spadla. Tak som došla do Belehradu lično na mesto, kde som mala doniesť, a chytiť ma milícia? Ona videla, že som sa ja velice zľakla a hovorí :– Neboj se, to je môj muž. Mne potom už odľahlo, ale som sa celá triasla, čo som sa naľakala, lebo to boli peniaze založené, to nebolo šecker naše. Dobré sme na tom zarobili, dupľa sme zarobili. Doma sme mali také mestá, kde sme vajcia kupovali po jednej cene a potom som ešte povyberala také pekné, veľké, jednaké aby boli. Mala som veľkú tašku a nie jednu, ale aj dve, čo sa stodvadsať kusov spratalo. Potom do tých tašiek jeden šor, potom sa pekne naskladal papier, potom druhý šor, a tak stodvadsať kusov. Aj vždický som to dobre popredala zato, že som mala vždy peknú robu.

Potom som aj sebe kupovala, nedala som všetky peniaze domov. Tie, čo som uložila z domu, tie som dala, aj polu zo zárobku. A za tú druhú polu som si aj kúpila. Boli tam šverceri, čo predávali partieku, čo mi trebalo, bola som už dievka a trebalo sa mi obliekať.

Ako sa žilo počas vojny?

– Počas vojny sme jedli kukuričné chleba a cukor sme nemali. Keď Švábi odišli, vyberala sa repa, čistila sa, umývala a varil sa taký ako cukor v kotli. To som nemohla nikdy jesť. Keby som ho aj teraz zavoňala, aj teraz by mi bola muka od neho. Žili sme tak, že to bolo strašné voľačo, strašné. Schovávali sme aj na paláše, aj

do slamy, lebo bola obaveza a potom došli a brali, lebo obaveza sa musela vymieriť a ak sa nevymierila, potom došli a brali.

Nám nenašli nikdy, ale mamika nemohli obavezu vymieriť a zobrali im šijácu mašinu. Potom sme popredali aj z toho schovaného, a vymierili sme a potom nám mašinu vrátili. Brat Mišo bol mladší odomňa a Jano bol starší, on chodil s koňmi a zarábal, vozil ľuďom drevo. Ľudia nemali kone, tak aj kukuricu vozil, aj žito, keď sa zväžalo, aj doniesť, čo bolo pokosené. Tak on zarábal s koňmi, aby sme mohli prežiť. Potom, už keď došli partizáni, on sa bál ísť na roľu, lebo bolo napísané– tak na tekách napísané papiere – aby sa nelámala tá kukurica, až sa aj oláme, aby sa nevyžalo, kukurnisko aby ostalo. A on tak raz bol, našiel to a potom sa bál, museli aj mamika ísť s ním. Potom odrazu odišiel aj on do partizánov. Tam sa on s nima zišiel v tej našej kukurici, keď ho naviedli, aby odišiel.

Ako žili mladí, chodili ste na priadky?

– Na priadky sme chodili, keď som mala pätnásť, šestnásť a od sedemnásť rokov som sa už vydala. Vzali sme si od jedných ľudí chyžu a potom sme tam každý večer išli do pol desiatej a potom domov. V sobotu sme boli doma a v nedeľu sme mali tanec. Prvo držali partizáni govor a potom bol tanec do jednej. To bolo na dvore, oboda kde bola – škola, na tom dvore, to bol veľký dvor, tam boli lavice pokladené. Dok ten držal reč, dovtedy sme sedeli, keď završil, potom sme lavice poodkladali a sme tancovali.

Tu ste sa spoznali s vašim mužom?

– No, s mužom som sa tu upozнала. On za čias Maďarska odbehol na Slovensko a na Slovensku sa upoznal s mojej mamikiným bratrancom. On tam odišiel do partizánov a potom, keď vojna prešla, zo Slovenska došli obidvaja do Juhoslávií. Obidvaja boli Pivničania.

On došiel vidieť sesternicu, aj môj, ale ja som bola vtedy ešte malá, pätnásťročná, nebola som ja dievka na vydaj. Neviem, koľko oni tu boli, nakúpili niečo a niesli na Slovensko. Zo Slovenska doniesli cverny aj také kadečo a potom niesli na Slovensko a v Subotici ich dobre obrali. To bolo zato, že ten báčika si viedli aj frajerku a tá nemala správne dokumenty.

To bolo štyridsaťdeviatom. Potom sa zo Subotici vrátil naspäť a žil sám, lebo otec mu zomrel, keď mal osem rokov a mama, keď mal sedemnásť, takže bol bez rodičov. Žil so sestrou, túlal sa, robil raz u toho majstra, raz u toho, mali malý domček, to bola len chyža a pitvor a maličký pitvorík. Mali aj reťaz a pol zemi. On bol so sestrou a potom som ho ja upozнала a to bolo veľmi zakrátko. On chcel ešte skorej so mnou chodiť, ešte pred rokom, ale ja som bola mladá, on bol starší osem rokov. Začal so mnou v novembri chodiť a na jar som sa vydávala. Sedemnásť rokov som mala, keď som sa vydala zaňho. Sestra tam bývala, ale sa odselili na tretí deň a my sme ostali sami. A to bola bieda veľiká. Ani chleba, ani múka, ani čo podpáliť do šporhéta, ani nič. Prvý rok som nemala ani hydinu, lebo sme nemali s čím chovať. Potom, druhý rok, sme mali, ale keď sme si žito dali za zem, dostávali

sme čiernu múku. To sa čaruvalo, bola aj biela, aj čierna múka. Z tej čiernej som miesila drobky a s tým som si hyd odchovala, a že sme mali veľký pláč, tak sa aj pásli. Mala som aj 20-30. Keď som mala tridsať, to som už bola veľká gazdina.

Potom jeho sestra nám požičala dvadsaťštyri kile múky krajom mája a v žatve sme vracali štyridsaťosem. On potom chodil v lete s murári robiť, ja som bola doma. Ak ma voľakto volal do nádnicí – išla som. Keď prišla žatva, chodila som po tých bohatých ľuďoch pýtať rýs, aby nám dali kosiť žito a dobre sme dostali, lebo to bolo sto krížov a bolo päť metrov žita. Potom sme to všetko nestrovi. Ešte bola tá silná obaveza, tak jeden človek nám ponukli dva reťaze zemi za dva jutra žita. Aj sme my to potom kúpili, len zaveľa sme nemohli previesť, nedovolili im, že predávajú majetok, že sa ako proti države a on si, človek, nemohol vymieriť obavezu a preto predal. Nič sme nemali, ani ten dom nebol náš. Bola reťaz a pol zemi a to si sestry podelili, lebo nevedeli kde je on, či sa vráti a potom, čo ja viem, koľko rokov, keď sme boli zobraní, tri-štyri roky, potom sa ony podelili, sestry vzali zem a nám nechali dom.

Ako mladí manželia chodili ste na nejaké zábavy, na zabíjačky?

– No, hasičia robili zábavy– muž bol hasič. Potom mali tie godišnje skupštine, Nový rok, tak mali tie zábavy, potom sme tam chodili večer. Na zabíjačky sme my dosť málo chodili, pretože sme mali robotu. My sme mali mäsiara a na zabíjačky sme nechodili. Ak sme niekedy išli, deň pretým sme si museli všetko pripraviť, aby bolo hotové, komu čo bolo sľúbené zajtra, alebo pozajtra. Na tej zakáľáčke sme sa nazmázali a na druhý deň tá naša robota nešla ako treba. Potom sme si volali mäsiara a on nám to chodil robiť.

Mali ste v dome elektriku?

– Aká elektrika, lampa. Lampu sme mali do šesťdesiatdeviateho roku. Takú veľkú lampu, máme ju ešte. Potom môj muž začal šiť.

Cez leto muž chodil po murárach a v zime ho vzal jeden majster, aby u nich robil. Potom, keď mal peniaze, mohol si vybrať obrtnicu. Ja som celý deň chodila za kilo cukru obsekať repu, za vrece klasov celý deň som lámala. On v zime robil u toho majstra a ja som v zime zase predĺžila chodiť do Belehradu. Vtedy sa nemohla dostať čipka, výšivka, a u nás dievčence v dedine to hľadali.

V Belehrade som mala jednu dobrú ženu, ona mi nabavila – to bolo zo Zagrebu donesené. Ja som doniesla, a to bol zimný čas, tak som chodila z domu do domu ponúkať. Vonku bola zima, susnežica, tu som zmokla, kým som ženy ubedila vamonamo, tak sa mi to opustilo a keď som vyšla von, sukne som mala jak naškrobené od ľadu. Ja som dobre zarobila na tej čipke, a potom sme hneď dom robili, ale to sme len nabíjali, len tak. Jamu sme urobili na dvore a potom sa dosky kládli. Tú čipku som predávala rok a viac. Keď som ja to prvý raz doniesla, to išlo tri-štyri ráz ľahko, ja som vtedy veľmi veľa zarobila, hneď sme robili dom. Bars to bolo zo zemi, trebala aj tehla, aj majster, aj drevo, aj strecha, aj všetko. Tak sme sa patili. A ten prvý rok bol veľmi ťažký, že sme nemali s čím uvariť. Šporhet bol, ale čo, keď

som nemala, čo klásť do šporhéta. Musela som vyšeráz ísť k mojim rodičom uvariť si, alebo som musela mať všetko pripravené a potom friško-friško. Tam bola blízko tá fabrika a ženy vynášali konopné pazderie. To som si potom do vreca napchala a pri tom pazderí som varila. Chleba sme v pekare piekli, to sme išli prihlásiť, že chcem zajtra piecť. Ceduľku som si musela vypísať – moje meno, koľko chlebov chcem piecť – dva chleby, jeden chlieb, koláča som tak isto do pekary niesla piecť. Nebola ani električka, nemala som si kde upiecť. Chodila som tak do pekary a pozdejšie sme mali dobrých susedov a oni hovoria: – No, nenes tam, v nedeľu ti uvaríme obed. Muž potom začal šiť kožuchy v päťdesiatdruhom roku. Zarobili sme trošku z tej zemi, potom sme mali kukuricu, na klasoch sme ju predali na roli, potom mal peniaze, vybral si tú obrtnicu a začal robiť. Ja som chodila do nádnici a už sme mali aj syna Janka, a keď som ho nechala, trebalo ho napoludnie umyť, nachovať, uložiť. Kúpala som ho v korýtku, vodu zo studne zohrievala, plienky prala, zabárala so sapunom, nasapunila do vedra, zaliala s vreľou vodou. A on hovorí: – Vieš ty čo, nebudeš ty chodiť do nádnici, rob ty tu so mnou.

Už nám potom išlo ľahšie, keď sme mali pol reťazi zemi, aj sme si vzali do árendy jedno jutro, potom to už išlo ľahšie. V jeseň som chodila džomby zbierať, aby som mala do šporheta. Z kukurniska, to čo zostalo, to apko môj išli a vyorali mi a hmla bola taká ako teraz a džombu o džombu som mlátila. Čo nám mohli, to nám pomáhali.

Keď začal robiť, najprv sa naučil vyrábať teľacie kože od majstrov v Pivnici. Tie teľacie kože si ľudia dávali vyrábať a potom si dali šiť z toho. Prvý rok, keď sme začali – dvadsať vyrobil, potom päťdesiat a potom už aj sto. Nechovali sa býkovia tak ako teraz zadlho, ale sa rezali telce. A to sme robili cez leto a keď bolo hotové, ja som niesla domov: – Tu máte, kožka je hotová. Zaplatili, alebo povedali: – Nemám teraz. Keď dostali z mlekary, alebo za žito, potom zaplatili. Potom som sa naučila aj ja robiť, aby som bola poriadna majstrovná. Kože vyrábať, aj huštruvať, aj miešať v sudoch, to by ani jedna, čo by si sa na okolí pýtala, nerobila. To aj smrdelo, to bola ťažká robota, to trebalo škriabať, strhať, no ale keď sme chceli po voľačo dojsť, tak som sa potom aj to naučila robiť. Kožuchy sme začali šiť hádam v päťdesiatom druhom roku. Šili sme len v dedine a už potom, keď sme mali naše peniaze, keď sme mohli kúpiť kožky, potom sme si kúpili niekoľko a šli sme na pľac u nás. Potom som chodila do Nového Sadu. Šili sme na ruky obidvaja. Kožka má tie slabiny, kde nemá vlnu, potom som ja to strihala tú vlnu aby sa to nevidelo a apko šil. Mali sme jedného dobrého človeka z Kerestúru. V Kerestúre zomrel jeden majster a od toho majstra sme kúpili mašinu. Isto sme nemali dosť peňazí a ten báči Rusko hovoril: – Vy len pre mašinu dojdite, ja mašinu doveziem, a za peniaze sa netrápate, aj mašinu vyplatím. Muž išiel v nedeľu, aj zenal mašinu, aj dovezol. No už potom, keď sme mali jednu mašinu išlo nám to. No a o rok, posle tej mašiny, išli Šagatovci, naši kmotrovci do Brazílie a predali nám mašinu, potom sme už mali dve. Trebali nám kožky a čuli sme, že v Novom Sade je zadruga kušniarska a ja som došla kúpiť kože do kabáta. Šéf tam bol Žižić Veselin a hovoril mi, aby sme doniesli

kabát, že oni vyfutujú. Ale muž nesmel ísť kupovať kože, lebo ak by ho boli chytili, bolo by zle. Nesmeli sme trguvať. Môj muž kožky nebol kúpiť nikdy. Raz bol, keď som mala palec odtrhnutý. Chodila som kúpiť aj do Belehradu. Chodila som deviateho mája, to boli sami cigáni, to bola ako cigánska čarda. Tak, keď on prišiel, nechceli mu dať kožky, čakali majstrovnu. Tam som ja chodila rokami. Ja som si vždy urobila dobré poznanstvo. V Belehrade som nakúpila, potom som mala jeden boud v Indiji, aj ten bovdáš mi veril, aj ja jemu. Keď som išla do Belehradu, niesla som farbiť kožky a poprosila som, aby mi autobus zastal pri tom bovde na ceste. Ja som bola pripravená pri dverách a len som vybehla povedať mu, čo mi treba. Keď som sa z Belehradu vracala, zase som poprosila šoféra – zastal, už boli kožky spakované, aj som ich zobrala domov. Niekedy som mu vyplatila, niekedy som mu poslala peniaze. Takže to bolo všetko moja robota – do Belehradu nosiť farbiť, do Indiji a do Nového Sadu chodiť pre kožky.

Hovorím, len ja som chodila. Raz mi predavač doniesol tri kožky a ja som len pochytila a hovorím:– Keby boli aj tie dve také, ako tieto, čo boli. On ma len tak pozeral a hovorí: -Niste Vi slučajno čurčijina žena? A ja hovorím:-Jesam. On hovorí:-Dodjite ovamo. Zišli sme do magacínu a on sa pýta, koľko nám toho treba? Ja hovorím:– Sad smo počeli da radimo, treba nam dosta. On sa mňa vypytuje, kedy ja mám autobus. Vtedy nebol autobus, ale bol šinobus do Despotova, do Gajdobry a tam sa presedá. Povedal mi, že mi donesie kožky na stanicu. Ja som myslela na tej železničnej stanici, že z nôh spadnem. Ako ja teraz tomu človekovi za kožky vyplatím, keď ja neviem aké tie kožky budú vyzeráť, čo ja len poviem môjmu mužovi, keď prídem domov. Ja som myslela, že sa zlúdim, chcela som sa aj schovať, aby ma nevidel. Potom som si peniaze schovala za nadržá a troška som si aj nechala, že ak sa bude pýtať, poviem mu: – Ja se izvinjavam, ja sam potrošila pare, nemam dosta. Nezaplatím mu za všetko, koľko bude pýtať.

Keď on došiel, tie kožky boli v dvoch paketoch zapakované, on mi ich pridal a povedal, že vo vnútri je jeho adresa, až sa majstrovi budú kožky líbiť, aby sme si ich nechali a poslali peniaze, ak sa mu nebudú líbiť, aby sme ich poslali naspäť. Ja som sa znovuzrodila. Takže sme my s tým majstrom veľmi dobre prechádzali. To bola zadruga, ak nám bolo potrebné sto kusov kože, sto kusov sa dostalo. Až nám trebali astragány – to sa nedalo veľa kúpiť, lebo to bolo drahé a nevieš, či sa to bude líbiť. Z astragánu sme robili čiapky, aj goliere na mužské kabáty.

Poznanstvo som ja všetko robila, ani sa môj nehnevá, keď ja to poviem. On bol majster, ale nabaviť, opýtať sa po čom...Aj dnes, keď idem na jarmok, keď sa ma niekto opýta, či by sme spravili pršniak, my urobíme lacnejšie, lebo neplatíme porez. Potom sme už mali aj maštal, chovali sme býkov. Ja som ráno vstala o štvrtej, vyčistila maštal aj podávala statku, muž mi dovtedy popakuval. Povedal:– Toľko máš pršniakov, toľko čiapky, toľko rukavíc, do jedného vreca mi popakuval, aj dva batohy na kormán. Umyla som sa, obliekla a išla. Ráno som išla z domu o pol šiestej a celé dopoludnia, závisí, kedy aký bol jarmok. Niekedy sa jarmok chytro rozišiel– v

Báči sa skôr rozišiel pľac, v Odžaku bol dlhšie, keď bol bližšie k dedinám, tam bol dlhšie, do jedenástej – poldvanástej.

Chodila som od jeseni, keď začal november do marca. Neboli čižmy, ale kalafice – nohy mokré. V pondelok som išla do Baču, v utorok do Savinho Sela, v stredu som bola u nás na pľaci, vo štvrtok doma, v piatok Ratkovo, sobota Odžaci a v nedeľu na jarmok, to viacráz išiel aj muž. Keď boli dva jarmoky nablízko, ja som išla do Topoli, on do Zmajeva, ale on chodil veľmi málo.

Robu som nosila na bicykli, alebo som išla na šinobus. Ale po týchto pľacoch – Báč, Savino Selo, Odžaci, to som išla na bicykli. Nosila som plné vrece, závisí aké kožky boli. Išla som po snehu a raz mi pukla guma a tiskám bicykel z Ratkova a nikto nenadíte. Viacráz som všetok tovar predala. Ľudia chceli to, čo nebolo serijsky robené. Muž robil ručne tak to bolo dobre. Keď sa robí serijsky, potom tie cverny šené neboli ani prešované. Kým som prišla domov, bola aj hodina-dve, taká vystáta, bicyklu krutila. V jeseň, keď išli kapustári do Ratkova, čakala som kedy pôjde traktor. Keď zbehol do nejakej jamy, chytila som sa za prikolicu a jednou rukou kormánim a druhou sa držím za prikolicu, aby som nemusela krútiť. Viacráz mi hrozili, že som sa nechcela pustiť a niekedy mi hrozili, že som sa držala.

Dobre ste na tom zarobili?

– Dobre sme zarobili. Ja už teraz ani nemôžem vedieť, koľko sme zarobili, ale keď sme si všetko z toho remesla stvorili, tak dobre sme zarobili, lebo sme robili aj v lete aj v zime. V lete sme obrábali zem aj vyrábali kožky, takže sme dvaráz zarábali. Zima bola krátka, od novembra do marca, a veľaráz som si ani neľahla na posteľ. Na stole som si podriemala a potom ponovo. Mužovi som hovorila: – Nechaj ma, len pol hodiny nech si zdiemnem, a robili sme do rána. To bolo "ubistvo" čo sme my robili. Teraz, keď hovorím, ideme vstávať, on hovorí: – Vieš čo, veľaráz, keď sme my vstávali, druhí ešte spali. My sme robili aj v lete, aj v zime a teraz keď môžeme, tak oddychujeme aj do sedem – pol osmej ráno. Ja vstanem skorej a on nestane, že: – On sa dosť narobil. On bol cudzí robotník, lebo to bol ťažký život, sám bez rodičov a nemal nič. Ja som došla taká sedemnásťročná, sprostá, no, čo som chcela, taká sedemnásťročná sa vydať. Ale tak sa vydávali vtedy dievčatá. Tie, čo mali dvadsať rokov, to už boli staré dievky – jáj ošediveli im vrkoče na chrbte.

Deti vám pomáhali?

– Keď Julka už bola za robotu, každý vedel, čo má spraviť. Museli sa naučiť. Mali malú stoličku pred sebou a každý musel za deň namrviť za jeden košiar kukurice rukami. Keď sme začali robiť naveľko, potom bol ten odpad, potom strihali vlnu a tú vlnu si oni predávali. Chodili si ľudia kúpiť do paplónov, jogi ešte vtedy neboli do postele. To boli ich peniaze. Tak sedeli ako pečení, ktorý si viacej nastrihá.

Na jarmoky nechodili, len niekedy Janko na pľac. On chcel trguvať, aj sa jednať. Julka to neľúbila.

My sme už potom lepšie žili. Veľmi som šporovala, veľmi. Teraz už za tým všetkým aj banujem, ale už je to preč.

Vy ste boli i v Kanade?

– Šesťdesiatom ôsmom som odišla do Kanady. Kmotra bola tu, na videní, a ona ma volala, že tam môž zarobiť. My sme ešte dom nemali, mali sme starý dom. Ľudia si už robili nové domy a my sme videli, že východisko nemáme, že musíme zarobiť. Deti už boli v škole v Novom Sade. Tak som bola v Kanade, aj som ja tam robila na čierno, na farme. Mohla som robiť, lebo som bola u Kubincov a hovorili, že som ja hostiarka, že mi je dosádené vnútri sedieť. Dávali mi ľahšiu robotu, polievala som muškáty, presádzala rajčiny do takých boxí, potom keď došli broskyne a jablká, to išlo cez taký gréder a padali najprv malé, potom väčšie, to sme potom, kládli do gajbov. Každá sme mali stôl s viacej fiovkov a každá si kládla do svojej a museli sme vedieť, ktorý je ktorej. Večer prišla pekne krásne inspekcia a povedala :-Vytras ten. Nech vidí, či je to správne pokladené, potom vytras druhý, tak sme tri-štyri museli vytriasť.

Robilo sa bez zhovárania. Ráno sme začínali od siedmej a do dvanástej, o dvanástej sme mali obed a potom sa ešte do šiestej robilo. Robila som v jednom meste a bývala v druhom, dvanásť kilometrov ďaleko jeden od druhého.

Manžel súhlasil, keď ste povedali, že chcete ísť do Kanady?

– Chcel, chceli sme všetci. Aj deti sľúbili, že mu budú pomáhať, že budú robiť, len aby som išla, pretože chceli aby sme robili dom. Nemali sme východisko. Keď som sa prvý raz vrátila, kúpili sme drevo, črep, to čo trebalo na dom. Peniaze sme si trochu nechali v banke, no to sme spravili hlúposť, lebo keby sme si boli všetko založili, lepšie by bolo bývalo. Tam som bola jedenásť mesiacov. Keď som prišla, zase to isté, zase s kožami, na roľu, do nádnici, trgovina. Len sme sa chabrali. Chodila som na pľace, na jarmoky, ale už nám bolo ľahšie. Mali sme aj hotovosť, aj zem sme viacej brali do árendy, takže sme aj kúpili zem, aj posadili kukuricu a predali na klasoch. Ak sme si vypožičali od voľakoho peniaze, mohli sme vrátiť, takže ten život tak išiel v toku. Štyri roky som bola doma, a sedemdesiatštvrtom, na jar, som znovu išla. Prišla moja kmotra z Kanady, že oni kúpili hotel-motel a že jej ja pomôžem variť. Potom moji zase súhlasili, aby som išla. Tam bola isto namáhavá robota, lebo som mala dvanásť izieb, čo som upratovala. Trebalo povysávať, poprezliekať a ak prišiel na dlhšie, potom som len ponaprávala posteľ. Ak prišiel na jednu noc, potom som musela všetko prezliekať. Frištuk sa tam nedával, ale keď bolo jedenásť hodín, potom sme už richtovali obed a pri obede sme mali niekedy aj sedemdesiatich, lebo okolo boli fabriky.

Ja som aj varila, ale to nie je varenie ako u nás. Polievku sme si skorej navarili, krumple pire skôr a potom kto si čo naručil– pečenku, stik, tú hovädziu karmanáďu. Také veľké pokrývky boli a tá plynová ringľa bola veľká ako tento šporhet, a to bolo vždy horúce, aj masť bola vedľa. Taký kotlík bol a potom komu, čo trebalo, to sme kládli po tej ploči, zakrývali, a potom nalámali šalát, tamo-vamo, a už to bolo hotové.

Umývala som aj riady, aj prezliekala a dala prať, medzičasom, čo som mala, ešte som spravila – čistila krumple, dovtedy bolo oprané. Mali tú veľkú sušaru, do tej som dala, aby sa to osušilo, keď sa osušilo povyberala som a išla pigľuvať. Keď sme navarili a riady poumývali, boli tam tí, čo posluhovali, ony všetko donášali. Tam som robila ráno od pol siedmej a večer aj do jedenástej.

Ako sa tam žije?

– Tu sa lepšie žije. Tam len zarobiť peniaze a tu troviť. Ale žiť tam, to nie. Tam je veľmi namáhavý život, tam nikto nikoho nechce. Ja som bola rok a susedovcov ani neviem ako vyzerali. My sme neboli ani u jedných susedov. Keď sa večer došlo z roboty, jedna išla variť, jedna dávať do práčky. Keď sa navarilo, oni boli traja chlapi, trebalo niečo zašiť, zalátať, alebo gombík prišiť, alebo čo, takže tam bola tempom robota. My si dovoľme, ak dojde suseda aj popiť spolu kávu, tam nie, tam nechce nikto nikoho. My sme ich jedlá nejedli, my sme si varili. Ja by som to nemohla jesť, my sme si varili po našom. Keď sme varili fazuľu, tak nám tie ženy, čo chodili do fabriky, vždy poslali pol dolára každej kuchárke, a čo si nazbierali, tí čo slúžili, to ja neviem. Raz som varila kapustu za nás a jeden prišiel neskoro a pýtal si polievku. Ale on tam často chodil. Bolo už neskoro a moja kmotra hovorí, že nemáme a ja jej hovorím: – Daj mu z tej kapusty za dve žufánky. –Nebude on to jesť. – No, ak nebude, tak vylejeme a hotovo. A keď zjedol tú kapustu, on si pýtal ešte raz a zaplatil dve porcie.

Oni ani nevaria, ich ani netreba učiť na dobré jedlo. Ak kúpili štyri rajčinky, – jáj, neboli ničoho žiadostiví. Ale oni nevedia, že som si ja kúpila kilo rajčín a z menej peňazí. Alebo kúpili jednu konzervu v ktorej bolo šesť sliviek a my sme boli piati. No koľko sa nám potom ušlo, každému jedna a chlapci zjedli dve.

Tam ste potom aj ochoreli?

– Umývala som tie riady a riady sa v troch vodoch umývali. Kuchyňa nemala ani oblok, len ten aspirátor a keď sa varilo, to vyťahovalo hore. Vedľa mali takú veľkú chyžu, čo v nej mrzlo všetko a to cez jeden obed aj dvadsaťkrát som musela odísť tam – raz pre mäso, raz pre šalát, raz pre kečap, raz pre rajčiny. Vyšla som do studeného, potom zase zišla do teplého.

Jój, veľmi málo som spala. Len robiť a robiť. V sobotu sa firmajzovalo, utierali obloky, no v nedeľu sa nerobilo, do večera bolo zatvorené. Ráno sme dlhšie spali, ale popoludní už, daj, spramať chyžu, až voľakto dojde. Tam som aj ochorela, opuchli mi ruky a ja hovorím, že ja nemôžem robiť. Jeden deň som oddychovala, na druhý deň som už vstala, že idem robiť a bolo ešte horšie. Potom ona volala Šustera, mäsiara z druhého mesta. Keď prišli, tá Marka – ona bola z Hložian – veľmi dobrá ženička, šuchala mi chrbát a hovorí: – Jaj mamika, čo Vy máte chrbát – Ja som mala chrbát ako dubová kôra, to bolo prechladnutie veľké. Potom, že pôjdem k doktorovi, ale tam je doktor drahý, aj lieky, aj všetko. Ja som nevedela, že som ja osigurana u najsilnejšej poisťovni. Keby som bol skorej išla! Ale ony mi hovorili: – Jáj, doktor je drahý a nedajbože onezdravieť, budeš veľa platiť a ode tvoja zarada...A ja som

nevedela, že som ja tak silne osiguraná. Potom sme išli k jednému doktorovi, čo moja kmotra k nemu chodila a on zbadal, že som ja tak osiguraná. Hneď ma dal do bolnici. V bolnici som mala naozaj dobrého doktora, ale čo keď som sa s nimi nemohla dohovoriť. Nemohla som si ani ruky zatvoriť, reuma, kosti sa mi vydúvali. Tam sa nemôžu kúpiť lieky, alebo na recepis, v bolnici som dostala lieky a pred ňou som musela popiť. Aj inekcie som dostávala, to boli také inekcie ako atrament. Tam som ja bola tri týždne, aj mne to tam popustilo. Tej Šusterovej dcéra ma bola vidieť a ona hovorí, že jej mama mi odkázala, aby som išla domov a to, čo ma tu budú teraz držať, budú len preto, aby dostali z toho osiguraní, že mne bola potrebná dobrá chova. Mne Marka nosila, ale nemohla mi nosiť každý deň a chova tam nebola neviem aká. Potom som ja vyšla z bolnici, odišla do Windsoru k tomu, čo bežal s mojím mužom zo Slovenska, k jeho ženinmu bratovi. Ona nebola zamestnaná, varila, a za týždeň som sa ja zotavila. Nosili mi aj hrozno, aj moja kmotra ovocie, aby som sa trochu zotavila, ale čo keď som ja bola veľmi vyčerpaná a nemohla som jesť.

Potom prišiel muž pre Vás?

– Potom to bolo takto. Pýtajú sa ma tí Tótovi, koľko som platila avionsku kartu. Ja hovorím, že tisíc dolárov, že ja tri mesiace musím makať za tú kartu. Potom on hovorí :– To neni možné. Čo ti takú kartu vyberali za tisíc dolárov, aj on volá hneď jednu pani, čo sa poznali zo Slovenska za avióny, že či by sme nemohli tú kartu vrátiť. Ona hovorí, že môž, že mi vráti päťsto dolárov. Ja celá šťastná, ale oni boli pohnevaní brat so sestrou, takže tí nesmeli prísť. On telefonuje, že prídu pre mňa, že som slobodná do nedeli večer, že si potom ešte večer poupratujem chyže, ale aby som si zobrala avionske karty. Jáj, keď to moja kmotra počula, že mi chcú vrátiť peniaze za karty: – A čo sa on má starať za avionske karty, že čo on chce. Potom som ja pobesnela a hovorím:– Kmotra, až môžem ušetriť päťsto dolárov, prečo nie, až za vás to nie je veľký peniaz, ale za mňa je. Potom jej nebolo pravo, aj sme sa pokoškali. Aj som ja odišla, karty som zobrala ale tá pani povedala, že keby som sa bola skorej hlásila, boli by mi vrátili peniaze a teraz ak chcem, voľakto môže teraz dojsť na tú kartu do Kanady. My sme chceli aby Julka došla, ale potom, že Julka je ešte mladá, že ešte bude mať šancu odísť do Kanady, nech dojde môj. A mohol s ním ešte voľakto ísť, ešte jedno prázdne mesto vedľa neho bolo v avióne, za tú istú kartu, čo som ja bola v Kanade. Ale oni brat a sestra boli pohnevaní a ona to nechcela dopriať: – A ty si robila a budeš mu platiť jedenie,– lebo v Kanade alebo v Amerike si hosťom jeden deň a ostatné si platiš. Aj deti, keď navšili osemnásť rokov, každé platilo. Potom som sa vrátila domov.

Dost' ste si tam zarobili, čo ste mohli za tie peniaze tu kúpiť?

– To je trochu väčší problém. Kým som ja bola v Kanade, muž spravil dom z tých peňazí, čo som ja posielala. On mal dosť málo dôchodku, ani repa sa mu nevydarila, cirok sa mu nevydaril. Čo mohol, nemohol sám. Vtedy bol aj rok daždivý, aj majstrov trebalo platiť. Mne už potom bolo všetkého dosť, potom keď som ochorela,

ja som sa už zberala domov z Kanady. Bola som nezdravá a chcela som ísť domov a bola tam jedna z Pivnici aj sme si prihlásili avión, že za sviatky pôjdeme domov. Ja mu píšem, že čo dovŕši, dovŕši, len nech máme kde bývať a on mi píše:– Keď si toľko vydržala, vydrž ešte, nemôžem zakončiť dom, treba ešte struju zaviest' a nemám peniaze. Tak som potom aj plakala:– Nechce ťa domov, musíš ostať ešte zarobiť peniaze. Tých tisíc dolárov čo som doniesla, potom sme ešte kúpeľňu spravili.

Lebo jedni ľudia predali dom v Pivnici a išli do Kanady a tí dali hneď mužovi peniaze. Ja som im potom tam dávala, takže som ja došla z Kanady s tisíc dolárov a ostatné som tam všetko nechala.

Traktory sme kúpili potom asi o tri roky, asi sedemdesiatom šiestom.

Ako ste žili, keď ste sa vrátili z Kanady?

– Zase to isté. Ten rok sme omaltovali chyže, vybetonovali a potom sme sa v sedemdesiatom šiestom aj doselili. Potom zase len robiť, robiť ďalej remeslo, kožky vyrábať. To bolo šťastie, že sme mali takých dobrých ľudí, čo nám pomáhali. Ešte aj teraz sú živí.

Keď som prišla z Kanady, ďalej sme robili remeslo, deti išli do školy. Prvý išiel Janko, Julka hovorila, že ona nepôjde, že bude sedliačka, že sa nebude učiť. Janko bol štyri roky v Novom Sade, prišiel domov, ona zakončila základnú školu, začala plakať, že on bude pán a ona sedliačka, že aj ona chce ísť do školy, aj išla. V zádruge dávali telce, ktoré sme chovali. Nabrali sme si býkov a bolo dobre s peňazmi, lebo sme odišli do zádrugi a pýtali báči Mika, že nám trebajú peniaze do školy. Dali nám peniaze napredok, býka sme vyviezli, obtiahli a zasa ďalej. Mali sme aj prasce, išli sme, okontrakovali, zase sme zdvihli peniaze a tak sme sa krbáleli celý život aj teraz ešte.

Chodili ste aj na Slovensko nie?

– To bolo v osemdesiatom šiestom, siedmom, možno aj osemdesiatom piatom sme počali a posledný raz to bolo až deväťdesiatom tretom. V Austrii sme nakúpili blúzky, košeľe a na Slovensku sme to ponúkali. Kde sme predali, predali a kde nie, nie. To bolo v Martine a tam okolo. Za tie peniaze, čo sme na Slovensku popredali, išli sme do Poľska, tam bolo lacné všetko. Potom sme tam nakúpili motore – motor, čo sa ostrí, motor za práčku. Čo sme videli, to sme kupovali, aby sme mali niečo cez hranicu preniesť. Potom, keď sme prišli do Austrii, tam sme od Židov nakúpili a tie peniaze, čo nám zostali, tam sme v Austrii premenili za naše peniaze.

Išli sme na autobuse, to bol autobus, čo išiel z Pivnice. Zobral nás tak tridsať – štyridsať žien, aj nám povedal toľko a toľko sa platí na hranici, to sa má dať, to je už veza obezbedená, aby sme mohli prejsť. Išli sme do Austriji, tam sme nakúpili blúzky aj všeličo.

Tovar ste nenosili?

– Nie, my sme chceli čisté peniaze. Keď som si v Austrii prečítala koľko mám peňazí, ak mi zvýšili, potom som si voľačo kúpila aj doniesla z tej Austrii a ak nie,

potom som niesla len peniaze. Peniaze bolo opasno nosiť cez hranicu, ale ani raz nás neobrali. Mali sme dobrého šofera, aj vodju puta. Pekný zárobok mám dneska, ale boli sme prenasledovaní veľaráz.

Ja som viacej nosila peniaze, lebo sme robili dom a nemala som času čakať na trgovinu, kedy sa voľačo predá, a čo dostane.

Raz sme išli zo Slovenska tak nabalení, že to bolo strašné, a mali sme prejsť, lebo sme zaplatili slovenským colníkom. Vodja puta nám hovorí:– Nebojte sa nič, môžete nakúpiť čo chcete, dáte každá dvadsať markov a prejde všetko. Ej, ale keď sme my došli na hranicu, došiel ten colník a začal vyberať z boksov a hovorí šoferovi: – Alebo choďte naspäť, alebo všetko musí ísť na pretras a čo Vám dajú, dajú. Tak sme vrátili naspäť a všetko sme tam v jednom hoteli nechali, čo sme mali nakúpené a išli sme domov prázdni. Doma sme boli jak "lúdi", lebo tam bola založená hromada peňazí a nevedeli sme, ako po to dojdeme. Šofér potom chytil vezu a hovoril, že o dva týždne pôjdeme na Slovensko, ale prejdeme napoludnie do Poľska, aby sa len niečo nakúpilo a vrátíme sa naspäť na Slovensko aby bolo, že sme na Slovensku len prelazní, tranzit. Odišli sme do Poľska, my sme toľko nakúpili, ja som kúpila byciklu, obedov servis, tuš, ktovie čo, lyžičky-vidličky... Ideme z Poľska s plným autobusom a tam, na Slo-vensku – ešte máme plný autobus. Keď sme my to všetko popakovali a došli na hra-nicu a ten colník, čo bol zaplatený zišiel dnu a hovorí: -To ste všetko nakúpili v Poľs-ku? A my ani živí, ani mŕtvi, mucha sa mohla počuť a voľakto sa ohlásil:-Všetko. On povedal: – No, teší ma. Aj vyšiel von, aj sme my to všetko preniesli. No na našej juho-slovanskej hranici nás potom trošku ogúlili, tu sme museli zaplatiť carinu väčšiu ako sme sa nádali. Keď som prišla, čakali ma a dvaráz musel dojsť pre mňa, nemohlo všet-ko vojsť do auta. My sme peniaze chceli obidvaja a vedeli sme, každý peniaz, kde sa má vložiť. Vtedy, aj keď muštéria odišla, hneď sme čítali koľko máme. Teraz, keď si schovám, tak neviem, ani kde a potom hľadám. Vtedy sme presne vedeli, koľko máme peňazí.

Kde sa potom najlepšie zarobili peniaze?

– V Kanade sa najlepšie zarobili peniaze, ale zarobili sa aj na šverci. Ale v Kanade sa aj najviac robilo, tam bolo najhoršie, tam bola robota, nesmieš sa ani zhovárať. Raz som s jedným chlapcom oberala hrušky, ja som ovocie neoberala, ale vtedy mi gazda povedal, že on ide do Detroitu a : – Ty budeš oberať s ľuďmi a keď sa vrátim, tak ťa zoberiem a ty pôjdeš mamičky pospremať dom. On sa skôr vrátil, jak sme sa my nadali a ten chlapec bol tak isto z Juhoslávií. Rozprávali sme sa, ale sme aj robili a gazda prišiel a nič nám nehovoril, len začal oberať aj on. Potom sa pýtal: – Ďurko a včera ten jedenásty šor si dovršil? Ty pôjdeš oberať ten jedenásty šor a Julka ide dnu.

Aj druhý raz nás chytil, že sa zhovárame. Tak prišiel, že ho človek ani nezbadal, to bolo šesdesiat, sedemdesiat akri a tráva taká vysoká a on v takých čižmách ako vešták.

Čo robíte teraz?

– Teraz ja už menej idem do poľa, môj ešte chodí s nádničiari okopať kukuricu. Julka zomrela v deväťdesiatom treťom roku. Keď sa oni doselili k nám, vedľa nás robili dom, ona chodila na robotu, deti mi nechala, patila som sa s nima a aj neska ešte. Ona zomrela v deväťdesiattretom roku a odvtedy sa ja starám o deti, o zaťka, varím pre všetkých. Viacráz nie sú spokojní – deti jak deti, chceli by niečo inakšie ale ja sa snažím. Mirka chodí do školy v Zrenjanine, Miro v Subotici, chodia každé dva týždne domov, a keď boli v Novom Sade tak každý týždeň. Potom popakovať, tomu toľko vajec, tomu toľko. Dnes mám sedemdesiat rokov, ráno vstanem, máme kozičku, idem ju podojiť – ja chcem také mlieko, nechcem ísť s hrnčekom k nikomu kým nemusím. Nachovám, zídem dnu, zapálím do šporhétu, navarím kávu, čakám, kým sa môj vráti z pekary, kávu si popijeme, napravím posteľ a potom sa chytám robiť frištuk. Keď raňajky prejdu, už treba obed variť, poobede treba dať sliepkam, vajcia pozbierať. Varím obed, ale nevarím na dvanásť, lebo zaťko robí v Palanke, potom my ráno neskôr raňajkujeme, tak s obedom jeho čakáme kedy príde. To je aj pol štvrtej, štyri, potom obeduje. My večeráme len mlieko a on si zoberie a večerá čo chce. A keď sa deti doma, tak celý deň vysluhujem s jedením.

Teraz už nešíjeme, ani statok nemáme, len trochu v poli, a ja doma trochu záhradu. Voľakedy sme cez deň spravili viacej ako teraz. Nejde nám tá robota tak, rýchlo vystaneme, trebalo by si každý deň trochu ľahnúť, doktori kážu a ja si ľahnem len vtedy, keď ma môj muž naženie.

Štyridsaťdva roky sme robili remeslo. Štyridsaťdva roky som šila, šila, búlila do tej kože zohnutá. Teraz keď šijem– teraz som za festival oprávala jeden kožuch, tak mi tak vytiahne prsty od tej ihle.

Ľahšie vám je, keď nemáte statok?

– Ľahšie nám je. Statku sme mali aj po dvanásť-štrnásť kusov a štyri dojky. Mala som aj mašinu za dojenia, trebalo to aj podojiť, aj poumývať. Statok sme mali šesťnásť rokov, potom sme už mali len dojky. Chodili sme na sajam, predávali každý rok a mlieko nosili do mlekary. Potom som ja už onezdravela, aj môj mal dosť rokov a nechcel, aby sme viacej držali, ja som chcela, ale on predal.

Tak ste si veľmi neužili, teraz chodíte do kúpeľov?

– Teraz chodím do bani, lebo musím a nechcem prepustiť ani jeden termín. Desať rokov som si platila, teraz tretí rok chodím na sociálne, a keď mi nedali, tak som chodila privátne a som si platila a varila v Kanjiži. Ja som sa od roboty zodrala, všetky kosti mám od roboty vyprahnuté a ruky presilené. Keď odidem k doktorovi, každý mi hovorí, že je to od ťažkej roboty. To od tých koží, tie kože boli ťažké. Potom sme si my už kúpili mašinu. Muž robil na mašine ale potom prestal robiť. Teraz to už nejde, pršniaky sa veľmi ťažko predávajú, len v Kupusine, kde sú Maďari tam sa ešte predá. Teraz sa už nosia tie jakny.

Kto viac chcel robiť, vy, či muž?

– Spočiatku on nechcel, nemuseli sme my tak robiť, spočiatku som ja bola fundátor tomu a potom by som ja bola za to, aby to bolo už menej. On aj teraz hovorí, že som ho ja hnala robiť. Držali sme my aj svine po štyridsať kusov, sedem-osem starígí, prasce predávali, to išlo. Keď sme predali prasce od jednej starigy, to bolo aj dvesto mariiek, to bolo super a teraz nemôž predat'. Vtedy nám bolo dobre, keď boli deti v škole, peňazi bolo. Aj sa deti učili, aj sa pozamestnávali, ani nebolo, že ja nesmiem stroviť peniaze. Keď som chodila na jarmoky, nikdy mi muž nepovedal, že som nemala po tej, alebo po tej cene predat', alebo že som mala drahšie.

Spočiatku sme veľmi šporovali a potom som chodila do Subotici pre kožky a tam bol jeden bovd, čo sme kupovali futrá, čo nám trebalo za vačky, materiál, to bolo také ako na zníženej cene, lacné. Tam som si kúpila žersej na sukne, ktorý som si ani dodnes neušila, lebo som nemala kedy. Ja som nemala kedy si sadnúť a šiť si dačo. Všetci robili. Nielenže museli, ale aj chceli. Nemôžeš stvoriť niečo ak nemáš z čoho. Muselo sa robiť, aby sme stvorili peniaze a to sa muselo napredok vedieť, čo sa kúpi. Keď sa vyvezú býkovia, to sa kúpi, keď sa z mlekary dostane, takže zo všetkého bol plán spravený napredok.

Ešte aj dnes, keď dostaneme penziu, plán je spravený – struja, telefón, voda, aj to, čo ostane, za mesiac treba žiť. Ale ja zato všetko kúpim, aj kávu, aj korenie, cukor kupujeme na vrecia, chleba máme naše, peniaze máme a máme aj ušporené, to sme si našporili za staré dni, až nám bude potrebné. Až nie, máme my deti, to bude ich. Ja by som veľmi chcela, aby to zostalo deťom. Ako bude neviem, hádam nás len nepotká nejaká choroba, aby sme museli stroviť. To, čo zostalo v dome, čo je stvorené, to všetko bude ich. Sme spokojní s vnúčencí, vnúčence máme múdre, Marína je najšikovnejšia, potom je Ondřík a potom tí dvaja. Neviem ešte čo s nimi bude, ale máme nádej, že aj tí zakončia školu. Chcela by som veľmi, aby zakončili a ja aby som im mohla dať peniaze do rúk. Aby som im bola pri sobáši, aby som im to dala do rúk, ak bude božia vôľa. Až nie, čo pánboh dá, musíme pristáť, inak nemôže byť, len aby nebolo horšie, ako je teraz.

Keby ste sa ešte raz narodili, čo by ste v živote zmenili?

– Teraz by som si inak vedela zariadiť život. Menej robiť a nijako sedemnásťročná vydať – ani náhodou. Ja som aj mojej Julke vždy hovorila: – Dieťa moje, len sa mladá nevydaj. Čo som si ja zažila? Ani svekrušu, ani svekra som nemala. Dobré, nemala som sa s kým vadiť, ale mi ani nikto nič nemohol pomôcť. Teraz mám sedemdesiat rokov a aby mi voľakto v živote navaril, napiekol a aby som si ja sadla – to ešte nebolo od mojich sedemnásť rokov. Iba teraz, keď odídem do bani, sedíme ako gospodje, kým sa nás opýta čo chceš. Teraz by som si inak zariadila život. Vtedy sa malo viac brať na kredity a na splácku, vtedy sa dávali dobré kredity.

Čo by ste poradili Vaším vnukom a vnučkám, ako by mali žiť?

– Mojim vnučkám radím, aby sa mladé nevydali. No už sa ani nevydajú sedemnásťročné, ale teraz im je najlepšie, keď su pri svojich rodičoch. Tí, v Pivnici,

nemajú mamu, ale majú mňa, ja som ich opatrovala od šesť mesiacov. Veľmi som spokojná aké mám vnúčence, veľmi. Keby som sa mohla vrátiť naspäť, sedemnásť-ročná by som sa nikdy nevydala a inak by som si zariadila ten život.

Keď potom došiel Tito na vládu, my sme veľmi dobre žili. Kredity boli dobré, my sme vzali telce, neviem aká to bola cena. Myslím, že štyridsať dinárov nám rátali a to teľa stálo osemsto dinárov. Keď sme vyvážali, len tých osemsto nám odbili, na tých kilách už sme zarábali, takže to bola robota. A totoka dnes, toto je patnja, patnja životná.

No musíme byť spokojní a len nech sme zdraví. Keby nám nebolo to dievča zomrelo, tak by to nebolo ani také zlé. V mojom živote som šťastná, v manželstve mám pokoj, s deťmi pokoj, šťastná som, že mám vnúčence, nevestu mám dobrú. Nesmiem teraz veľa robiť, musím sama seba merkovať. Za dva mesiace budem mať sedemdesiat rokov. Syn mi dôjde každú nedeľu, nevesta a vnúčatá nie tak často, ale ja som rada, že máme telefóny, ja ich zavolám, alebo dojdem. Zadovlná som, s tým som veľmi zadovlná. Rada som, že máme telefóny, a že sa môžeme počuť.

Porozprávajte mi niečo o svojom detstve.

– Ja som bola trinásť mojej mame a živí sme boli deväť. Keď som mala päť rokov, zomrela moja sestra, tak sme zostali ôsmi. Všetci sme slúžili, len Ďurko, Stanov apa, čo je učiteľ, on bol barbier, jeho dali za barbiera.

Keď chodil do školy jeden profesor chodil do domu a vravel môjmu apovi: – Dajte ho do školy, otec ho bude školiť, aj ni. Päťnásť rokov slúžil u Benkov. Ja som ani nevedela, že je on náš. Voľakedy, keď išli z lámania, bola som dieťa, hodil mi dva-tri šúľke kukurici, také veľké, odišla som si do bovdu do Zlochov jablká kúpiť. Benka mi hodil kukuricu, tak som si bola kúpiť jablká. Keď prišiel domov, vidieť nás, a moja matka mala veľa detí – osem, ja s Ondrom sme pod pecou sedávali a báčinovia aj sestry za stolom. Moja

mama stáli pri stole, ja som mamu pomykala za gecel'u: – Dajte mi chleba, ale Benka nech nevidí. Zamyslite. A báči Jano najstarší, on bol v deviatom roku (1909), on slúžil u Královskov a potom sme my boli na ich hodaji. Mali hodaj v Barandanskom chotáre. A mali fíjaker. Prišli na fíjakeri, aj mňa ako dieťa vzali a išli sme obzerať pole. A báči Mišo slúžil u Litavskov, báči Adam u Benkov a báčina Ďura, čudí ma, že dali za barbiera. Ondro, on neslúžil nikde, ani Mara, moja sestra neslúžila, ale šijávala a Zuza, ona slúžila, u sudijovcov Jankovičov a ja, vravím trinásť rokov som v Belehrade naplnila. Podjeseň sme odišli vidieť ňaničku, tak som aj ostála. Na Kračún som završila trinásť rokov a slúžila som. Z Belehradu som sa aj vydala, osemnásť rokov som mala. Bola som ešte päťnásť dní verenica. Tody taký zákon bol, že keď som chcela odísť musela som im služku nájsť, tak som im našla jednu z Hajdučici.

Nebolo vám ľúto, že ste nezakončili školy, ale ste museli ísť slúžiť?

– E, keď ma nedali do školy. Aj knižku som dostala, že som bola dobrý žiak: *Ako sa kone liečia*. A keď ma nechceli dať do Gradanskej školy, ale razom slúžiť, čo

budeš? Keď sme boli kŕdel' detí, tak bolo načas. Ja ti vravím, ja som aj knižku dostala za dobré oceny, nikdy nezabudnem.

Aj naša Zuza Gagesová – ona sa vydala do Padim, aj ona ako dobrá žiačka, tak sme boli zadarmo v bioskope.

Vaši rodičia mali zem?

– Mali sme zem na hodaji. Tam, sme boli na maďarskom hodaji a moja sestra Mara stade chodila krížom na vyučovania. A ja som išla do školy rok pozdejšie, lebo sme boli na hodaji. Mala som sedem rokov, takže to bolo rok pozdejšie. Nešla som s tridsiatym druhým, ale s tridsiatym tretím rokom do školy, lebo som nemohla chodiť z hodaja. Prvo sme boli na Kralovskom hodaji a potom sme boli na Bartovom. Pod Veršecom sa ešte báči Ondro, brat môj narodil. Moja mama mu sama odstrihli, aj pupok, aj ho okúpali, aj všetko.

Keď sa mama vydali, apa môj mali hádam osemnásť – devätnásť, báčik mali jeden pätnásť rokov, jeden trinásť a ostáli bez rodičov. Apa sa im potom oženili a odišli. Keď prišli pre moju mamu, apa môj tri obrete hábov zniesli dolu prateľ. Siroty, traja chlapi, vieš ako je to. Takže sme naveky na hodajách robili. Tu sme robili zem na poly, aj z tretieho. Naveky sme aj ovce mali, aj báčinovia (bratia) sluhovali.

Porozprávajte mi, ako ste odišli slúžiť?

– Moja sesternica bola vydatá v Belehrade, tak sme išli s varením do Belehradu. A našička vraveli mojej mame: – Našička, dáte Evku slúžiť? U nás bude spávať. A tuto, kde je Beograđanka, našička bývali. General Ždanova (ulica) je tu razom, tak tam bývali tí, čo som u nich prvo slúžila. Oni boli uliční maliari, po ulici maľovali. No už keď zima prišla, potom ma nemohli držať, potom som odišla do Brkičov. Tam som merkovala Tanju, aj malý sa narodil. Pán bol hlavný sudija v súde a panička bola v Srbiji v Ripnjah, Brđanah učiteľka. A ja som ich aj učila modliť a pán sa hneval. Oni boli komunisti, aj panička: – Evka ja učím deti, že ninto Pán Boh a ty ich učíš modliť sa. Potom, keď už deti odriasli, potom som odišla slúžiť do Crkvenjakov. Aleksandar Crkvenjakov, on je spiker. Jeho som merkovala, v Dobračinej ulici bývali. A sestra moja u ich druhej dievky slúžila, aj oni mali svoj dom v Dobračinej ulici. Apu môjho boli zatvorili, lebo tody sa musela dávať obaveza žito, kukurica. A prišli mama, lebo mama moja naveky prišli pre mňa, aby vzali plácu a kúpili mi za moje peniaze, čo bolo načas. Aj mi dodali aj mi kúpili, čo som zaslúžila. A ja som plakala a prišiel pán domov: -Evka čo plačeš? – Reku apa mi je v zátvore. – No a prečo? A mama potom vraveli, že nemôžu dať obavezu, tak ich zatvorili. A on pokázal takto dlaň, či sa môže z tej dlane voľačo vziať. A mama vravia: – Ninto ništ. – E, keď ninto ništ na tej dlani, tak sa nemôže, keď vy nemáte, tak nemožu byť ani v zátvore. Kým mama moja z Belehradu prišli, aj apa boli doma zo zátvoru (plače). Pán, Aleksandrov apa hlásil telefónom, aj ich pustili.

U nich som slúžila, rok aj pol. Potom som odišla do Markovićov. Tam sa narodil malý Goran Markovićov. On tody mal šesť týždňov, mama robila v dispanzeri. Ja som ho aj kúpavala, štrnásť aj pol ročná, malého, šesť týždňového.

Nebáli sa zveriť dieťa trinásť – štrnásť ročnému dievčaťu?

– Ni. Vedela som, deťom som spievala, vyprávala. Naveky som si sadla ku posteli a rectuvala veršičke. Tak som aj Gorana štrnásť aj pol ročná kúpala. Malé dieťa, panička odišla, lebo today len šesť týždňou žena bola doma a musela hneď ísť do robote.

Ona ma učila aj plienke péglať. Močila som si ruke do taniera, do vode: – Evka keď budeš na Kalimegdáne prekrúcať Gorana, žeby videli, že si šorná. To ti samé plienke pokážu. Tak ma aj košele učila péglať, všetko. Veľmi bola dobrá ženička. Prvo golier, potom zápäske, rukávy a potom driek. Všetko pekne.

Lenže, Goran sa veľmi popravil. Odišli sme s ním na kontrolu. Ona nemala mlieko, tak sme mlieko brali a brali sme to mocné. Keď som ho chovala mala som dať polu vodu, polu mlieka. A mne bolo ľúto, ja som troška len vodu dodala, a dobre.

A Goran tučný, tučný, ideme my na kontrolu a ona sa vadí na ňu: – Robíš v dispanzeri a vieš, že malé deti, ktoré necicajú nesmú byť prehnane tučné. Tak a ty, vraj, nevidíš, že je dieťa, také tučné. Sadlo mu srdce obondie. Jáj, a potom sa na mňa vadila, že ja dávam málo vode a čo ja viem a ja som plakala. Prišiel pán domov a on bol direktor preduzeča Hidrogradni – Bosanac: – Evka, čo plačeš? – No reku, gospođa Zaga sa vadili na mňa, že je Goran veľmi tučný, a že som dávala málo vode, že som mala dať viac. Čo vám poviem, keby som ja popila mlieko a dala vodu, tak by mali právo. Ony ho videli každý deň. Boli rada, že je tučný aj všetko, a teraz reku, vadia sa na mňa, že som mu dávala mocné mlieko! U nich som ja služila, kým odriasol Goran.

A potom som odišla do Magazinovičov. Magazinović isto boli Bosanac a oni boli poznať kamaráti, tak potom som tam merkovala Dadu, aj odtiaľ som sa potom vydala. Bola som u baky (babke), mama jej bývali u baky, a pán sa ako priženili, a Tanju aj Dadu som merkovala. Tanja bola malá, mala päť rokov a Dada bola sedem rokov mladšia odomňa. Taká bola malá. Od Magazinovičov pán bol oficier a panička robila v banke.

A v Belehrade ste išli napríklad do divadla, do kina alebo tak niekde?

– No, chodila som, nikda nezabudnem – Seoski berberin, boli sme v Národnom pozorišti. Keď som bola u Brkičov, tak sme boli na Seoski berberin. Jaj, počkaj, ako: – *Bri komšinki more Vaski, ela, ela de zborimo šedi šćero, da ti pričam kad ja bila u Balaski kod mog taski. Moj si tatko kaj si zlatko bogalj bio, u Niš kuću napravio. Em su kuće tu su zlatne, čim biluci oko toga sve jastuci, kakva čoja takva boja.* Nikda nezabudnem. To, to som si zapamätala. Chodila som aj na Kalemegdan s deťmi.

Teraz už, keď Janko zomrel, Evku sme išli vypraviť a bolo včas doobedu, lebo mala Evka avión len poobede, tak sme odišli na Kalemegdan, do zverinca a Miško môj vraví: – Mamo, podťe aj vy do zverinca. Vravím, ja som chodila do zverinca s deťmi, keď som sluhovala, nachodila som sa, ja vas budem tu čakať na Kalemegdane.

Nemali ste strach z veľkého mesta?

– Ni. Vieš čo, keď bolo šesť hodín, ja som musela byť doma, nesmela som sa zaveľa túlať. Mama povedali: – Keď bude šesť hodín, aby si bola doma. Ja som odišla poobede v nedeľu, a o šiestej som už bola doma. Musela som byť doma, nesmela som sa túlať, Bože zachovaj. Žeby som sa ja s chlapci, tam so Srbmi, Bože zachovaj. Vravím, mňa by rodičia neprijali do domu, keby som sa tam vydala za voľákeho v Belehrade, Bože zachovaj!

Voľakedy tak bolo, rodičia bránili. Nesmela sa vydať za Srba, nesmel sa oženit so Srbkynou, len so Slováčkou. No a teraz je už cele inak.

A kým ste slúžili, stretávali ste sa aj s inými Slovenkami?

– No, dievčence boli aj z Kovačici, aj z Hajdučici, ľaľa, na moje miesto prišla s Hajdučici Svihranova, aj dekade zo Šándoru.

Viete, že bol v Belehrade založený Slovenský dom pre dievčatá, čo slúžili? Chodili ste tam?

– E, to neviem, nechodila som, len u tých Magazínovičov, čo som ti spomínala, čo som sa od nich aj vydala, chceli ma strašne dať spievať, vieš, aj do rádiona.

Ja som spievala keď som robila: – *Sa kraj Bosne do mora, zna ga zemlja sva...* A pán, že bol oficer, keď tam všetci sedeli, museli byť ticho: – Tišina, sad Evka peva! A spievala som, chceli ma strašne dať, žeby som spievala.

Ale nebolo tak ako teraz. A jedna z Hajdučici, tá potom aj odišla spievať do radi-ona, ja, Bože zachovaj, žeby... No apa by ma ani do domu neprijali, žeby som... Alebo, žeby som si tam našla frajera Srba, jaj, Bože zachovaj, neprijali by ma ani do domu.

Ako často ste chodili domov?

– No len na sviatky. Len na Kračún, na Veľkú noc, na Turíce a na kirvaj. Ni ako teraz, čo chodia.

A ako ste sa s manželom spoznali?

– On prišiel domov a moja kamarátka, Anna Balogová, čo býva u Bulíkov na piatej ulici, bola na svadbe tu u Tomášikov. Ja som prišla ku svadbe a on bol doma, prišiel na urláb z vojska. Vyšiel, von, na ulicu, začal chodiť ku mne aj som ho čakala.

Aj keď som slúžila, prišiel do Belehradu ku mne, kým som bola verenica. Aj z vojska potom keď prišiel, vydala som sa zaňho. Pätnásť dní som musela dať odkaz, no taký bol zákon tody.

Nebránili vám vydať sa, že je chudobný?

– Ni, ni, nikda nepochybovali. Keď báťa Mišo začal ku mne chodiť, doma som vpravda, že chodí ku mne. Nepochybovali, ani ništ, boli zadovolní.

A keď ste sa vydali, prestali ste slúžiť?

– Nezačala som razom robiť. Chodila som do Belehradu na pľac, vajcia som predávala, hyd a tak. Naveky som ďakovala Hospodinu, že ma obdaril rozumom. Už v stredu, vo štvrtok aj v sobotu som obvyčajne chodila na pľac do Belehradu a koľko som zarobila, zarobila. Aj do poľa som chodila. Keď vyšlo bedinovanie, keď som sa vydala, potom som prvo začala robiť u baky, keď ich služka nechala. K jednej dievky, k druhej dievky k tretej chodila som robiť... Dvadsať sedem rokov som robila. Štyri ráz do týždňa, niekedy sa mi trafigo aj päť ráz do týždňa, ale to mi bolo aj dost'. Ale štyri ráz do týždňa mi bolo na vôľu dost'. Baky, Sonjinej mame, Lidinej mame, som chodila.

Vy ste zostali v kruhu tej istej rodiny?

-To bola jedna rodina, oni ma veľmi cenili, veľmi cenili. Len jedna bakina dievka, chudinka, zomreli na raka. Aj Dadina mama mali raka v kostiach a táto Vera Filipović, ona mala raka neviem kde, aj ona nemala deti. A baka by mali deväťdesiat tri roke, keby dožili do apríla. Ostáli so štyrmi deťmi. Bakin muž zomreli, boli vysoký ofier pri kráľovi, tak ostali s tými deťmi, so štyrmi. Lidina mama mali deväť mesiacov, keď im apa zomreli. Baš vraví baka: – Evka, s Lidov som sa chcela hodiť do hrobu, keď pochovávali muža. No, ale ešte tieto tri deti. Ale mali sestru, vydatú za voľákym veľkým advokátom a ona nemala deti, tak tá sestra im veľmi veľa pomohla deti opatrovať.

Ona aj Lidina mama robili v banke, Dadina mama robili v banke, len Rajka nerobili nikde, že bol književnik.

A on je teraz doktor psychiátor Paunović, predseda Srpského lekárskeho družstva. Žena mu teraz bola na operácii, čo myslíš na pľúcach mala volačo. A hneď mi jej mama hlásili, že je Lida na operácii. A vieš čo, psa majú a na posteli medzi nimi leží. Takú krátku dlaku má, ale kto vie. Vieš, na posteli tá dlaka prišla, aj čo. Tak som nevolala, ale neska lebo zajtra ju zavolám, ako je.

Keď sa vydala Dada, potom som dvadsať sedem rokov u nej robila. U Lide, u jej sesternici, ona bola isto bakina vnučka, tak aj u nich som robila dvadsať sedem rokov. Ľaľa, teraz, aj čestítku mi za Nový rok poslala. Veľmi dobrá, aj chlapca má oženatého. Robil drio v televízii, aj Bojan robil a teraz on roznáša Kinder jaja po bovdach a Saška nerobí nikde. Majú dve deti, dievčatko aj chlapčoka, bývajú tam voľakde, na Novom Belehrade, pri hotel Slávii.

Zachovali ste si blízky vzťah k rodinám, u ktorých ste robili?

– Som, aj keď som bola v bolnici ma volali. Aj Lida, tá Paunovićova, ona je Bilianovićova, jej apa bol predseda Chorvátskej, a táto Sonja, on bol književnik. Nemôžem sa spamätať, ale on bol veľký književnik, známy. Jeho kum sa hodil do Dunaja. Neviem, voľačo, keď sa stal prevrat. Nemôžem sa spamätať, Sonja či je dievka, ale ľaľa, teraz vidíš pošle mi čestítku ako svojej vlastnej sestre. Vravím Evke (vnučke): – Evka, húpala som si jeden obrázok Ankin (dcéra Evkina), pošleme Sonji. – Mamičko, aj ja som si húpala, že pošlem, že je taká pozorná voči vám, aj naveky sa pýta kde ste, čo ste. Ony boli naučené na mňa, ja som u ich staramame

slúžila rok aj pol. Keď prišli dievky s deťmi a ja som deti vzala za ruke a odišla, a ony sa s mamou zhovárali a ja som deti odviedla do centra. Potom, keď sa povydávali, zase som u nich slúžila, ľal'a u Sonji a u Lide.

Boli veľká pomoc pre domácnosť peniaze, čo ste si zarobili v Belehrade?

– Vieš, koľko bolo načím, toľko som kúpila. Koľko som zarobila. Kedy štyri tisíc, kedy tri tisíc a veľa ráz, keď som prišla z Belehradu, čítam peniaze a Miško môj vraví: – Mamo, to ste všetko zarobili? Ni moje dieťa, tieto peniaze koštovali vajcia, a tieto tu som zarobila. Ale ďakujem Hospodinu, že ma obdaril rozumom, že som zarábela. Nikda som nečakala na môjho muža, žeby on, ale som všade s ním, v každej robote.

Vy máte problém so žilami na nohách?

– Čím som zapadla s Miškom, razom sa mi rana na nohi spravila, na členku sa mi otvorila. Vzali ma do auta a k Srničovi, ten mi dal masť, a v hipermangane si nohu umývam už najmenej dvadsať rokov. A ranu si masťm stanicíd masťou, alebo hydrocilínou pastou, alebo hepotrombín. Driov to bola slovinská a Bojanov apa je v Slovenii, tak keď sa nemohlo tu, oni mi vše poslali aj dve – tri túbičke. A keď som si odišla prekrúcať nohu, vravím Vierky Ďuricovej: – Vierka nepáči sa mi prečo gázičke ostávajú také čierne, keď si ich operiem. Ej, že táto masť má veľa striebra, tak zato vám ostáva také čierne.

Ja som mala ísť na operáciu a ňaña Veňarskova na štvrtej ulici, ktorá boli na operácii vravia: – Evka, do roka som ništ nerobila, len husi som merkovala. Ale oni mali dievčence a mňa čakalo aj oprat', aj navariť. A potom Dada, čo som sa vydávala od nich, aj ona teraz zase bola na operácii. Aj Srbijanka so Zuzkou čo robí, aj ona bola driov na operácii aj teraz ponovo na operáciu musela ísť. A Marína, čo bola vydatá u Pavlovičov, oni vraveli: – Evka, nejdite na operáciu; a mali jedno sto dvadsať kilov. – Viete čo, ja som bola na operácii na veny, tri ráz mi je horšie ako kým som nebola, ale pite lincuru. Tak som si kupovala lincuru a do dvoch litrov pálené lozovaču namočila som si, osem dní stálo a cez gázu precedila a večer za vrchnáčik z takej fľaši dve litrovej som si naliala a popila. Len teraz to nemôžem piť, že pijem lieke, ale mi to pomohlo. Vidiš, mojej Dade som takto povedala: – Dada, ja na operáciu nepôjdem. Vravela mi: – Evka, budeš v tej chyži ležať, kde aj ja. A ona je doktorka, ona je profesor hematolog. – Tie sestry čo ťa budú opatrovať, aj mňa budú, pod' na operáciu. A ja jej vravím: – Dada, ja aj čo som dvoch synov vychovala, ja každé vrece na plecيا starému baťa Mišovi musím zodvihnúť. A reku jedna žena mi povedala, že ona do roka nerobila ništ, len husi merkovala, a mňa čaká aj navariť, aj oprat', aj vrece zodvihnúť na plece aj do poľa ísť. Takže som nešla aj tú lincuru som pila. Ďakovať Bohu dobre mi je noha, ďakovať Hospodinu. A, ona teraz zase pred dvoma – troma mesiacami bola, nohu jej rezali na sedem miest. Ona sa predo mnou aj vyzliekla, ja som ju merkovala, aj som jej pozrela na nohe, ako prsty mala hrubé žily na nohách... No, a ktorá mala dievča, dievča aj navarí, operie a mne nikto ništ, ja som samá musela. Každé vrece na plece baťa

Mišovi zodvihnúť. Voľakedy vraveli, že som mala naveky ja na kratšie štránge zapnúto ako báťa Mišo, všade, v každej robote s ním som bola.

A vidíš, moja mama nás trinásťe detí mali, a nikda nemali ranu na nohe.

Boli vtedy možnosti pre ženu aj inak si zarobiť, ako chodiť do Belehradu?

– Jáj, do poľa som chodila, potom, keď vyšlo bedinovania, bedinovať som chodila, potom som nahala košíke. Raz som odišla s košíkmi a mala som štyristo vajec, štyristo päťdesiat, tristo päťdesiat, kedy koľko a videla ma Živkovka, pani doktorka. Čím som s mojím Miškom zapadla, razom som mala ranu na nohe. A ona mi vraví: – Evka, ako vám môžem vašu ranu zatvoriť, keď vy také košíke nosíte s vajcami. – Reku, musím, pani doktorka, dináre načím.

Keď ste chodili do Belehradu, koľko času bolo treba na cestovanie, kedy ste sa vracali?

– Veru ráno o štvrtej som vstávala a tým autobusom dvadsať do päť, hajde do Belehradu a o štvrtej naspäť. Ešte aj doma porobiť, aj do Belehradu, aj na pľac. Nebolo ľahko: do Debeláču pešo nakúpiť a zajtra som odpolunía čistila a hajde. Ja som mojím chlapcom každému dva vankúše aj duchnu, čo som kačice kupovala. Nazbierala som peria a každému som dva vankúše aj duchnu. Aj na Slovensku som bola, aj v Taliansku. Aj dva ráz – tri ráz za mesiac do Talianska som išla. Jednému farmerke, druhému švedanke a tak, naveky voľačo.

Vravím, ďakujem Hospodinu, že ma obdaril rozumom, že som nečakala na báťa Miša zarobiť, ale som išla. Aj na Slovensko som chodila. Ľaľa, Ďurko Lackov, čo je na Slovensku, tak jeho apa a ja sme bratnícke deti, lebo moja stará mama boli Lackova dievka, jeho starý apa aj môj apa boli bratníci. A on mi aj teraz za Veľkú noc poslal čestítku.

A keď ste chodili na Slovensko, chodili ešte ženy z Kovačice?

– No, išli sme Marka Válovcová, ja, na Slovensko, do Poľskej, do Austriji. A tak som doniesla Jarkovi obliečky na duchny, Samkovi obliečky na duchny, Evke. Naveky som sa starala, ako som mohla. Ďakujem Hospodinu, že som naveky bola taká. Načím to aj vedieť, aj chuť mať, to je všetko od Hospodina. No tak vidíš, nečakala som nikda že – choj, Mišo, ty zarobiť a ja budem doma. Ja som všade s ním, všade s ním. Keď on do poľa, aj ja s ním do poľa. My sme aj chodili, aj doma som večeru potom všetkým poslala aj mamke, apovkovi, aj chlapcom.

A do škôl vám išli obaja synovia?

– No, ja som vyplácala. Miško odišiel za pekára, ale chcel ísť do vojnej školy, lebo sa to neplatilo. A báťa Mišo ho nechcel dať do vojnej školy. Aj tento Sabov, Marcinov syn, Jankov brat, aj on, a nepoznal farby tak ho nepriali. On keď prišli preňho, že či pôjde do vojnej školy a báťa Mišo vraví: – Ni. Keď avión bude letieť, žeby som ja myslel, že môj syn letí v tom avióne – ni. Tak sme ho nedali, ale sme mu ani nevraveli. Ale Marci bol a mu povedal, že: – Čo si nešiel aj ty? – No, ja

neviem, mňa nevolali. – Ako vraj ni? Mňa volali, a som nerozoznal farby. A potom Miško išiel za pekára. A Janko chcel ísť za glumca – Evkim otec. A pani učiteľka mu vraceli: – Janko, ale načim aj fakulta, ak pôjdeš za glumca. Takže nakoniec odišiel za konobára. Tri roke bol v Pánčeve, završil, aj ďakovať Bohu, hneď dostal robotu.

Synovia sa obaja oženili?

– Obaja sa oženili. Aj ďakujem Hospodinu, ľaľa, keď sa Janko chcel ženit, Miško býval doma, Miškovi sme chyžu predali a kúpili sme grunt. Janko vraví: – Mamo, aj ja mu pomôžem, aj ja vezmem kredit a koľko tehlov za ten kredit kúpime, Mišo nám vráti, keď my chyžu budeme robiť. Ja mu pomôžem, žeby som sa aj ja mohol oženit. Tak aj Janko vzal kredit. Si videla, ako pekne bratia v láske žili, jeden druhému pomáhali. Tak naveky, aj nikda Janko prázdnej ruky neprišiel. Keď aj zo Švajčiarskej, aj televízor mu doniesol do farbe, aj naveky deťom nakúpili, aj peniaze dali. Aj Miško mi vravel: – Mamo, kde by som si ja mohol kúpiť televízor vo farbe. A môj Janko mu kúpil zato, že nám pomohol, tak vidíš, ako sa pekne mierili. Miško môj Zuzke (neveste, Jankovej manželke) naveky vraví: – Zuzka, ja teba chcem ako vlastnú sestru, lebo ty s mojou mamou zachodíš ako so svojou vlastnou mamou. To málo kde jesto. Ľaľa, naveky pekne, mamičko mi vraví. Aj včera odišla do Švajčiarska a večer sa hlásila: – Zdravo, mamičko. Alebo aj Evka: – Babika moja, keď sa z Nového Sadu hlási, to mne veľa znamená, to mi veľa znamená.

Vám sa stalo nešťastie v rodine.

– Čo mi môj Miško povedal: – Mamo, ďakujeme Bohu, že nezahynuli obidvaja, že Evka neostála sirota. Vidíš, on to vravel, to mu nikda nezabudnem. Ďakujeme Bohu, že nezahynuli obidvaja. Pán doktor Čirić, s Evkov som bola pri nich a oni Janka poznali, aj Zuzku, že boli konobári, vždy sa pýtali: – A čo, ako je nevesta? – Dobre, ďakovať Bohu, pán doktor, len tuto má čierny pás od toho remeňa, jeden popri druhom. – Mamičko, chytila som Janka za ruku: – Janko, aký sme sudar mali a živí sme ostáli... A Janko ani slovo. A keď som to prežila ... A potom, tento psychiátor, čo ti vravím, on neprišiel na pohrab, ale jeho žena bola, aj na jeho mamu mi napísal lieky aj mi poslal. Zuzka videla: – Mamičko, také kapsule aj mne dali. Pri Jankovi som sedela ako keby nič nebolo. Také. On je psychiátor, profesor, tak môžeš vedieť aké boli tie kapsule, myslím, že sa volali tramex. Tak vidíš, neprišiel na pohrab, lebo musel ísť robiť. Aj Sonja, aj Bojan bol, aj Lida bola, Lidina mama bola na pohrabe.

Teraz keď som bola na Kalemegdáne, sedela som a na tom ringišpíli hrala muzika: – *Ne plači majko, sudbina je tako htela* (plače), to nikda nezabudnem aj išla som ďalej, aj ešte tá muzika, vieš, veď ako sa ringišpíl počuje: – *Ne plači majko, sudbina je tako htela*. To mi nikda nevíjde von, že taká sudbina bola! Vidíš komu ako súdené, darmo je to všetko...

Kedy sa najlepšie žilo, za ktorého režimu?

– Za Tita, tody, tody. Veľa ráz som vravela, že hrabú barborámy naňho, ale že pri ňom... Ľaľa, teraz Miško môj ledva Jarkovi kúpil chyžu. Aj to som Miškovi dala lánec zemi – len po mojej smrti mu malo prísť. A už som mu dala zem, žeby ju predal, žeby mohol Jarkovi chyžu kúpiť. A keď bol Tito, Miško zodvihol kredit, Janko zodvihol kredit, Miško si chyžu robil, aj Janko si spravil chyžu. Keď Janko zodvihol kredit a ja som išla vyplácať do belehradskej banke, a keď som sa tam postavila, vravia mi: – Vy ste Jankova mama Tomašikova? – Jesam. -Prepoznala sam vas, váš sin liči na vas. Razom ma prepoznala. Zamysli, v belehradskej banke!

Radi ste čítali knihy?

– Ni, nikda. Nerada som čítala, nerada. Ľaľa, mám Bibliu obrázkovú, Evka mi ju celú prečítala, aj báťa Mišo: – Hajde, Eva nak ti toto prečítam. Aj Evka: – Mamičko, nech vám toto prečítam, mamičko nech vám toto prečítam. Ja naveky som štrikala, priadla. Môj brat Ondro prišiel, ja som priadla konope, (plače) päť dinárov za pasmu: – Eva naša, ja ti zapálím tie klke, čo máš na paláši. A tak som zarábela. Večer lampa – nemali sme struju, a priadla som.

Som sa aj naštrikala a naštrikala. Veď aj teraz Zuzka šomre: – Mamičko, lacno to štrikáte, osemdesiat dinárov prusľak, sto dinárov rékl'u. Teraz som podrahla, driov som osemdesiat rékle a šesdesiat prusľak: – Mamičko, zadarmo robíte. – Baš aj ktorý si čas mi svatka Spišiakova vravela v cinteríne: – Svatka počom štrikáš? Ja jej vravím po sto dinárov teraz. – Jaj, svatka, ja tristo dinárov za rékl'u a stopäťdesiat prusľak. A ja ďakujem Hospodinu, ľaľa aj teraz čarapy štrikám, rékle štrikám, prusľake. Kto mi čo donesie, ja ďakujem Hospodinu, že mám čo robiť, že mám čo štrikať.

Viem, že ste si popri všetkom našli čas ešte aj zozbierať niektoré básničky, pesničky.

– No, ja som Evku s veršíkmi zobúdzala, to čo som sa v škole učila: *Lastovička malá, zavčas rána stála, Károlinke pod okienkom takto štebotala. Vstávaj dievča vstávaj, Bohu chválu vzdávaj, rýchle že sa do učenia pilného dávaj. Nevylihuju mnoho, veď čože máš z toho, od večera do rána, mohla si už dosť toho. A dievčatko malé, opomienkou dbalé, umýva sa, klaká k Božej chvále. Úlohu si robí, dušu umom zdobí a že dneska dlhšie spalo, troštičku sa zlobí.* Alebo potom aj tú: *Hoci som ja ešte malá panenka, ale zo mňa musí vyriať hodná, driečna Slovenka.* A ten pán profesor, keď z Biblii vypytoval a ja jej vravím: – Evka moja, ja ťa naučím aj tú báseň a ona: – Mamičko, veď viem, veď ste ma s ňou zobúdzali: *Hoci som ja ešte malá panenka, ale so mňa musí vyriať hodná driečna Slovenka. Petrušku aj bôb okopkať, to už teraz všetko viem a na jeseň mi mamička sľubuje, že ma učí šiť, prať, biele plátence tkať. Všetko, všetko sa naučím, čo má vedieť panenka, lebo so mňa musí vyriať hodná driečna Slovenka.*

A tak naveky som ju s veršíkmi zobúdzala. A, vieš, Čakanka: *Čože to slnko z nás ori, tak smutne sadá za zory. Za zory, zory beľavé, za chmáry celé krvavé.* Baš keď bol ten nepokoj za pána farára Valentu, tak ja som im chcela to napísať. Ni celú,

lebo má osem veršikov, len toto: *Ach, brat môj milený, mesiačik v zlom je znamení. Neboj sa, sestra milená, mesiačik dobro znamená. Sám Boh mi bude ochranom, zastaviť Turkov pohanov.* To som sa učila.

Alebo aj: *Ten orol* – som aj zaplakala (plače). Pán Senior, keď moj Janko zomrel, takto hovorili: – *Kde ma nesie života zhon, tam počiniem napokon.* To je ostatný veršik. A potom – *Orol dole, orol dole, z výšin sadá, slnko za topole. Slnko sa za deň zatratí, kdeže budeš nocovať?* Veršike pamätám veľa a aj rozhovor: *Dobré ráno sestra Terka? Ako doma, ste zdraví?* Alebo oné kuchárke: *Anka, Evka, Betka malá, každá niečo pozháňala. Tá čriepku, tehlu, hlinu a hrali sa na hostinu. A tak naveky som ju s voľakými veršikami zobúdza.* Turčin Poničan: *Jajže Bože, strach veľiký, padli Turci na Poniky. Padli, padli o pol noci, jajže Bože niet pomoci. Ľudia boží zutekajte, zajat' Turkom sa nedajte. A čo mladé zutekalo, a čo staré nevládalo. Skočil Turčin bystrým krokom, do jarčine nad potokom. Našiel on tam starú ženu medzi krovím učupenú. Také jej on robil muky, do železa dal jej ruky. Povraz hodil jej na šiju a o koňa pripäl si ju. Hučia, hučia Turkom čaty, pohaňajú ľud zajatý. Tri ráz mesiac už odmladol a oni len tiahnu na dol. A Turčinka ako ruža, pekne víta svojho muža: Vitaj, muži, vitaj mi z tej uhorskej krajiny. Ako sa vám tam vodilo, či vám šťastie poslúžilo? Dobré, dobre sme chodili, Maďarov sme si dobili a Slováci sa nedali zato sme ich zabolali. A čože žienka, čo nového? Dobrá, dobrá tu novinka, požehnal nám Pánboh synka. A ja vediem otrokyňu, nášmu synku varovkyňu. Keď ho bude varovať, pekne bude mu spievati. Turčin sedí kávu pije a Turčinka zlatom šije. A stará si len tak tíše a turčiatko im kolíše: hajaj búvaj malô dieťa, donesiem ti z hája kvieťa, donesiem ti z ruži púčok, veď si ty môj milý vnúčok. Dupočil to Turčin mladý, hneď sa dal so starkou do vady. Ako ty smieš to spievati, či si mu ty stará mati? Raz Poniky rabolali, syna môjho sebou zali. Syna môjho v treťom roku, mal on hviezdu, znak na boku. A Turčin a jeho žena hodili sa na kolená. Odpusť mati svojmu synu, prevelikú jeho vinu. Nebudeš tu otrokovať, budeš s námi tu panovať. A chodiť ako my vo zlate a spočívať na zamate.*

Aj môj Miško má tu znamenia. A ona ho prepoznala po tej hviezde. A jeho vzali Turci, keď mal tri roke. Tak ona zato malému spievala.

Alebo: – *Rabovali Turci, aj to z Čiernej Hory, zvolenskej richtárky zajali deti dve. Šudi Katarínku do hyntova dali, šudi Tomášika pod voz uviazali. Šudi Katarínka v striebre, zlate žila od veľkej dobrote na brata zabudla. Len na siedmy rôčik prísnil sa jej sniček, že jej z pravej rúčky vyletel holúbček. Šudi Katarínka dlho nemeškala, dlho nemeškala snáričku bežala. Snáričku, snáričku povedz mi ten sniček, že mi z pravej ruky vyletel holúbček. Umrie ti mamička, alebo otecko, alebo sestrička, alebo bratříček. Šudi Katarínka dlho nemeškala od spodnej tennice kľučik zhľadovala. Šudi Tomáš, šudi môj braček úprimný, či si ešte živý a či si už mŕtvy? Živý sestra, živý do poly umretý, moje biele nohy do kolena v zemi, v mojích čiernych očiach žaby škrkotajú v mojích žltých vlasoch myši hniezda majú. Šudi Tomáš, šudi, moj bračok úprimný, či domov pôjdeme, či tu ostaneme? Domov sestra, domov k tej našej materi, aby som neumrel v tej tureckej zemi. A keď oni prišli, do svojej krajiny, pýtali si nocľah od svojej materi. Vy, pani richtárka, dajte nám nocovať, nôcku*

prenocovať. V izbe vám ja nedám, tam veľa hostí mám, v komore vám nedám, tam veľa striebra mám. Dajte, že nám dajte, aspoň pred dverci, aspoň pred dverci na hnilom pazderci. Tam vám veru už dám, lebo tam nič nemám. Hej, šudi Tomáš, šudi, do rána už umrel, šudi Katarínka takto nariekala: šudi Tomáš, šudi, môj brat premilený, keby si bol umrel v tej tureckej zemi, nebol by si ležal pri svojej materi, na hnilom pazderci. Deti moje, deti, vy nešťastní deti, prečo ste sa vy mne nedali poznať? Bola by som ja vás zlatom obhrabala, zlatom obhrabala, striebrom obsypala. Šudi Tomáš, šudi, v čiernej zemi hnije, šudi Katarínka v striebre, zlate žije.

Alebo: Práve v ten čas ľudia na vozíkoch bežali, ktorí z ľútosti almužnu žobrákovi dávali. Ale chlapec vždy veľmi na žobráka dotiera a zlobuje sa do očí mu ponáša, vyškiera. Tu sa žobrák naň zaženie, lebo prišiel do ohňa a ten z krátku skočil a spadol pod koňa. Kone tuho utekali, zastať sa im nedalo a on prišiel pod koč, kde mu pravú nohu zlámalo. Vysmieval sa žobráku, teraz je už sám krivý, tak posmešnosť zvykol trestať, Hospodín spravodlivý.

Aj ti vravím, ja veľmi veľa veršikov viem, čo sme sa učili v škole. Toto sme sa učili v štvrtej triede.

To ste si pamätali, alebo ste si to všetko zapisovali?

– Ni, ni to som zapamätala.

Naučili ste sa niektoré básničky i v Belehrade?

– A ni, len spievať. Deťom som spievala, aj Anke (vnučke) spievam: – *Prst na čelo Miko, pa promisli sam. Kako mogu diko, lutku da ti dam? Ona mi pere, paje, sprema, briše, i šta više, guske čuva, i baticu izuva. A što ruke nema kako može da ti sprema? O, Miko diko, nisam znala da si glup toliko. A da mi je zdrava, srce moje, a da radi s ruke dve stigla bi i bilo bi pre.* A tak veľa všeličo, všeličo.

Keď ste chodili do rodiny, mali takú dôveru, že vás nechali samú?

– Kľúče som ja mala. Lebo veľa ráz ak autobus zameškal, pani už odišla, ja som si odomkla aj domov som odišla, aj zamkla som a hotovo. A muž jej bol profesor, kardiológ, strašne dobrý, vieš aký bol dobrý? On ma chudák aj naučil túto ranu prevíť čo mám, aj žilu, keď sa mi otvorí: – Evka, len takto si zachvíľu drž, ona si musí spraviť ranu a potom si zaviazť. Tak som si ja zavezovala. Raz sa mi tak isto véna otvorila, a to hlavná. Zaviazala som si nohu a prišla tá doktorka, tá Ďurova žena, a ja jej vravím: – Pani doktorka, viete čo, len vy pozrite, či som si ja nohu dobre zaviazala, neotkrúcajte mi. Vy ste v druhom stave, nedaj Bože striekne krv do vás. Keď mi pozrela na závoj: – Jaj, ko vas je naučio, bako, tako da uradite? Ja vravím: – Doktor Bošković. Ja som si tak samá zakrútila nohu aj ďakovať Hospodinu! Diki ma naučil.

A vidíš, za toho Dikija som ti nevravela. Zomrel chudák. Prvo bol na operácii na srdce, profesor kardiológ bol, a potom pečenka.

Tak mu dali cudzú pečenku, štyri mesiace žil s cudzou pečenkou. A raz, baš keď som bola u nich bolo jedno dievča. A on, vieš, tak jej rozprával: – Leva komora, desna komora, učil ju. Mala skladať, a potom mi vraví: – Evka, Dáda volala, môžete dočkať, pôjdem pre ňu. Žeby prišiel pre ňu do robote. Ona robí vo Višegradskej a bývajú v Belehradskej ulici, pri právnom fakultete. Tak odišiel pre ňu. Potom im ja vravím: – Dada, smelá ti hlava. Diki sádov za volán a pred štyrmi mesiacmi mu je zmenená pečenka. – Neboj se, Evka, dobre je to zašité. Aj potom na jeden mesiac zomrel, len ho začlo dusiť, dusiť aj zomrel. A nikdy nefajčil, nikdy nepil kávu, pil len koka kolu. Koka kolu to pili, vieš, koľko? Štyri päť fliaš denne popili. A ja som sa raz u Lide napila, a mala som ranu na nohe. Keď ja prídem večer domov, umyjem si nohu, založím si masť stanicid – hrizká. Umyjem si nohu alkoholom, vieš naveky alkohol mám aj tu v kuchyni mi býval, aj utriem si, preložím druhú masť aj ma to hrizkalo, tak som uzavrela, že od tej koka kole. Lebo vieš čo, keď sme boli zvonárovci, mame mojej koleso prešlo cez nohu, tak im ju zlomilo. A pani Seniorka mi vraví: – Evka, nech nepijú minerálnu vodu, ani gazírané, lebo to ich bude všetko hrizkať. Tak som si ja domyslela, že mi tá koka kola, že mi hrizkala ranu, a to aj jemu hádam od tej pečeny. Vravím ráno, keď som prišla, ak bola doma, ona uvarila kávu aj pre mňa, aj pre ňu a jemu čaj. Ona aj fajčila, on nefajčil. Ani nefajčil, ani nepil, ani kávu, ništ, a to muselo byť len od tej koka koly, len od toho.

A počúvali aj vaše rady, ak ste im poradili niečo?

– No, no, aj tento Vlado psychiáter, mamu mal profesorku, ktorá sa potom, chudina, stratili, nevedeli kde je wc a našla som im jednu slúžku, ale ani jedna neostála u nich. Lebo vieš, žena všeličo porobili, nevedeli kde je wc, tak to robili hocikde, a Lida keď prišla z roboty, chudina rukavice a zhľadovať, či jesto voľade voľačo. Ja im vravím, viete čo, dajte ich do stareckého domu. A reku, moj brat bol v starobinci. Jeho syn chcel, žeby som ho ja vzala a ja vravím: – Ďurko, ja nemôžem vziať, nemôžem, musím ísť do poľa, musím ísť do Belehradu a nemôžem apu nahať samého doma. On bol pri sebe, lenže bol nepohyblivý. Ja som ho aj prezliekala aj oprala, aj sestra Zuza. A kto mu naradil, neviem, ale ho dali do starobinca, v Subotici. Keď sme odišli na Slovensko, odišli sme ho vidieť. Keď sme sa vracali, zase sme ho išli vidieť, naveky bol čistý. Ja som potom vravela tomuto doktorovi Paunovićovi: – Do starobinca ju dajte, keď vám nemôžem služku nájsť. Tak ich dal a chodil aj dva ráz, tri ráz. Mladenovac, to nie je deľako, išiel aj dva ráz – tri ráz ich vidieť. Odniesol im aj televízor. Kedy ho poznali, kedy nepoznali, kedy sa po francúzsky s ním rozprávali a kedy po srbsky. Ale potom si nemohol nachváliť: – Evka, za tie peniaze ani slúžku by sme nemali, v noci by sme my dvaja museli s Lidov strážiť.

A v ktorom roku vám muž zomrel?

– Teraz pätnásť rokov bolo, v osemdesiatom ôsmom.

Potom ste sa sama starali o domácnosť?

– Doma s Evkou, so Zuzkou. Pätnásť rokov. Teraz je štrnásť rokov ako Janko zahynul a on pätnásť.

Kedy ste prestali chodiť do Belehradu?

– Teraz dva roky ako som mala trombózu v nohe. Bola som u Lide, u tej Paunovičovej a poriadila som tri chyže. Aj obloke aj firange, kuchyňu a baš sme poluňovali a ona vraví: – Evka, vieš čo, ty sa mi nepáčiš. Idem ti ja zavolať taxi a chod' domov. No, reku, čo Lida, prečo? – Voľaka si ty premenieta. Ranu som mala na nohe, štyri ráz som bola v Pánčeve a štyri ráz v Belehrade. A niš ni lepšie. A ja potom vravím: – Ale Lida, ja musím ísť Zuzke lieke hľadať, u nás ninto. Nepojdeš ani lieky hľadať o koľkej máš autobus? O pol tretej. Keď sme sa napoluňovali, išla ma vypraviť na autobuskú stanicu, aby som si sadla do autobusa a keď bolo pol štvrtej už volala telefónom, či som doma. Prídem domov, a Zuzka sa mi pýta: – Mamičko, čo je s vami, voľaka ste mi premenieta, bľadá? Neviem, ani Lide som sa nepáčila, nechcela mi dať ani kuchyňu, žeby som dovršila, len žeby som išla domov. Ráno so odišla do ambulate, aj večer som spadla, horznacky som spadla. Dobré, že Zuzka bola doma, zbehla: – Mamičko, čo je? – Neviem, spadla som. Ráno v ambulate baš robila Eržika Jovnašová. Odišla zavolať pána doktora Ďuriša. Pán doktor prišiel a vravia: – Má vás kto zaviesť do bolnici? – Reku má: – Ja som myslela, že Ďuro. Miško robil u Ďura pekára, tak som si myslela, že ma on odvezie. Už mi aj uput vypísali do bolnici, do Pánčeva. Prídem domov, vravím Zuzke. Zuzka volá Miška, a Miško vraví: – Zuzka, Ďurko nemôže, ale Adamko, Markin bratov syn Cickov. Tak ten ma odviezol do bolnici, aj na piaty deň, keď doktor prišiel, a vieš aká mi bola červená noha, zapuchnutá?

Jednu škatuľku som pirule popila a to mi porobilo a toto držím, čakám, že Vlado, keď príde, aby som mu pokázala, že aké pirule mi dal ten doktor. Aj na piaty deň, keď ma prišiel vidieť taký starší doktor vraví: – Majko, u petak čete íci kući. Aj potom Marka prišla na dialízu, prišla ma vidieť, vravím jej: – Marka, povedz Zuzke žeby na piatok prišla pre mňa, že môžem ísť domov. Aj ďakujem Hospodinu, aj noha sa obondiala, čo mi aj ráno aj večer prekrúcali. Keď som prišla domov odišla, sestrám som len povedala, žeby mi alkoholom potierali.

No už potom aj Miško povedal: – Mamo už dosť bolo. Aj Zuzka: – Mamičko, už nepôjdete. Ti vravím, Dáde mojej išli do Belehradu, niesli jej kľúče domov, aj žeby si našli služby, že už viac nepôjdem.

Bolo im clivo, toľko rokov ste tam robili, zvykli si na vás?

– No, zvykli si. Môžeš vedieť, dvadsať sedem rokov som tam robila, ešte boli deťúrence, keď som ich merkovala. Aj cenia ma, aj Lida aj Dada moja, aj Sonja. Laľa, aj teraz čestítku mi poslala, no Lida mi neposlala, že bola v bolnici, na tej operácii, voľačo na pľúcach, dneska ju navolám, nech vidím, čo je, ako je.

Kto sa teraz stará o vás?

– No, Zuzka nevesta.

Koľko máte vnúčeniec?

– Evku aj Branka, vlastne Jarka aj Samka. (Branko je Evkin snúbenec, ale ho už pokladajú za svojho).

A právničeniec?

– No tri. Anku Evkinu a Jarkove Sandričku aj Emiku.

Teraz máte aspoň viac času venovať sa vnúčencom, právničencom.

– No, štrikám naveky. Štrikám ráno, večer. Keď je pol päť– päť idem si ľahnúť spať. Keď je pol šesť vstanem, založím oheň a sedím a štrikám. Koľko – toľko si zarobím a to druhé mi dá Zuzka, keď mi načím aj mlieko kúpiť aj pirule. No aj teraz, keď som prišla z bolnici, vravím: – Pán doktor, napíšte mi brufenky, ale napíšte mi dvesto miligramové, lebo od štyristo miligramov ma srdce bolí. Tak mi Ďuriš napísal dvesto miligramové. Tájdem do apatieky, že je on naša Zuze Chrt'anovej syn, taký vysoký chlapec vraví: – Ale za dvesto miligramové sa platí dvadsať sedem dinárov a štyristo miligramové dostanete na recept. – Ale pán apatiekár, ja nemám u seba dináre. A baš pán doktor zišli dnu do apatieky. Vravím: – Pán doktor, by ste mi chceli na ten recept napísať štyristo miligramov a ja si rozsekнем napoly a dobre. Aj som si rozsekla napoly, popila a hotovo. Oni mi napísali aj som dostala na recept a nemusela som platiť. Tak dvesto miligramové dvadsať sedem dinárov a tieto štyristo miligramové zadarmo.

Keby ste mohli, čo by ste zmenili v živote?

– Zo služobnej knižky, tá panička, čo som slúžila prvý raz u nich, tak ona mi tento obrázok vybrali, lebo druhý nemali mama, tak zo služobnej knižky vybrala a takýto veľký obraz spravila mojej mame. Aj tento spravila mne. Tak vidíš, štyri aj pol roka som si mohla zadržať knižočku. Už tody sa muselo, museli mi aj rodný list vybrať aj prihlásiť ma, vieš, aj socialne aj pracovnú knižočku som mala, tody taký zákon bol. Keby som si to bola zamerkovala, teraz by som bola mala na to penziu. Makar koľko – toľko...

Aj u mojej Dade, dvadsať sedem rokov – aj som sa vydala od nej, knižočku robotnú som mala u nej, mohla som si platiť. Mohla som si aj to vidíš u mojej Dade vyplácať a mohla som penziu bálen dostávať. A teraz nemám. Bába Mišo nikde nerobil, ja nemám žiadnu penziu. Kým som mohla, do Belehradu som si chodila zarábať a teraz...

Tak ako ste sa vy starali o svoje deti, teraz je rad aby sa oni starali o vás?

– Vieš čo som sa učila v škole? Raz jeden chlapec napísal mame takto, že preto že pilne chodí do školy to stojí – päť dinárov, že sa dobre učí – päť dinárov, hlavne štyridsať päť dinárov chlapec napísal, že mu mama mala dať za narodeniny. A mama odpovedala – čo som sa starala o teba, čo som sa to, čo to – deväťdesiat dinárov. Tak sa chlapec zahanbil a poviedal: – Dobre, mamo, nenačím nič.

Tak je dieťa stále dupľa viac dlžné rodičovi, ako rodič dieťaťu. To som sa v škole učila, to nikdy nezabudnem.

Ste spokojná so svojím životom?

– Ďakujem Hospodinu.

Len nech vás zdravie slúži.

– Hľa, z toho tretieho schoda som pred tromi mesiacmi spadla. Trtáč ma bolel lebo som spadla horznacky. Ale ďakovať Bohu, sadla som si.

Tuto som mala puknutú hlavu, aj tento pršlen, ale mi neprebilo krížom. A čo myslíš, keby som tak bola spadla horznacky od vrchu? Dobré, že som sa sadla. Toto ma bolelo, keď som sa prevracala. Keď som prišla domov z bolnici, kostivár som si varila a zakladala ušláge, aj ďakovať Bohu. Aj prášky mi dávali v bolnici. To je od boľasti. Aj pán doktor Ďuriš vraví, že sa tieto prášky ešte lepšie ako flugalím. Pila som každé ráno, aj ďakujem Hospodinu.

Mali ste šťastný život?

– Vieš ako je, choroba príde ako zlodej a potom sa ju nemôžeš otarasiť. A narobila som sa a narobila, vravím, v každej robote, v poli. Či hrste zberať, voľakedy sa kosilo rukami. Kosila som, povriesla som nosila. Široká som bola s Miškom mojím a nosila som povriesla. S Jankom mojím som široká bola a nosila som povriesla na chrbte uviazané, každý snop som uviazala. Musela som robiť, čo som mohla. Aj štrikať, vieš aj to treba vedieť. Laľa, Evka bola malá a už štrikala, ja som ju naučila štrikať. Tu sú zakvačené tie čarapke, čo štrikala, keď bola maličká, keď mala šesť rokov. Ešte aj kicke robila, aj všetko som ju ja naučila.

Ďakujem Hospodinu, že mi dal silu a chuť, to naveky ďakujem Hospodinu, že ma aj rozumom obdaril.

Terézia (1933), Kulpín

Porozprávajte mi o svojom detstve.

– Narodila som sa v Kulpíne v tisíc deväťsto tridsiatom treťom roku, dvadsiateho piateho februára a v Hložanách som sa odchovala. Brata som mala Daniela, sestru Milku a Anka sa nám pozdejšie narodila, ona bola štrnásť rokov mladšia odomňa. Dovedna sme riasli, boli sme dovedna s mamou i otcom. Otec bol maliar, naveky nám nakúpil kadečo, háby i čo sme chceli. Mali sme starého otca – maminho otca aj starú mamu, tí nas veľmi chceli. Naveky nás na jarmok zobrali, nakúpili nám pantuške, štrikance v jeseň, aj kto vie čo. A potom som chodila do školy, završila som prvú, druhú, tretiu, štvrtú, piatu, šiestu triedu a do siedmej, keď sme prišli, prišla vojna. Prvú triedu nás učila pani učiteľka Ededova, potom Sevíkov, potom Majerov, aj Feketov Ondrej aj ten nás učil. V triede nás bolo jedno dvadsaťdve dievčence a jedno dvadsať aj voľaktorí chlapec. My dievčence, sme sedeli na jednej strane v laviciach a chlapci na druhej. Nemali sme my vtedy ani stolce, ani nič, len lavice boli také staré, ale sme si ich vyšuchali so žilétom, žeby nám boli pekné. Vieš, to bolo také zafúľané, že len. A to sme si vyšuchali a potom sme mali pekné lavice a v nich sme sedeli.

Keď prišla vojna, delili sme Rusom nakrájané chleba. Prišla som domov a hlava ma svrbela a mama vravia: – Čo sa škrabeš? A ja som jej vravela, že bol jeden Rus pri nás a mal posypanú hlavu grízom. A teta Čipkárova, suseda, prišla a vraví takto: – Jáj, veď to nebola posypaná grízom, veď to boli vši! Keď mne mama pozrela hlavu, mala som dlhočánske vlasy, dva vrkoče, keď ma poprezerali s tetou Čipkárovou, tak mi narobili olej, petrolej natreli na hlavu a zakrutili mi s ručníkom a okolo mi dali uterák a do rána som taká zakrutená spala. Smrad bol, smrdelo. Keď som ráno vytála a mne uši, ako pampúche boli veľké. Strašné, a potom to prešlo.

Ako ste písali?

– V prvej triede sme do tabuľky s gríffom a potom sme už mali aj písanke, aj čítanke, aj abecedáry. Potom sme sa učili aj Slovo Božie, ako mám povedať,

históriu. To bolo ešte v prvej, druhej a v tretej triede. Potom už keď Maďari prišli, už keď bol ten Horty, tak potom sme sa ni. Potom pán učiteľ Majerov z Petrovca nedal. Otec aj mama chodili do zhromaždenia, do Baptistov, a ja som chodila s nimi ako dieťa, aj ako veľká, štrnásť rokov keď som mala, ale sme nesmeli chodiť, pán učiteľ nechceli, žeby som chodila. Potom môj otec vravel pánovi učiteľovi takto: – Nemáte do toho nič, ona keď je v škole ak voľačo spraví, vtedy mi povedzte, alebo potrestajte, ale v mojom dome kým je, vtedy som ja rozkaz. Tak ti to tak bolo.

Ako ste oslavovali Vianoce?

– Keď bol Kračún, bolo pekne. Prišli sme k starej mame na postiaci večer, ona sama všetko navarila čo bolo načim, kapustu aj také veľké jablko nám dali, sadli sme si za stôl a starý otec sa modlil: – Hviezda lásky a pokoja, žiari kráse stále znova, že Syn Boží sveta Pán, na svet prišiel kôli nám. Srdcia tvrdé, aby zmäkli, slzy, aby mjednej tiekli, láska, aby bola v nás, prosíme ťa, Ježiško, veď nás. Tak sa môj starý otec modlil. On aj stará mama boli veľmi veľkí kostolníci. Naveky sme dovedna, celá rodina, za stolom sedeli a večerali: mamina sestra teta, aj ocov brat. Ony boli dve sestry za dvoa bratmi. Teta mala dve deti a my sme boli traja, Anka ešte vtedy nebola na svete. No tak, naveky stará mama zrichtovala a povedala to aj to má byť, máte prísť všetci. Aj sme prišli, posadali si za stôl, starý otec sa pomodlil. Potom sme jedli, večerali. Kapustnica bola, kľbása, aj chreň. Môj brat, ten chcel veľmi chreň a dal si veľa na lyžicu a dýchať nemohol, jaj, zle s nim. Potom mu dali chleba, aby dýchal, keď sa chleba nadýcha tak potom nejde toľko do nosa. No tak sme ti my deti prvo ku stromčoku a potom sme išli palazovať.

A odkiaľ ste mali stromček?

– Ja neviem skede, to neboli jedličke, ale to ti borovke boli. Teta, mamina sestra, to nám ona a u starej mame spravila, to bol aj ich, aj náš. A keď sme sa navečerali, stará mama vzala jablko, pokrájala ho, podelila nám a povedala: – Toto musí každý teraz zjesť, žeby sme sa celý rok držali dovedna v lásky a žeby sme sa chceli. Tak sme my to jablko zjedli. No potom kde pôjdeme? Teta Rúčkova bývala cez cestu, pôjdeme spievať k nej. Zaspievali sme *Čas radosti*, teta nám potom dala oreche aj dináre. No ale báči Pišta Dudkov, ten nás naveky čakal. Už som aj bola veľká a naveky vravel, že musím prísť aj s týmito mladšími. A keď som nešla večer s nimi, tak báči Pišta – to bol starého otcov bratník, tak teta jeho poslala, že musíme všetci prísť. Driov, ako starý otec išiel do kostola na Božie narodenia, prišiel pre nás: – Hajde, kráčajte, báči Pišta je u nás. Tak sme išli, potom zaspievali sme *Čas radosti* a potom sme aj kto čo vedel recitovali kadeaké básničke. No, oni nám isto dali dosť veľa peňazí. Báči Pišta naveky aj mäso poslal a povedal: – Taneste toto néniky a povedzte, že aj ja prídem na obed, alebo na večeru, alebo voľačo. Takže nám oni vtedy, naveky dali najviac.

Ako deti ste pomáhali doma?

– Pomáhali, veď pomáhali. Keď bola zima, tak nebolo načim toľko pomáhať mame aj otcovi, aj otec bol doma. Otec môj vyrezával furmy, bol maliar. Mal také sklo a na to sklo položil mustru a mal široký nožík a vyrezával. Aj ja som sa to naučila. Tak som ti ja jemu vyrezávala ruže. Neboli válke, ako teraz, čo sa valká. Vtedy boli furmy. Položila sa jedna furma, potom sa prešlo štetkou, potom sa dala druhá furma a tak. A chodili tí, ako sa aj volali, už som zabudla, čo nosili mustry – razenberi. Aj ten, naveky keď prišiel, voľačo mi doniesol. Aj otec, keď naručil mustry, ja som sa podpísala. A potom, keď som vyriasla, keď bolo leto a nešla som do školy, chodievala som s otcom maľovať. A otec: – Hajde, ideme maľovať a driov skončíme. A mali sme troch učňov – Máťu, Ondriša, a Jana. Tí chceli aby som ja stále chodievala pre farbu, cinkvajs, alebo naveky také voľačo kupovať.

Keď som mohla, išla som starej mame do záhrade, oberali sme hrach aj doma sme polievali stromíke. V záhrade sme mali také mladé, naveky sme ich polievali. Mama vravela: – Toto načim poliať. Otec odišiel do robote tak potom aj tí, čo boli učni, aj tí poliali. Ale naveky som musela zriadiť kuchyňu, utrieť gong, dvor zamiesť, keď mama prišla, ešte som aj ulicu. Teta Čipkárova mame vravela: – Ej, da ja mám také dievča... Takto, s kantou, takto robila. Išla na osmičku a polievala ulicu a zamietla tak pekne, že len. Aj som jej krikala, jaj, hybaj aj mne dvor. Tak ma hád veľmi chceli aj mama aj otec.

A do poľa ste chodili?

– Chodili sme do poľa. Starý otec mal zem, aj my sme mali zem, takže hádam keď som mala jedno trinásť rokov. Išla som s nima na pustatinu. Starý otec mal aj koňa, išli sme na pustatinu okopávať kukuricu a starý otec mi takto vravel: – Teraz budeme kopat', ty s mamou budeš s'ato kopat' a ja pôjdem z druhej strane kopat' – A prečo? – Lebo ten kraj nám stále bude ďalej a ďalej. Ujde nám a nikdy ho nebudeme môcť okopat'. Klamal ma. Potom sme aj bôb sadili do kukurici. Potom mi ukezoval: – Vieš, toto nenačim vykopať, tento bôbik budeme jesť.

Dano, ten bol mladší, on bol naveky doma. Mali sme husi, tak Danijel merkuvával husi na ulici. Lebo tento Stupavský Ondriš, Groškár čo ho volajú, on naveky chodil k mamičky do Gašparov na obed jesť, keď prišiel zo školy. Ja som bola také dievčisko, jedno štrnásť rokov som mala a mali sme pekné piera. Tie husi sme vypúšťali von. Mali sme chlievy, popri tých chlievoch boli dvere a na ulici bol garád, aj tráva a oni tam naveky v chládku za šupou sedávali. A on, keď išiel zo školy, išiel na bicygli a tie husi mu smétali. Vedel, že sa to naše husi a otvoril dverce do dvora. Danijel bol doma a vravel mi, že voľáky chlapec otvoril dverce, že zišli husi dnuka a zjedli vraj piera. Ja som šomrala, čo nemerkuje, prečo ich pustil. A keď som potom nešla do poľa s nima, tak som ja videla, že to Ondriš. Keď druhý raz prechádzal a zišiel dolu z bicygli, ale nie celkom, len tak rozkročil nohe a otvoril dverce, ja som ho čakala za dverci a zgrabila som ho, bicygl'a spadla, stiahla som ho za dverce a nadelila mu a povedala som mu takto: – Teraz choď domov a povedz mame, že som ťa vybila, ale povedz aj za čo. Ale ani nepovedal mamički že som ho bila. A potom som sa stretla s jeho mamou a vravím: – Nanička, vravel vám Ondriš,

že som ho vybila? – Ni, nechválil sa. Potom som vravela prečo a ony ho potom šomrali. No už teraz, akí sme starí, stále, keď ma vidí, tak naveky v družstve vraví: – Nikto ma nikdy nenabil v živote, len ona.

Aj sme dobre žili. Mali sme všetko a čo ja viem, ja som baš nevyhľaduvala veľa, ako čo teraz dievčence vyhľadujú. Aké mi mama kúpila, také som si obliekla. Len trocha som sa hnevala keď mi kúpila červenú šatu, pa červenú dopásničku. Zas červené, naveky len to červené. – No hádam ti nebudem čierno! Čo ja viem, deti chcú aj inakšie.

A kde kupovala?

– U Károľov, u Čipkárov v obchode. Ale otec maľoval, viem že som bola štrnásť rokov zväčšila, keď otec maľoval obchod u báči Károľa. Ale ni len to, ale aj magacín čo mali poza, aj predné chyže. Chudák, nechcel zobrať peniaze. Vravel: – Ja mám dievčence, ja chcem, aby som si zobral robu, ak mi môžete dať. A báči Károľ vraveli: – Čo god chceš, to ti môžem dať.

No tak, raz prišiel domov, odišiel na obračún, vedel koľko má dostať peňazí a vraví takto mame: – Hajde, hybaj so mnou. Ideme, zobereme deťom, čo načim, ja som peniaze nevzal, načim zobrať na duchny, biele plátno na háby, na plachtické. A mama vraví: – A prečo za všetky peniaze? Moja mama bola taká, peniaze nechcela pustiť z ruky. On vraví mne: – Sadaj na bicykel, ideme my dvaja. Takže sme kúpili mne na duchny, na obidve postele, aj ešte na štvore, toho dosť veľa bolo. Tak mi kúpil aj červený baršaň, čierny baršaň, vtedy boli delínové ručníky – aj ručníky mi kúpil, všeličo nakúpil, košeľe jemu a také, čo bolo načim. Keď sme prišli domov, mama sa tak hnevala, že už sme nevedeli, čo máme robiť, tak som vravela: – No čo budeme, odnesieme naspäť? -Nenačim odniesť naspäť, ale všetky peniaze nechť tam a zima ide! A on vravel, že ešte máme aj tam maľovať, aj tam maľovať a potom budeme mať cez zimu dosť peňazí. No, ale ona chcela viac. Potom jej aj stará mama vravela: – Nachaj keď chce kúpiť. Jestó takí ľudia, čo šomrú.

Hádali sa rodičia niekedy doma?

– No vadili sa, ale tak, za bars – čo: – Prečo si to nechal? A tak, za bars – čo. Ni, ni neboli veľké vady. Nikdy mama nekričala na otca. Aj stará mama bývala poľa nás a keďže boli blízko, oni nám aj so zemou veľa pomáhali, ale sa nevadili nikdy. Ani teta, mamina sestra sa nevadila. A keď sa teta nahnevala, raz, keď sme prišli večer tam na priadke, ja som sa učila a on na posteli ležal teta priadla a ja vravím: – Čo je teta, čo je s tebou? A strýko naveky vravel: – Ale Terka moja, nadula hubu. Také smiešne, ja som sa vždy smiala.

A kde ste chodili na priadky?

– Ja som na priadke medzi dievčence nechodila. Vieš ako, chceli ma dať do školy, to ti potom bolo stašné. Tu, z obecného domu báťa Števo Kolárov boli predseda a tu nám boli nideľako sused a vraveli nám, že Zuzka Kurčukova začala chodiť v Sombore do školy, aj Mráz, aj ten chodil v Sombore do školy aj tento druhý, čo tu

býva – Kyšgeci z Petrovca Kozova Zuzka aj Lomjednova Zuzka, tak žeby som aj ja išla. Potom chodili aj z Kysáča bol jeden Samo, boli traja chlapi a dievča nebolo.

A ja som potom pristála, odišla som aj ja. Ale ja som srbsky nevedela vyprávať, ja som len počúvala. To bolo po srbsky ni po slovensky. No potom, to čo som nevedela, chlapcov som sa spýtala, aj dievčeniec, voľáka Bendová bola z Petrovca, tak mi aj tá tak povedala. No ale vtedy, tí všetci boli zapísaní SKOJ-ovci a ja som nebola. A ja som nevedela, čo je to, ja som naveky bola s rodičmi doma a chodila som do zhromaždenia. Prišla som domov a vravela som, že mi Samo Čemanov, on teraz zomrel, že mi ten vravel, žeby som sa zapísala za SKOJ-ovku. A čo ja viem, že budeme tancovať, aj slovenskú besedu, a že ja sukňu mám, ak budeme tancovať. A on len okolo mňa a okolo mňa, a potom mi Kozovka vravela: – Ved ťa ten chce. No, čo, veď ani pätnásť rokov nemám a ten mňa chce?! Aj bolo tak. Žeby som sa ja len zapísala. Prišla som domov a vravím otcovi a on: – Vieš ty čo, ty to nesmieš spraviť, vieš ty čo bolo so švagrom Benkovím, on bol Šváb a potom boli tí kulturbunt, aj čo ti ja viem a on sa nezapísal a potom Švábol hnali a tí, čo neboli v kultúrbuntu, tých nahali na pokoji. A tí čo boli, vŕeckých vyhaňali von. Ja nechcem, žeby s tebou voľačo bolo. To sa nevie, čo ešte v živote dožiješ, ty si mladá a ja to nechcem. Tak som mu vravela: – Ja nesmiem ani domov odísť, ak to spravím. A on mi vravel takto: – A neboj sa ty ništ, ja ti nájdem tu byt a budeš tu bývať. A ja mu vravím: – No a čo ja budem jest? Mne načim aj peniaze.

Ale potom som tam pol roka predsa zostala. V internáte sme aj spávali, aj bývali aj škola bola hneď tam.

Ja som každý mesiac chodila domov, jest' nám tam dali, ale vieš čo? Geršľu. Varené žito a dali nám do takých šerpeňou a položili na stôl. A Zuza Lomenova spievala takto "Domovka, domovka na stole je krumpľovka, keby bola doma, nebola by moja." Krumpľovku doma nejedla a geršľu tam musela a vravela: – Nebudem jest', pošlite ju naspäť. Veľaráz odišla hore naspäť. Také červené masné to bolo, vieš, ako kľbásovou masťou poliate, hustvé a keď si začala brať, keby si capla na paláš, nebolo by odpadlo.

A čo ste sa tam učili?

– Všetko ako v škole. To ti ja teraz už neviem ani povedať, rátali sme aj objasňovali nám bohviečo, ako keď do učiteľskej školy ideš na samom počiatku.

No a potom bolo polročia, aj som ti ja dostala dobré známky, aj som ti ja prišla domov. A otec hneď začali, že som mala ísť za šnajderku. Aj ňanika Jakušová: – Jaj, odišla a prečo ste ju dali? Načim mi na sukne lístočke robiť, na oplecká a už mi to mohla spraviť. Ona vedela robiť na mašine, aj fodry mi pozošivala aj sukňu vrch, aj všetko. A potom otec môj vraví: – Čo ak by si ty doma zostala? – A ja neviem, vari by som aj zostala, neviem, ja by som aj do školy išla, aby som sa voľačo naučila, ale ak by som sa ja tam musela zapísať a ty nedáš, tak čo bude? – Vieš čo, nepôjdeš ty! Aj títo odišli a ja som neodišla, aj profesor poslal pismo otcovi, žeby ma len pustil, že všetko bude dobre. Ale medzitým mne otec kúpil mašinu: – A budeš ty šiť.

A keď som ja videla mašinu, novú mašinu, jáj, vieš čo to bolo radosti? A mašina ako hodinke išla, jáj, čo to bola radosť.

To bola Singerka?

– Najprv mi kúpil Láda, či ako sa volala, neviem ani ja. Singerku nemali. V Palanke kúpil. A mala som starej maminu sestru v Palanke. Dve boli, ale u jednej som bola naveky a tá mi potom našla aj majstrovnú, kde sa budem učiť. No dobre, ja som začala tam aj robiť u Horniačkov, u teta Katky, aj to mne išlo týždeň-dva. Naraz ti prišla jedna žena a vraví, či som ja z Hložian tá aj tá, či som ja kúpila mašinu. No, ja reku neviem, otec môj kúpil mašinu, ľaľa, reku tu je. A ona vraví: – Viete čo, bolo by najlepšie, tú mašinu vrátiť.

Keď Švábi odišli, potom jedna žena vzala tú mašinu k sebe a nám ju predala. A potom, či prišla tá Švabica, či čo, stále chcela tú mašinu naspäť. Že, kde je jej mašina, kde je je mašina? No, potom som ja otca volala, odkázala som mu a otec prišiel: – Ak je to tak, ja nechcem mašinu, žeby voľakto povedal, že ja mám švábsku, alebo, že som ja to zobral z voľakede. Tak sme my tú mašinu vrátili. Otec môj hľadal za dva, za tri dni v Petrovci a našiel Munglosku, veľkú mašinu. To bolo voľačo, to bola naozaj veľká! Na tej mašine som sa ja naučila šiť. Do roka som bola u Horniačkov, aj som sa tam naučila šiť.

To bol v Palanke. Tam som chodila aj medzi dievčence, bola som tam aj cez nedeľu, niekedy som išla domov, niekedy som neprišla.

Tam ste aj bývali?

– Tam, u Benkov, u starej maminej sestre, tam som spávala. Blízu bývali Horniačkovci, tak šiesta, siedma chyža, do roka som tam šila. A potom už aj teta vravela: – Môže už ona aj sama. Vedela som aj šatu ušiť, aj všetko. Teta vravela: – No, môže ona už aj sama šiť. Môže ona byť tu u mňa, ale lepšie je, keď budeš samá sebe zarábať.

Ak nevieš voľačo, tak prídi, ja ti ukažem. Tak som ja tak aj urobila, potom som sa vrátila domov.

Moja mama mala brata v Amerike a on nám posielal baléky a tie baléky sa museli prehľadovať, či ninto voľáko oružie, alebo čo. Tak naveky, keď sme dostáli balék, museli sme zavolať predsedu a predseda prezrel, čo je tam. A bol tam ten luxuz sapún, veľa nám to posílali, to bol veľký pakét, tak som im to dala po jedno dva ráz, tri ráz. A potom raz poslali štrinfle a už som aj ja nosila tie tenké štrinfličky. To poslali, neviem komu, hlavne to predseda chceli, vraveli len, že si oni tie štrinfle veznú. A mne bolo ľúto, tak som im povedala: – Prečo by ste to zobrali, prečo by ste si nezobrali tieto zokne za vás mužské, keď nie sapún?

A ja som sa ich žene spytovala: – Ňaňa, voňal vám sapún? – Aký sapún? – Ja som dala starému sapún. – Hád, musím sa Mare neveste spýtať, či sa umývala. A Mara bola za našou chyžou, Mravíkova dievka a ja jej vravím: – Mara, si sa reku umyla s tým luxuzom? A ona hľadá na mňa: – Aj mama sa ma to spýtali, ale ja

neviem ništ. Ja som sapún nevidela. A oni vlastne odniesli jednej vdovici, tu, cez cestu kostola, nech nepoviem ktorej. (Smejú sa)

Tak aj štrinfle. Ale ja som im nedala štrinfle, ja som im dala tie zokne: – Toto sa za vás a toto sa za mňa, ja som dievka. Tak som im povedala. No a potom, tak ti vravím, som sa hád aj vydala.

Po vojne vám aj voľačo brali?

– Brali nám žito, kukuricu. Brali, brali. Vymetali všetko. Vieš čo sme si spravili? Otec s týmito uční čo boli, tak v noci vymurovali múr z tehál. Na taký meter ho vymurovali, a naspúšťali tam vrecia s múkou, aj žitom, aj šakovo. Aj starý otec, aj strýko, aj tí majstri, čo boli pekne okalili, a to sa usušilo. Aj na paláši mal otec holuby a len také malé nahali a zatreli to tak, ako holuby čo prplú. A ten Kolár bol strašne bezobrazný. Ňane Pagáčovej všetko zmietli z palášu a báťu zatvorili. Oni mali veľa zemi a veľkú obavezu. Všetko to zmietli z palášu a ony takto im vraveli: – Ej Števo, Števo, Pán Boh ťa veľmi potresce za toto. Ešte mali vyniesť neviem koľko kukurici a nemali, tak žena predávali sedliacke sukne a kupovali zrno. Mali peniaze, ale to bolo málo, tak predávali aj ručníky, aj neviem čo, aby kúpili, aby vyplatili, aby báčina pustili domov zo zátvora. – Ja ti vraj len toto žiadam, žeby si sa plazil ako had. Aj sa ten Kolár rozišli so ženou, tá žena nemohli byť viac s nimi. Tak sa doselili tu, do nášho Janovho domu, kúpili ho. Potom, keď som sa ja vydala, naveky sme s mamičkou sedeli a zhovárali sa, ako to vtedy bolo. Ten starý Kolár, tu kde pekár býva, kúpili jeden starý dom. Nemali z čoho žiť, mali oni aj zem, ale nemal im kto robiť. Syn im zomrel a so synom sa nemierili, ani s nevestou. Žena zostala s deťmi. No a oni potom pekárovi predali dom na uhle. Potom sa ti oni oženili s jednou ženou, neviem čo bolo, ale sa potom aj rozišli s ňou, tá bola vari do týždňa u nich, potom odišla aj oni zostali sami, na posteli. Keby ich pekár i pekárova žena nešla pozrieť... nikto by nešiel, ani cigán. Takže tam ti oni aj zomreli, nemali nikoho. Sám.

To ti bolo strašné vtedy. Aj báťa Ďurišov boli vtedy s nim, aj báťa Ondriš Kopčokov na uhle, Zuzkin učiteľkin otec, tí traja drnali. A to po celej dedine.

Našli vám niekedy niečo?

– Nie, nenašli. Vieš ako, brali sme, nechali sme si v láde trocha a potom keď nám bolo načim, tak v noci sme otvorili a zase posýpali prachom a pokládli daske. Boli tam také daske a na ne chodili holuby, takže nevedelo. A u nás nechodili tak veľmi, lebo vedeli, že my nemáme veľa zemi, že sa nám nemôže tak veľa narodiť, ale ku gazdom veľa chodili.

Chleba ste si z toho piekli?

– Chleba sme si sami piekli. A raz do týždňa, alebo dva ráz sme napiekli, mama stará naveky piekli chleba a aj mama piekli raz, raz teta, tak aby sme mali mäkké chleba naveky. Potom sme pred plameňom aj tie, lepne robili. Vieš čo, veľa sme

robili namiesto chleba. Zamiesila stará mama lepníka a tak na špohrel'te. Najedli sa namiesto chleba, bolo to dosť.

Na priadky hovoríte, že ste nechodili, ale medzi mládež áno, nie?

– Potom som prišla domov a doma som šila, no chodila som aj medzi dievčence, tak do deväť hodín. Mala som susedu, chodievali sme ulicou a voľakedy sa spievalo – tri, štyri dievčence dovedna. Spievali sme jednu a potom druhú a vieš, aby chlapci počuli, kde jesto dievčence. A poľa Čipkárov na uhle bol obchod, ktorý mal schod a potom sme si tam posadali. Keď bolo teplo vyniesli nám báči Čipkárov drevo. On veľmi užíval, keď sme mu my dievčence zaspievali pod oblokom. Chodila som aj do Srnkov, do krčme. Raz sa tam vydávali dve dievčence, Červeňova aj čije ešte, už ani neviem, do Hložian. A prišli voľáci chlapci – Bosanci a naválili na mňa tancovať aj tancovať. A ja som sa už potom aj bála a vravím: – Bože, či sa to chlapci, ja som s tým tancovala, aj s tým, a neviem ani ako sa volá, neviem ani či sa. No potom som sa ja spytovala Janka Štajferovho: – Čí sa toto? Aj Samo Gašparov, čo si bral tú Červeníčku aj on mi vraví: – Jaj, Terka, tí ťa keu ukradnúť. A ja vravím: – Čooo? A ja vidím, že sa chlapci richtujú na dvere, aj, čo ja viem, že ma chcú hádam vytiahnuť von. A prišli autom, a že autom pôjdu so mnou. Tak som sa ti ja bála! A Zuza Tušiaková sa vydávala za Ďura Balážovho a ja som prišla k Ďurovi a takto vravím: – Ďuro, pôjdeš pre môjho otca? Len do desať hodín som smela byť v krčme. A on vraví: – Prečo? – Jáj, vieš, títo dvaja, jeden sa volav Špíro, Špíro ma chce ukradnúť. A on hľadí, že či naozaj:– No, ale ty pôjdeš so mnou. Ja ťa vyvediem von a ty pôjdeš so mnou, aj zo Zuzkou a pôjdeme dovedna jednou ulicou. My pôjdeme ďalej a ty vojdeš dnuka. Ja vravím: – Ja sa bojím, ak sa oni začnú biť?! Oni sa tu hľba, chod' ty len pre môjho otca.

Môj otec prišiel do Srnkovej krčme a vieš, do zhromaždenia chodil a ja som už merkovala. On sa vrátil a vraví: – Ľaľa, idú báči Daniel. Ja vravím: – Dobre. Keď otec zastal, tak na konci prahu, švihala som k nemu, nechala som aj dievčence, aj susedu, Frankovu Zuzku, a odišla som s otcom. Potom som sa bála chodiť medzi dievčence. To bolo tak v jeseň, podjeseň. Ale potom, keď bolo zase teplo, chodili sme do lesíka, na futbal a tam som potom sa upoznala s mojím Samom.

Šestnásť rokov som mala.

A doma, čo vraveli, súhlasili?

– No, ja som potom vravela, že sa vydám. Teta Čipkárova žalovali, že ma videli ako sa s voľáky zhovárať. Potom otec merkoval a spýtal sa ma, kto je to. Tak som potom vravela, musela som povedať. Oni nechceli, žeby som sa zaňho vydala, chceli ma vydať za Ďura Kopčokovho, čo bol direktor, sused čo nám bol. A keď som sa ja mala zaveriť, otca dali do Mitrovici do rezerve, aj báči Ďura Dierčanovho na novom šore, aj báčina Pažitnajovho sódara. Tých troch. Mrzeli na mňa, že sa vydávam, tak otca dali do rezerve. Takže sme my odišli do rezerve na bicygliach do Mitrovici obidvaja. A Samo vravel, že sa chce ženit, že si ma chce zviať a otec len hľadel chudák: – Jáj, dieťa, veď si ty ešte mladé, veď ty nevieš nič.

A ja, vieš ako – mladá, ale ja som v živote nemala nič ťažké. Ja keď som sa vydala sem, ja som nemala ťažké, náš otec neboli mrcha, nehundrali, nehrešili. Potom sme žili tu. Vtedy tu bola tehelná. Vtedy sme robili tehly za Janovu chyžu. Samo môj aj s Janom robili tehly. Keď som ja prišla, tu bola Marka zo Slovenii. Ona prišla v októbri a ja som prišla v auguste, o rok. A ona sa chudinka nevedela ani zhovárať po slovensky, tak som musela merkovať, čo ona vraví. Uvarila polievku, neviem kde sme my boli, keď sme prišli, ideme jesť. Keď my hľadáme, otec hľadia: – Čo je to za polievku? – Neviem, ja som nevarila. Ona uhorkovú polievku navarila. Nareseľovala uhorky (smeje sa), a zápražku tak hustejšie. No čo ja viem, či Slovinci také varia, alebo či varili driov?

Koľkí ste boli v dome?

– Otec aj mať, Jano s Markou, aj ja aj Samo. Terka ešte nebola na svete. Ju som nemala hneď.

Tu sa robilo, to bola fabrika?

– No, to ti nám chceli vziať, tú tehlovňu. Zem kopali v našej jame.

V našej jame bolo všetko, tu bola taká veľká šupa, boli ľajšie nabité a na to kládli a sušili črepy i tehly potom skladali.

Potom to zádruga robila, my sme to nemohli sami. To nám chceli zobrať, dom aj tehlovňu, a že nám dajú švábsky dom tu, hneď za Čelárevom, že nám dajú aj zem. A otec sa báli, otec nedali. Báli s a potom im vraveli: – Viete vy čo? Robte vy tehly a nech to stojí takto. Tak aj bolo. To bolo v lete, aj sa spravili tehly za Janov dom. A keď sa spravili, potom sme hneď aj robili ten dom, hneď to leto. Aj ho vystavali. Potom, keď prišla zima, otec so Samom vybrali fundament z jedného boka múra, z tej tehlovni. Bol veľký sňah, aj dažde, a tá tehlovňa sa na jeden bok navážila. Vraveli nám, že to podmurujú, ale keďže sa stále premieňali predsedovia... Raz bol jeden predseda do roka, potom druhý do roka, to tí Bosanci tak robili. No a potom ten jeden z nich vravel, že ni, ale ak by sa robila druhá, ak by sme im my dali dom aj všetko, žeby tu oni spravili imanie. Otec to nechceli, ani synovia nechceli a keďže sme už boli vystavali aj Janov dom, potom to tu tak aj zostalo. To sme my potom mali, rok potom sa Terka narodila a Jano odišiel.

Koľko ste mali izieb v starom dome?

– Do ulici bola jedna riadna chyža a potom bola jedna z gongu spustená, ale dosť veľká, široký bol gong, tak taká bola aj chyža. Tam som ja mala posteľ, my sme dvaja tam spávali. Mala som posteľ, mašinu, šila som tam, aj piecku, tú bielu kachľovú, aj stromčok bol tam ešte. Tak som do múra mala ako steláž, my sme v tej druhej gongovej bývali. Potom sme mali pitvor, tam sme varili a v zadnej chyži som ja mala moje háby. Dovedna sme jedávali. Keď Jano odišiel, podelili sme sa. Keď sme sa podelili, čo bolo v kasni od mame, oni pobrali. Marka nedoniesla ani náradia, ani nič.

Oni potom odišli bývať už v jeseň. Keď sa chyža spravila, to sa všetko zriadilo, okalili sme, aj oni odišli bývať a ja som potom zostala tu. Potom sme dovedna varili, my s otcom, s materou, my štyria sme si sadli za stôl a najedli sme sa.

A prečo oni odišli?

– Otec nechceli byť s Janom. Naveky bol besný, otec ho volali frender. On nikdy nerobil, to, čo bolo načim, ale naveky vymyslel voľačo druhé. Zvadil sa s otcom a odišiel. Otec mu vraveli: – Neska budeme toto robiť a keď spravíme, budeme robiť to, čo ty chceš. On to nebude robiť, on ide. Jaj, koľko ráz Marku vybil, kým sme tehly robili. Samo ju bránil, ale on ju otrepal do staji a mazal ju. Ja som nesmela ani vyjsť von, žeby som nevidela. Chytil ju a bil ju v staji. A Samo prišiel, odstrčil ho a potom kričal, že ju on chce, jaj, bohviečo, jaj, banda, a otec boli besný.

Nechceli, no nechceli byť s ním, oni sa vadili s ním už keď tam bol. Aj povedal: – Keď by som mohol, by som vymuroval po nebo múr, žeby ste ani neprišli. Otec prišli domov a vravia: – Vieš čo mi povedal, že by vraj po nebo vymuroval múr, keby mohol, aby som tam neprišiel. Naveky fantazíral, jaj, máni ho! Mama aj s otcom odišli potom do Slovenii, a my sme s Markou boli zostali.

Mali sme kravy, Janova bola Bula a naša Bela. Ja som dojila tie kravy, otec ma naučil. Jano predal jeho kravu, posekal, tak zaplatil pokutu. Platil viac tú pokutu, ako čo dostal za mäso. Džumbus, vadili sa potom znovu. A potom som mala Terku, boli sme dovedna a mali sme v Iloku vinicu. Dieťa som nechala doma a išli sme do vinici. Porobili sme, nanosil Samo vodu, ošpricovali, okopali, ale pola bola naša a pola Janova. Tak nám dali, no keďže on nešiel, nekopal, na čas nešpricoval, nemal hrozno. To potom zariaslo, koľko bolo hrozno-bolo, on si to potom pooberal. Nemal ani hrozno, to potom aj zhnilo, ani víno nemal. My sme mali tú veľkú kacu, dodrugali sme všetko domov, porobili sme, vína sme mali. On potom zapálil tú vinicu, žeby tá tráva zhorela. Obhoreli všetky čokoty, nemal vôbec nič. To boli tri jutrá vinici, potom sme mu z našej dali. My sme mali jutro aj pol, jeden rok sme robili a on si sám chodil, ani nerobil, ani nešpricoval, ani nechodil pomáhať špricovať. Potom len odišiel Mare pre hrozno. A keby aspoň to hrozno doniesol aj otcovi, ale otec prišiel a vraví: – U týchto jesto za céger hrozna a Marka vraví, že Jano dodrugal z Iloku. Vzali miskú a odišli tam, veď je vraj to naša vinica, aj naše hrozno, a on sa takto smial: – Hahaha, choďte si narezat'. Vieš aký bol, smial sa. Lúdy, naveky. Potom som ja takto povedala: – Viete vy čo, ja nebudem robiť, žeby on chodil. Žeby povedal, no, hajde, idem aj ja, ošpricujeme, spravíme a bude aj za nás. Ja nepôjdem kopat' a hotovo, dajte komu chcete. Samovu vinicu všetkú potom daroval, aj čo zem bola obrali ho a potom nemal nič a ešte dal štyridsať tisíc mariek, čo zriadili, čo posadil druhé koly a teraz nemá nič, radšej mal dať jeho deťom.

Vy ste potom šili?

– Ja som potom šila, my sme sa dobre mali, oni odišli. Marka odišla do Nemecka v šesťdesiatom ôsmom a my v šesťdesiatom deviatom. Otec boli chorý, takže oni prišli domov. Ale chytro sa aj vrátili, nečakali ani kým otec zomrú. No a otec

zomreli na jar, potom ona prišla a vraví, že či pôjdem do Nemecka. Že jej sestra Jožica tam robí a keby som ja išla za jeden mesiac, žeby som na jej mieste robila a ona by odišla do Celja, aby si vystavali dom. Ja som nevedela či pôjdem, či nepôjdem. Vravím: – Prídem do Hložian, budeme sa zhovárať. A to bolo voľáko v apríli, či na jar, a ja som mala toľko veľa šit'! Všetko som to potom šila, šila, šila a Samo starý vraví vraj: – Len ty chod', len ty chod'. Aj sedliacke sukne som šila, ale to som potom už prestála, lebo som mala veľmi veľa, takže tieto úzke som šila. Všetkým dievčencom, už aj mladým som šila. Takáčka, keď sa vydávala za Miša, tak som jej k sobášu šaty šila. Zuzke tej Záhorcovej, tam na kraji, ona sa školovala, aj tej som šaty šila, aj Mravíčky, čo odišla do Kanade. Veľa aj týmto dievčencom – Chlpkovej, čo je v Kysáči, mala som strašne veľa šit'. Všetko som si pošila. Keď ona prišla, ešte som jej ja nepovedala, že ja nepôjdem do Nemecka. Ja som veľmi nechcela ísť do Nemecka. Samo chcel, aby som išla.

Samo mi vravel len chod', len chod', aj jej on odkázal, žeby len prišla. Aj ona prišla zo Slovenii pre mňa. Dobré, prišla ona, aj som ti ja voľky-nevoľky odišla. Vtedy kúpili auto a ona sama položila a sama aj auto mala. Ja som sa aj bála, ale dobre vozila, aj dobre sme odišli do Nemecka. Tam oni mali voľáky Ichbinstan, tak som ja na deň robila v Hotel Hervízi, zamieňala som tú Jožu. Muž bol zamestnaný, vozil autobus v Palanke -Dunav prevoz, odtiaľ prišiel za mnou do Nemecka.

Marka ti našla robotu?

– Ona. Hneď tam, kde Joža, sestra jej, robila. Jožica išla v sobotu domov a my v nedeľu tam. Ja som Jožicu, jej sestru, ani nevidela, ale som ju poznala keď bola tu ako dieťa. Naveky bola aj so mnou dobre, takže som ja tam robila. V izbách som obliekala duchny, plachtu som zatiahla na posteli aj všetko som narichtovala, potom som povysávala, kupatilo utrela a išli sme do druhej izby a tak. Boli sme tam tri, každá mala jednu etážu. A potom tá, čo bola hausmajstorica, chodila kontrolovať.

Všetky ste boli z Juhoslávie?

– Tie boli zo Slovenii tie boli, Slovinky. Ja som ich nepoznala, potom som len sa s nimi upoznala a Marka robila v tej kuchyni v hoteli. Varila. Potom ona vzala k nej, tak som ja s ňou varila. Richtovala som jej tanieri aj všetko. Bol tam kelner a to bol dosť veľký hotel, ona sama nestíhala, tak som jej ja tam pomáhala. A tá hausdáma nechcela, aby som ja len tam išla. Ja som mala najkrajšie, najväčších pánov, tam kde som robila. Ona ma tam dala, vedela ako robím, aj všetko.

Aj stoly ste pripravovali?

– Ni, to kelner na stôl kládol. V kuchyni bol taký dlhý stôl, na tom stole pult a my sme to richtovali. Také veľké táčne boli a my sme richtovali kl'use, čo oni volajú, aj mäso aj šalát, všetko koľko načím. On len prišiel, zgrabil a odniesol. Doniesol potom táčnu naspek, potom sme zas richtovali. Utreli sme ju a zase richtovali. Keď bol obed. Už keď bola večera, tak nebolo toľko načím, ale keď bol obed tak bolo. Potom ešte jedna prišla, musela pomáhať, tak sme boli tri.

A kde ste bývali?

– U nich som bývala, u nich, s touto Janošou som spávala. No ja som tu robila, ale sa mi potom nepáčilo. Našli mi druhé miesto, lepšie mi bolo. Doma som varila ľuďom, to boli Židia. Bála som sa, že neviem ako im navariť, či to oni budú chcieť, ale boli veľmi spokojní so mnou, s tým ako som im varila. No tam som bola asi dva roky, naučili sa na mňa. Potom prišla moja dievka aj s mužom, aj môj prišiel do Nemecka. Mne sa potom tam páčilo, tak aj oni prišli do Nemecka, aj razom si našli miesto. Muž môj, robil v Mercédesi aj so zaťkom a dievka si našla druhé miesto v jednej nemocnici. Ona mala väčšiu plácu ako ja, tak som ja potom urobila tak, že som išla s dievkou robiť do jednej bolnici. Volala ma, aby som išla, ale oni ma nechceli pustiť. Tí Židia chceli, žeby som bola u nich, ale ja som nemohla zostať. V bolnici som dostala väčšiu plácu, tak som sa ja tam zdržala dlhšie. Tam som robila s doktormi, aj mi bolo veľmi dobre. Len som baš nevedela dobre po nemecky, nemohla som rozprávať. Naveky som len počúvala a doktori sa ma spytovali, že či ja nerozprávam veľa, alebo nechcem rozprávať. Ja som vravela, že ja chcem rozprávať, ale keď poviem voľačo po nemecky, tak je to všetko ako naopak, že oni sa budú smiať zo mňa. No a raz potom šéf mal narodeniny, či čo, neviem presne, mali sme tam zasadnutie, ja som im varila kávu. Keď som im dávala tu kávu, on ma pochválil pred všetkými, lebo tam boli tridsiati doktori.

A ako sa volala tá nemocnica?

– Maria Tros Krankhause. Všetko liečili. To bola katolícka bolnica, časné sestry tam boli.

To boli dve bolnice, pod jednou správou. Na jednej ulici bolo to, kde operovali a na druhej, tu kde ležali, tu som ja robila. Tu najviac boli doktori, tu sa schádzali. Aj v noci, ktorý robil, tak som posteľ narichtovala, ktorý zostal dežúrny, roznášala som im mantile. Každý mal svoju kasňu, mali svoje ordinácie. Vedela som kde je ktorý. Aj pisma som im roznášala, lieke, keď bolo načim odniesť. Boli veľmi spokojní, ja som sa veľmi usilovala. Aj sa ma spytovali, či mi načim lieke. V Juhoslávii sme mali jednu ženu, bola chorá, mala cukrovku. Tak mi naveky dali, keď sme išli domov, žeby som jej odniesla lieke. Dobrí boli, nemôžem povedať, že voľačo boli mrcha. Ja som sa tam naučila dobre po nemecky. Keď ma voľačo poslali, tak mi povedali aj dva ráz, aj tri ráz. Keď som nevedela, povedala som, že nerozumiem, tak mi vysvetlili. Cez týždeň, som robila hodinu menej a v sobotu som potom išla poradiť im všetkým kancelárie, povysávala som doobedu a poobede som už bola doma. No ale keď som aj sred týžňa išla domov z bolnici, tak som išla U-bahn-om, prvo som išla autobusom, potom U-bahn-om. Dost' bolo ďaleko tam kde sme bývali. Išla som tam do jedného obchodu, volal sa Karshtad, hajde, idem kúpiť šalát, mäso aj to, čo som si namyslela, čo mi bude načim zajtra, za varenie. Potom som prišla domov, no keď bolo navarené, najedla som sa, ak nie, tak som navarila. Naveky som voľačo piekla, takže som naveky bola v robote, aj naveky s robotou som bola obťažaná. Potom tie deti, vnúčence prišli, s tými som musela troška byť.

Potom tam, kde sme bývali, vnútri vo dvore bola jedna fabrika. V tej fabrike robili lustery robili a ženám, čo tam robili, veľa ráz bolo načim podkrátiť nohavice, lebo zibzár prišiel. Tá, čo bola domárka, vravela: – Dajte, ja vám to všetko dám urobiť. Prišla som z robote, ešte som aj nohavice skracovala, lebo zibzár zašila, voľačo som naveky mala. Bola som obťažaná robotou. A mali sme aj priateľov, tak keď som stihla, tak sme potom odišli, z Petrovca boli dvaja, jední boli z Kysáču, tak sme sa tak pozbierali. A v sobotu sme si narichtovali, že v nedeľu pôjdeme von. Bola tam jedna voda, Vanzej sa volala, že pôjdeme s deťmi na ten Vanzej a keď sme my si narichtovali a v nedeľu dážď padal, tak sme nemohli nikde ísť (smeje sa). Potom sme sa veľa ráz aj hnevali, boli sme doma. Ľudia sa kartali a my ženy sme sa zhovárali, s deťmi sme boli. No potom môjho volali do mercedesa, kde robil, do kancelárii a povedali, že ak chce, že dostane peniaze, žeby ľudia, čo nemajú peniaze a nemajú miesto, žeby prišli a robili na tých mašinách. Že on bude platený koľko mu načim do penzii. On mal vtedy okolo šesdesiat, blízko šesdesiat rokov, že ho budú platiť, kým nedostane penziu. On nevedel ani sám, potom odišiel k synovi a jeho sa spytoval: – Vieš čo, najlepšie by ti bolo, žeby si išiel domov, aj mama je ni zdravá, tak buďte doma. Tak aj bolo. My sme sa rozhodli, že pôjdeme. Ale zvykli sme si tam v Nemecku. Keď sme prišli domov, sme sa len obzerali, že sme ni doma, že sme ni v Nemecku. Mali sme aj auto a u nás v Jugi to nebolo tak, ako čo bolo tam. Robili sme dom, no ten dom nás dost' veľa stál. Spravili sme si ho, ale neboli sme naozaj doma, aj sme sa zberali, že len pôjdeme naspäť. Ale potom sme sa rozhodli, ja som nebola zdravá, mňa to bolo chytilo, veľmi som bola chorá. Tu, v Juhoslávii som bola v bolnici, vraveli, že som hotová, že nebudem ani žiť. My sme neboli naučení na Juhoslávii, boli sme my doma, ale bol to veľký rozdiel. Nemali sme to, čo sme mali v Nemecku. Ani jedenie, nemali sme kde výjsť. Nevedeli sme, či sa máme vrátiť, či čo máme robiť. Boli sme doma, ale nám nebolo ako doma. V dedine, poľa nás, málo kto býval, my sme bývali ďaleko, dedina nám bola jeden kilometer, Hložany aj Čelárevo jeden kilometer. Tak nám to bolo, nevedeli sme čo, len my dvaja a dosádené nám bolo. Chceli sme sa vrátiť, no potom sme sa už uspokojili, že ako je, tak musí byť. Mali sme zem, mali sme traktor, prikolicu sme mali, ešte jednu prikolicu sme kúpili, robili sme tú zem. No a mne bolo už trochu lepšie, ale zase prišlo voľačo, jedna starosť, môj chcel trošku piť.

Aj trošku viac?

– Hád to, troška viac. Naveky mal nového mercedesa. Štyri roke sme boli v Nemecku, tak každý rok mal nového mercedesa. Kým sme urobili chyžu v Juhoslávii, ja som nedala nového mercedesa kúpiť a v Mercédesi robil. Mohol kúpiť starý auto a keď si chyžu vystaváme, tak nech si kúpi nový. Keď sme chyžu vystavali, tak bol aj nový mercedes, potom som sa naveky bála, že voľačo spraví. Keď prišiel domov, všetcia ho okupili voľakde pred krčmou: – O, brat Samo! A hneď okolo neho a tento mal peňazí, ako šalát, keď vyberal, tak mu stomarkovsky vypaduvajú po zemi. Druhí mu zbierali, baš ako šalát: – Ľaľa, vraj, toto ti vypadlo. No

tak platil druhým, boli takí, čo naveky chceli piť, aj on sa potom naučil piť. Zas bolo zle, mňa to zase chytilo. On v Nemecku nepil, tam sa ani nesmel piť. Vôbec ani nechcel piť, aj keď sme išli voľakde, tak Krivák z Petrovca sa napil, ale tento nie. Ten spadol po schodách, a ogúliv si všetok nos aj bradu. A môj sa držal, tento sa nenapil. Ale keď sme prišli domov, tak chcel piť. Ráno, keď sme vstáli, takto mi vravel: -Idem, žena, pre chleba: – Ale nejdi, veď my máme chleba dost'. Pozri, už je fruštík na stole. Ale on len vravel: – Ni, ja sa hneď vrátim. A keď zapálil ten nový auto, 220 letel, ani oko nemihlo, už bol v dedine a prešiel kilometer. Keď prišiel domov, doniesol aj chleba a sadol si na stolec a položil si dva prsty na ústa a sedel, sedel a ja keď som sa z kuchyne vrátila, už som videla koľko hodín bije, že si už ligol. A ja vravím: – No, čo je?: – No tu je chleba, už môžeš jesť. – No ja som sa už najedla, kým si ty prišiel a teraz jedz, nech spracem zo stola. – Ha, môžeš spratať, veď ten stôl je môj, to som ja kúpil, aj tá mašina je moja, aj špohrert som ja kúpil. Mňa to toľko nervovalo, lebo sme všetko dovedna robili, v Nemecku som ja vyplácala struju, telefón, byt, z mojích peňazí. Z jeho peňazí sa odkladalo do banky a z banky, keď sme išli domov, z banky sme vybrali peniaze, sadli do auta a hajde do Juhoslávie. A tak sme dom robili, aj sme si dom spravili, veľký, pekný. Ale mne to ništ neznamenalo, keď som ja videla jeho, že má plnú hlavu. Keď išiel do Hložian, tak ako keď mihne, odišiel, a keď išiel z Hložian, tak ako slimák. Už som vedela, že ide napitý. Potom bolo všetko jeho. Toto nebolo Valentíkovo, toto bolo Lovásovo. Lovásova bola zem a starú chyžu sme zrúcali, tam sme nemali ništ, aj šupu aj všetko. Mne to išlo tak na nervy, ja som tak ochorela, že mi mozog zastál robiť. Ja som nevedela ani čo robím, ani či ja som, ani ništ. Doktor vraví: – Do bolnici! Keď som prišla do bolnici, týždeň som bola v bolnici, keď ma previzitírali, poslali ma domov a povedali takto: – Čakajte, smrť príde, nevieme kedy, ale žena musí zomrieť. Dobré, doma som bola. Prišiel doktor aj s doktorkou, obidvaja z Čeláreva. Bolo voľačo zase zle so mnou či čo, tak odišli pre nich. Mama moja ma merkovala, sestra bola pri mne a ništ som nerobila, len ležala. Ani som nevedela, či je deň, či je noc ani či je slnko som nevedela. A prišiel doktor aj s doktorkou a vravia takto: – Pál'te auto, ideme do bolnici. Hajde, do bolnici! Ten doktor sa toľko zaujal aj s doktorkou a vravia: – Ju načim liečiť. Potom ma liečil doktor, ako sa volá, za živce. Psychiátor. No ten psychiátor potom prišiel a vraví, že najlepšie je ísť so mnou do Knéževca, kde sa ľudí. Doniesli ma domov a potom ma mali odvieť do Knéževca. A môj bol vtedy pri mne a vyprával čosi jednej susede, čo ma merkovala a ja vravím: – Čo ten Benka chce so mnou? Ja som myslela, že je to sused, nepoznala som si ani človeka. Ja som vravela: – Vyžeň ho von, nech tájde, čo prišiel? A to bol môj vlastný človek. Taká som bola chorá, že som ho nepoznala. No polúdila som.

Ako dlho ste sa potom liečili?

– Tri týžne v nemocnici, potom prišiel pre mňa. Všetci vraveli, aj ten doktor, že som ni ľúda, že ma načim liečiť. A otec tvoj povedal: – Domov s ňou! A keď videli, ja som tam musela veľmi veľa liekov popiť, a žalúdok mi už nerobil, už som bola

naozaj zle. Potom ma dovedli domov, menej liekov, a pekne so mnou. Potom, keď videl syn, čo je so mnou, zobral ma do Nemecka. Vodial ma od doktora do doktora. U piatich sme boli, aj ten posledný doktor zistil, čo je, že mi veľký mozog zapuchol a tiská ten malý. Ani spať som nemohla. Potom sa ten doktor pýtal, že čo som ja mala také strašné, že som si ja to tak zobrala? Ha, ja som nevedela povedať ništ, potom syn povedal, čo je, že čo bolo. Tak on potom rozkázal, aby som zostala u syna v Nemecku. Dávali mi voľajaké pirule. Dve ráno, vari jedna na poludnie, či koľko, neviem ani ja presne, aj jednu za večer. Bola som tam a pred samým Kračúnom môj prišiel pre mňa. Triezvy prišiel, ani briga, on sa potom už bál, že ja zomriem, prestál aj piť. Ale to nebolo všetko, nebola vina len na mužovi, to bolo aj na dievky, aj na zat'kovi. Zat'ko chcel s nami robiť, čo on chcel a my sme sa nedali. Keď sme išli domov, môj muž nechal dievky plnomoc, žeby mohla vyberať peniaze. Oni vyberali peniaze, kedy chceli, aj ako chceli, za seba. A keď raz odišiel, keď videl, že peniaze ninto dosť, tak jej zobral plnomoc. Potom bolo zle. Potom zat'ko odhlásil starého z ich adresy a my sme nevedeli, že je to odhlásené. Starý už mal dosť vyplnený pas. Išiel si robiť pas a ja som mu vravela: – Nerob si pas tu, choď si do Nemecka robiť. A dievka vravela: – Len si spravte tu pas, tam je drahý, tam načím dvesto päťdesiat mariek, ak budete robiť obidvaja. Ja som mala dobrý pas, nebolo načím, ale jemu bolo načím. Starý si spravil pas a keď prišiel sem, bolo načím, žeby mal nemecké papiere. On nás šeckých dovedol do Nemecka aj vedel po nemecky, aj nám veľmi pomáhal. Jemu zat'ko zničil všetky papiere. Polícia mu povedala takto: – Vy ste ni prihlásený viac ako jeden rok, vy papiere nemáte. A nemohol ani naspäť ísť, lebo bola načím víza, polícia mu musela vízu dať. Keď prišiel domov, odišiel do Belehradu vidieť, čo má robiť. Tí mu vraveli, žeby voľakoho poslal, žeby mu povyberal papiere. Ja som odišla do Nemecka, čo som mohla, ja som mu povyberala, ale kde som sa ja nemohla podpísať, ja som sa nepodpisala. Ani v banki, ani nikde, kde načím jeho pas, tam som ja ništ nemohla spraviť. Keď som prišla domov, potom som mu už povedala, čo je, že ja mu nemôžem viac spraviť a on sa potom zberal, že on odíde, že im ukáže. No a zat'ko potom aj s dievkou nechodili vôbec k nám. Ani deti nepustili. Mali dvoch synov, ani tých chlapcov nepustili. Tak sme my boli potom tak. Len syn chodil, aj prišiel domov, aj my sme k synovi prišli a s nimi ništ. Potom boli besní, chceli pol chyži a tak bohvie čo robili a mne to do hlave zas išlo, tak som ja bola tak zle, že to naozaj strašné.

Potom ma doviezol naspäť do Berlína, keď ma doktor previzitíral, povedal, že do roka musím tie lieky piť, aj som pila. Keď som prišla do Berlína, keď ma videl, že čakám v čakárni, vyšiel von a spýtal sa mi: – Vy ste Frau Lovás? Ja vravím: – Ja. A on potom zišiel pre kartón a nie len môj, aj druhé kartóny, a len mi takto povedal: – Hybajte so mnou. Po nemecky povedal. Tašla som s ním a keď som si sadla všeličo sa ma spytoval. Vtedy bola tá vojna u nás. Spytoval sa, že ako, kde sme, či sme vo vojne. Všetko sa mi vyspytoval, ja som mu všetko porozprávala. Potom vstál a povedal, že nikda si nemyslel, že bude zo mňa taká žena, že viem vyrozprávať. –

Vy ste boli veľmi chorá, ale ja som našiel liek, vidím, že bol dobrý liek, ale nám nikto nepomohol, len – zodvihol dva prsty a povedal: – Sám Pán Boh. No aj som ja potom prišla a vravela: – Ešte spať nemôžem, ešte to. A on mi vravel, žeby som robila rukami, to po nemecky vravel, štrikať, lebo vyšívať: – Handarbeit, handarbeit (jej interpretácia: hadrbajt, handrbajt), žeby som len na to myslela, aby som nemyslela na nič druhé. A ja som vyšívala, ale to bolo zle, tak mi nevesta vystrihala, a ja som zase vyšívala a dobre je. Vravela som, že si to nedám nikomu, to mi je pamiatka, keď som bola tak veľmi chorá.

No potom mi bolo lepšie, ozdravela som, aj sme robili zem. On nebol chorý, takže mohol robiť, ale potom raz takto povedal, že ho oni usmrtili: – Toto je žena moja smrť. Deti, zaťko aj s dievkou. Naveky ju chcel, ona bola jeho svätýňa. Keď bolo dievča, on tak povedal: – Jaj, hlavno, že dievča máme, hlavno, že dievča. Všetko jej dal po vôli a naostatok aj ona aj zaťko ho tresli kde? Do blata. Aj potom tak, išli sme na jarmok, prišli sme z jarmoku, ľahli sme si spať a on v noci išiel do WC, keď vyšiel von, spadol, chytil ho šlag. Aj ochorel. Chorý, chorý bol, aj doktori chodili, aj chorý, aj v bolnici bol, aj domov ho dali aj povedali: – Je kraj, ale nevedia kedy. Ale mal potom aj sklerózu, potom nevedel čo má, aj sa ženil, aj kto vie čo narozprával, mňa miloval. Môj brat povedal: – Nikdy si tak nebola milovaná, ani keď si zaňho prišla. (Smeje sa) A vravel: – Danijel, ako si prišiel, helikopterom? – Helikopterom, vraj. Takú sklerózu mal: – No teraz budeš vidieť, naspäť keď pôjdeš, ja ťa poveziem helikopterom. Ale hybaj, von vidieť, táto máfia na našom dvore čo jesto, keď ja zasalutíram, tak oni všetci ľahnu. A tá mafia boli sliepke na dvore a on vyšiel von a len ruku zodvihol a vraví Danielovi: – Si videl ako políhali? (Smeje sa celý čas).

Zomrel v deväťdesiatom piatom roku, dvadsiateho šiesteho júla. Keď bol tak veľmi chorý, prišla nevesta s deťma, aj boli do týžňa. Keď zomrel, syn prišiel na pohrab a dievka mu neprišla ani na pohrab. Bola v Juhoslávii, ale na pohrab neprišla. Prišla, keď sme odkázali. Nevesta navolala a dala mi telefón. Ja som, keď sa ohlásila dievka povedala: – Zomrel ti otec. Ona sa spýtala:– Kto je to? A ja som nepovedala ani kto je, ja som len položila slúchadlo. Oni prišli, ešte on nebol donesený z Nového Sadu, lebo v nemocnici zomrel. Keď ho dovezli, takto povedali: – A my ideme. Najstarší syn sa im oženil, mala dvoch synov, ani nás na svadbu nevolali, ani ništ. A starý vravel:– Týchto päť tisíc mariiek, ak prídu, dám Dankovi, nak si voľačo kúpi. A nemohol ani dať, lebo ho nevolali a schoval tie peniaze. Nevedel už chudák ani či je, ani čo robí, ani ništ. No tak potom sme vraveli, že prídu po pol noci, keď nebude toľko sveta u nás. Ver oni neprišli, aj otca zahrabali. Oni odchádzali a otca zahrabávali o šiestej, takže vôbec nebola ani na pohrabe.

Ako ste žili potom, keď on zomrel?

– No, keď on zomrel, moje deti boli na pohrabe a potom na tretí deň išli do Berlína. A ja som pred dvermi zastala, dom máme veľký, a keď oni posadali do auta otvorila som dvere zakríkla som takto: – Jesto tu voľakto? A nikto sa neohlásil,

sama som ostávala. Potom deti vyšli z auta a Anka povedala Samkovi: – Nenecháme ich tu, idú s nami. Ja som povedala: -Nemôžem, komu toto nechám? My sme si veľa zarobili, veľa nanosili, dom vystavali, ja to nechať nemôžem. Aj dosiaľ som sama. Idem do Nemecka dva ráz, tri ráz do roka, deti prídu, ale deti veľa idú ďalej na výlety. Ale prídu domov a ja som naveky samá, aj keď sa ich zažiadam. No a potom, od tej dievky mojej, ten najstarší vnuk ma naveky chcel. Tak ma chcel, lebo som ho ja naveky aj kúpala, aj opatrovala aj naveky mu kúpila, čo chce: – Mama stará, chcem Rollshue. Všetko, mat' mu nedala, že sa zabije, aj čo ja viem, spadne. Všetko som mu dala. No ten sa oženil, neboli sme na svadbe, ale po svadbe prišiel aj so ženou, aj má už chlapca. Teraz majú aj dievča, aj chlapca. Prišiel, aj ona, pomohla som im, dala som im aj dináre. Nisa ani s rodičmi, aj ten druhý chlapec odišiel od nich. Ja som to strašne, ale strašne znášala, lebo som chcela aj dievku aj syna, aj muža som chcela. Dievka sa ani doposiaľ s bratom nechce zhovárať. Sestra s bratom a vôbec ni. A brat ide pomôcť aj jej deťom, jej vnúčencom a jej synovi. No tak, žeby ste vedeli, ako je to, to je zle a nídobre.

Kedy vám bolo v živote najkrajšie a kedy najťažšie?

– Vtedy mi bolo v živote najkrajšie aj najmilšie, keď sa mi narodilo vnúča. Ja som čakala, že bude dievča, ale bol chlapec. Dali mu mjedno Danko. Vtedy mi bolo naj, naj, najlepšie. A najťažšie mi bolo, keď som videla môjho muža opilého, to mi bolo najťažšie. Hútala som si, prečo a začo, keď som ho naveky v živote počúvala. Nikda som nespravila ništ zle v živote, ani druhých nechcela, ani druhých nehľadela. Naveky som s ním bola, aj pomáhala mu koľko mohla, aj sme sa mierili. Ale keď sa napil, to bolo najstrašnejšie. A keď ochorel, keď nevedel už rozprávať ako načim, vtedy som len plakala. A vravel mi: – Neplač, neplač, veď ťa ja veľmi chcem. Ty ani nevieš, ako som ja teba chcel a ako ja teba teraz chcem. Ťažko mi bolo a keď sa napil tak som mu takto povedala: – Teraz som plakala, teraz plačem, ale keď zomrieš, nebudem. Ale keď zomrel som plakala nad tým všetkým, že ako bolo dobre, kým sme boli mladí a ako je teraz.

Stvorili sme si, aj ma chcel, aj mi riad nakúpil. Ten americký, ťažký. Mne to všetko nenačim, tam stojí. Všetko chcel mat', všetko kúpil, aj paplóny ešte mojím bratovým dievčencám. Povedal: – Načim kúpiť, tie dievčence rastú, nech im môžeš dať. Tak som im aj partieku nakúpila aj všetko.

Ako teraz žijete?

– Teraz sedím, vyšímam, v lete mám peknú záhradku, polievam piero, muškáty mám, pelargónie. Piero sa mi strašne páči. Ale ni som sama. Mám brata v tej dedine kde som a brat má dievčence, ale povydávané. Jedna, čo je vydaná v Hložanách, tá má dievča, bude mat' dvanásť rokov. Od malička som ju merkovávala, aj on ju naveky chcel. Keď zastál s autom, keď bol triezvy, aj doviezol ju, aj ju odviezol. Ale keď sa napil som nedala. Keď zastál s autom poľa Feketou, ona mala tri roke a kričala: – Ide Lovás. Jemu sa to páčilo, že vraví: ide Lovás. Veď bol ako načim, mala by som veľký hriech, keby som povedala, že nebol. Bol ako načim, všetko

chcel mať. Keď bol chorý, tak mi povedal, žeby som si ušila jednu sukňu, že v tej sukni sa budeme sobášiť. Ale takú, čo má fodry, širokú. Keď išiel do penzii kúpil si zelené nemecké háby. Tie mám aj dneska, vravela som, že ich nikomu nedám. Nech ich mole zedia alebo čo, to nedám a hotovo. Tie háby sebe kúpil a išou do KBV (kábévé: ich interpretácia), kúpil aj mne kangár. Ja som vravela, že mi nenačím sedliacke sukne, že ich mám už dost. Chcel veľmi, žeby som sa obliekla, len žeby som stála, žeby ma videl. Veľmi chcel, naveky vravel: – Obleč sa, zastaň si, nak ťa vidím.

Teraz som sama v dome, mám moju penziu, aj daju mi ešte po ňom z jeho penzii šesdesiat percent. Mám dost, žijem dobre, len keby mi dal Pán Boh zdravia, žeby som si mohla ešte pár rokov požiť, žeby som troška žila, žeby som si naozaj mohla zažiť.

Na začiatok mi porozprávajte niečo o svojom detstve.

– Narodená som tridsiatom štvrtom roku, jedenásteho apríla. Neboli ľahké časy, lebo nám nemali ani čo obliecť, len z maminých hábov sme obliekané. Nikdy nebolo voľačo nové. Bolo dosť ťažko, aj do školy keď sme išli. Štyridsiatom prvom roku som počla do školy chodiť.

Ani na nohy voľačo obuť, ani najesť nebolo. Ťažko bolo. Dve sestry som mala, aj brata. Brat bol najstarší, potom ja, potom sestra teraz je Kucháriková, potom Petráková.

Všetci ste robili, alebo voľakto aj do školy išiel?

– Brat môj nerobil toľko na poli. Vtedy bola štyri roky škola. Keď štyri roke prešli, odišiel za učňa do Belehradu, za murára. Takže my, dievčence, sme viacej robili, ja som bola prvá, ony boli mladšie. No nevravím, že ony nerobili, ale ony boli mladšie. Apka nám zapriahli koňa a potom všetky tri do koča: – Chod'te nasekať kukuric, kukuriča za koňa! A oni ostáli v kresárni robiť. Vtedy sa volala kresárňa. Dost' ťažké bolo detstvo. Aj za nich – na to hľadiet', aj za nás. A mamička moja – ony po nádniciach. Ony chodili ku gazdom, čo boli poľnohospodári. Apka remeslo, a my, deti, čo prišlo. Vykydať sviniam, kone počistiť. Pekne ticho nám rozkazovali, nebíjali nás nikdy. Veľmi nám boli apka dobrý, vedeli nám to pekne objasniť, že sa to musí. A potom, keď mamička moja išli lámať, kopat', to sa chodilo pozde domov, tak apka nám narichtovali aj voľačo za jedenia. Ťažký bol život, ale prešlo. Ťažší by bol, keby nám otec boli voľáky surový, ale naozaj sa môžem pochváliť, že nám vedeli pekne povedať, ako to má byť. Také bolo detstvo. Aj keď sme do školy išli, ani obuť nebolo čo. Uštrikané čarapy a kým sme prišli domov – zamrzli. Potom sme nemohli vyzuť, tak nám ich rozrezali. No ťažký bol život, čo druhé, len toľko môžem povedať.

Ja ti vravím, pamätám sa deväť ročná som koňa vodila. Mamičkim mojej brat báči Válovcov, oni deti nemali, ten báči nás veľmi rád mal a rád pomáhal. On mal jedného koňa a my druhého a potom dovedna, to sa volalo spolkárit'. Potom bolo načim vodiť koňa. Oni siali – jeden za mašinou, jeden kormán držal a ja som koňa.

A môj brat, on bol starší odomňa, ale slabší, on takto dosť býval chorý, takže som ho ja zamieňala. Ja som bola dosť mocnejšia od neho, tak – ak vodiť koňa, ak voľačo ťažšie vykydať – naveky ja. A potrochy, koľko som uvládala na vidlách, toľko som odniesla. Vieš, ak máš do voľačoho chuť, alebo ak ťa voľakto presvedčí, že sa to musí. Aj, čo som povedala už viac ráz, že sme mali takého otca, že ja bitku nepamätám od otca môjho, len pekné slová. Oni povedali: – Mara moja, vykydať a toľko si zober na vidli koľko uvládzeš. Pekne, pekne vedeli. Ľakšie sa znieslo, ako keby boli chytili bič, vybili, vyšibali, tak by to bolo ťažšie. Ale nebolo, u nich to nebolo. Ako som povedala, mamička išli do poľa, včas sa vtedy chodilo. Postele vtedy bolo načím popraviť a apka môj povedali: – Takto si zahodte duchny a potom ty chyt' na jednom kraji, Ondriš na druhom, a tak položte hore. Všetko pekne povedali, do všetkého pekne upútili a potom my s naším Ondrišom kedy – ako. Ak som ja pozametala na hrbku smeti, on mi rozkopol – ako deti, no. Nikdy som nežalovala naňho, tak som ho ja rada mala od mala, aj som sa naveky pychla pred neho spraviť, lebo bol odmala chorý. Tak aj zakončil s takou chorobou.

Do školy ste nikdy nechceli ísť?

– Ni že som nechcela, ale nebolo možné. Aj to bola najväčšia chyba, že vtedy ten čas, len štyri roky základnej bolo a ďalej škola nebola. Ja som bola dobrá žiačka, ale čo, keď vtedy boli len štyri roke, čo sa tu potom môže. Pre vysvedčenia som si nešla, lebo bolo načím ísť kosiť. Apka kosili a ja za nima hrste robiť, zbierať. Nemohla som ísť ten jeden deň pre vysvedčenia do školy, tak ani ho nemám. Baš ktorýsi to deň mi to bolo na rozume, (smeje sa), reku či by sa to moje vysvedčenie našlo.

A ten môj pán učiteľ Cicka mali chlapca chorého, tak som ho chodila veľa merkovať domov. On potom zomrel. Potom dali ešte dva roke školy, ale ja som už bola vydatá. Vtedy sa to volala elementárna škola. Neviem prečo to tak bolo. Cickov mi boli pán učiteľ, viem, že sem do Garajov prišli, že: – Prečo som sa vydala, keď som mohla do školy chodiť?

Aj čo – vtedy prišli Nemci do školy, tak sme chodili do parku. Nemci boli v škole, tak sme my nechodili do školy, chodili sme, ale so stolčekami do parku.

Na vojnu si ako pamätáte, koľko ste mali rokov vtedy?

– Keď tuto počala vojna, štyridsiatom štvrtom roku to bolo, ja som mala desať rokov. Keď v novembri išli do vojska báčinovia – báči Jano aj báči Marci, ja som naplnila desať rokov.

A apka môj, po fronte išli za nimi, hľadať ich, aj stará mama s nimi. A báči Paľo bol ranený v štyridsiatom štvrtom roku vo februári, aj prišiel domov a nešiel viacej. A trinásteho apríla isto tak štyridsiatom štvrtom roku, keď sa zakončila vojna, toho trinásteho apríla aj báči Marci aj báči Jano zahynuli, jeden deň obidvaja. Cítilo sa, že je vojna, cítilo sa. Veľa mali nohe zamrznuté a apka môj, keď sa vrátili, vravia: – Čipele nemajú, nohe samá rana, zamrznuté. A starý apa Jaškov, oni sa triasli.

Štrnásteho roku, keď bola vojna, tak ich zarobili Rusi. Osemnástom sa vrátili a chorý, na nervy. Triasli sa, nemohli nič robiť. Tak také boli časy.

Aj materiálne sa ocítilo, ver sa ocítilo. Bol nedostatok, chleba sme nemali. Ešte kým boli Nemci, vtedy bolo najťažšie. Vtedy sme dostali štyri aj pol kile múky na celý mesiac. A potom, veru, kukuričné chleba aj cirokovo seme sme zomleli, aj z toho piekli chleba a tak sa delilo. Ja rozprávam za náš dom, my sme boli štyri deti, tak nám delili chleba. Keď sme išli do pekárov, ráno mamička zamiesili doma a potom Anna naša a ja, to cesto v uteráku sme odniesli. Jední Dudášovci boli pekárovci, neďaleko od nás bývali. A keď ho o jedenástej, dvanástej vybrali, išli sme pre chleba. No a, ako deti lačné, štípali sme to chleba, trhali, a ja vravím :- Anna naša, netrhajme, lebo nás vybijú doma, keď ho doštípeme. A ona mi takto vravela: – Mara naša, ajtak nás vybijú, tak nak sa aspoň najeme. Tak taký bol život. Ja rozprávam o našom dome. Keď sme išli do školy, s bratom som chodila, Anna aj Zuza boli mladšie, tak, my dvaja sme ráno išli, no a kúštik som si stále odkrojila, keď nevedeli a pod tabuľku. Košík taký bol, tam tabuľka a tam sa chleba položilo. Kúštik Ondrišovi, kúštik mne, to sme si zjedli a potom, keď sme už išli, ja som to vybrala, ale polu aj jemu. A on mi vraví: – Vieš čo, Mara naša, zajtra ty odkroj dva kústiky aj za mňa, aby sme pod tabuľku schovali. No tak, ja vravím, to čo bolo, ja sa nerada chválím, nebudem rozprávať, že sme hádam neviem, čo jedli, keď sme ni. Keď sme prišli domov, to bolo raz mäso v nedeľu a cez týždeň čo bolo... ani vajce do rezancov nebolo. Ťažko bolo, ešte takým ľuďom, ktorí si v ten čas museli aj dom robiť, aj voľačo stvárať. Ja vravím ešte raz, ja o našom dome rozprávam, v našom dome bolo ťažko. Môj apka sa napatili, lebo starý apa, keď osemnástom roku prišli z vojne, z ropstva, oni viacej robiť nemohli. A ešte sa narodil devätnástom roku tvoj apka, môj báči, dvadsiatom šiestom roku báči Jano, a dvadsiatom piatom báči Marci. O tie deti sa bolo načim starať. Kto sa staral – najstaršia sestra, najstarší brat, aj tak. Boli ôsmi, Ľanička Kuliškova boli najstaršia, potom boli môj apka, potom Ľanička Válovčova, potom Ľanička Gajanová. Oni museli robiť za týchto malých. A potom ich aj za učňov dať. Báči Jano šiel za učňa stolára, báči Marci za pekára, tvoj apka bol odišiel za holiča, ale nevydržal, on robil kde robil. Potom, keď si zakončili, aj pekáreň im spravili. Takže môj apko sa napatili dosť, lebo mali starosti a my popri nich. Mali veľa záväzkov, oni museli do poľa ísť orať, taký mladý, keď štrnástom roku im otec odišiel a oni boli najstarší. Potom štyridsiatom prvom roku si ten dom robili, kde Siromovci bývajú, to bol náš dom. A vtedy bolo najťažšie, vtedy isto bola vojna. A také mali šťastia, že oni veľa aj na vežbu chodili, túto vojenskú, aj v Nemecku v ropstve boli... Tak, ťažko bolo, cítilo sa. Ale dobre, už prešlo, aj vravím v takomto živote, do toľkoto rokov, takto ako vyzerám, je ešte dobre.

Rodičia mali zem?

– Apka môj mali aj zem, ale oni boli kolár tak z toho najviacej robili. Tie kosiská, poriská. Museli to na bicykli nosiť do Idvoru, do Sakuli predávať. To im bolo najistejšie. Popri tom mali sme aj našej zemi a brali si aj, ako to vravia, na poly

robiť, polovicu. Takže sme boli prinútené aj my deti, také deväť ročné ísť vodiť kone. Jeného koňa mali a platiť nebolo skade, tak sme boli prinútené odmalička sa patiť, robiť.

A koľko rokov ste mali, keď ste išli prvýkrát na zárobky?

– Prvý raz keď som išla, mala som jedenásť rokov. Zakončila som štvrtú triedu. Išla som jedného Miška Birešovho – ešte dosiaľ je živý – merkovať. Mama mu bola chorá. Tam som aj spávala, merkovala ho, chleba, mlieko som donášala. Mama mu bola na hobličke chorá, tak bola načim veľká posluha. Tam som bola do roka. Zarobila som si na cipele, na oblek, čo som k spovedi išla. Keď som mala dvanásť išla som k spovedi. Keď som spoved' vyšla, išla som do rítu na *oglednu stanicu*. Išli z Kovačici tak rok – dva staršie odomňa, mladšie ni, len staršie, aj brat išiel, Ondriš náš. Aj v ríte keď sme boli, my, z Kovačici sme boli na oglednej stanici a padinské boli na Besnom foku, takže naveky sa to trochu delilo. A tam sme sa ráno prvo nafrustikovali a potom sme išli pešo na pole. Nebol prevoz nijaký, pešo. Kedy kde aká diaľka bola – pešo a na poludnie domov. Najesť bolo navarené, a potom zas do päť, do šesť hodín, kedy – ako. Ale ja som len na jar a cez leto chodila, kým boli dlhšie dni. V jeseni som nechodila.

Veľa ste robili. Mali ste čas na zábavy?

– Každý mesiac sme prišli z toho rítu domov. Pre mladých bol tanec, od troch do deväť hodín popoludní. Nebolo to tak ako teraz. Mladí, oni keď voľačo chcú, oni majú. Aj do kostola som chodila. Keď som prišla z rítu, tú nedeľu som aj dopoludnia, aj odpolunja išla do kostola a vravím, ni ja sama, my sme boli, ľal'a, päť – šesť z jarmočiska. Pekne dovedna aj do kostola, aj na tanec. Takže bolo kedy aj na zábavy pri tom všetkom, čo vravím. Keď boli mamička doma, ďaleko od toho, ony nám to nedali, ony porobili. A keď neboli, tak sme museli my. Ale bolo času aj na ihry, kým sme boli deti. Takto po ulici trocha sa ihrať, sedieť, no, bolo času. V tom ríte pokiaľ bolo, bolo potom som prešla do Pánčeva na građevinu. Tam sme nosili tehly, ciment, keď sa vo Vojlovici azotara začala robiť. Z vagóna vypakúvali ten ciment, taký tragač spravili, aby sme mohli ciment nosiť. Taká dost' ťažká robota.

Do Belehradu ste nechodili slúžiť?

– Bola som aj v Belehrade slúžiť. Prvý raz to bolo štyridsiatom aj, ktorom to roku bolo, môžbyť deviatom, alebo aj ôsmom. Apka môj robili na građevine, aj Ondriš náš, aj mňa vzali. Tá Albánija čo je, tak na ôsmom sprate bývala čistačica, a mala dvaročného chlapca aj šesť týždňovo dieťa – dievčatko, tak ja som im bola slúžka. Ale prvo ráno, ona išla čistiť kancelárie, o štvrtej ma zobudila s ňou čistiť. Kým jej bol muž doma, bol s deťmi. Do sedem, do osem, kedy – ako. Keď sme odtiaľ prišli, keď sme zavfšili aj s ňou, potom sme sa najedli, nafrustikovali, obliekli deti. Potom som ja s tým starším išla von a tá maličká, on s ňou zostál. Vtedy nebol rok po pôrode, ale o šesť týždňov už robila. Tak to bolo, taký život. Ale, pekne mi bolo, aj dobre mi bolo tam. Aj ten malý ma chcel, aj oni ma poštuvali aj cenili. Ondriš náš aj

apka ma chodili vidieť z građevine, lebo oni išli domov každú sobotu a ja len každý mesiac.

Ako vás, takú mladú tie deti počúvali?

– Počúvali. Tento Miško Bírešov mal dva roke a chcel ma. Tak ma chcel, nikdy sa ten neotímaj: – Mama, kde je mama? Naveky so mnou, chceli ma deti. A keď som robila tam v Belehrade, aj ten tak isto. Mama prišla, ona okolo tej malej. Ona mala šesť týždňov, bolo ju načim aj okúpať, aj oprat' a on so mnou. Jeho mama ma volala Marija a on Anna, to mu hádam bolo ľahšie. Raz sme ostáli len my dvaja, ale čo sa stálo! To bol ôsmy sprat a na kuchyni bol oblok otvorený. Ja som bola v izbe, merkovala som ho. Len čo som zišla do kupatila a ako stiahol prieran tak sa dvere zamkli a kľúč bol schovaný, kôli nemu, žeby nezamkýnal. Tak ja v kupatile zamknúta a on vonku a oblok otvorený! To mi bolo najťažšie, nezabudnem nikdy: – Čo teraz, čo teraz? Potom som ja lupotala dvermi z tejto strany a on sa smial, jemu to bolo smiešne aj v tom sa odoprelo. A potom mi ona vraví: – Keď pôjdeš do kupatila, tak naveky ten, čo sa utiera, daj medzi dvere. Lebo to bolo strašné, taký chlapec dva aj pol – tri ročný, oblok otvorený, a len toľko, že mu bolo zaujímavé, že ja buchocem bol tam. A keď prišla ona domov, tak som jej to povyprávala, aj ona sa prekvapila, že to sa musí merkovať. Ale nebolo voľačo na mňa zle, nemala som ja také problémy, žeby ma voľakto za voľačo nemal rád. Aj tie deti ma chceli. Aj tento Bírešov, aj do dneska, keď ma vidí, tak sa pozdraví. No aj ja som vtedy išla do Bírešov, k spovedi som chcela ísť, aj moji chceli, a nebolo odkiaľ kúpiť, tak oni mi dali cipele, v ktorých som išla. Ňaňa Vargová, ony tu predávali obleke – tie ženy, čo boli staršie mali pred vojnou nakúpené – tak to potom predávali týmto mladým. Potom mi kúpili gecel'u, v ktorej som išla k spovedi, ale to som si zarobila. Od jedenásť rokov do dvanásť som merkovala deti u Bírešov. Ťažko bolo aj vtedy.

Koľko ročná ste sa vydali?

– Šestnásť rokov som mala, keď som sa vydala. Takto jedenásteho som mala šestnásť a osemnásteho bola svadba. Potom sme už aj zemi trochu mali, aj mne moji dali, aj môj dostál. My sme prišli k starým rodičom. A oproti boli jeho rodičia, takže to bolo dovedna. Oni mali kone aj zem, tak sme dovedna robili. Naozaj sme sa pekne mierili, aj rozumeli. Mamička, mamóška moja, boli veľmi dobrá osoba, všetko mi rozumeli. Ja som šestnásť rokov mala, keď som sa vydala v apríli a v novembri som mala jednu maličkú, kerá mi zomrela.

Porodila som sa, ale ni na čas – v siedmom mesiaci, od ťažkej robote. Ja som bola mladá a robota ťažká. V poli je robota ťažká, aj korpu zodvihnúť. Takže tá malička mi zomrela a potom v päťdesiatom druhom sa mi narodila Marka. Isto na sedem mesacov. Možno slabší život, hád, neodržala som. Keď som potom mala Anku v päťdesiatom piatom, odišla som do bolnici desať dní a oni mi ju održali. Tá sa narodila načas, ale Katka zas doma, tak zas isto. Vravím, dobre bolo, tu stará mama aj starý apa. Starý apa zomreli v päťdesiatom piatom roku a stará mama Mikušova ešte žili dvadsať tri roke s nami. Nemali sme zle nikdy, len dobre. Deti mi

merkovali, ak sme išli do poľa. Potom sme si aj my kúpili kone, aj sme si vzali zem viacej robiť napoly – polu, čak, nám, polu gazdovi. Kým sa nám Marka nevydala, robili sme s tou zemou. V dome sme nikdy zle nemali, čo sa týka rodičov. Potom sme predali kone, svadbu sme robili. A keď sa nám Marka vydala, tak môj išiel do Nemecka. A potom aj ja za ním o pár času. Po tri mesiace som chodila robiť do Nemecka.

A čo ste robili v Nemecku, aké práce ste mali?

– V Nemecku som robila, ako čistačica v aliansi, Alians Versicherung. To bolo veľké preduzce, ale mi aj bolo veľmi dobre. Mala som dobrú šéfku, hádam som aj ja jej bola dobrá, keď od štyroch hodín sme robili. Vozila nás jedna Chorvátka, ktorá nám organizovala robotu. Tak od štyroch hodín do osem sme riadili kancelárie a potom do dvoch mi bol robotný čas – chodby glancať, WC, trpezárie riadiť. Od dvoch hodín ak som chcela, ešte som mala robotu. Naveky ma tá šéfka našla: – Chcete robiť? Chcem, tak veľa ráz som robila aj do päť – do šesť. Tak znamená, od štyroch hodín veľa ráz bolo do štyroch, do päť. A keď som išla domov, ešte som na jednej pošte hodinu aj pol robila, takže dost som mala. Ale som aj zarobila, mala som dost. To všetko bolo platené. Aj ma mala rada tá šéfka. Nechcem podceňovať ani Chorvátke, ani Srpkine, čo robili, mne všetky boli dobré. Ale neviem prečo táto nemecká šéfka nás delila, Slováčke vyberala. Ale mne neboli zlé, baš z Chorvátska boli tri ženy, veľmi mi vo všetkom pomohli. Ona hľadala, stále krikala: – Mária Garaj, Mária Garaj – kým nenašla. A už aj robotu mala za mňa. Tak aj tak vyberala. Boli aj jedna Povolnova aj Petrášova z Padiny. Ja neviem prečo tak bolo, ony vedia, naveky Slováčke hľadali.

Nechceli ste zostať v Nemecku?

– Nechcela som ostať. Tri mesiace som bola, potom som si išla domov obnoviť vízu. Kôli deťom, Marka moja už mala Zdenka, už som mala aj vnuka. Keď mal šesť týždňov odišla som prvý raz. A potom, zvedavá som bola, tak naveky som prišla domov. Aj Katka ešte baš nebola veľká. Už teraz neviem, raz sme to spočítali dovedna, boli tri roke, čo som robila v Nemecku. Ostatný raz som robila s Liduškinou mamou Pilchovej, baš v krčme, šesť mesiacov. Nešla som na tri mesiace domov, ale obnovila som si tam vízu, žeby sme ostáli šesť mesiacov, dobre sa zarábalo, aj tam bola dobrá robota. A keď sme prišli domov, tak som viacej nešla.

A do čoho sa vkladali peniaze zarobené v Nemecku?

– Do čoho? My sme si začali dom v šesťdesiatom siedmom roku. Tento dom sme driov, ale ten čak, tam do ulici. Ale medzi tým sa nám Marka vydala v jeseni čo sme neplánovali, potom sme išli do Nemecka, žeby sme si dokončili ten dom. Potom sme si urobili aj fasádu zvonku, parkéty dnu, stvári trošku, čo máme... Deťom – uteráke, Anka, Katka ony všetko majú z Nemecka, čo som nanosila. Aj Zdenko bol malý, aj všetko čo bolo načim. A potom, keď som tých šesť mesiacov naraz bola, viac som sa nechcela vrátiť, a môj vraví: – Čo si sa odradila? On odišiel. Ale o dva týždne prišiel

aj on domov a potom sa zaposlil do Konstruktora a ja som počla do Belehradu chodiť, bedinovať.

Koľko žien chodili vtedy, keď ste vy začali chodiť?

– Nechodili ešte tak veľa, naozaj menej, možno viac ako pola menej ako teraz, ale bola dobrá robota. Ja sa môžem aj tam pochváliť, že som bola šťastná za robotu. Do hodine som robila v jednom dome a od hodine do päť – šesť v druhom dome.

A potom u jeného doktora – zubár bol, som v ordinácii robila. On bol z Pánčeva, len ordináciu mal v Belehrade. Potom sa oženil, tak som do Pánčeva do jeho domu chodila a raz za dva týžne do ordinácii. V Pánčeve som si viacej našla roboty, potom som do Belehradu nechodila, len baš do jeho ordinácii. V Pánčeve som mala robotu a všade mi bolo dobre, kým som mohla, kým sa Vaneska nenarodila. Keď sa Vaneska narodila, potom som trochu menej. Keď mi mama ochoreli – boli ony dosť chorá, bola im načím opatera, tak som nešla niako. Reku, nejdem sa mučiť, paťť, aj deti mi vraveli, žeby som nešla. A keď mama zomreli, tak som na jedno šesť mesiacov myslela, že pôjdem, ale Anka moja mi povedala: – Ale nejdeš, dosť ti bolo. Tak potom okolo detí, od toho času im pomáham.

A koľko rokov ste bedinovali v Belehrade?

– Koľko to bolo? Takto. Počínala som, keď sme prišli z Nemecka – sedemdesiatom šiestom a do deväťdesiatého piateho som chodila do Belehradu, do Pánčeva. Málo ktorý deň som bola doma. Aj u jedných pekárov som robila, mala som dobré mestá aj radi ma mali. Myslím, nikdy sa necedilo na cedilko, ale naveky, no, šťastná som bola.

A kto vám našiel domácnosti, v ktorých ste robili, ste si našli samá?

– Do prvého domu, keď som išla, tam sestra moja už chodila, tak ma ona na prvé mesto odvieďa. Ona robila tam naproti, tam boli také dve dievčence – aj mám ich obrázok, jedno malo šesť rokov a druhé malo päť, alebo štyri. Mali aj chorú ženu, to bola tým deťom mamina sestra. Aj potom som robila u toho, on bol dekan Pianić, profesor, aj ona bola – dobrý dom. Chcem to povedať, nije vážno kto bol, čo bol, ale taký dobrý dom, aj dobre mi tam bolo, aj dosť som zaveľa robila. Potom, už keď sa aj Máša moja narodila aj Vaneska, musela byť troška pauza, merkovať ich, ale keď som mohla naveky som išla. Cestovala som autobusom a potom pozdejšie sa dosť išlo vlakom, no všeliako. Ale ani vlakom nebol problém. Naveky som do pol sedem – sedem musela byť v Belehrade. Viem, že jedna sa naveky pýtala, keď som prišla, ona ešte spala, zabúcham na oblok, alebo pozvoním: – Jao, kedy vy stanete, keď ste už tu? Hád kedy! Ja keď idem, tak aj opatrím dvor. Obidvaja sme išli do robote, tak aj svine opatriť, hyd, a ona sa prekvapila, že či je to možné. No, reku, musíme, nám nemá kto.

Ako vám prešiel deň od rána, kým ste sa nevrátili. Mali ste času aj doma si porobiť?

– Pa, takto vravím: od päť hodín, pozdejšie stáť sme nemohli. Anka už bola vydatá a Katka bola doma. Cez leto sa nemuselo zakladať a cez zimu sa muselo aj do peci založiť, aj svine opatrit' aj navarit' – keď som na dve mestá mala ísť. Naveky som si ten deň navarila za zajtra, lebo som vedela, že mám ísť na dve mestá. Môj prišiel driov, on opatril, ak bolo načim, aj založil. No nebolo to naveky, že som mala dve mestá, tak, čo som včera varila, to sme neska jedli. Mali sme aj zem. V sobotu som nechodila robiť. Veľmi málo som ja do Belehradu chodila aj v sobotu. U jedných pekárov v Pánčeve som každú druhú sobotu chodila, ale to som nemusela. Keď bolo kopanie, lámanie, tak za našu robotu bola sobota i nedeľa. Prišli aj deti pomôcť. A oddych, oddych bol večer, v noci. Vieš, keď je človek mladý, tak si oddýchneš. Teraz by som už nemohla. Teraz si v noci neoddychnem, teraz mi je noc ťažšia ako deň. To by som nebola nikdy verila, keby mi voľakto rozprával, ale som skúsila. Vtedy, keď som si ľahla, päť – šesť hodín a som si oddýchla a teraz by som už nemohla tak. Vtedy naozaj tak bolo, keď sa stálo – oddýchnutý človek, plný chutí do robote. Vieš, keď jesto deti, hľadáš kúpiť im zjesť, stále jablká, pomoranče, lebo čo ja viem, tak bola chuť do robote. Nebolo ťažko.

Keď ste v sedemdesiatych rokoch začali chodiť, pomohli vám tie peniaze pre domácnosť viac ako v devädesiatych rokoch napríklad?

– Dost', dost' viacej dopomáhali. Vtedy som za jednu nádnicu mohla oveľa viacej kúpiť, ako potom už deväťdesiatom piatom. No boli také miesta v Belehrade, kde sa mohlo ešte dobre zarobiť aj v deväťdesiatom piatom. Potom, hád, som nechala, keď mamička ochoreli a deväťdesiatom siedmom zomreli. Myslím, spočiatku sa mohlo viacej zarobiť, naozaj sa mohlo viacej. No a v Nemecku, to čo sme zarobili, to sa mohlo kúpiť, keď sme prišli: bicyglu, ten mlyn, aj všetko to, parkéty dať, obloke ofarbiť, okaliť, fasádu na ulicu... Vtedy sa oveľa ľahšie žilo, viac sa dalo stvorit'.

A ktoré boli ešte možnosti zamestnania pre ženu v tých časoch, keď ste vy začali chodiť do Belehradu?

– Mohlo sa aj v zádugi. Kým sa v zádugi mohlo robiť, ja som chodila aj do zádugi veľa – kopat'. Aj do Crepaju, aj do Opave, aj do Barande na poljoprivredu, kým sa nezačlo toľko týmito motornými. Už keď začali s traktorami, tak bolo menej robote. Potom aj špricovanie – tak sa ženy upútili do Belehradu. V Belehrade vedeli za Kovačicu, za Padinu, že chodili slúžiť i malé deti merkovať. A keď sa začalo na jeden deň ísť riadiť, tak sa toho dost' rozšírilo. Ale to skrze toho, že nebola v zádugách robota. Potom sa ženy upútili ta, lebo hád muselo sa robiť, a tuto, v zádugách sme nemali robotu ako predtým.

U tých rodín, kde ste pracovali, ako si Vás vážili? Cítili ste sa ako člen rodiny, dôverovali Vám?

– Baš tak, baš tak, naozaj dobre. Všade dobre, aj u týchto, aj u zubára, potom sa on bol oženil, dve deti sa im narodili, kým som ja tam robila. Aj veľmi dobre, veľmi dobre. Toto oblečenie, on ako mladý bol tenší, tak to, čo boli krásne háby, to naveky zbavili a dali mi domov. U pekára, čo spomínam, som robila, vlastne on nebol pekár, jeho otec bol pekár, on bol právnik, tak tam robotu nechal a on bol tu, len ako gazda a robotníkov mal druhých. Mala som ja veľa takých domov, čo som mala kľúče. Keď som prišla, odoprela som si, aj poriadila, spravila aj zaprela. Ona len zavolala z robote telefónom a povedala, kde mám jest'. Potom pozdejšie ani to nemusela, aj kľúč som si vzala zase k sebe domov, mala som aj také. Z Belgiji bola, v belgickej ambasáde robila. Troch chlapcov mala, takže som tam veľa aj varila, aj kľúče som mala od domu, baš som bola jej mama, alebo jej gazda. Ništ mi nerozkazovala, ona vravela: – Vy všetko viete, čo máte robiť. Boli aj na svadbe u Katky mojej, aj tam mi bolo veľmi dobre. A potom tieto, čo vravím, dary, ona z Belgiji dostávala, aj pláca dost' veľká bola, aj chcela mi aj voľáky odev, ak som chcela, alebo peniaze, no dobrá bola. V Pančeve tak isto.

Tam už menej ženy chodili?

– Menej, menej, možno sme päť, šesť chodili, no málo. Ale bolo mi dobre. Bolo bližšie, aj tak voľáko som si to zobrala, že som ni za vodou. No každý má svoju myseľ (smeje sa).

Veľa ráz sme sa zhovárali s tými, čo išli z Belehradu: – Lahko tebe, ty si z tejto strany Dunaja, ty aj pešo odídeš a nám, ak sa most zvalí, tak ako my prideme? Tak vieš, akosi ľahšie mi bolo v Pánčeve, no hád, lepšie, robota tá istá bola. Aj tam sa domy, aj tu bolo treba obloke utierať. Ale dobre mi bolo aj v Belehrade aj v Pančeve. Mala som v Belehrade viac takých starších. Jednu – možno je aj živá, možno ni, musím sa raz riešiť jej zavolať. Ale v Pánčeve ten pán doktor, jeho deti sa už veľké a narodili sa, keď som ja bola tam. Dost' často ona išla voľakde na tri – štyri hodiny a mne nechala malého: – Mliečko mu dajte. Potom, nežiadala ona všetko porobiť, ale vážne bolo dieťa.

Veľa som sa aj naučila od richtovania toho jedenia, baš veľa, aj okolo detí som sa naučila.

A v Belehrade okrem opatrovania detí ste mali aj navariť, upratať a podobne?

– Nevarila som, ale tak, keď som mala času. Ona mňa nenútila silou: – Ak máte času. Jedine to, čo som s ňou chodila do kancelárie riadiť, aj potom ak som mala času, umyť riad. Aj vieš už, keď si voľakde, tak potom vieš. Ale žeby mi ona, že som neumyla voľačo, povedala na mňa: – Prečo si ni, lebo vedela ona, že ja mám malého. Len toľko, ak malý spal ja som mala kuchyňu zriadiť a keď sa vyspal, išli sme na Kalimegdán. Potom tou ulicou, čak, v tej Knez Mihajlovej je aj palata Albánija. A potom pravo, jedným bokom obísť Kalimegdán, potom bol jeden park, tam trocha sedieť, a to bolo to. Malú mi nikdy nedala. S malou som ja nikdy nemala ništ. Ona s malou robila. Len toľko, že som jej chodila pomáhať riadiť, lebo tam

dosť bolo robote, a pýtala sa ona aj mňa, aj apka, keď ma boli vidieť, či to oni dovoľia, že som bola mladá: – No hád, čo by ni, čo načim, aj sa naučí. Nemohli jej ani povedať, že to nemôžem robiť, alebo čo ja viem...

Nestretli ste sa s nejakými neprijemnosťami na ulici, alebo u niekoho v dome?

– Raz sa mi stalo: išla som bulvárom do bovdu, voľačo kúpiť a jeden človek vyšiel von, ako z voľákeho dvora a držal narukvicu, že či chcem kúpiť zlatú narukvicu od neho, ale vraj: – Poďte sem – ako tam, odkiaľ on vyšiel. A ja vravím: – Nenačím to mne: – No, ale len si zoberte, zoberte, čo ja viem, neviem už, veď ešte tá narukvica stojí tu, pamätám sa. No potom ešte druhý dvaja prišli, oni mi môj butelár vzali aj zobrali mi. Tam boli peniaze len toľko, koľko pýtal a potom som sa toho velmo merkovala. Potom som sa tejto belgičanky žalovala, lebo od nej som bola išla, tak ona mi potom povedala, že: – Nikdy, nikdy, makar vás kto volá, makar vám, čo núka, nikde nejdite, len tam, kde ste sa vybrali. Lebo aj jej deti tak pochodili. Mala chlapca, najstaršieho, ako môj Zdenko, teraz má už tridsať jeden rok, vtedy mal menej, ale tak aj ich tak tríznil, tak ona bola vedela o tom. Keď som sa ja žalovala, aj narukvicu pokázala, tak vraví, že: – Deľako je to od zlata, ale to nije ani tak vážno, už len nech ste vy dobre prešli a na druhý raz nejdite nikde. A inak som nemala takto, žeby ma v dome voľakto vysmial, spodceniť. Nemala som ani v Belehrade, ani v Pančeve. Všade pekne, nemôžem sa požalovať na také veci. Aj v tej pekárni, keď som robila, boli by mi neviem ani koľko dali. Vtedy boli Kuliškoví živí, nanička Erža, Paľo, Marci, tak chleba som im nosila od tých pekárov, boli by mi neviem ani čo dali. Ešte keď som spomenula, že mám bratníkov: – Aj za vrece Mária si naberte. Lenže bolo to načim aj odniesť. Dobré, naozaj pekne. A už na ulici, ak voľakto takto zakríkol, to nie je vážno, ale v domoch všade pekne, všade pekne. Mala som ja dobré domy, dobrých ľudí. A teraz už slabo idem, ale pred rokom som hádam bola v Pánčeve, tak som odišla k jednej žene, kde som robila. Aká to bola radosť, aké to bolo schodenie, myslím stretnutie.

Tak sa s každým môžem stretnúť kde som robila, len toľko, že nemôžem odísť. Z počiatku sme sa aj telefónom volali a teraz už tak.

Vydali ste tri dcéry, bolo potrebné veľa peňazí na svadbu i výbavu?

– Zo zemi sme si dorobili, potom, keď sa Marka vydávala mali sme dva kone, to sme predali, a potom som chodila aj na Slovensko. Kým sa mi Marka nevydala, bola som tri ráz na Slovensku. Potom som jej doniesla výbavu, duchny, uteráke zo Slovenska. Na Vysoké Tatry som chodila. Tam je dedina Letanovce, baš tam sme predávali zimné ručníky, čierne, aj šakové, ale najviac čierne. Aj na hlavu, také ako čo si si ty z hrdla vzala, tie sme nosili, aj potom sa nosila vegeta, čokolády, aj čo ja viem. A potom dva – tri ráz do Austrii, žeby sme to speňažili, a tak. Tak sme sa patili šakovak. Chodilo veľa žien na Slovensko. Dalo sa dosť peňazí aj takto zarobiť. Vieš ako sme robili? To, čo som tu kúpila, napríklad päť týchto malých zimných ručníkov, tie peniaze, čo som tu založila, potom sme do Austrii chodili, to sme

popredali. A do Austrii sme chodili dva -tri ráz a kúpili, čo sme mysleli. Aj tie peniaze žeby sa nám vrátili, čo sme uložili. Tak dalo sa, dalo sa.

A neboli nepríjemnosti na hranici?

– Boli, aj peniaze by nám boli pobrali, museli sme si schovať. Keď sa Marka vydala, bolo načim vyplatiť po svadbe dlhy. Tak ešte raz som išla, no to mi bolo štvrtý raz.

A na Maribor sme išli. Na hranici nám aj peniaze zobrali a mali sme dosť vtedy. To baš boli požičané peniaze. Bola som požičala, založila do toho, tak pýtali razom od nás carinu. No a sestry vravia nedáme, a tí tvrdo stáli, že sa musí dať. Tvrdo stáli, aj všetko nám rozhádzali, že sme si to ledvy popakovali potom. A peniaze mi boli schované na geceli, vo vačku. Oni nevedeli, že sa to tak dá spraviť. A sestry: – Nemáme tu peniaze, nemôžeme carinu platiť. – Musíte. – Vyplatíme doma z pošty, a kým sa zhovárali, ja som si zatiaľ vybrala peniaze a zaplatila som carinu. Tak takí boli zvedaví: – Kde vám tie peniaze boli schované? Reku: – Tu, ľaľa, v buteláre. Ale neboli, boli mi tak ako z opaku geceli, vačok, no vedeli sme si my to spraviť. Myslím, vynašli sme sa. A oni vedeli, že my peniaze máme, len nevedeli kde sú, a potom veľmi ma patili, že kde tie peniaze boli: – Tu, v buteláre. Že, či naozaj. – Naozaj. A Ľanička Petráková v tom momente, keď som ja tie peniaze tam vyložila, vraví mi: – No, ty si baš sprostá, čo si vybrala tie peniaze. – No, hádam si nedáme pobrať. Ale nám aj pobrali dosť. Len čo bolo za deti nechali, ale dosť aj pobrali. Dovtedy som nemala také skúsenosti. A sestry, ony chodili viac ráz, ony mali. Bolo šakovo.

Dovedna s voľakým som naveky išla, aj sestry moje tri ráz. Ja som len tri ráz bola na Slovensku, teraz bolo štvrtý raz, keď sme mali výstavu, ale toto je deľako od toho. Naveky išli aj Zuza naša aj Anna. Tak, sme my vovedne aj v jednom dome sme spávali, potom oni aj odtiaľ sem prišli.

Dcéry vám chodili aj do škôl?

– Marka nechodila, Marka má len základnú. Nechcela, my sme chceli. Sedemnásť ročná sa vydala. Anka išla do gymnázia, potom si bola zapísala ekonomickú, ale nezakončila. Katka taktiež zakončila gymnázium a potom zapísala bola ekonomickú fakultu, lenže nešla, nezakončila si. Čo vravím, kde som robila, ten bol baš na ekonomickej fakulte profesor. Potom ju tu vzali do Elteku robiť a ešte tam robí. Anka, oni potom prišli bývať do Kovačici, Anka dostala tam v Pánčeve robotu, aj tam robí. Tak nezakončila si ani ona, len gymnázium.

A ako ste ich posielali do škôl?

– Bolo šakovak, ale mohlo sa. Vydať, aj svadby urobiť, nuž aj sme si požičali, aj tak. Náš Marci, chudák už zomrel, on nám požičal a na jar išiel robiť dom a v jeseni nám požičal. Potom sme predali zem a pola, dupľa čo sme jemu boli dĺžni, pola sme jemu vrátili a za tú polu sme si kúpili zase zem naspäť a z úrode vyplatiť druhú polu

za zem. Takže myslím kuburi boli. Nebolo ľahko, ale prišlo ku kraju. Ľaľa, aj domy majú narobené, čo sme im pomáhali a všetko to bolo z robote.

Nechýbajú Vám tie peniaze, keď už nechodíte do Belehradu pracovať?

– A veľmi sa neocíti, teraz už toľko netrovíme, ako čo sme trovili a máme deti, ktoré, môžem sa pochváliť, nám pomôžu. My, Ľaľa, ani svine už nechováme. Už veľa rokov ony každá, keď zabíjajú, donesú. Donesú i kyslú kapustu, alebo čo ja viem. Naozaj sa môžeme pochváliť, že donesú. Jedine, čo je trochu ťažšie je s týmito liekmi, ale tak musí byť. Človek, keď je starší, na to (lieky) viacej troví a na jedenie polu menej. Dve morky čo sme zarezali, no nestrovíme ich ani za svet. Čo ostane, pomôžeme deťom aj oni nám. S čím my môžeme – pomôžeme, aj my im, aj oni nám. Čak, Katka je tu, do robote chodili, my sme sa starali aj opatrit' im, aj Anke mojej kurence. Marka moja, ona sa prvá vydala, keď bola potreba, kurence doniesla k nám, tu sa vychovali, ona chodila do Belehradu. Deti som im merkovala aj tak. Keď ona išla, ja som nešla, kým bol aj Zdenko malý, naveky sa napravilo pekne, bez zlého. Aj porozumieť sme sa vedeli, aj rozumieť jedna druhú. Aj my deti, aj deti nás. A teraz, môžem povedať, muž má aj z Nemecka sto dvadsať markiek penziu, aj tuto, takže len toľko, že musíme tie lieky kupovať.

Ste spokojná so svojím životom?

– Som, som spokojná aj so svojimi deťmi.

Nie vám je ľúto za ničím?

– Ni. Mne je naveky najkrajšie toto, že ja mám moje deti. Nikdy sa nečudujem, jáj, prečo ja nemám toto, čo ten má alebo ten. Ni. Som spokojná. Aj toľko zemi, čo my máme, ak sme si aj my nedorobili – to čo nám dali Garajovci, to čo mi dali moji – to oni dorobili. Takže dorobené je našimi rukami. Aj dom, vravím, čo sme si spravili. Dvadsať tri rokov sme žili so staramamou, čo vravia nesadlo slnko na naše hnevy. Neboli s nami dovedna, na jednom chlebe, čo sa vraví, oni nechceli, chceli byť sama, mali ich deti. Tak ak som ja voľačo richtovala odnieslo sa, ak ony, tiež, aj tak.

Aký bol život žien, najmä Vaších vrstovníčok, ktoré prežili aj vojnu aj najrozličnejšie režimy?

– Ľahký život nebol. Za lepší sme nevedeli, tak sa to takou chuťou išlo do robote. Nikomu ťažko nebolo, nikdy sme sa nezhovárali: – Jaj, prečo je takto? Sme aj do Crepaju, alebo voľakde, keď sme išli kopat' do zádrugy, čo kto mal, to jedol, nikto nikdy nerúhal, jaj, to alebo to, všetko bolo dobré, aj usilovali sme sa spraviť do dvoch, do troch, kým bol robotný čas. Friško potom domov navariť, s takou chuťou sa to robilo, nepochybovali ľudia. Nebolo nespokojnosti, lebo za lepšie nevedeli. Išlo na lepšie, my sme zo zlého na lepšie išli. Tak napríklad, ja ako dieťa som pamätala zlé časy, ťažko bolo a už od päťdesiateho roku, keď som sa vydala, čo som aj mladá bola, aj sa robilo veľa, išlo na lepšie. Vieš, už sa potom mohlo viac kúpiť.

Například, keď sa mi narodila Marka v päťdesiatom druhom roku, ja som jej ešte plienky nemohla kúpiť. Nebolo kde, ni, že nemohla, každý by sa postaral, keď vidíš aj to chceš kúpiť. Ale nebolo kde. Ej už keď sa Anka narodila, už som mohla. Už bol taký pásavý flanel, ktorý som jej kúpila. Keď zo zlého ideš na dobre, tak ti je veľmi pekne, aj veľmi to schuti robíš a keď z dobrého na zle, tak je ťažko. My sme sa zobrali, môj mal dvadsať rokov, ja som mala šesťnásť. Ja som ani nemyslela, čo teraz, ako budem. Siedmi sme boli dovedna, keď som prišla, to všeti pekne, všeti siedmi za stôl. Ak jeden kúšтик mäsa, ak jeden kúšтик chleba, nebola tu nijaká bůna, tak muselo byť, aj bolo dobre, aj pekne.

Ja teraz vravím, že nie je dobre, že vy z dobrého..., už nevieme, čo bude. Nedaj Bože, aby bolo ale, ale cítíme voľačo ťažšie, horšie. Vravím, mne je to už ni vážno pre mňa, ale pre vás, pre vás mladých. Lebo, koľko ja vidím, nechcú sa ani ženiť, ani vydávať, že idú zlé časy. Každý sa bojí, čo bude, ako bude. Čo ja viem, to dríov nebolo, to dríov nebolo...

Anna (1937), Báčsky Petrovec

Porozprávajte mi niečo o Vašom detstve.

– Narodila som sa v Petrovci, sedem-násteho februára, deväťsto tridsiatom siedmom roku. Chorvátová som dievka, z rodičov Samuela a Kataríny. Boli sme päť detí. Najstaršie zomrelo, potom som bola ja, potom brat Samko, rok mladší odomňa a potom som mala osem rokov mladšieho brata aj desať rokov mladšieho brata. Žili sme vo veľmi pobožnej rodine, moji rodičia nás prísne vychovávali, zvlášť apo. Musela som večer prísť domov presne do pol sedem, alebo do pol osem – ako kedy. Ak som načas neprišla, nebola večera. Mne to ťažko padlo, ale teraz ďakujem tým mojím rodičom, že ma tak vychovali. Vtedy mi to bolo nútenia ísť do kostola, ale išla som od malička s mamou. A teraz ma to raduje a teší. Lúto mi je, že som si

ja moje deti tak nepripravila, ako čo mňa oni do života zaviedli.

A detstvo som baš nemala ľahké. Lebo keď mama mala mojích bratov desať rokov bol rozdiel medzi nami. Vtedy, keď sa dvanásť rokov naplnilo, robilo sa riadne ako s dospelými tak aj s deťmi. Kopali sme ako dospelí. Musela som merkovať mladších bratov – Danku aj Janka. Pod kočom som ich merkovala, v chládku. Preprala som plienočky a prestrela na oju, aby sa vysušili. Aj prekrútiť dieťa som musela. Mama prišla a nachovala. A brat Samko bol rok odomňa mladší, on s nimi kopal. Alebo, keď bola žatva, tak on s nimi poháňal kone aj porobil hrste, a mama hrste zberala za mašinou a ja som merkovala. Keď deti spali, tak ja som musela poprestierať rodičom povriesla. Takže nám bol život ťažký. Brat Samko musel nachovať kravy, staju vykydať, slamu nanosiť. Ja svine nachovať i zriadiť ich. Mame preprať oplecko i keteňu, apovi košeľu, žeby aj oni mali na zajtra deň čisté oblečenia. Aj deti zriadiť i plienke preprať aj navariť večeru. Takže mne to vtedy ťažko padlo, ale teraz, keď si rozmyslím, nebolo to tak strašne, ako to vtedy mne vypadalo.

Do školy ste koľko rokov chodili?

– Šesť triede, štyri tieto obyčajné a dve gymnázie. Vtedy tak bolo. Tu som chodila, v Petrovci, druhý dom mi bola škola. Spomínam si na pani učiteľku Miškovičovou, potom na pána učiteľa Šusterovho, Ferikovho, Mockovho. Za každú triedu bol druhí. Potom sme v gymnázii mali profesorov. Profesor Rápošov, profesor Pavelkov aj iní.

Ako ste sa hrávali?

– Na Begeji sme sa hrávali. Mali sme Begej, lebo som odriasla – volali to Rácky kraj, alebo Široká ulica – tam som odriasla. Keď sme išli na Begej, musela som s mojimi dvomi bratmi, lebo ma inak nepustili rodičia. Merkovala som bratov, lebo som ja už bola väčšia a s nimi som sa išla aj hrať. Hrávali sme sa tak: prestreli sme pokrovec, naoberali čičke a z tých čičkov sme lepili kočík pre bábku – lebo vtedy nebol kočík, ani bábka. Bábka bola z handry. Spravila som si nejakú a položila do toho kočíka z čičkov a tak. Kerá ako sme mali. Lopty isto tak. Ale že sme mali pekné detstvo – mali. Ja nevidím, že menej krajšie ako tieto deti teraz, čo majú aj Barbiku, aj neviem čo. Vari som si inak to detstvo zažila ako tieto deti teraz. Žili sme skromnejšie, ale sme žili pekne, v svornosti, v priateľstve. Nebolo to tak ako teraz, čo tieto deti: – Jáj, tá ma také oblečenie, tá ma také, tú nechceme, tú chceme. My sme boli skromné a jedna druhú sme si vážili, chceli.

A prišla mladosť...

– Mala som priateľku od detstva. Vyriasli sme na jednom kraji, ja na jednej strane ulici, ona na druhej. Dovedna sme išli do školy, aj v dievcoctve na priadke, dovedna sme chodili do Lesíka, aj za priateľov sme sa vydali. Na jeden kraj, na jednu ulicu, dva domy medzi nami. Takže tak, s tou priateľkou, už keď sme boli väčšie, keď sme odriasli, začali sme chodiť na priadku – vtedy sa išlo od dvanásť rokov. Keď sa vyšla svedieť, už bola dievčička. Bolo pekne, priadli sme, robili sme dobrú vec, aj sme sa zabávali. Chlapci večer chodievali s harmonikou, troška sa potancovalo, pukance sme narobili, kukuricu varenú... Na tých priadkach naveky bolo veselo. Všetky sme boli svorné, nikto sa nevadil, nebili sa nikda, hádky neboli. To bol jeden krásny spolok mladých ľudí. To bolo cez zimu. A v lete bolo inak: na korzo sa išlo v utorok aj vo štvrtok. A v piatok aj v sobotu do Lesíka, alebo do kina. V Petrovci bolo kino tam, kde teraz Iso predáva sladoled – na uhle, tuto, v Širokej ulici. A v Lesíku húdli v nedeľu do dvanásť a v sobotu do jednej, lebo sa v nedeľu mohlo zviať spať. Keď sme v nedeľu popoludní počuli muziku hrať, keď sme vyšli nakraj Petrovca, už sme s kmotrou Snidovou – lebo potom, pravda, najlepšie priateľke, sme aj kmotry zostali – už tancovali idúci ako sme išli do toho Lesíka. A na tanci to sa stálo tak do kruhu, aj prach bol, to bola zem, nebolo betonovo. Okolo boli breštárne a stálo sa pekne, každá skupina: tu Rášťanke, Psiarke, Lukavčanke, Drozdárčanke. Naokolo sa pekne stálo, neboli stolíky, nebolo pitie a, Bože uchovaj fajčenie, alebo zle robiť. Toho vôbec nebolo. No, neexistovalo to. A mládenec prišiel volať dievča do tanca. A ak nie, chytali sme sa samé tancovať. To bolo plno čo tancovalo. Krásne

boli tie naše kroje. Nie, že ho chválím, keď som v tom kroji, ale to mi bolo voľačo mimoriadne pekné.

Ďalej ste nechceli ísť do školy?

– Ni. Bol ma môj apo dal na učenia za štrikerku, ale mi to nešlo. Okúsila som na priadke ísť, tak ma potom bavilo to. Páčilo sa mi, ako som prežila ten svoj mladý život. Šestnásť ročná som sa vydala.

A kde ste sa zoznámili?

– V Lesiku, baš v Lesiku, na tanci. Tam, tak okolo, mohlo sa prechádzať, tak ak sme netančili, prechádzali sme sa. Potom ma odprevadil domov. Tak sme sa schádzali rok aj pol.

A to bola prvá láska?

– Prvá láska aj posledná. (smeje sa) Voľakedy nebolo tak ako teraz. Nikda mi ani na um neprišlo, že za voľajakým druhým... Tak sme sa mi upoznali aj zobrali...

A on mal koľko rokov?

– Tri aj pol roka je on starší odomňa. Ja som mala šestnásť a on mal potom dvadsať. Dvadsať, lebo sme sa zobrali v apríli a on išiel v júli dvacaťročný do vojska.

Vaši vám nebránili vydať sa do 'kulackej rodiny'?

– Vtedy ešte neboli kulaci, oni vtedy boli biedni. Vtedy, keď môj muž chcel chodiť s jednou bohatšou dievkou, ona mu povedala tak: – Kráčaj odomňa ďalej, lebo ty ani gaty nemáš, tebe všetko zobrali. A ja som si to vôbec vtedy ani nevšímala, ani nerozmýšľala o tom. Mne vtedy nebol dôležitý majetok. Namôjveru, nebol a verím, že ani teraz týmto deťom. Zaľúbi sa do takého, čo ani nevie kto je, ani skede, ani čo je. Tak aj ja tak. On bol tichý, taký pokorný, pekný. Zaľúbila som sa do neho, že sa mi zapáčil, chcela som ho a vôbec som o majetku nerozmýšľala, ani o biede, ani mu nikdy nepovedala: – Prečo som sa za teba vydala, keď tak trpím pri tebe. Nikdy.

On odišiel do vojska a vy, ako mladá nevesta u koho ste bývali?

– U jeho rodičov. Vtedy nevesta musela ráno vstať, ulic zamiešť, dvor zamiešť, kravu podojiť, zriadiť všetko, na stôl jedenia narichtovať, kantu s vodou doniesť, lebo vtedy vodovod nebol. Odboľa susedov, odboľa Snidov, kmotra tam kde bola – sa voda nosila. Keď sadli za stôl, misku som na stôl mala doniesť ja. Potom som ju odniesla do kuchyni, doniesla druhú a ja som tak pomedzi jedla, keď som stačila. Tak bolo, kým neprišli deti. A keď prišli deti, bol to problém. Potom som naidúci jedla. Aj po pohár vody som bežala. Mali sme vtedy len jeden pohár, lebo prišla som k nim po tom konfiškovaní, bieda bola veľká, takže sme naozaj nemali skoro ani z čoho všetci jesť.

Porozprávajte mi o tej konfiškácii. Vy ste už boli tam u nich?

– Nebola som, ja som po tom o rok aj prišla k nim. Tol'ko viem, čo môj muž rozprával, ako to bolo. Oni im pred tým dávali tú obavezu po tri roke. To bola veľká obaveza, taká, žeby to nemohli splniť. A oni – naveky sa im narodilo, ale aj dokúpili a naveky obavezu splnili. A v tento nešťastný rok, dali im obavezu takže, dvadsať aj tri a pol metra im chýbalo. Tak im povedali, žeby doniesli do Hazenauerovho mlyna – to je tam, ako sa ide na stanicu. Na uhle bol Hazenauerov mlyn. Mali doniesť do desať hodín ráno. V noci odišli do Stepanova, aby to nakúpili a o desiatej už boli v Hazenauerovom mlyne s tým kúpeným žitom. A povedali im, že zapoznili, že už je hotovo. No tak sa vrátili naspäť a ešte apo náš vraveli Mare: – Mara, daj nám jesť, lační sme. Sadli za stôl, a nestihli ani len do úst lyžicu položiť. Prišli žandári, žeby išli razom do obecného domu. Aj ich zatvorili, a nevrátili sa, len po tom odsúdení. Boli do roka. Ale slúžili tu v Magličí, takže mohli na víkend prísť. Svokor teda. Bolo jej ťažko, strašne ťažko, lebo mali šesťdesiat jutrov zemi. Potom im zobrali, ten prvý agrár vzal tridsať jutrov zemi, nahali im tridsaťpäť. Potom im konfiškovali všetko a nahali im len tri jutrá. Aj napríklad tieto veci, takto, čo vidíte, to všetko zobrali (ukazuje na upratanú izbu). Aj zo salašu, odtiaľto všetko pobrali, aj doma.

Aj nábytok?

– Aj nábytok, aj lyžicu, aj posteľ. No môj muž mal šesťdesiat rokov a spával s apkom, lebo nemali všetci posteľ. Lyžice im nahali tol'ko, koľkí boli. Vidličke, lyžice, všetko. Taniere... Môžte vedieť, keď aj metly – apko narobili osemdesiat metlov – aj tie zobrali. Dvadsať osem vriec orechov, slamienke – tieto čo apko Balážov plietli, čo sa zberajú vajcia, osemdesiat kusov toho bolo – zobrali, keď odviazali ešte aj ten štrančog, čo sa chodí na paláš, aj to zobrali. Tak zamyslíte si, čo všetko pobrali!

A statok?

– Statok všetok – kone, kravy, svine. Koní mali vtedy tri, kravy mali vtedy len jedno päť a hydu bolo tristo päťdesiat kusov, osemdesiat kusov bolo len morkov. To všetko. Ale to je ešte nie všetko, ešte im zobrali materiál na desať metrovú špu – tehly, drevo, črep, potom klince, všetko bolo hotovo stavať, to pobrali a tam sú postavené chlievy za Kidričovci, z toho materiálu a tie sa aj dosiaľ tam. To, to nemôž opísať. Môj má to všetko popísané... Aj čuráke, nohavice, no, čo vám mám... to, to je myslím naozaj staršné. Naozaj nemali nič, lebo im ani susedovci nesmeli doniesť múku, chleba, ani im nenahali, vymietli, nenahali im ani za slamienok múky. Krížom im nosili priatelia jesť. A nedovolili im ani zamestnať sa. Môj sa potom chcel zamestnať. Chcel ho zamestnať jeden dobrý človek v Magličí, no keď ho aj prijal a išiel k tým, UDBA sa totedy volala, tí sa spytovali za poreklo, že kto je, no a on keď povedal že kto je : – E, neče, neka crkne pseto kulačko. No tak sa nemohol ani zamestnať. Keď som ja k nim prišla, nemala som ani motyku. Apko Turčanov, chudáčik, mi spravili porisko do voľákej starej motyky, žeby som mohla kopať. A do nádnici som išla, za kilu cukra na deň sa robilo. Tak zamyslíte – keď ma mama moja vydali k nim, mala som len jeden čepiec hor a jeden dol. Za toto

jednoduché, čo sa na čepci nosí – tie šnurčičke, odhrňala som vinicu jeden deň. Lebo ľudia nemali peniaze za čo platiť. Nebralo sa tak do nádnice ako teraz. Tak sme boli radi a išli sme sa pretrhnúť, keď sme išli do nádnice, žeby nás len aj na druhom zavolali. Nebola robota. A za peniaze sme robili tak, že tie naše tri jutrá sme si kopali napríklad do päť hodín a potom do tmy sme šli kopat ešte to, žeby sme si aj zarobili. A prišli sme z kopačky, mamička s apkom boli doma, vyhriali nám konope a mlátiť v noci, večer namlátiť jedno osem viazaníc – to bolo strašné. Alebo očesať, alebo bábke mykať a podrúgať. Apko krútili, ja som drúgala. A pokrovce tkať. A v zimný čas sme tkali non-stop. Ráno o štvrtej sa vstávalo, prvý sadli otec za krosná – tkali hodinu. Potom mama sadli za krosná, hodinu tkali, ja som si zatiaľ deti oriadila, potom som sadla ja za hodinu tkať a zatiaľ Paľko s apkom v staji statok robili. A ja kým apko tkali, podojila som statok aj narichtovala fruštík. A tak sme sa celý deň menili. A večer do desať hodín sa tkalo, oni išli ležať a ja plienke oprat', deti si oriadiť, a potom utrieť, ak bolo načim, a potom som líhala. Tak som niekedy – môžbyť i hriech som mala, ale som Boha prosila, len, len troška keby som ochorela, žeby som jeden deň v posteli bola, žeby som spala. Spávala som dve, tri, štyri hodiny, lebo ani štyri... Mamička moja, chudinka, mi malú vďačne kolísali. Celý deň spala a v noci potom nespala. Tak som ani ja nemohla. Takže, keď sa mi malý narodil, belčov som nedala ani dol znieť.

Koľko detí ste mali?

– Dve, dievča aj chlapca. Dievča je staršie a chlapec je mladší.

A manžel vám pomáhal?

– Manžel? To nie, to ani neprichádzalo do úvahy. Vôbec, manžel ani len, ani raz dieťa nenachoval, ani nemohol, nemal čas. Ani starý otec. To vtedy nebolo ako teraz. Samá som aj do poľa išť, aj narichtovať deťom chytro jesť, keď zostávali s mamou, alebo s mamičkou. Tak ráno nachovať ich a ja potom, ako koľko som seba stihla nachovať. A nemali sme ani do kapseli čo. Kúšťok chleba a kúšťok klbásky sme stále nosili. Nejedli sme, len žeby tí popri nás videli, že máme aj tú klbásku aj slaninku takú, akú sme mali. Lebo svine sme vychovali do jesene a predali sme, kúpili sme si koňa a kúpili praščoke, do jari sa zabíjalo. Trinásť rokov trvalo, kým sme sa zmohli. To bolo strašne. To by som naozaj nedopriala ani môjmu nepriateľovi.

Koľko rokov ste boli pri svokre?

– Trinásť aj pol. Trinásť aj pol roka sme boli dovedna, potom sme sa rozišli, oddelili sme sa.

A znášali ste sa so svokrou?

– Sme. Znášali sme sa. Aj s otcom. Ale nemôžu moji rodičia povedať, žeby som sa bola žalovala. A apko nebohý a mamička – to mi boli ako rodičia. Tí mi aj deti zamerkovali, zvlášť apko, mamička nemohli, boli zohnutá. Ale sme sa dobre znášali.

Dobre, prišlo niekedy do škriepky, nedorozumeniu, ale to je... Jáj, dneska by to bolo celkom inak.

A svokra to ako všetko znášala, keď jej muž bol vo väzení pre nič, za nič.

– Keď som ja k nim prišla, už bol zväzenia doma, tak sa to nevidelo na nich. Ale muž môj vraví, že prvé jedno dva – tri mesiace dosť ťažko, hlavne kým boli v Novom Sade. Lebo v Novom Sade boli zatvorený v takej miestnosti, že jeden do druhého boli natiskani. V kante bolo WC, keď voľakto chcel oddychovať, tak si zastávali – traja, štyria, trošku rozšírili nohe, žeby si ten jeden mohol ľahnúť, tí starší ľudia – tam boli aj starí ľudia – žeby ležali a oddychovali. Keď do dačoho prišlo, tak jednoducho ak si nechcel povedať pravdu, alebo aj keď si musel povedať to, čo nebola pravda, musel si povedať, lebo trhali bajúzy, ak si nepovedal čo chceli.

Kto to všetko robil?

– (dlhšia pauza) Keď prešla vojna, to všetko bolo po vojne. Ale nebolo všade tak. Každá obec sebe robila. Nebolo tak ani v Hložanách ani v Kulpíne. To všetko sa robilo tu, lebo keď naši robili žalbu do Belehradu, tak tí povedali, že nepoznajú x toho ani x toho, aby sme sa žalovali na našich tu. Ešte som nepovedala predtýmto – oni boli trestaní za postrach pre celú dedinu. Lebo vlasti chceli, žeby sa zádruge osvájali a sediaci nechceli ísť do zádrugov, tak desať najmocnejších rodín vybrali za postrach. Keď videli ako ľudom všetko pobrali, ako na nivoč doniesli tých desať rodín, ľudia vchádzali do zádrugy. A keď zo zádrugy vychádzali, tak tým ľudom to vrátili, lenže týmto konfiškovaným nevrátili nič. Za tých štyridsať rokov, keď začali vracat', tak len zem, ale tie kone, koče – tu bolo päť kočov, aj drľače, aj ostatné to nevrátili vôbec. Tak takto sme my žili. Ťažkým životom, ale ďakovať Bohu, keď nám vracali zem, my sme mali svojich vlastných štrnásť jutrov zeme, mali sme dva traktore, tri prikolicie, dva kombajny i všetky priključke za traktor, mali sme tri pluhe. A najsamprv sme stvárali kone. Mali sme potom tri kone, tri koče, štvoro saní, mali sme všetky priključke, či drľaču, či všetko čo bolo načim za kone. Prvo sme to kupovali. Ale sme nespali. Vo dne kopali, robili v nádnici a v noci tkali. Celé noci to bolo, aj celé roky... Krosná z izby nevychodili. V zime, v lete sa tkalo.

A potom ste predávali?

– Predávali a ešte sme mali šťastie, lebo vtedy vojsko objednávalo uteráky. Tak sme za vojsko tkali uteráke aj slamenice. To nás báči Paľko Jesenskov – dobrý človek – tak to nás oni preporučili, tak sme my to potom robili. Každú hodinu jeden uterák. S mamou sme museli tak – každú hodinu mal byť natkaný uterák.

Napatili sme sa veľmi. A to všetko pre voľáčiju... neviem, ako mám povedať. Nechcela by som ublížiť voľakomu, ale naozaj... Ešte aj dneska žijú voľakeri z tých ľudí. Pozerajú sa priamo, o jednom sme počuli, že spí s pištoľom pod vankúšom. A môj vraví, že nak spokojne spí, že všetkým odpustil: – Všetkým som odpustil, na nikoho sa nehnevám.

A manžel má koľkých súrodencov?

– Má ešte sestru, dvaja boli. Ona je desať rokov staršia od neho.

Vaše deti neboli v škole diskriminované, že ste boli 'kulaci'?

– To pociťoval môj muž, na biografii sa mu videlo. A na veľkú žalosť sme sa dopočuli, že aj môj syn. Lebo na jednej svadbe sa dotýčny opil a povedal: – Tvoj syn má biografiu, ako aj ty, že si protivojnový špekulant, alebo voľačo také, v tom zmysle. Môj syn vtedy slúžil vojsko. Tak to, čo mal zavedené môj muž, to previedli aj na chlapca, kerý s tým vôbec nič nemal. A ani môj s tým nemal nič. Lebo apku, aj otca konfiškovali, jeho ni, ale mu to zaviedli do toho. Naša obec bola taká.

Takže čo si vy myslíte o bývalom zriadení?

– Jáj, čo vám mám povedať? Ništ nemôžem, nemám na to slova. Myslím, že som už veľa povedala.

Rezolúciu Inforbíra si pamätáte?

– Ta ja viem, ale to mi je všetko, to mi je to isté, lebo Inforbíro robilo to, čo som teraz rozprávala. To všetko oni robili.

Verili ste, že vám ten majetok niekedy vrátia?

– Nikdy, nikdy nie. Lebo nahali nám zem naproti salašu – jedno jutro. A tam je druhé. Tie tri jutrá, čo vravím. Takže tu sme kopávali, robievali s mojima. Môjmu to strašne ťažko padalo. Môžete vedieť, keď išiel sem napojiť kone, nedovolili mu ani kone napojiť tu, vyhнали ho von. A ja som si myslela že mňa nepoznajú a v ten deň sme mali len chleba v kapselke, tak som šla, oni mali strašne veľký sad, jablká krásne a veľa, idem reku jablká si pýtať aj to, tie, na zemi. Myslíte, že mi dali? Ani len jablko zo zemi som nemohla vziať.

A kto tam bol gazda vtedy?

– To bol jeden apko. Už sa nebohý. Apko Vízov, chudobný človek, neviem prečo nemali súcit, prišli sem do všetkého, aj nedali, aj nič neodniesli na ten svet, chudobný zomreli. Nak im pánboh hriechy odpustí, ale ani len jablko mi nedovolili, žeby som si vzala a zjedla s chlebom. Tento salaš prvo dostala záruga. Zato sálaše brali, lebo tu zakladali zádruge. Tu, na Pálenkášovom, bola zádruga číslo jeden, na Hlaváčovom sálaši bola číslo dva, na Michalovom sálaši – no nebudem počítat všetkých, všade bola zádruga. Tak ten apko merkovali dom. Tu boli aj kone. A za tri roky sa to rozpadlo. Tri roky to len trvalo a toľko zla narobili. A rozpadlo sa, pretože nemali z toho zisk. Pretože to, kto prišiel robiť viete, ako kopali? My sme len hľadeli. Kopali a to boli také brigády, toho brigáda, toho...to kopali tak, že ten čo bol na zadku, položil motyku na plece a kráčaľ, žeby rýchlo prešiel na predok. Ako mohli napredovať? Tak to prepadlo. A potom prišla sem výskumná stanica. Aj tí z výskumnej stanice videli, že sme mali dostať ešte dve jutrá zemi, tak pán inžinier Husár nám to potom dali. Potom sme mali spolu päť jutrov zemi – to bolo posledných päť rokov.

Delili ste doma robotu na mužskú a ženskú?

– Dovedna sme robili. Ja som s chuťou robila, ani by ste neverili. Môžete vedieť, že som samá dve jutrá cirkových palíc spálila. Samá som ich poznášala – to sa tedy kosilo na hrbý a popálila som to v jednom dni, alebo jutro poviazala do snopov a postavila, lebo sme s tým kúrili pec. Keď som k nim prišla, nemali sme s čím kúriť. Išla som sa pýtať ľudí, čo mali posiate žitá, či smiem koštrnke otriasať, žeby sme si zobrali na kúrenie. Chodili sme aj zrezávať slnečník, žeby nám dali tie palice a sekali sme na také kusy, do šporheta. Viete čo, naozaj vravím – týmto mojím deťom, keď to rozprávam, oni vôbec nemôžu pochopiť, že voľačo ninto. Ja som nedelila. Ja som aj koňa zapriahla, aj koč do cieni stisla, aj na koči išla do poľa. Náš otec šli kukuricu párať, keď sa vylial Dunaj a môj bol pri Palánke. Vtedy nám zarástla kukurica, ja som si moje dievča so mňou vzala – malý mi ešte nebol na svete, posadila som si ju na koňa a párala som s ňou zarastenú kukuricu.

V ktorom roku sa vám narodilo dievčatko?

– V päťdesiatom piatom sa narodila. Chlapec sa narodil v päťdesiatom deviatom. Tri aj pol roka sú rozdiel, skoro štyri. Môj muž, ten do kuchyni... ten naozaj nevie ani vajce upražiť, čo sa povie. Ale ja opárať, oborávať kukuricu, to som robila aj bez neho.

A dievča keď odriaslo, keď bola staršia: – Nejdeš do dediny, kým nezmeceme tento koč kukurici! Tak ako dievča, tak aj chlapec – prišiel zo školy a na bicykli nás musel ísť nájsť, kde širok zrezávame, aby nám prišiel pomôcť. Lebo to bol aj širok, aj kukurica, aj žito. Potom sme cibuľu mali po tri jurá, krumple po tri jutrá sme sadili, chmeľaru sme mali, my sme jeden deň v dome neboli. Ale vďaka pánu bohu všetko máme. Všetko sme si namôjveru ... A ako sme sem na salaš prišli, vari nám je ešte horšie, ako čo bolo, neviem. Či, že sme teraz starší, ťažšie to nesieme, alebo sú aj časy také troška nijaké, to neviem. Aj psychicky sme vyčerpaní, neviem. Načím tak isto robiť, ako aj vtedy. Ja som si starosť troška inak zamýšľala.

Takže voľné chvíle ste nemali?

– Voľné chvíle som nemala do tých čias, kým mi deti neodriasli, kým večer nevychádzali. A keď večer vychádzali deti, tak už potom sme sa schádzali s kmotrou. Lebo kým nám deti rástli, nemala ani ona kedy. Boli sme blízko, ale mala aj ona povinnosti, aj ja. Ona mala tri deti, ja, hád, len dve. Keď aj jej deti odriasli, potom na kávu k nej, ona ku mne. Lebo dovtedy ani káva nebola. A potom, po večeriach v zimné časy, začali sme sa schádzať. Prvo sme priadli, ale to potom vyšlo z móde, tak sme začli toto kresliť. (ukázala na maľované hrnčeky poukladané na piecke). Stodvadsať osem kusov som toho nakreslila. To, nebolo na predaj. To bolo dar – bratovej žene, bratovi, mame, rodičom, kmotrovcom, rodine, komu som sa chcela s voľáčim privďačiť, tak aj taniere, alebo toto. A doma mám toho naskladané viac.

Tie hrnčeky ste kupovali a potom ste ich maľovali?

– No, tento krčach – s tým sme chodili voľakedy na vodu a toto tu, druhé čo vidíte, to je džbán, s torým sa chodilo na vodu na Troháke – tam bola voľakedy studňa v Petrovci a s tým širším, lebo tam sa s vedrom ťahalo, a žeby sa ľahšie doňho nalialo. A tento hrnček tu druhý, čo vidíte, on má na spodku takúto dieročku, len sa to nevidí. Tam sa sednutô mlieko vlievalo, sednuté mlieko sa lievalo a srvátka vytekala von. A tento tu kančovník, čo vidíte, voľakedy s ním víno v pivnici pójali naši starí ľudia.

A môžete prezradiť akú ste techniku používali?

– Prvo sme s touto firmajzovou farbou bielym ofarbili a potom sme si spravili ručne furmu, nakreslili a kopírali sme si to. Lebo by to zaveľa bolo ručne, kým by sme si nakreslili, lebo takú istú vzorku by som nenakreslila. Takže potom sme si tak furmou prekresľovali. Farba bola len firmajzová a potom sme miešali. Kúpili sme si zelenú, žltú, beľavú. Dovedna s kmotrou sme kúpili, a to sme tak miešali a farbili. Jestó, čo mám aj s bordovým, jestó, čo mám so žltým aj všakovie...

Hovoríte, že ste to vlastne ani nepredávali.

– Nie, nepredala som ani jeden. Myslím, že som za peniaze nič nerobila, tak ani to som ni. Viem, že naša Marienka Ďiňová hcela veľmi, ale nechcela zadarmo, no tak mi vyšila krásny nástolník. Tak mám pamiatku od nej. No a to nám potom už aj dosádilo, naozaj sme toho nakreslili. A môj potom išiel aj kupovať k takým starým ľudom, čo mali na paláši odložené a nepotrebovali krčahy. Tak mám aj doma, aj vnúčencom som už rozdala, lebo mám už vnúčatá povydávané, keď sa vydávali, podelila som, žeby všetkým to zbudlo. Mám päť vnúčat a štyri pravnúčence.

No a potom sme začali vyšívať s kmotrou. Toto som navyšívala, toto ostálo mne, ale doma mám ešte veľa, navyšívala som všetkým vnúčencom. Aj chlapcom, aj dievčencom. Lebo dievka mi má tri deti, dve dievčence, chlapca, a syn má chlapca aj dievča. Takže všetkým som jednako navyšívala garnitúry, žeby mali pamiatku, ak to budú chcieť. Myslím, čo ja viem, teraz títo mladí baš za tým veľmi nebežia, ale...

Ale ručná práca má stále cenu.

– To. Aj oči mi tak odišli. Strašne som hcela vyšívať. Vyšívali sme s kmotrou niekedy v zimný čas aj do dvoch hodín v noci. V zime, keď sme tak viac aj kreslili, tak dopoludnia, ak bol týždeň od desať hodín do dvanásť sa u nás kreslilo, aj od dvoch do päť zase poobede u nás. Ako keby sme išli jedna k druhej na kávu, aj večer. A na druhý týždeň potom sme do Snidov išli. Ja som išla od desať do dvanásť a potom poobede a večer, potom aj mužovia nám išli do rade. Tak sme spolu. S ňou som bola strašne veľa. Jáj, stašne veľa, a zomrela mi. Zomrela (plače). Už desať rokov. Hádam zato som tu, na salaši ľahšie ostála.(plače)

Strašne som bola s ňou viazaná. A zomrela, strašne mi chýbala. (rozpráva s plačom) Zostala som stratená... Išli sme všade dovedna. Na spevokol sme chodili,...do kostola dovedna, na tietó, čo sme sa schádzali, keď som aj išla voľkade na pohrab, alebo na svadbu, skoro všade sme išli dovena. Tak som zostala samá, len s mojím, ľahšie mi

padlo, potom nám toto vrátili, ísť sem. Svatka, nevestu čo mám, oni sú isto na salaši. Ale oni sú Gučová, oni sú na salaši desať kilometrov od dedine, tak som naveky vravela, keď svatka k nám prišla: – Jáj, svatka moja ako môžeš byť tak na salaši, nebola by som ani hodinu. Pozrite sa ako teraz. Mne je zaveľa, keď som v dedine jeden deň. Ten hurt, hluk mi tak zavadzia. Tu mi je dobre v tichosti. A že je to blízko, že je televízor, že je telefón, dohovoríme sa, takže nie je to taký problém odísť. Takže to ma, vari ma to, že mi tá kmotra zomrela, tak som si tu zvykla na to ticho, neľahalo ma k nej, lebo aj do záhrade, keď som prišla, naveky som hľadela – Jáj nito mojej kmotry v záhrade. Popod dom, keď som išla – ninto jej. No, keď sme so spevokolom šli, dovena sme išli, na výlety sme chodili po celej Juhoslávii...

Ešte mi porozprávajte trošku o tom spevokole.

– No spevokol sa začal – nak vás neoklamem. (vyhľadala skupinovú fotografiu členov spevokolu). Založený bol tisíc deväťsto osemdesiatom druhom roku. Aj to vďaka báčínovi Ďuricovi. On je už chudák zomretý. To sme len v kostole, oni vyzývali vlasne, že kto chce, aby prišiel. No tak všetky ženy – tam nebolo, žeby vyberali hlasy, kto chce, všetky ženy išli. No tak tu sme všetky tie, čo prvé išli do spevokolu.(ukazuje fotografiu) A tam na vrchu, tá nanička Vargová, ona najviac pomohla Ďurkovi Németovmu ako kántorovi, lebo on vtedy počínal za kántora. Báči Ďuricov nás začali viesť a ochoreli, tak nás on predĺžil nacvičovať. Tak vďaka tej ňaničky Vargovej. No a tam je aj kmotra Snidová.

Bolo nás štyridsať šesť spočiatku a potom tie staršie odchádzali. A teraz sú vari len jedno dvadsaťšesť, či ako.

Vy ešte chodíte do spevokolu?

– Už nie. Zo salašu som ešte tri roky chodila na bicykli na spev, lebo každú stredu sme mali. Ale potom mi to už bolo troška veľa. Takže už sedem – osem rokov som ni členka.

Teraz žijete na salaši, ako dlho ste tu?

– Desať rokov už prešlo v auguste. Keď sme sem išli, tak sme len tak vraveli: – Opravíme, budeme tu cez leto, ako na vikendici a potom cez zimu ideme do dedine. A fakt, môj aj ochorel, musel ísť na operáciu, takže sme sa v januári selili, domov – že on musel ísť na operáciu. Keď prišiel z operácii, na jar sme zase len išli von, aj svine sme vyviezli sem, tu sme mali aj veľa hydu, keď prišla jeseň, tak voľajako sme sa ani nepoberali do dedine. Tak nám bolo dobre, či čo. Ani by sme sa nemali so všetkým kde vmestiť. Aj sme sa zhovárali, že prideme, že vezmeme statok a hyd naháme. No ale to nebolo riešenie, pretože okolité salaše čo sme počuli, obkradli a tu, keď sme sem prišli, nebolo sklo. Toto sme my šetko oprávali, aj moji rodičia, aj mama aj brat Daňo sa narobili. Celé leto sme oprávali, žeby sme tu sklá pokládli, aj dvere. Apo môj, toto všetko on robil. Ani kapie neboli na šopách. To bolo dotrhané. Keď vedeli, že nik nemal byť tuto, tak jednoducho povystreľovali očká. Tak sme sa potom báli, lebo to bol strašne veľký výdavok, že potom keď znovu nabudeme tu...

A nanosili sme si tu veci. Báli sme si nahat' a teraz, čojaviem, svjkli sme sa tak na iné. A keď je pekná cesta, autom sme za desať minút na asfaltke, takže nám to neni taký problém. Vravela som, žeby som nebola na salaši a tak som sa navykla. Ale ja myslím, že je to viac to, že mi kmotra zomrela, aj táto tichosť mi teraz dobre robí.

Robíte oslavy svojích narodenín?

– Robím, naveky som robila, len teraz jedno päť rokov sa mi tak nechce. To sme robili naveky v dedine, aj moje, aj mužove, aj vnúčeniec. Keď sme vyšli na salaš, tak to sme robili tu, či som mala narodeniny, alebo meniny. Narodeniny mám sedemnásteho februára a aj Pavla je dvadsať piateho januára. To obavezno tu na salaši, tak v nedeľu. V sobotu som si všetko narychtovala, vstala ráno včas a oni keď prišli o pol jedenástej, tak stôl bol narichtovaný. Sadli za stôl, bolo varené mäso, bolo pečené mäso, bola nádejka, boli drobke. Všeci mi vraveli, že kedy som to stihla. Chcela som, strašne som chcela variť. A mne sa neťažilo vstať ráno včas. Aj napiekla som, aj obed bol. U nás nebolo, alebo len málo ráz, žeby obed nebol na obed. Strašne som mrzela, keď bol voľakde o druhej o pol tretej obed, keď už nevieš, či si lačný, či si smädný. U nás, ale musí byť aj fruštík, aj teraz. Takže sme navyknutí. Narodeniny boli vždy, celá rodina sme sa zišli. No ale čo potom – moja Anka, dcéru okrstila Ankou, ja som Anka, nevesta je Anka. Potom moja Anka chcela na jej meniny, Anička chcela na jej meniny, tak hajde, starká popustili. A ja vravím, že budem na nedeľu, alebo na druhú, a o pár rokov som vravela: – Deti moje, ja som z toho vyrástla. Tak teraz viete, čo spravia? Napečú prídu mi blahoželať a donesú cestovo a ja im tu kávu uvarím, ten sok nalejem, aj tak. Tak si teraz oslavujem narodeniny.

Takže môžete povedať že ste šťastná žena?

– Som. Pri tom všetkom nemôžem sa požalovať, že som nešťastná. Šťastná som, len zdravia mi. Keby som len mala zdravia, aj dneska som zle, popila som liek. Cez telefón ma môj brat lieči. Zavolá mi, čo mi je, mám lieke, lebo mi naveky sem nanosí, alebo si ja zadovážim a potom len poviem ako sa cítim, keď tak v noci, a povie mi, čo si mám popiť... On je lekár, žije tu, v Petrovci.

Manželstvo máte dobré?

– Dobré, ďakovať pánubohu, veľmi som spokojná. Veľmi je dobré aj ak pánboh dá, tak v apríli bude päťdesiat rokov, ako sme dovdena. Ak pánboh dá, tak by sme chceli osláviť.

Čo by ste tak poradili mladým do manželstava?

– Žeby sa veľmi upoznali a veľmi dobre rozmýšľali. Ja som chodila rok aj pol s mojím manželom. Tak vidíš aj keď sa opije, aj ako sa ponáša v družtve... A takto, ako sa môžu poznať, keď sadnú za stolík, popijú víno, už je rozum nie ten. Alebo, nedajbože teraz tie drogy jesto. Čojaviem, to je už ni to, ani je to ni tá úprimnosť... Ani si nevážia jeden druhého. Ja som si vážila aj muža, alebo aj druhého, keď ku

mne prišiel, priateľ, alebo voľakto. Pekne s každým a cenila som ho. Myslím, nešla som ja do toho, či je bohatý, ale do toho, ako sa chová. Aj aké reči má. Tak to by som mladým poradila. Keby len tie pochabie ihranke nahali. To, to, ten hluk, to tam. Ved' to nerozumejú ani čo kto vraví. Ako to aj môžu vydržať, ja neviem. Ja ochoriem naveky na svadbe, keď som jeden deň v tom hurte. A potom tí mladí, ved' musia byť aj na nervy hádam chorí. Ved' zato to tak aj je. A spoznajú sa za dva-tri dni, žijú bez manželstva a potom sa rozídu. Nerozumiem. To by aj rodičia mali všakovak troška zakrútiť. A potom, nemali by dovoliť, žeby to bolo otvorené tak zaveľa, že ísť pozde večer. My sme išli večer o siedmej a o desiatej sme museli byť doma cez delací deň. Tu nebolo tak, alebo onak. Prečo by to muselo byť do dvoch hodín, do štyroch ráno a potom to spí. No je to za robotu? A to je na našom vina. Že sa dovoľujú otvorené krčmy zatoľko. Nešťastní rodičia. Ďakujem Bohu, že nemám už také deti. Ale mám vnúčence, za kerie sa bojím. Za kerie sa veľmi prosím a modlím, žeby nespádli na takú nízku cestu. Zateraz ešte nechodia zaveľa, aj malý má sedemnásť rokov, ale nevychádza, len v sobotu aj v nedeľu. Alebo aj malá, čo bude ďalej? A tieto, Ankiné mojej to mi je už ľahšie. Tie sa povydávajú a malý odslúžil vojsko – Samušo, takže ten už všakovak má svoj rozum. Ale všakovak, nepáči sa mi to vôbec. Neviem, ako by som ja to zniesla.

Závideli ste niečo nikomu?

– Ni. Nezávidela som nikda nikomu ništ. Ani nikda som si nepriala, žeby som mala voľačo, čo iní mali. Ak má voľakto pekné, hrdé, nikda som za tým nebažila. Ani sebe som si nikda nežiadala voľajaký prepych. Naveky som len prosila pána Boha mať toľko, koľko nám načím, nak sa nám narodí, alebo nak máme. Spokojná som bola naveky so všetkým. A ďakujem Bohu, nečakali sme, že nám vrátia túto zem. Takže sme tým boli veľmi prekvapení. Ale nám to aj prvé roky dalo veľké ťažkosti, lebo vtedy, keď nám vrátili zem, bola strašná inflácia, takže nám viac zemi prišlo, peňazí nebolo veľa a veľa bolo načím vložiť, tak nás do biede dohnalo. Ved' aj denník píšem, píšem už hádam tridsať rokov, každý deň čo robíme. Aj keď tá inflácia bola veľká, keď som povedala, že päťsto miliónov stálo vajce, tak aj môj muž mi neska neverí, vraví, že je to ni pravda.

Čo vás viedlo k tomu, že ste si začali písať denník?

– Čo? Prvý rok, keď sme chmeľ posadili. To som začla, že koľko sme prvý deň naoberali zeleného chmeľu, aj koľko kíľ sme pridali, aj koľko sme potom po šecke dni. To som zrátala koľko zeleného chmeľu, koľko suchého chmeľu. To som tak len, náhodou začala písať. A potom sa moja Anka vydala, tak za jeden meter zeleného chmeľu – suchého sme kúpili spálňu. Vtedy to bolo štyristo päťdesiat tisíc dinárov. A za sedemsto aj voľačo bola denná a kuchyňa presne neviem. Takže tej mojej dcére aj spálňa, aj kuchyňa, aj denná, aj bicygl'a, aj mašina práčka, mašina šijáca, zamrzák, chladnička. Všetko to moje dievča dostalo. A vtedy sme to ani necítili. Keď sa ona vydávala, predtým sme jalovicu zarezali, aj svine, keď prišiel Števo – to nám bol priateľ Beličkov, predal nám kožu z krave. Môj mu dal tých päťtisíc dinárov či

koľko, neviem čo to bolo vtedy, zamyslíte, vyplatili sme dva šiatre, riad, chleba, soke aj – aj čo bolo piate, neviem, to všetko sme z tej koži vyplatili. My sme ani nevedeli, že sme svadbu robili. Namôjveru tak. To ma potom postupne naviedlo, aj potom som riadne začala písať. Toto mi je už jedno piata písanka. (ukazuje zošit – denník) Každý deň, každý deň čo robíme, to píšem. Ale len o rodine, nie o všetkých. (ukazuje texty) A udalosti, to si píšem osobitne poznámky, ale musím mať okuliare, lebo už nevidím.

A môžete niečo prečítať z toho?

– No pozrite sa: „Sedemnásteho dvanásteho v deväťdesiatom treťom chleba bolo devädesiat miliónov – zlacnelo. To bolo pred voľbami. Marke sa dve miliardy – jedna marka. Dvadsiateho druhého dvanásteho v deväťdesiatom treťom roku, Marke sa štyri miliardy a písala som slovami, ni nulami, lebo som si myslela, že to budú myslieť, že som chybila nulu napísať. Vajcia sa -desať vajec – jedna marka. A osemnásteho dvanásteho jedna marka bola sedem miliard. (číta z denníka) Peniaze stampajú, každé dva týždne vychádzajú nové, že sa už ani nerozumieme do nich. Mlieko je štrnásť miliard. Chleba zdrahlo, dvesto miliard – prešli voľby. Vyšla nová päťstomilijardérka. Dvadsiateho ôsmeho dvanásteho, marka je ráno jedenásť miliard, ani neviem, na poludnie je tisíc päťsto miliard a do večera je dvetisíc miliard – To je to, čo sa chodilo do Nového Sadu razom, keď dostal plat, zmeniť na Marke. (pokračuje s čítaním) Kukuricu ešte nekupujú. No, dobre, to už je tak vážno, ale Marke sa tridsaťtisíc dinárov. Chleba je sto desať tisíc dinárov vekna. Dvanásteho v deväťdesiatom štvrtom, mlieko je sto päťdesiat tisíc. Osemnásteho prvého marka je päťsto miliard. Slanina dvadsať markou.“ Pozrite nak vám aj toto: „Od pondelku sa menia peniaze. Vychádzajú nové, to je teraz už štvrtý ráz. Majú mať hodnotu – jeden dinár, jedna marka. Ale to budeme vidieť. Nateraz sa rovná dinár jednej marky. Ceny v obchode sa znížili, ale kukurica sa nevie ako bude, ešte je to prvý tisíc deväťsto deväťdesiaty štvrtý rok. Dinár do roka už nepadá.“

A čakaj, nak vám prečítam: „Plán menia, peniaze robí doktor Avramović, super deka, tak ho volajú, alebo deda Avram.“ Tak som si zapísala. So sedemdesiatimi v tíme robil. No tak peniaze sa zmenili, dinár má hodnotu jednej marky. Aj ceny v obchodách sa menšie. Káva je osem aj pol dinára. Jedna kila čokolády bola osem markov, teraz je jednu aj deväťdesiat, aj margarín, mlieko, cestoviny všetko to polu zlacnelo.“ No to je tak, to sa poznámky. A tuto potom, čo píšem, čo sa kedy, napríklad: „Varím kohúta, pečiem ovocný koláč, kopeme dolinu Paľko aj so sušarou prišiel. Obrali sme čerešne, doniesol fľaše. Alebo: “Ráno hmla, kosí Paľko trávu, pečiem chleba.“ Lebo vtedy som piekla chleba tuto na salaši, že bol taký čas. „Dobehol Paľko, prišiel kamión, predali sme kukuricu šesťdesiat metrov po dvadsať päť dinárov. Vážili sme do vriec po päťdesiat kilov.“ To je to, čo každý deň píšem. Alebo, napríklad, keď orú, tak napíšem orú tam aj tam, toľko zorali, alebo keď lámeme kukuricu, tak olámali sme dve jutrá, dal nám päť, alebo sedem prikolic, no tak, tak.

A to večer píšete, nájdete si vždy toľko času?

– Večer, večer mám toľko času. Keď som vystáta, keď zabudnem, alebo nestihnem, potom sa veľa ráz muža spytujem, čo sme včera robili. Takže vravím vám, tak som si to vzala, to sa mi páči. Toto som si vybrala, vidíte, ani neviem, čo mi bolo poznačené. (ukazuje záložku do zošita) No a tuto, vidíš, píšem aj to, čo som kerej vnučky dala, keď sa vydávala. Žeby som to dala jednako aj Marienke aj Samušovi, aj všetkým. Aj Paľkovím aj Aničkiním deťom.

Čo si myslíte, čo je najdôležitejšie v živote?

– Pokoj. Pokoj je najdôležitejší a zdravie. Keď to máš, keď si všetko dorobíš čo ti načím. A svornosť, keď sa mieriš so všetkými, či v rodine, či v dedine alebo hocikde, mne je to najväžšie.

Hnevali ste sa niekedy s niekým?

– Nahnevala som sa, ale nie tak, žeby som sa hnevala, nerozprávala. To ni. Ale klam netrpím. A keď viem, že mám pravdu, tak sa nechcem, nedám presvedčiť. Ale potom si to vyrovnam, medzi sebou sa vyrovnáme, a nehnevám sa ďalej. Nehnevám sa, s nikým som sa nehnevala. Aj neviem, žeby som mala voľakoho nepriateľa, neviem. Nemôžem tvrdiť, možbyť ma niekto aj nenávidí, neviem, no, ale necítim sa tak.

Dobrá ste svokra?

– Hád, to by mohla moja nevesta povedať, či som dobrá svokra. Ale pozrite sa je v nemocnici, keď je tam, keď donesú háby, veci, poperiem jej, opigľujem, pošlem jej čisté. Varím veľa ráz keď je aj ona doma, navarím, pošlem im navarené. Operovaná je jej chrbtica. Spadla, tak sa jej piaty aj tretí pršlen pohol. Takže teraz musí tam byť dva aj pol mesiaca. A dievča je štrnásť ročné, ale ono nemôže ešte viesť domácnosť a chodí aj do školy. Takže aj oprat' idem, aj poprestierať a teraz ako si to cení nevesta, neviem. Osem rokov sme tu, aj neveste, aj zaťkovi, alebo dcére alebo synovi sme chovali hyd. Vajcia na troje sme sa delili, na troje sme im dali hyd, oni dostávali hotové, vychované. Hľadeli sme vždy. Viete čo, mne mojí rodičia ani mojím deťom nič nepomohli, nedali a Paľkovi takisto, lebo ani nemohli. Tak som sa naveky rozmýšľala, že keď ja budem mať deti, že si im pomôžem, aj dám. A aj teraz sme boli v Novom Sade, tak malý vraví, načím by bolo to, tak sme Mirkovi kúpili jaknu aj jemu jaknu, patike, čapku, Milotke čižmy. Neviem, či je to dobré, ale mne bolo strašne ťažko, keď mne nikto nepomohol. Mne môjmu dieťaťu nikto ani len štrimfličku nekúpil, ale vtedy boli ťažké časy. A potom, aj ja som zo štyroch detí, bola som najstaršia, po za mňa mal ešte troch, takže mali koho priprávať, mali o kom brigu vodiť. Môj otec aj mama nevedeli ani kedy mám narodeniny, ani meniny. To sa u nich nesvätievalo. Oni to nebrali tak. Len keď prišla nevesta, Marka Daňova – bratova, tá prvý raz. Dovtedy som ani ja nesvätila. My sme murovali čardák, lebo po tom všetkom sme sami aj murovali, s mojím si stavali. To nebolo, že sme majstrov zvolali. Aj šupy sme nastavali sami my dvaja.

Tak prišli oni k nám a idú s darom, aj : – No Anna naša ved' sú Anny. – Jáj Marka naša, ja ani neviem. Tak sme nahali murovania, bolo mi nepríjemne, lebo som nemala nič ani upečené, ani sok vtedy nebol, tak na ruky ako teraz. Ale dobre, ona bola strašne dobrá žena. Už je nebohá. Tak odvtedy svätíme meniny aj narodeniny. To nás Marka naša naučila, tak sme tak.

Keď si spomeniete, ktorý bol najšťastnejší deň vo vašom živote ?

– Čo mi bolo najšťastnejšie? Keď mi boli deti zdravé, krásne, keď mi odrastali moje deti. A potom, keď som vnúčence začala dostávať. To by ste ani neverili, že keď je to vnúča, že väčšmi ich chcete ako svoje, namôjveru. Tie moje deti, strašne som si chcela keď mi rástli, ale vnúčencom som sa venovala viac. Nahala som aj robotu, za moje som si nenahala. Spravila som si, makar ako bolo, ale som spravila v noci. A teraz nahám a som s vnúčencí. Mojej Ankinde deti bývali u nás celé zimy, kým nešli do školy. Tie som si ja vychovala. Baš sme vtedy kreslievali džbánke, deti boli pekne na gauči zavalené a čudovali sa ako robíme. Neprplalo nič. Teraz tieto deti, to aj na hlavu vyjde. Tak som si vychovala aj jej, aj tieto Paľkove môjho deti tak k skromnosti...A teraz som najšťastnejšia keď mi tieto vnúčatá prídu sem. Aj tie pravnúčence, keď počujem. Z Kysáča navolá Laurika, tak sa volá : – Mamička, čo robíte? Vtedy by som mohla plakať, to pravnúča si strašne chcem. To, v tých deťoch, to je to šťastie môjho života. A keď zakríkne: – Mamička, poďte na kávu, a má dva roky aj pol, tri. A šťastná som aj s tým, že s manželom sme šťastní. To mi je, to mi je možbyť aj najväčšie šťastie, že ma chápe manžel a ja jeho. Žijeme, naozaj svorne žijeme. Nemôžem sa požalovať.

Čo bolo pre vás najhoršie v živote, najčernejší deň?

– Keď mi brat zomrel. Bol neženatý, strašne ma chcel. (plače) Chcel sem prísť, k nám, na salaš troška -a rodičia, mám rodičov, veľmi sa starí, apo deväťdesiat jeden rok a mama osemdesiat osem, tak nechceli ho pustiť, báli sa zostať sami doma. Naveky len troška dobehol, naveky: – Anna naša tak a tak... Mal epilepsiu a mama mi volala : – Anna, vraj, Janko je zas ni dobre, tak sme utekali, našla som ho až keď zomrel. To mi bolo voľačo strašne ťažké. (rozpráva s plačom) Štyridsať šesť mal rokov. Takže to mi bol najstrašnejší deň. A potom mi bol aj keď zomrela bratovi žena. Dankovi, tomuto doktorovi. Mal tri deti malé, chlapec mal tri roky a deti mali po dva aj pol – dvojčky, keď Marka zomrela. A vravela mi: – Anna, – prišla som k nej a kúpala ich, – A Marka naša ved' si ráno. – Kúpaj ich, Anna naša, aj keď ich nebude mať kto okúpať. Ale Anna naša prosím ťa, keď sa budú vydávať, len toľko nak majú výbavu, ako čo som ja mala. Prosím ťa, merkuj mi ich pri Daňovi. A ja som s ňou bola ako sestra. Takže to sa mi najťažšie chvíle. Rakovinu mala. Ako zauška sa jej stvorila a keď to otvorili, vzali uzorak a keď to otvorili, a to všetko prešlo po celom tele, všade mala. Bola mocná, ešte mocnejšia ako vy, taká bola. To sa stalo na jar, a na druhú jar zomrela – do roka. Mala tridsaťsedem, nie, tridsaťdeväť rokov.

A brat sa potom oženil ?

– Oženil sa a má aj jednu dcéru s touto. Kochanovú Anku si zobral. Viete čo? Tak ako tá žena prichcela tie deti, to by málokto. Málokto by tak.

Schvaľovali ste bratovi, že sažení?

– Som, ja som nikdy nebola proti. On sa mne spytoval. Vravím: – Danko náš, ja sa nestariem, ja s ňou žiť nebudem, ty s ňou budeš. Ale ty – ty sa rozhlád', veď si ty nie malý, mladý. Ja som nikdy nebola proti nikomu. Aj ďakovať Bohu, lepšiu by si nebol našiel. Nuž tak. Neviem, ako je medzi nima, ale takto je strašne múdra žena. Šikovná. Veľmi je šikovná a keľavná. A čo vravím, nerobí rozdiel medzi d'et'mi. Má aj svoje, ale ninto tu.

Keby ste tak niečo mohli zmeniť vo svojom živote, čo by ste zmenili?

– Nič. Nič by som nemenila. Len by som si priala, žeby prišla troška lepšia situácia, žeby nám ľahšie padol tento život. Ale by som nemenila nič. Veľaráz som vravela, že keď voľkto povedal, že by si chcel vrátiť si mladosť. Ak by som si mala vrátiť mladosť a s tým všetkým čo som prežila, ani náhodou! Mne je teraz lepšie. Čo je aj ni ľahko, ale mi je všakovak ľahšie, ako vtedy. Dobré, to sa aj ľahšie znášalo v mladších rokoch, aj sila to bola, ale to naspäť? Čo, keď som ani polu nepovyprávala, čo všetko sme prežili v ten čas.

Lebo ste hovorili, že ste si trošku inú starobu predstavovali.

– No, ja som si takto myslela, že keď mi deti pripravíme, keď tú vydáme, toho oženíme, my dvaja si naháme troška zemi, a budeme žiť len tak pre nás. A na tieto časy tak žiť nemôžeme. V prvom rade, zaľko mi je operovaný – pol pľúc nemá. Nemôžeme mu teraz toľko zemi naložiť, nemôžeme ani synovi naložiť toľko zemi, lebo aj Anka nevesta nie je ako načím, takže musíme my ešte, lebo pripravili sme si len dve vnúčence, tri. Ešte týmto druhým načím pripraviť a z tej troška zeme teraz, lebo – kúpili sme si vnúčencom kuchyňu, trpezáriu, takže to teraz veľa stojí. A toto nech ani nevravím, že aj duchny, aj vankúše, aj damasty som nakúpila všetkým, aj vyšlingovať dala, aj plachtičke, aj tieto výšivke, šlingovania nakúpila. To všetko – uteráke, to som všetko vnúčencom jednako podelila. Takže ešte musíme, žeby sme aj týmto mladším stvorili. A potom, čo vravím – kupujeme tieto veci, načím kúpiť aj tým mladším toto všetko. Boli sme v Kysáči na krštení v nedeľu, tak som nohavičke niesla každému, no musím teraz aj do Kulpínu vnučky. Takže to nás viaže, že musíme. A teraz sa tak ľahko nepríde k tomu. Lebo vtedy, keď sme to stvárali, tak za päť metrov kukurici, kúpili sme si do domu, čo máme chyľku, obloke aj s obločnicami. A neska za päť metrov nekúpime ani jedon oblok. V tom je to, že teraz načím veľa viac. A potom, hubia sa traktory, oprávke stoja, takže musíme robiť, chceme – nechceme. A viete čo, ak by sa človek aj opustil...Len nemuseli by

sme až takým tempom, ako čo robíme. Robíme dosť a ja nevládzem. Ale do Božej vôle.

Spomínate, vy ste veriaci?

– Som. Ja veľmi verím. Ťažko mi je, keď tak počujem, keď voľakto zle rozpráva. Len nak má každý svoju mienku, ale...čo ja viem, veľmi verím.

A čo vám dáva viera?

– Viera? Útechu, pomoc. Nikto druhý, len sám Hospodin. Ak v neko neverím, nepomôže nik. Ani v mojej chorobe, ani v mojej robote. Ani by ste neverili, ani by ste neverili, že koľko keď tak veríte, že koľko, koľko vám ľahšie padá život. Namôjveru. Veľa ľahšie padá život veriacemu človekovi. Tak vravím aj vnučky, aj deťom týmto mojím: – Deti moje, len hybajte do kostola. Ja som tak isto nechcela, keď som bola malá, apo môj ma tak – do kostola, lebo variť. Tak som radšej išla do kostola ako variť doma. Ale vďaka im. Mne je krivo, ale som nemohla tieto moje tak naučiť. Moje dievča viac ide. Ale chlapec – nechodí, vysmievajú sa. Boli tie časy také, aké boli, takže teraz sa tie deti tak. A teraz zase idú troška viacej, tak mám nádej, že hádam bude. Ale že viera udržiava človeka, udržiava. Keď mi ťažko padne, keď tak sa vrúčne pomodlím, keď tak prosím, ani by ste neverili, že mi odľahne. To nie že klamem, alebo že vymýšľam, to je pravda. Naozaj to je pravda. A každému by som to dopriala, žeby to prežil. Biblie čo mám. (ukazuje na policu s knihami) Mám, aj čítam, veľa, veľa. Tak sme boli naučení v nedeľu pobebe, keď sme sa naobedovali, prvo zaspievať pesničku. Cez zimu, keď sa naraňajkujeme raňajšiu, potom na obed obedňajšiu, večer večernú, alebo aj cez deň. Veľa spievame s Paľkom a aj Bibliu čítam. Paľko číta tú menšiu, ja tú väčšiu. Máme túto starodávnu, veľkú. To je táto (vzdialila sa od stola, ukazuje Bibliu). Lebo vtedy, keď ma otec i mama vodili do kostola, tak len zo švabachom boli písmena. Takže mi nezavadzia čítania ani to, ani to. Teraz mi je ťažšie tieto nové knižky, čo sa prešlo na nové spevníky. V nedeľu ideme do kostola, keď je pekný čas, keď nemôžeme tak nejdeme, takže nemôžem všetky hlasy spievať, aj už som staršia, už tak nechápem ľahko, ako čo som voľakedy, keď som dvaráz zaspievala hlas vedela. Takže my si spievame tieto pesničky, z kníh čo vyšli, čo sa teraz už ni v obehu. A tie nosíme len do kostola. Ale mne to nezavadzia. Aj viete čo, aj modlitbu si nájdem, vidíte -aj za nemocného brata, aj za nemocnú sestru, aj za chorobu, aj za pobebe, aj za sedliaka, aj za zamestnanca, aj za všetky potreby máte priliehavú. Tam niekedy, keď tak otvorím – lebo čítam tam, kde sa mi otvorí – tak si tak hľadím, že vari to o mne píše Namôjveru. Alebo do kostola, keď tak idem, keď kázeň počúvam, vari rozpráva ten farár o mne. Najviac mi chýbe, že teraz – lebo som si zamýšľala, že keď budem staršia, aj na raňajšie služby Božie pôjdem, aj cez delací deň, aj v nedeľu, aj v nedeľu na večierku. A nemôžem. To mi je najťažšie.

Ako ste prežívali NATO bombardovanie?

– Dost' zle, lebo baš tu okolo nás bolo. Tam na tej strane, tam v tých breštráňach, bol radár, čo doňho strelili.

Zahynul niekto?

– Nevie, či budem vravieť, či nebudem vravieť, ale to hádam pánboh tak dal. Viete, zomrela mi sesternica, večer sme išli sedieť, a že oni, vojsko, tu boli, tak sme nechceli ísť autom domov so svetlami, žeby voľačo neposumľjali, žeby nás voľačo nezastavovali. Tak sme zostali doma, v dedine spať. A ideme my včasráno von, a vojsko behá. Bolo nám čudne. Lebo oni obyčajne, keď prišli večer, potom boli tu jeden deň a jeden večer. A oni večer prišli a ráno už aj odchádzajú. Hľadáme tam, behajú strašne, no čo? Ale prideme my sem, Bože môj dobrý, zámka vytrhnutá, očká pohubené. A oni, títoka, boli tu už tretí raz tí istí. Ja som ich prvo želela, niesla som im kľásku aj chleba – tým mladíkom. No čo ja viem, či majú čo jesť. Tak som ja niesla aj kávu. A oni potom prišli, žeby sme im kávu varili. Tak chodili sem. A ja vravím Paľkovi: – Bože môj, hádam prišli, videli, že sme odišli, ale nič nechýba. Nič nebolo dotknuté. A reku pálené hľadali, ešte môjmu vravím, aj si my ďalej robíme. Len potom Žilov Ondro, zaťko zaťkov z Kulpínu išiel: – Starká, vraj aj starkí, nič sa vám nestalo? – Prečo? – Veď tu bomba spadla. Aj do Kulpínu im lietalo, aj sem. Rozlietané to bolo všetko, aj ten radár. Potom sme šli vidieť. To nám ten tlak dvere vybil aj očká, aj sklá pohubil. To tlak, do kúta tu, do gongu, sa zoprel a nemal kde, vybil dvere aj obloky všetky tam. Aj zamyslite, lastovičky, čo mali hniezda, tak vnútri ich pobil tlak. Vravím, ďakovať Bohu, že sme tu neboli, lebo, keď spadla bomba tam ďalej, tak sa nám všetko triaslo. Čo to bolo, keď to tu spadlo? Také strašné myslím. A ešte sme vraveli tým vojakom, že sa bojíme, že sa vidia svetlá tie čo mali postavené. – Netrápte sa. Oni vám vidia aj hodinke na ruke. Oni presne vedia, čo je tu, vedia oni, že tu nie vojsko. – Či nám dačo nespravila? – Oni presne vedia kde sme kto. Nespravila vám nič. Pozrite, predsa je tak. Presne vedeli. Jedni vravia, že boli traja mŕtvi, jedni vravia že, jeden bol mŕtvy. Viete čo to, tí vojaci behali, my sme to nevedeli. Ale potom ich chytali, tí, čo boli zdravší. Potom prišiel helikoptér z Nového Sadu, lebo prišla aj petrovská sanitka, ale nepustili nikoho. Divne, že nás pustili týmito úvratiami. Ale to bolo dvojce honov vyššie. Jeden sused stál na moste čudoval sa, takže zato vieme. A zobrali ich razom do helikoptéra a odviezli, potom neviem či viete, že bolo napísané, že pohynuli v Báčskom Petrovci. Trojica sa mi vidí, že písalo. Tak to bolo tu.

Takže to bolo blízko vás.

– To bolo blízko nás. Už potom sme mali strach. A dovtedy sme tak ako dost' spokojne. A tí chlapi, keď odchádzali nám trúbili. Značí, že tých nezabilo, čo sem chodili, že to boli voľakerí druhí. Ešte sa nám pozdravili, keď odchádzali, lebo stála som na kraj salaša, tu pred salašom, ako keď ich vyprevádzam. Bolo mi ich ľúto. Takí mladučki...

A čo myslíte, kto je vinný za to všetko čo sa dialo.

– Jáj, čo ja viem. Môžbyť aj viem, a môžbyť aj neviem. (pauza) Neviem. Môžbyť ten, čo mu súdia a môžbyť načim mnohých takých posúdiť. Zdá sa mi, že veľa sa tam vinovatí, že tam je ni len jeden. Alebo, kto to vie, neviem. Alebo to Hospodin tak ... To nám také tresty budú dávané. Takých ľudí Hospodin dá, žeby nám tak nakladali, lebo žijeme bezbožným životom. Strašné. Naozaj, keď tak človek rozmýšľa, tak ani nevie, že čo nám je všetko prežiť. Aj keď tak do spomienok sa zájde, naozaj, naozaj všakovo sme prežili. Naozaj sme prežili, aj čo vravím, by som nechcela byť mladá a to prežiť nanovo. Len by som chcela teraz tichší a spokojnejší život žeby sme mali, žeby nám deti zdravé boli. To by som najradšej. A aj my dvaja. Lebo kým sme dvaja, tak je ľahšie. A keď je jeden, tak vravia, že je veľmi ťažko. No nedajbože. Ale ja sa teším, som na srdce chorá, že ja hádam len zaspím. (smeje sa) Neviem, no. (smeje sa) Obyčajne tak, títo srdcoví. A prosím si takú smrť, žeby som sa nepatila, žeby som nebola...Viete čo, vidím, mojich rodičov staručkých. Deväťdesiat jeden rok apo a mama osemdesiat osem teraz bude mať na kračún. Viete ako je to ťažko hľadiť? Mama je šesť rokov na gauči, nemôže ani len ležať. Tak sa len zavalí na zadok, vankúš má, alebo na ten bok, ak sa trošku na chrbát, už jej trpnu nohe, zodrala si boky aj chrbticu, to si všetko od robote zodrala, tieto kĺby, takže to jej ide kosť po kosti, a tak, keď sa troška pohne zachladne -na ratu kričať. Takže ani jest', už ju aj táto chrbtica vo väzách bolí, musí si takto rukou oprieť čelo a tak jedáva, že nevláze si hlavu udržať. A touto rukou keď myká, tak si pohýna chrbát, tak ju potom kole, tak nahá jedenia, ani sa nenaje. Aj viete aký je to život? A nechceš plakať pred nima, lebo plače ona, prosí pána Boha, žeby ju zobral, že prečo vzal Janka mladého a ju nechal starú tu, takže to je také, aké je. No a apo tak isto, chudák bľadušký, chodí ešte aj do chlieva, aj vravím, apo nejdi, zhodí ťa sviňa, doláme ťa, čo si počneme. Opatruje ich brat Danko. Oni sa dali bratovi Dankovi opatrovať, že on je neďaleko od nich. A volala som ich semka: – Hybajte, troška na salaš. Lebo na tom boku máme i miestnosti aj pec sedliacku: – Mohli by ste samí, nebudete reku s nami. Nepôjdu ani, nepôjdu. Nechcú ísť ani k bratovi, ani keď má na dvore chyžku. Nechcú. Oni chcú byť vo svojom aj hotovo. To je tak. A viete, žeby som ani ja ni? Ja som mladšia, ale neviem, ako by som teraz tašla k mojej Anke, ako by som sa tam cítila. Naozaj je to tak. Ja len vravím, keby vari tie starobné domy aj tu boli. Tak ako ten dom smútku, čo je, že vari by mali tak aj starobný dom tu spraviť. Namôjveru. Ja by som nemala nič proti tomu, keby tak. Lebo vidím ako je ťažko... Opatruvali sme mamičku našu, apku nášho, otca nášho šesť rokov a mamu našu sme len šesť týždňov – zomreli a maminu sestru som dva roke mala. Takže ja viem ako je opatrovať. Že koľko sa načim venovať. A všakovak, neuhovieš tomu. Dobre, predsa nenapravíš ho tak, to je telo také už boľavé. Ja by som nebola proti, ja by som prvá šla do takého domu. Ja by som namôjveru. Prečo sa búnia, alebo majú pripomienky, že v Ameriky je tak, alebo onak, ja to schvaľujem. Ja to schvaľujem, lebo každé dieťa nemá jednaký pocit k rodičovi. Každý to jednako nemá. Aj my sme traja a jednako nechodíme k rodičom. Samko, brat, ten tak nechodí. Tam je blízko, a nejde toľko. A ja zase ak nejdem, tak

mám výčitke svedomia, lebo si pomyslím – mám jednu básničku takú krásnu o matky – „Daromný je matke na hrob kvet, radšej jej daj na čelo bozk, kým je živá.“ Alebo dáko v tom zmysle, že naozaj radšej si ju obchoď živú, ako na hroby. – „Tu ju počúvaj, lebo nevieš, či už budeš počuť viac jej reč“, alebo tak, v tom slova zmysle.

Možno som sa vás nepýtala nič, čo ste chceli povedať?

– A neviem. Neviem či voľačo. Môžbyť sa setím, ale pozdejšie, neviem. Neviem, či by som voľačo druhé ešte povedala. Toľko len, že sa mi tu páči žiť. Chcem, keď vstanem ráno, to mi je prvo – plyn máme, ale len teraz, oheň založiť, podojiť, fruštík narichtovať, pozametať a potom do záhrade. Vraviam mi, že čo robím na salaši? No všetko to čo aj v dedine. Potom kvety polievam. Ale teraz nemám, vyhynuli mi veľa. Ani nechcem toľko viac. A robotu, do vinici. To, to namôjveru. A potom, ak načim Paľkovi voľačo, ja s Paľkom dovedna. Lenže on naveky vraví tak, že – tak sa vpravilo, že: – Oje kerý kôň lepšie ťahá, tak na toho čo neťahá, tiská. To oje ide na toho, čo neťahá. A vraj oje bolo naveky na mne. Lebo cirok keď sme zrezávali, naveky som mu pomáhala, žeby bol rad. Cirok keď sme zrezávali, krumple keď sme zbierali – pomáhala som, cibuľu keď sme zbierali – pomáhala som. Keď sa voľakedy lámalo ručne, tak každý dva šory, ja som skoro tri hnala a on jeden, ale boli sme dovedna. Ani mne to nevadilo, aj som strašne chcela sedliačiť. Ja som vpravila, že som mala byť chlapec. Staršie chcem robotu, spravila som si toto všetko moje po dome, aj ráno o šiestej v dedine sme boli už na koči a šli do robote. Aj všetko bolo nachované. Večer, keď som prišla domov, mali sme plynovú rúru, tak prvo a prvo som zamiesila koláča kysnuté, a kým som podojila, tak skyslo, a kým sme sa navečerali, tak sa upieklo. Dala som ho do rúry, upiekla aj deti mali koláča, my sme mali koláča, ak kíľu, kíľu. To mi bolo najľahšie. Mak som si narichtovala, tvaroha, len som ho skrutila a do rúry suchla, plyn narichtovala, pieklo sa a na pokoji som robila. Takže, mne to nebolo ťažko. Ani navariť. Alebo v nedeľu – aj krempitu som upiekla aj do kostola som išla. S takou chuťou som ja to robila, že vy pojma nemate. Namôjveru. Vravím, moja Anka je taká. Tá strašne veľa porobí, ale ona teraz aj veľa robí, že Samko nevládze. Keby ste sa deti len pol na mňa udali, aj z vnúčeniec. Ale viete, vari je ani to ni dobre. Teraz neviem, čo ma väčmi bolí – či lakte, či ľadvia, to zodrané, nohe, aj srdce.

Keď sme kopali, tak hodinke na ruku a pozrela som, jáj, teraz za pätnásť minút, to už teraz bolo, keď sme ošpricuvali. A voľakedy bol jeden obrat doobedu a jeden poobede a v polovici honiah, čo bola voda, ak pamätáte zakopaná v zemi, žeby nebola tak teplá, potom zaviac bola studená, voda do pol honov a ledvi vydržať. A potom, keď sme už špricuvali, keď sa ľahšie kopalo, tak hodinky na ruku, za pätnásť minút na ten koniec. É, či môžem aj driov. Za dvanásť. É, idem ja probovať za desať minút. Samá seba som hnala. A išlo mi, mohla som, mala som šikovnosť. Ani som nevystála. Teraz vystátejšia vstávam, ako čo si líham.

Marka (1939), Nový Sad

Porozprávajte mi niečo o Vašom detstve.

– Narodila som sa v tisíc deväťsto tridsiatom deviatom roku, sedemnásteho mája v Kysáči.

Čo si pamätám? Že mi bolo pekne. Boli sme veselí, veľa nás bolo, hrávali sme sa, chodili jedni k druhým. Mamičky nás učili modliť sa, spievať. Keď som počala ísť do školy, to bolo v štyridsiatom šiestom, jeden rok sme mali náboženstvo, pán farár nás učil, ale potom im zabránili. Nesmeli. No tak sme chodili do Roháčkov. Tam nás učila teta – jej nebránili. To som už bola staršia, tak asi dvanásť ročná.

Mala som ešte brata, brat bol v dvadsiatom treťom. Šesťnásť rokov bol starší odomňa.

Na ktorú pani učiteľku si spomínate?

– Povieť za tú Porubskú? (Smeje sa) Už pomreli všeti oni. Zapisali ma do školy. Učiteľka sa volala Zlata Porubská-Jesenská. No a oni boli veľmi nidoobra. Deti sa ich veľmi báli. Prísna boli. Prsty na hrušku (spojila všetky prsty na pravej ruke, ukazuje) a biť. A mňa pripísali k nim: – Ja nepôjdem, k Porubskej nepôjdem ani za svet. Že prečo? No nepôjdem, nebude mňa ona biť. Ani doma ma nebijú, nebude mňa ona biť. (Smeje sa) No naraz poslala ona môjho bratranca aj s cukríkmi. Že: – Pozdravili ťa pani učiteľka, poslali ti cukríky, žeby si prišla do školy, veď teba nebudú biť, že ti si dobrá: – Vieš čo, (smeje sa) pozdrav ty Porubskú a povedz jej, nech si ona cukríky zje a ja ani za všetok svet k nej nepôjdem. Potom ma museli prepísať k pani učiteľke Čáňovej. Čáňova nás učila tri roky a potom odišli na Slovensko a potom už štvrtý rok Hronec učiteľ. Istí boli všetci, mne nebol ani jeden učiteľ mrcha, ani profesori, keď som išla už do vyššej triede. Do základnej školy som chodila štyri roky a potom boli ešte tri. Ale nevychodila som, lebo som musela ísť do poľa robiť. Nemohla som to ako ti mám povedať, zniesť, že voľakto vedel lepšie ako ja.

A všetky päťorky som mala zo všetkých predmetov, len z kreslenia – nevedela som kresliť nijako (smeje sa). Naveky mi vraveli: – Ferkovka, keby si nemala šecke päťorky, tak by sme ti z kreslenia dali dvojku, len aby sme ti nepokazili prospech, tak ti dáme štvorku. (smeje sa) Takže potom som ja osmoročnú nezavršila. Nechcela som ísť ďalej, keď som videla, že sa nestihnem naučiť, tak ako som chcela. A ísť do staji, aj do chlieva, aj do poľa, aj učiť – to sa nedalo, to nemôž. Mala som ja žiadosť ísť za učiteľku. Ale keď sa apo rozchoreli, doma som musela robiť, tak som musela školu nahat'. A neboli ani také možnosti, žeby sa platili aj nádničari, aj mne v Petrovci ubytovanie. Nebolo peňazí.

Kde ste sa stretávali ako mladí?

– Na ulici. V lete na ulici a potom prišiel bioskop, tak sme obskacovali okolo bioskopa a kukali, že čo je to. Bioskop prišiel hádam jedno päťdesiatom tretom, to neviem presne povedať v ktorom, len nevedeli sme, ani nepoznali sme čo je to.

Jeden vraví vraj: – Prešiel žurnál? – Aký žurnál, čo je žurnál? Tak sme potom v stredu, ak som mala dináre išli do bioskopu a ak som nemala, tak som bola pred bioskopom. A v sobotu bol tanec, tak na tanec. Tam ku železničnej stanici, tam bol tanec. Tam kde je teraz Novitet, tak tam bol tanec. Ja som bývala v centre. Tam, kde je benzinska pumpa. Potom sme prešli na druhú ulicu, ale tak isto to bolo v centre. Pochytali sme sa za ruky a utekali. Na ulici sme tancovali, do kola sme sa pochytili, spievali. Prišli aj chlapi, ktorí mali mešky – húdli. Potom jední prišli, keď odišli, prišli druhí a to sa po celej dedine ozýval spev. Pekno to bolo. Tancovali sme, aj besedu sme chodili po dedinách tancovať. No a v zime, v zime na priadkach. Potom sme my museli priať a chlapi prišli. A potom boli takí, že si sadol na stoličku a vraví: – Teraz pod'te šecke, kerie ste, šorom ma idete bozkávať. A jeden držal bičak v ruke a ak sa nepôjdeš bozkávať, odreže ti šnúru. A ja som naveky mala chmeľový motúz vo vaku zrichtovaný. A raz jeden bol starší a vraj: – Nesmiete mi vravieť, že som Ondriš, ale som báči Ondriš. No a ten prišiel, čo držal bičak a vraví: – Mara, choj Ondriša bozkávať.

– Ja báťov nebozkávam – Choj, odrežem ti šnúru – Jano neprobuj! A ten ani päť, ani šesť – krk šnúru, aj ja friško vytiahla prasličku a po Janovi. (Smeje sa) Nabila som ho s prasličkou. (Smeje sa) No a potom, keď som prišla domov mama vraví: – Mara, žeby si to viac nerobila, lebo sa ťa budú chlapi báť, nikda sa nevydáš. (smeje sa) No a potom som sa mladá vydala.

A v zime večer do deväť a v lete, keď bolo desať, pol jedenásť – dnuka. Nemôž, ale to by sme nemohli takto, ako čo je to teraz. Tajde o polnoci, príde nad ránom, potom spí celý deň. Moja mama, ak som pozdejšie prišla, tak som včiasie musela vstať. (smeje sa) Keď si bola diovka večer, aj teraz buď diovka. Hajde, diovka hor sa do staji, alebo kukuricu mrvit', alebo daráľov načim doniesť. V zime do peci zetke, načim kúriť, tak bolo. Všakovak. A v sobotu bolo do dvanásť na tanci. Do dvanásť húdli a naveky nemusíš byť do vyhúdania. Ledvy som čakala ten tanec. Strašne som chcela tancovať, ja som ani jeden nepreskočila. É, keď už bolo

vyhúdania, chytili sme sa za ruky a cestou sme celý kilometer prebehli a keď som prišla poľa susedov, tak som si už odopínala sukne tie naše široké, keď som prišla ku otománu – som v otománe spávala, tak som sukne len takto spustila aj oplecko (smeje sa), aj do posteli.

Ale mama nespali, dokým som domov neprišla.

A raz ma išli čakať – hľadať, že ma nieto zaveľa a mali sme psa, takého Bundyho. Veľmi rozumný pes bol. A on dobehol ku mne. Ej, reku, to mať idú. A títoka vravia: – Ide voľáko strašilo, to je ni tvoja mať. Ale, čo reku, keď je tu pes, tu sú aj oni. Nevedeli, čo si majú, tak si z posteli plachtu (smeje sa) na seba položili, zakrútili sa do plachte a išli. Stretli sme sa pri pravoslávnom kostole.: – No, kde idete? – No kde si? – Tu som, čo? – Kto to videl zatelk? – No a čo, ledvy som čakala ten tanec. Alebo keď sme z poľa prišli: – Nejdí dieťa moje, veď si taká vystáta. Celý deň sme tú kukuricu kopali, lebo žito keď sa kosilo. A ja – kada bola na dvore, to nebolo kupatilo – a slnko hádam bolo teplejšie ako teraz, či čo. Keď sa tá voda od rána do večera zohriala v káde bola taká fína voda. A ja len buť do tej káde, do vode vyumývala sa nabrzinu, obliekla, a trk na tanec. (smeje sa): – Nejdí, dieťa moje, nejdí – Ma, nevravte mi to nejdí (smeje sa), čo reku, veď nemusím s vami sedieť doma.

A koľko rokov ste mali, keď ste sa vydali?

– Sedemnásť. A on dvadsaťtri. On bol už vyslúžený. Ja som mala sedemnásť. Mladá som sa vydala, ale nebanujem. Nebanovala som. Deti som nemala, tak som ja žila ako dievka. On mi bol dobrý. Ništ – nesmieš toto, alebo nesmieš ísť. Keď voľáčo bolo načim – sadli sme si, pohovárali, či budeme takto, či ako aj ktorý čo povedal, potom sme našli prostriedok, ako budeme.

Kde ste sa zoznámili s mužom?

– V Kysáči. Na priadkach. Muž je Kysáčan. Boli sme v jednej ulici, tak sme sa vídávali. Jeden rok sme dovedna chodili a potom, v októbri, v päťdesiatom šiestom bola svadba.

Potom keď ste sa vydali, išli ste ku svokre?

– Jeden rok sme boli tam a potom sme sa vrátili k mojím, lebo apo nemohli robiť, môj sa zamestnal a on mal ešte jedného brata, tak ten zostal v dome a my sme prišli k mojím. Oni boli starší. Apo mali štyridsať jeden rok, keď som sa narodila, mama tridsať deväť. No tak im už bolo načim pomôcť, nemohli sme ich tak nahat'. Keď apo zomreli, my sme prišli do Nového Sadu. V Ribnjaku sme bývali. Muž chodil do práci, robil v pošte v centre, aj pekne nám bolo.

Mali ste veľa zeme?

– Štrnásť jutrov. Štrnásť jutrov bolo, kým nám nekonfiškovali. Pred tým boli aj nádničiari ... Ale už keď konfiškovali, nahali nám len päť jutrov. Všetko – kone zobrali, to boli dve kobyly, žriebä, krava, teľa, svine.

Ako sa to stalo?

– V štyridsiatom deviatom v jeseni. Prišla obaveza a museli sme dávať aj masť, žito, kukuricu, veľká porcia bola. Ten rok bol taký gadný, že len štrnásť metrov po jutre narodilo žito. A prišiel dážď, tak sa nemohlo ani s kočami vyŕahať zo zeme, ale čakať, a to už v tých križach kľučkalo. No ledvy sa to dotáhalo, zato sa tak málo aj natlačilo. Chýbalo nám šesť metrov žita pridať. A kričali môjmu apovi, že je kulák, že môže vyplatiť, dať tú obavezu, ale že nechce. No a... A musel ísť do väzenia. Oni prišli, čo bola nalámaná kukurica všetkú zobrali, aj seno za statok, všetko čo bolo, nič nám nenechali. Dobré, že ešte moja mama stihli poupratovať, také vzácnejšie veci. Ináč všetko by nám boli... Druhým aj sliepke pobrali. Aj nám morke, istotne, ani neviem koľko. Tam ja mám popísané (smeje sa), koľko je čoho. Aj mechanizáciu, aj stroje.

No vtedy nebolo ako teraz čo je, však? To bola sadiarka na žito, sadiarka na kukuricu, veterník za bôb, veterník za žito, drljača, pluh, brána.

No všetko. Koč nový, taký bol krásny, žltušký, z agátového dreva... Aj ten zobrali. No keď aj kone, aj všetko.

Keď to všetko vzali, kde to dávali?

– Do zádrugi. Tam, na Ferkov salaš. I potom to rozťahali, kým bola zádruga. A kým nebola zádruga, na Majeri bolo grófovské. Zabili grófa, gróf Kotek tam bol. A kde mu bola rodina, neviem... Oni hádam ušli a on hádam, chudák, nestačil. Tak vraveli, že mu s hášovom hlavu odťali. Tam pri kanáli. Zverstvávajú sa robili také že, že to nemôž ani všetko vyrozprávať.

Keď grófa zabili, tam zostal statok, voly, kravy, svine. A potom, každý prvý máj išiel bubnáš po ulici a bubnoval, že sa bude variť z voľa paprikáš, aby si každý doniesol, kto chce jesť, mištičku, aj lyžicu. No to bolo plné ihrisko národa. Ale nás nepustili rodičia. My sme nikdy tam neboli. Kým to bolo grófovské, tak sa jedlo, pilo, ťahalo, no potom prišiel červený vietor, tak tam podochli svine. Aj si poodvádzali kravy svine... Svine dostali červený vietor, tak sa potom rozišlo grófovské. É, keď grófovské prešlo, potom počala konfiškácia. Potom rozťahovali majetky, čo boli bahatší sedliaci, to ťahali.

A to tiež v štyridsiatom deviatom?

– Ja myslím, že áno. Nás konfiškovali v štyridsiatom deviatom a grófa zabili ešte keď partizáni boli, keď prišli na Majer. To bolo hádam v štyridsiatom šiestom, piatom. Ni, v piatom už bolo oslobodenia, tak to muselo byť v štyridsiatom štvrtom. Ja som to vtedy toľko baš nerozumela a potom sme mali naše brige, trápenia.

Cez vojnu ste ako žili?

– No čo, my sme skoro ani nevedeli, že je vojna. Len prichodilo vojsko. Raz nám vošli do dvoru Nemci, raz k nám prišli Bulhari, raz Rusi. To tak len, prenocovali. Ale potom, v štyridsiatom štvrtom? No neviem kedy..., keď pálili Kysáč. No vtedy bolo strašné. Môj muž vravel naveky, keď bol trinásty október: – Toto mi je druhý rodný deň. Lebo aj jeho do jám tam, na kraj dediny vyhánali...

A koľko mal vtedy muž rokov?

– No koľko mal..., desať, jedenásť. On je v tridsiatom treťom. Všetko to tam, ten kraj dediny vyhánali do jám... Ja som s mamou odišla na salaš. Tak my sme neboli doma. Ale nám strieľali dnuka. Šecko otvorili, pootvárali, ale neverili, ešte strieľali. Tak sme mali poprestreľovanie aj dvere. A na druhý deň, apo prišli zo salašu a prišli hádam ako kontrola, či čo. Prišiel jeden Nemec a apo si uvarili za seba čaj aj rum, no tak aj toho ponukli, aj ten popil. E, keď prišiel voľajaký Maďar, Rumenčan. Aj apovi: – Ty si partizán a ty si partizán. A môj apo vedeli aj po nemecky aj po maďarsky: – A ni som, bol som na salaši, tam mi je žena, deti sa mi tam. Ni, ni, ni, len zabiť a zabiť. A nechce rozumieť. A potom sa apo setili, apo jemu vravia: – Pa veď ty si z Rumenky, ja som od teba kupoval žito. Ty si mi nosil predať do magazínu. Joj, potom sa ten nahneval. No a tam bola jedna baba Stanika – suseda, aj apo vravia: – Hajde, ona vie aj po nemecky lepšie ako ja, nak vám ona. Aj ten Nemec potom nadišiel, tak baba Stanika všetko povyprávali, že on nemá s partizánami nič. No tak ho ledvy uspokoili, ináč by zabili apu. Ale to ten Rumenčan Maďar by zabil. No a potom sa obliekli – tak vraveli, že sa obliekli do nemeckých hábov, aj na motorku a prišli, v ostatný moment prišli a začali kričať, že Rusi sa v Rumenky, žeby púšťali národ, že Rusi sa už v Rumenky. Aj tí sa naľakali, lebo ich nebolo baš veľa. Kričali: – Megyung házam, megyung házam, po maďarsky – že kráčajte domov. No a oni išli... a blato po ceste. Neboli kaldrmy ako teraz. To blato, to také vágaše, všetko tie deti padali do tých vágašov. Tam zabili aj jednu ženu aj dieťa, aj ešte voľakoho, nemôžem sa teraz setiť koho.

No a po vojne potom?

– No už keď sa zádruga keď osnovala, potom sa muselo ísť do zádrugy robiť. Dávali sa také jednotke. Ale tá zádruga zavela netrvala, lebo nikto nechcel robiť. (smeje sa) Na končách okopali kukuricu a v prostriedku – bola hora, sám džíp...

Robilo sa na tých roliach, čo boli konfiškované?

– Čo konfiškovali, na tých. Aj jesto kerí aj išli do zádrugi. Tým potom vracali po sedemnásť jutrov. A nás, čo konfiškovali, tak nám nedávali. Evo teraz len dali. Aj to

kde dali?! Majko moja milá! To sme my mali všetko za cinterínom, tam na "živej lese" čo vravia, a vrátili nám sedem kilometrov vzdialenú od Kysáču.

Rozprávali ste, že otec bol vo väzení.

– No, bol v zátvore, aj chorý bol. A museli sme si tak ísť do bare konope močiť, priať, tkať, handrovke driapať a do Nového Sadu predávať. Ale tak sme to vieš, mladí sme boli, prebrodí všetko. Mladosť môže zvládnuť. No ale už potom išlo na lepšie.

A mama ako to znášala?

– Á, s plačom. Ale, otec bol v zátvore a mali sme jedného poznateho a moja mama všetkým pomohla. Aj cigánom. Ani cigán nevyšol od nás prázdnej ruky. I naraz prišiel – a on bol, keď na majeri od toho červeného vetra dochli svine, – prišiel a vraví: – Ňaňa Marka, ja vám budem donášať svine. – Ale Gajo, ako, veď ťa zabijú. – Ňaňa Marka, veď ja im prejdem cez rozum. Konfiškovali vám seno, ja budem vravieť, že si chodím koňovi pre seno. No tak aj bolo, tak robil. V noci doniesol svine a moja mama vedela dobrý sapun variť. Gajo si odniesol seno a donášal svine a mama v noci varili sapún. Aj kým apo prišli zo zátvoru, bolo toľko sapúna navareného, že len! A mali sme slnečník a ešte nám neboli dali olej, no tak potom dostali sme z fabriky aj ten olej. Keď to mama prepražili, ten olej, to bolo jedno sto litrov oleju hádam, v takých veľkých kantách. A potom sme to nosili do Nového Sadu predat'. A vtedy sa nosili aj tkané pokrovce, vrecia z tých konopí, čo sa tkalo. Aj vajcia. Hyd som nenosila. Len tie pokrovce, krpere, vrecia, to. Na trh, bol vo Futockej ulici, tam bol najväčší trh.

Raz mama išli zo susedovci na koči a naraz počujem hrkoce koč do nášho dvoru. A ono, kúpili jedného slepého koníka, aj koč. Kolesá išli, šiky-miky. No ale bol koč. No tak potom počali. Aj potom keď apu pustili, prijali ho do obecného domu, žeby robili v obecnom dome, ale čože, keď ochoreli.

A otec vo väzení ochoreli?

– No, tam. Mali veľkú chrípku a nepreležali, tak sa im vred na pľúcach stvoril. A dochtori vraveli, že nesmú nič robiť. A ako nič robiť, keď nemáš z čoho žiť? Potom v päťdesiatom deviatom zomreli. Mali šesdesiat a jeden rok.

A potom sme s mojím predali v Kysáči dom a prešli sme do Ribnjaku.

A neclo sa Vám za zemou?

– Zádruha len brala. On bol zamestnaný, mama boli stará, a čo ja môžem sama? Len sme platili faktúry do zádruhi a porciu do obecného domu. Takže sme nemali skoro nijakú hasnu. To nebolo ako teraz, ani tak nerodilo. Len zádruha mala traktory, oni len orali, nič druhé nerobili. Oni len orali a my sme si museli nájsť človeka, ktorý poseje žito, ktorý kukuricu posadí, cirok. Tak potom aj tých päť jutrov, čo nám nechali, predali sme a uplatili byt v Novom Sade. Tu, na Detelinare.

A potom, po konfiškácii, na Inforbíro si spomínate?

– To v Kysáči, čojaviem nešiel nikto. Nevieam, či bol voľakto v zátvore, či nebol. Tí inforbírovci to... Aj to bolo. Slúžil si vo vojsku, vie, že Stalin bol čáák? Tito aj Stalin. No a naraz večer líhaš s tým, že si za Stalina. Ráno sa ťa spytujú (smeje sa), či si za Stalina, či kerý to bol. (smeje sa) No, čo povieš, že za ktorého? No, naopáko, povedať že ni si za Stalina. No a kto povedal za Stalina, už aj bol inforbírov. A to také hlúposti narobili, jáj! Čo vravia, že Tito spravil dobre. Hojne sme žili popri ňom. Boli aj kredity, bolo všetkého. Bolo lepšie ako na Slovensku. Ale že nás zatiahol do dlhu, ni len po krk, ale meter ponad hlavu. Máme odplácať aj deti. Taman sme sa troška vytiahli z biele, už aj prišlo také. Keď bola inflácia ja som vtedy bola chorá. A Jankovi vravím: – Človek môj, načim nám metlu kúpiť. – Há, nevidel som na pľaci, ten nebol tam. – Už nieto s čím zametať, zodrala sa metla. Naraz on príde: – No kúpil si zas metlu? – Ni. Vraví: – Uhádni, koľko koštuje. – No, neviem koľko koštuje, keď ja nechodím do várošu. Vraj : – Šestnásť miliónov. Jáj, mama moja milá. (smeje sa) Vraj: – Chýbeli mi dva milióny. Tak nemohol metlu kúpiť. Šestnásť miliónov metla. E to bolo strašné. Alebo, prišla si suseda vajcia kúpiť a dáva mi milión aj tristo tisíc za desať vajec. A ja vravím: – No, Nora moja, ja som tento Ribnjak kúpila za milión tristo tisíc a ty mi teraz dávaš za desať vajec milión tristo tisíc. (smeje sa) Len keby to nebol, aj žeby sa nedajbože, žeby sa neponovilo. Voľajako len, žeby sa uspokojoval národ. Veď nikdy nebolo veľmi dobre všetkým, alebo všetkým veľmi zle. Jeden je bohatý, jeden je chudobný aj... Len daj Bože zdravia aj pokoja. Nikda, nikda som nemala žiadost', žeby som bola voľáka boháčka.

Vy ste boli niekde zamestnaná?

– Ni som. A išla som pospratovať do domácnosti voľakomu, oprat' obloky. Aj jedno dievča som merkovala štyri roky. Mala som viac domácností.

Mala som jednu chorú Grkiňu, tú som opatrovala šestnásť rokov. Každý druhý deň som chodila k nej. Ona sa nemohla sama okúpať, tak som ju kúpala. Navarila som jej na dva dni, dokým som neprišla na druhý deň. Ona si nemohla chudinka niš, tak som ju ja opatrla. A potom sa mi mama rozchoreli, tak som ju musela nahať. Jáj, tak plakala za mnou chudinka: – Marka moja, šta ču ja, Marka moja šta ču ja. Reku: – Nevieam teta Elena, ale nemôžem. Aj mama na posteli – prevyzliekať treba, dva ráz na deň to načim prať. Nestačila som, už som sa triasla, už som bola taká schudnutá...

A ku mame ste chodili do Kysáča?

– Ni, ni, do Ribnjaku. Ona sa v šestdesiatom treťom roku znovu vydala. No keď vám baš všetko rozprávam. Keď sa vydala, apko mal syna. A ten bol v Zemune. Ale s bratrancovou ženou žil, aj mal chlapca s ňou. No keď sa oni potom z toho Zemuna vrátili do Kysáču, do apkovho domu, neviem, či boli do roka, či ako, začali vyháňať

mamu von. A apko vravia: – Ak ide ona, tak musím aj ja ísť. No, ako to, vyhnat' starých ľuďí? Ako sa pánaboha nebáli!

Čo mu aj suseda vravela: – É, Samo, Samo, nevieš ako ťa otec sirotu ťažko odchoval. Ved' ti bre v ňadrách nosil z Petrovaradinu hrozno. Oni robievali u jedných, čo mali veľa zemi vo vinici. No apko vedeli aj štepiť, aj orezať, aj ošpricovať. A peši z Kysáču! Keď v nedeľu večer slnko sadalo, oni z Kysáču varadínskou cestou na Rumenku, tam na prachárne, prešli na šľajz i krajom do Nového Sadu. Odišli ku mostu a do Petrovaradinu stihli, keď bola polnoc. A ráno sa už vstávalo. Keď bolo leto, tak sa o štvrtrej vstávalo. A celý týždeň robili. A žeby zas nedali na železnicu peniaze, tak zas pešo. Zas pešo z Petrovaradinu do Kysáču. Ach! Ništ, hajde, my sme sa odselili z Ribnjaku do bytu, a oni do Ribnjaku. Takže oni boli v Ribnjaku do osemdesiat štvrtého roku. Prvo mama zomreli. Keď boli tak zle, my sme s mojím v druhej chyži spávali a oni boli tu, kde sme boli aj cez deň. Mama mala osemdesiat štyri rokov keď zomrela.

No potom toho druhého apku zobrali do Kysáču. Ale aj oni istý ten rok zomreli. Mama v januári zomreli a apko šiesteho mája. Apko mali osemdesiat osem rokov, keď zomreli.

Nehnevali ste sa na mamu, že sa druhýkrát vydala?

– A, to som sa aj hnevala. Ale už potom? Ništ, uspokojiť sa a... Nebolo mi všetko jedno. Ešte som sa naľakala, ani penziu vtedy nedávali. Keď sa vydá a on má zem, strhnú penziu. Ach, mama moja milá, apko majú štyri jutrá, či koľko mali zemi, no z čoho sa to bude žiť? Jaáj. A tu dal milostivý Hospodin, že baš ten rok vyšlo, keď sa starší od šesdesiat rokov zoberú, že neberú im penziu. No tak reku vidíš! Tak mali aj penziu. Ešte z tej penzii stihli aj mne dať a aj bratovi. Bratovi bolo načim viac. Achjajaj! I boli sme dovedna. Dvadsať päť rokov oni boli v tom Ribnjaku.

A mala som ich rada.

A brat nebol s nimi toľko, ale ich nemrzeli. A oni, keď aj brat prišiel, to: – Čo, Paľko, čo doma robíte, ako ste? Oni nás naučili aj murovať. Len to mi je ľuto, že ma nenaučili štepiť. Ja som takej nárvy – chcem kričať. (smeje sa) Keď som voľačo chcela, aby sa spravilo, čo načim, kričala som, oni vravia: – Marka, nekrič, ved' mi to hneď spravíme. Hneď, Marka, nekrič, ved' mi to spravíme. Oni ma tak upokojili. Nikda sme my bez nich neboli, keď sme tam odišli, alebo keď voľakto prišiel, kávu sme ponúkli: – Apko, pod'ťe na kávu – Ale ni Marka, len vy tam si... – Apko, za stôl a kávu popiť! Ani fľašu piva: – Apko už sme vystáli, ideme si popiť pivo – Ale Marka, ty si popi, ja nemusím – A čo si nemusíte? Aj vy! Potom sme kupovali hrozno, robili sme aj víno, aj pálené. Tak som s nimi bola viac ako s mojím apom. A som ich aj čojaviem, chcela, no. Ostáli mi taký milý.

A vy ste boli niekedy chorá?

– A, bývala som ja veľmi chorá. Prvo som bola ťažko operovaná, slepé črevo mi puklo. Čo som mala vtedy, osem rokov, či deväť? Prišiel do Kysáču jeden starý doktor – Šváb, aj on keď ma počúval puknuté je slepé črevo, ale nie na operáciu, že

štrnásť dní zakladať ľad. Moji, keď videli jemu chrbát, oni na železnicu, to bola sobota, a hneď ma operovali. A to sa rozvíjalo, už sa mi chytalo, vraj som mala flake. Lenže všetok hnoj mi nestihol do voľákej blany vojsť. Doktori vraveli, že do rána zomriem. No aj potom našli vo vojnej bolnici lieky, tak mi dávali každých pol hodiny penicilín a každú hodinu streptomycin a mi hádam aj na hobličku prešlo.

Keď som bola operovaná, vtedy vraveli, že mi nenačím tetanus, kým som živá. Bola som si nohu rozrezala na pľach a Janko len, hajde, k doktorovi. To bolo už večer, tak do Njegošovej sme išli a na chirurgiu ma poslali. Dali mi penicilín a chceli mi dať injekciu proti tetanu. Ale ja som spamätala a vravím, že viete čo, vravím, ako som bola operovaná, že vraveli že kým som živá, nenačím mi tetanus. Aj oni tam doktori dokopy, aj čo sa oni rozprávali neviem, hlavne, že vraj – penicilín budete dostávať. No tak som potom dostala jedno desať penicilínov. Aj sa mi zariaslo. Keď sa voľakde porežem aj čo, friško sa mi zarastie.

Už som bola vydaná, keď ma oblička bolela. Držala som aj diету. A raz ma strašne bolela, bola zima. Každý deň som si uvarila litru aj pol čaju z petržľanu. Toho čaju som do týždňa pila. Prišla moja mama, že: – Marka, ideme k doktorovi. A vtedy bol ešte na pošte doktor. A on bol šéf vojnej bolnici. Jasmić sa volal. A on mi kaže: – Dušo moja, šta tebe boli? – Jao, gospode doktoru, bubreg.: – A jel ti znaš gde je bubreg? – Ja reku znam, gospodin doktoru. No a potom mi to prezrel. Jáj, že vraj stvarno.

A on vraví: – E, kad si bila heroj, da nedelu dana nejedeš, nećeš ni sad jesti, nego ćeš piti litru čaja, litru jogurta. No dobre. Už ten jogurt troška ublaži, ani som lačná hádam nebola. Ešte som aj voľáke kapsule pila, zabudla som ako sa volali. Ej, keď som ja tam odišla a myslím si – No, teraz mi povie, že môžem aj jest'. A on vraví: – E, dušo moja, svaka ti čast. Isčistilo se, u mokraći nemaš gnoja. Ja sam mislio, da ću te poslati u bolnicu. Ali nećeš ići u bolnicu. A sad ćeš ovako: isto ćeš ove dve kapsule piti, litru jogurta, litru čaja i albertov keks. To vtedy boli také keksy za malé deti. Jao, mne skoro slzy na oči. No Bože, ale už vydržím aj toto. Aj keď prešiel aj ten týždeň, hajde idem ja na kontrolu. On mne obzerá: – Dušo moja, čista mokraća, čista. A sad ti kažeš, da si držala diету. Ti si još mlada, šta imaš dvadesettri godine. Tvoje telo zahteva i slano i papreno i kiselo, samo umereno, samo umereno. Nemoj jako slano, nemoj kiselo. A ja som celá veselá išla domov!

A mali sme spiepký, ako teraz, tie tovnje, takú bielu sme mali. Ja sa nabrzinu prevyzlečiem, kým som sa prevyzliekala, už som rozložila oheň či sme už mali plyn ani neviem, len voda sa už hriala a Janko v robote bol a už kým on prišiel, už bola polievka uvarená, aj mäso vypochované. A ja – keď som si zasadla jest', ani polievku som nejedla, reku – Ja som sa dost' vody napila. A ja mäso. Zjedla som batak, karabatak, (smeje sa) krídlo aj hrdlo. (smeje sa) A Janko len hľadí a vraví: – Jáj, Marka, veď nie že ti závidím, ale si nejedla skoro mesiac a teraz – bude ti zle. – Mne bolo zle, kým som nejedla. (smeje sa) Na to nikda nezabudnem. Keď si na to spomeniem... A ni som ani voľaky mäsaroš. (smeje sa) Čo keď som bola lačná (smeje sa), chvála pánu Bohu teraz mi je dobre.

Toto som ešte zabudla. Voľáku alergiu som mala na nohách. Všetko mi bolo červené, opuchnuté, pľuzgiery aj krv. A keď bolo treba spustiť nohe, to ako keď ma voľakto s nožom krájal. Strašne bolelo. Doktor mi nedal nič. Naraz ma volá telefónom naša Marka, môjho mužova bratova žena. Ona mi vraví: – Marka naša, našla som ti liek za nohe. – Aký? – Naša Zuzka vraví – ako jej bratova žena – vraví, že ich apko – oni vedeli tak očítovať, začítovať, či ako sa to vraví, no ale apko zomreli. Aj čoby boli apko živý, ja by nešla, aby mne oni začítovali, očitivali – ale vieš čo sa Zuzka setila? – Marka naša, nekúpaj sa, nohe si neumývaj, len s hypermangánom si umývaj. Keď sa osušia, s tou smotanou, ale mladou čo je, nie s kyslou. Keď som ja to začala robiť, aj to pomaly, pomaly, aj mi to skapalo. Aj snagu som dostala. Keď som stála, aj teraz ešte niekedy, tak mi chcú nohy triasť. Ale mi chvála pánu bohu prešlo. S Božou pomocou. Ale som sa aj namodlila. Vraveli mi, že je to možno cukrovka, že mi odrežú nohe. Ja nie, aké! Mňa raz operovali, ja som raz rezaná. A zomrieť musím keby bolo. I ako som sa modlila, modlila aj eto Marka no, ni? Ale to je riadenia Božie. A ja teraz každému radím, keď voľáč, aj chrasta, reku, nič, len hypermangán a smotana.

Zvykli ste si v meste bývať?

– Zvykla som si, lebo ja som od mladosti chodievala do Nového Sadu. Že sme ešte odišli tam do Ribnjaku, to mne bolo ako na salaši. Ako dedina. A tuto, v meste, som nechcela byť. To mi je ako v kletke.

Delili ste v dome robotu na mužskú a ženskú?

– U nás ni. Kerý čo stihol. Ja som aj murovať vedela, do staji ísť, kravu dojiť, svine chovať, to nemohlo naňho čakať, keď on robil aj doobedu aj poobede.

A on, keď bol slobodný potom keď bolo voľáč, treba, chytil sa, poriadil v dome. Tak sme si jeden druhého dopomáhali. Nedelili sme, no to ty máš, alebo to ty máš.

Svorne sme žili.

Chodili ste s manželom niekde spolu?

– Do bioskopu. Inače, my sme mali ešte jeden manželský pár, tak sme sa jedny s druhými poschádzali, porozprávali. Tých Dudášov, sme mali čo vravím. Tam v Ribnjaku, sme štyridsať rokov, tak nikto nikomu nevravel, nepýtal sa na národnosť. A tam baš žijú aj Cigáni, aj Rusíni, aj Maďari, Srbi, no to nás jesto tam hádam z každej nácie. Ale nikto, nikoho nebantuje. Ani nehreší... Jedni druhým si pomáhame. Nový rok keď sme čakali, tak boli aj Srbi, aj Rusíni, aj Šiptári. No všecia sme spolu. Aj Slováci, tak nás bola plná chyža.

To voľakedy, či teraz?

– Keď sme tam odišli tak vtedy to bolo. A potom už, po ôsmych rokoch, začalo sa rozchodiť. Ten, čo nám bol cez cestu sused, čo sme chodili na Nový rok k nim, on dostal byt.

Potom aj ten Rusín-báči Ďuro, aj ten si uplatil. My sme si uplatili, aj sme sa rozišli. Prešlo družstvo. A potom sa to už aj starne, aj zomrie.

Keď bolo bombardovanie, boli ste tu?

– Samá v Ribnjaku. To sa vám triaslo všetko. Už sa aj psy báli, keď počuli sirénu. Už utekali ku mne.

A nešli ste do úkrytu?

– Nechcela som ísť. Bol bunker, išli do bunkera, ja som sa pomodlila: – Bože môj milostivý, tvoja moc je aj na zemi aj pod zemou, všade. A ako vravíš, že bez tvojej vôle, ani vlas z hlavy nespadne. Ty ma ochraňuj, daj mi sily, žeby som sa nebála. I tak som ja to. Jeden sused prišiel a vraví: – Tetka Marka, ty se uopšte ne bojiš. No reku: – Veso, čo mi vredi sa báť. Nevredi sa mi báť. Ja sa pomodlím. A že bolo strašné, strašné bolo. No môžeš vedieť keď – aj to je riadenia Božie. Už ostatný raz, keď bombardovali. Tie bomby spadli u susedov. No a tri mesiace som bola stále v trénerkách. Len tie som si prevyzliekala na noc. A večer, keď som už porobila, čisté som si obliekla a tak na gauč som si len sadla i... Naraz som zadriemala. A príde Veso a vraví: – Teta Marka, vstávaj! – Čo je Veso, máni ma, taman som si troštička zdriemla. Sadni si

tu a sed'. – Teta Marka, nebudem sedieť, hajde vstávajte, bude zle. A vyšiel tak von pod verandu. Aj on kričí: – Tetka Marka, idú aviony. A ja si ešte mrmlam: – A už mi aj tých aviónov, a nak idú... Ani som ja neprišla do podverí, keď to – fúúú, len také oranžové svetlo ohnivé, aj pukotalo, treskotalo po chyži, to všade, to bolo strašné, čo to padalo. Tá zem spečená. Tie gelery padali tam od Televízií aj od mostu aj...

A kde spadla bomba?

– Za našou chyžou, jedno tristo metrov na tenisové ihrisko. Aj to dve spustili, ni jednu. Aj to jednu za druhou. A ja kričím: – Veso, dnuka, dnuka, bež Veso, dnu. Aj len čo sa Veso pohol, to ponovo začalo padať. Keď už to všetko prešlo a mesiačik bol taký jasný, ako tejto noci. Ja vravím: – Veso, vstávaj. A on ležal popri múre. A Veso sa nemiká. Ja vravím: – Veso, vstávaj, čo ti je, Veso? On, on sa onesvestil od

strachu. A ja som sa držala za dvere – podvoje a kričala som: – Hospodine, Bože môj, zmiluj sa nad nami, Hospodine, Pane môj, zachráň nás. Ja vravím, keď už Veso prišiel k sebe, reku, čo to, ako keď horí, smrdí mi voľačo. Ja zidem do kuchyni a mám čo vidieť! Vidím mesiačik. Taká diera na povale! A tam, kde som sedela, na tom gauči, aj črepy, aj tehly, aj tie spečené hrudy, plný gauč. Keby som bola tak zaspala, hotovo. Viac by som sa nezobudila, len v súdny deň.

Takže vám strechu prebilo?

– Aj strechu, aj povalu. A črepy – to ani neviem, koľko kusov, to také diery, čo menšie hrče padali. Pod cievou, čo padá dažďovka, bol jeden kemeň na betóne. Spadla tá hruda, tak kameň roztlapkala, aj do zemi zbila. A to všade, kde mám tie salonit ploče, to ale každá má lebo dierku, lebo takú (ukazuje veľkosti vajec, orechov), ale každá má dieru. A to zatvoriť, to je nič, črep premeníš, ale to načim by bolo nové. Sieňa sa rozdrmla. A ja to opraviť nemôžem. A ľaľa, oprávali tam takému, čo nemal vôbec nič, len stará čatrľa bola. A vystavili na poschodia dom. A dali mu aj v meste stan, aj to opravili, vystavali dom. A potom cez cestu tým, už nemohli ani dnuka ísť, išla im spadnúť chyžčička malá, aj tým spravili novú vikendicu, krásnu. Potom jeden v Dese robí, desovac ho volali, tak on prihlásil, že mu to zbúrali, tak v zime rúcal ten starý dom a na jar mu vystavali nový dom. Aj ku Dunaju ešte jeden, tak ten už predal.

Vy ste žiadali nejakú pomoc?

– Bola komisia, ale to teraz prestalo, kto má – má, kto ni, ni.

A to treba opravovať, to sú také veľké výdavky. To by bolo načim jeden celý múr premurovať, potom črepy ponaprávať. Päť metrov mám pokryté.

Videla som, keď ten nový most, čo ide na Fruškú horu zhodili. Aj to som stála hore v záhrade, aj to som videla, ako letí raketa.

A čo myslíte, kto za to všetko nesie zodpovednosť?

– Jáj, kto by to mohol vyrátať. To je nie jeden človek vinný. Títo, čo sa dali Ameriky nahovoriť, žeby nám takú škodu urobili. Čo z toho. Amerikanci mali na nás ako poligón, oni sa hádam učili. Oni vyprobúvali tie bomby. Aj to sa na druhé leto jedličke posušili. Stromy sa osušili.

Vysušili sa všetkým. Nieto toho domu, kde by sa nebolo osušilo.

Susedovci – im tri ráz črep prebilo. Z tejto strany prvo, keď most zhodili, im popadali črepy. Keď Televíziu, ponovo. Mňa popreskacovalo. Ale, keď tretí raz – ale mi dalo! To mi je len najväčšmi ľúto, že je to taká neyravodlivosť veľká. Tomu, čo nebolo načim, tomu spraviť a tomu čo načim ...

Keď si tak pomyslíte, závideli ste niekomu niečo?

– Ni. Ja neviem závidieť. Kto, čo si robí, sebe si robí. Čo ja mám závidieť, ak ten voľačo má. To mi je len ľúto, že tým vystavali. Ale nezávidím. Ja som baš v niektorý deň vravela susede. Ona vraví, že všeci sa na nás hnevajú. A ja vravím: –

Viete čo Radmila, nech sa hnevajú. Veď vy môžete samá vedieť prečo. Lebo viete, ako ste prišli. Ja vám nebudem vyčítovať, vy to najlepšie viete. Ale že som – ja ni. Jesto, čo vravím, aj preklínajú, aj ...a to je najstrašnejšie, keď voľakto preklína. Lebo Pán Ježiš tak vravel, že kliadba ani jedna prázdna neodíde hore. Na koho, na toho príde. Neslobodno nikoho preklínať. Pánboh je na to, aby súdil. Jemu nenačím ani marke, ani advokáti, ani svedkovia. On všetko vidí, aj všetko je to pred ním. A každému udelí podľa jeho.

My by sme to medzi sebou veľmi ľahko riešili. Pobiť sa, ako aj títo, čo sa pobili. Ty si mi zabil otca, teraz zabijem ja teba. A donekonečna. Dobré, že to u nás Slovákov ninto taká krvná pomsta, ako čo sa tí na Kosove. Oni majú Mojžišov zákon. *Oko za oko, zub za zub*. Oni sú takí. Ale ináč sú dobrí. Oni – len ho nie oklamať. Oni pravdu, oni sa ni klamári. U nás boli v nádnici. Ako muške boli. A robili. A keď prišli Srbijanci z dolka od toho Vladičinho Hanu, to džavruvalo, ako husi. A takí – hrešili, kričali. A Šiptári to tak pri tichosti – dnuka zišli, robili. To keď som bola ešte v Kysáči, voľakedy...

A splnilo sa vám všetko v živote?

– Pa to, čo sme si naumienili kúpiť, sme si aj kúpili. Nikda som nežiadala, žeby som išla na more, žeby som išla do bani, to som nemala žiadosť nejakú. Že vraj tí išli na more. No nak išli. Keď sa im ide.

Keď si tak spomeniete, ktorý bol najšťastnejší deň vo vašom živote?

– Hm, neviem ktorý mi bol najšťastnejší. Najšťastnejšie mi bolo, keď bol môj človek doma, keď sme boli dovedna. E to. Druhé ženy – vraví: – Ja ledva čakám, aby mi vyšiel z domu. A vravím: – Ako môžete tak vravieť. A ja ledvy čakám, žeby prišiel domov. To mi bolo najlepšie, keď sme boli dovedna, bol mi plný dom. Nič mi nebolo ťažko. Ani robiť. On nesmel, mal tlak, nemohol na lojtru. Ja aj na lojru aj baraske som orezávala, vinic orezávala, nič mi to ťažko nebolo. Tak som s radosťou všetko robila. A teraz ni. Teraz všetko nasilu robím. Hútam si – ako to tak odíde vôľa? Že sa ti nechce niekedy ani z mesta pohnúť...

Nemusím sa spytovať, ktorý bol najhorší.

– A najhorší, keď mi zomrel. Držala som ho. Prekročila som lavičku a on predomňou sedel a roztierala som mu jablkovým octom tu (ukazuje okolo úst). Ja som myslela, že mu je muka. Ale prvo som bola u susedov a kričím: – Jaj, Mišo, pôjdete s Jankom k doktorovi? Voľáko ho dusí. A ten friško vyskočil a prišiel, ale vraví: – Jáj, suseda, odišla mi dievka s autom. Aj kým sme zavolali pohotovosť, ja som ho držala. Ale tí friško prišli, nemôžem poviedať. Veľmi friško, ale keď on už bol zomretý. On tlak mával.

A to v ktorom roku zomrel?

– V deväťdesiat piatom, dvanásteho mája. Hádám za hodinu aj pol. A ja som ešte nebola ani doma. Ja som niesla susede vajcia a tá ma zadržiava, jej vnuk mal narodeniny.

Na, že vraj, popi si pohár vína. No ale kým som ja to glt po glt, pozde som išla domov. Prečo je u nás tma? Reku hádam si Janko ľahol. Lebo celý deň robil, oprával kaban za pálenia páleného. I – hádam si reku ľahol. Zidem dnuka a on sedí na stoličke: – No, čo je? Jaj, vraj: – Ja neviem, nemôžem dýchať, mňa dusí. Ledvy som od kurína prišiel. A ja vidím, všetko sa mu myká.(ukazuje-trasie sa) Ja vravím: – Si pil pirule? Že: – Ni som. Jáj, utekám ja pre suseda. Aj on vraví: – No vraj ja sa idem prevyzliecť. Aj sused dobehol. On vysoký, on predomňou dobehol: – Janko čo ti je? Idem ja vraj volať pohotovosť, vraví: – Nejdem, Mišo, nikde, už mi nenačím nič. A Mišo – že na povetria. No tak na lavičku, čo vravím a ja som ho šuchala. Aj mi nič nevravel, len, ako svetlo svietilo, ja som videla, že jemu prsty pomodreli. Aj ako som ho roztierala, touto rukou držala, naraz jemu ruke odpadnú a vraví: – Hotovo je. A ja: – Čo hotovo, aký hotovo. Jáj, Hospodine Bože pomôžte nám. Pane Ježiši, zmiluj sa nad nami – tak som kričala. Neber mi ho, Bože môj milý, neber mi ho. (slzy v očiach) A suseda dobehla, vraví: – Marka, čo je, čo tak veľmi kričíš, čo kričíš? Ja vravím: – Jáj, Senka, zomrel mi Janko. Ale nuž, kde by ti zomrel? Aj ona jemu chytá žilu, ale vraj: – Kucá mu. A sused, jej muž volá pohotovosť. Ale keď som ho tak držala, aj kým sused vyšiel od telefónu von, tak mi vraví: – Marka, pa šta vičete tako? Pe reku: – Eto, umro – Ma kde! Potom ešte jeden u nich nádničiar bol, tak aj ten chlapec dobehol, potom ho oni dvaja chytili a odniesli dnuka na gauč. Aj pohotovosť, keď prišla, vraveli, že pukla aorta... Ach, no to bol môj najťažší deň. Keď vidíš, že zomiera a nemôžeš mu pomôcť. Celý deň robil, kto by to...A keď som mu v ten deň prala košeľu, našla som v nej mesačnú kartu, na nej bol obrázok. A ja som to vyložila z toho vaku a položila na vitrínu. A išla som dnuka voľačo a tak som na ten obrázok pozrela a počula som nejaký hlas, že to ti ostane, keď zomrie. Ja som sa tak trhla, joj, Bože môj milý, no čo mi to prišlo na rozum? Aj do večera zomrel. I teraz ten obrázok stojí na vitríne, tam kde som položila, aj naveky vo vázi svieže kvety. Ach...

Takže ste mali dobré manželstvo?

– Dobré. Dobré sme, len...tie štyridsať rokov tak friško prešli, len spomienka zostala. Len nedávno bolo, ako sme desiate výročie manželstva oslávili. Potom dvadsaťpäť rokov manželstva. A druhé sme neoslavovali. Tak sme si pripomenuli, no ja mám dneska povedzme dvadsať rokov, ty máš dvadsaťšesť rokov. To sme si tak. Troška sme si lepšie uvarili, lebo... popiť. Trochu sme si pripomenuli.

A ôsmy marec?

– (Veľmi sa smeje) Ôsmy marec – on robil v syndikáte na pošte, vtedy dávali dary ženám. (Smeje sa) Taký to bol ôsmy marec, že niekedy išiel domov zo schodov aj na nos aj na ríť (smeje sa). On oslavoval. (smeje sa) A raz kúpil hádam voľáke

kvety a bolo blato. A on ako zišiel z autobusa, a hneď do garádu. Tak buket zostal aj v garáde (smeje sa). Jáj, cirkus. Čo môž. Taký je život, chválabohu.

A Vianoce, Veľká noc?

– Vianoce. Chodilo sa večer spievať a potom ráno sme išli k Ľaničke, k mamičke, k bližšej rodine, vinšovať. No a keď som už bola väčšia už štrnásť-pätnásť ročná, už som potom nechodila, ale chodili nám chlapci spievať pod oblok.

A varili sa dáke zvláštne jedlá na Vianoce, na vianočnú večeru?

– Ni. Boli oreche s medom, aj tieto makové rezance, jablká, a to zväčša rodičia nasušili. Všetky, vtedy neboli pomaranče ako teraz, aj suché slivky. No pomaranče som nevidela, len keď som mala jedno šesťnásť rokov. Nevidela som, čo je pomaranč, alebo citrón. Potom už však v ten večer – stromček sa ozdobil, zapálila sa sviečka. Potom sme spievali pobožné pesničky, a ráno, na Božie narodenia, išlo sa do kostola. Málokto nešiel. A na starý rok som, ako dievka nešla. To sme už išli čakať Nový rok. A starší išli, a mládež nie. Na Nový rok už potom išlo, kto ako stihol.

A keď bola Veľká noc, bola oblievačka. Ak bolo tak nariadené, to pán farár tak nariadil, že – a to bolo ešte keď moja mama bola – po polnoci sa môže ísť oblievať. Do rána, keď zazvoní prvý zvon, každý svojmu domu. I tak to bolo. Potom do kostola. A dievčence, my sme viac išli, a chlapci oni sa aj ponapíjali, málokto mladenc bol v kostole na Veľkú noc. Ale bolo. Zato bol aj pobožnejší život. Nehrešilo sa. Pekne sme tie ľudové pesničky spievali. A ni toto teraz, treskotania také, že ja vravím nášmu: – No, teraz mi odspievaj to, čo si počúval. Že to nemôž. No ako nemôž. (smeje sa) Ako počúvaš a nevieš odspievaj. Ja reku čo som počúvala, ja viem všetko spievať. A vy neviete nič, len sa natriasaj, ako keby ste mali elektriku v zadku. Drmoce vás a ništ. Neviete, ni ako čo sme my – tango, valcer, čardáš. Všetky tie pekné tance. Keď sme sa čardáš chytali dokola, to milina jedna. Keď ešte tie naše sukne oblečené, to pekne vyzerá. A teraz všetko vo farmerkách a ništ. To bár za svadbu, vravím: – Oblečte sa bar na svadbu do toho nášho kroju!

Bolo Vám ľúto, že ste nemali deti?

– Ni. Ani som si nehútala, žeby som išla k doktorovi, lebo čo. Keď mi pánboh nedal, ja hľadať nebudem. A šťastá som s bratovými. Chodia, oni ma chcú, aj ja ich. Tohto mladšieho som ja odchovala. Ja som mu bola ako matka. Ono veľmi chcelo byť so mnou. Aj sa teším z jeho detí. A teraz už, ľal'a, aj vnučka je tu, Nataška. Tak sa aj s tým teším. Čakám ich, ja odídem, oni mi prídu. A dobre, že jesto tieto. Ja vravím: – No, Bože môj dobrý, požehnaj tomu človekovi, ktorý vymyslel tie telefóny. Veď voľakedy sa to naplakalo, jaj, nevidela som si mater, lebo oca, nemohlo sa ísť, nevideli sa deti. No a teraz zvrčneš aj počuješ. No to je Boží dar. To schvaľujem. Ale televízory, to neschvaľujem. Zato, že sa títo mladí pred televízorom stále, a ostane robota. A teraz ešte tie série! To séria za sériou a potom po dome bagáž.

Ako môj zomrel, ani rádio nepočúvam, ani televízor nehľadím. A tak mi je tíško, dobre. Večer keď si tak ľahnem, počúvam. Oblok otvorený, tie svrčky – zrí, zrí. Ráno, keď sa zobúdzam, vtáčiky, to také milé hláske. To, to, no utešené. Ktorý od ktorého krajšie.

My, pre buku, nepočujeme prírodu zlatú. Čo nám všetko Hospodin dal do prírody. Mne je to také milé, keď vidím ako si kurke posadajú dovedna, husi dovedna. To si rozprávka – či či či či, hi hi. Ja sa s mojím hydrom rozprávam, neseďm za televízorom..

Keby ste tak mali poradiť dnešným mladým, keď vstupujú do manželstva, čo by ste im poradili?

– Že musia jeden druhého trpieť. Nesmie jeden proti druhému vraveť, ni klamať jeden druhého, lebo to sa vidí, keď oklameš. Ni peniaze skrývať, žeby peniaze boli na hrbky a keď načím voľačo kúpiť – pekne, to nám načím, lebo to nám načím. Žeby si jeden druhému odpúšťali. Jeden druhého nehrešili, ale si pekne v láske nažívali, keď si sľúbili pred oltárom, že budú aj v dobrom aj v zlom spolu. Lenže, teraz, táto naša mládež, oni sa vychodia, chodia tri – štyri roke a zasýtí sa jedno druhého. A potom keď prejde svadba, už je hura. Netrpelivosť. Nemôže potrpieť jedno druhého. A prečo je to tak?

No zazlievať nesmieš nikomu. Na nikoho – ako mám povedať – musíme sa jeden druhého znášať, akú máme povahu. Ako mám povedať – jeden má rezkejšú, druhý je podlivejší, jeden vie to robiť, druhý to. Nikda nemôž na človeka povedať, že je sprostý. Každý si má za seba rozum. To len baš tí, čo na nervy keď ochorejú.

A čo myslíte, čo je najdôležitejšie v živote?

– Najdôležitejšie v živote? Keď má človek pokoj, pokoj svedomia a zdravia. To je najdôležitejšie.

Že máš čisté svedomia, ništ ťa netrápi. Ni narobiť voľakomu v dome zvadu. Tí sa vadia a ona sa smeje. A potom keď je u nich hura, potom je... Alebo pokradnú, poklamú. No ako to môže mať čisté svedomie?

Nie aby to hľadelo pokoj, ale ti narobí v dome rozbroj. A raduje sa z cudzieho nešťastia a nevie, že ju to možná zajtra čaká. Ak chceš druhému dobre, bude tebe dobre. Ak robíš druhému zle, nečakaj dobre.

A myslíte, že to ľudia vedia?

– A tí, ktorí sa pobožní, ja myslím, že vedia. A tí, čo sa nevedia ani Otčenáš pomodliť, nuž – im je to všetko jedno. Oni hľadajú len peniaze. Oni vidia, im je boh – peniaz.

Čo vám dáva viera?

– Ach, veľa. Ja som taká spokojná... To mi dáva. A nechodím baš každú nedeľu do kostola, ale chodím. A keď nejdem, tak sa doma modlím. Nerobím ja v nedeľu nikda ništ. U nás sa nikda nerobilo. V nedeľu sa oddychovalo. Môj apo nedali ani

voľakomu, keď kone prišli na molbu vozit' zem. Vtedy sa nabíjali chyže so zemou. Že navozit' v nedeľu. Príd' zajtra. Neska si musí oddýchnuť. Nedali...

Takže teraz necítite samotu?

– Ni, ni. Zato, že sa mám s kým rozprávať. Ja sa vyrozprávam, veď mám aj psov – štyroch. Dva sú moje. Sused zomrel, tak jeho pes prešiel ku mne a jeden prišiel tak. Chudák, nechce ísť odomňa. Oni mňa aj do Kamenici odprevadia. Už vedia, keď tajdem. Oni popredku. Aj vedia, keď treba prejsť na tú stranu, že idem do pošty. Potom čakajú, aby sme prešli cestu a do bovdu. Pred bovdom čakajú. Sused mi vravia: – No, teba nikto ukradnúť nemôže. A čo budem s nima?

Mám aj tie husi, sliepke, mala som aj zajace, ale od toho bombardovania, keď spadla tá hruda, prebilo, aj klietku zlomilo. A ja som to naprávala, naprávala, ale to nemôž. Premokalo, premokalo, aj zhnila mi klietka. Reku, nebudem sa ani pať. Keď nemá kto napraviť. Tí z Kysáču len – prídeme, prídeme. A kedy prídeš, keď ani doma si neporobíš. A on by v nedeľu. A čo vraj teta nechceš v nedeľu? A nechcem. Nechcem, aby ste mi robili v nedeľu. Jedine čo sme robili, z piatku na sobotu bolo bombardovania, no tak sme v nedeľu črepy naprávali. Ach. A ja vravím: -Však reku Pane môj, veď si ty vrazil, keď si v sobotu uzdravoval „A vaša ovca keby spadla do jame, nešiel by si si ju vytiahnuť?“ Tak reku aj ja teraz. A s tvojím dopuštením, s tvojím dopuštením to sa stalo. No a musím si krov položiť. Nak príde v noci dážď a paláš ni betónový. Zemový je.

Ja si aj sadnem, nezatvorím dvere a prechádza sliepka popri – ko ko ko ko. A jedna húska, tak sa naučila, príde až dnu ku mne. A tak mi bude – puli puli puli puli puli, puj puj puj puj. (smeje sa) Tak mi rozpráva. Čaká, aby som ju tak švolila popod hrlo. Reku to zarezať nemôž.

To sa chcem spýtať, čo s nimi potom?

-To už mám, jedného gunára, čo ma tak chce. Ja ho volám Pluton. A húska, čo je s ním, tú štvrtý rok mám. Tú volám Dobrica moja. Aj keď vravím: – Dobrica moja – a ona tak príde a chleba čaká. A ja jej potom dám chleba, ona je z mojej ruky. Pekne si štipká. Aj Plutón tak. A teraz to, čo vravím, že príde ku mne, ono mi zvoľakade muselo prísť. Lebo jedno ráno husi tam horka v záhrade len gagotali, reku, čo sa tam stalo? A vidím, také malé húsatko, také bolo, asi malo jeden deň, len vyhliahnuté, kotúľa sa dolu z brehu. Ono sa kotúľa a husi za ním. Ale potom ono bolo malé, nemohlo za nima stačiť. Tak som si ho ja do škatuli a dnuka. Ešte bola zima, tak ono pri mne na gauči spávalo. Ale ni so mňou, len tam bolo teplo. Aj sa ono tak naučilo. Ono čakalo pred dvermi, žeby som ho chytila a do škatuli. Aj jeden čas, dve husi chceli sedieť pod srechou na zemi. A ono – cez deň som ho už vykladala von – a ono sa ku nim pritúlilo a oni ho medzi seba. Tá si ho ťahá pod seba a tá si ho ťahá pod seba. No tak ono mi je také, ku mne ide.

A ja ho volám Pero – ždero. Viete prečo? Keď bolo už také pernaté prišiel jeden sused ktorý chce piť. Pil na lavičky a do dlani dal trochu húsaťu. Ja vravím: – Zolí, nedávaj a ono pilo. A napilo sa. Pálene. Ale čo, začalo sa krútiť. Krútilo sa chúďa,

krútilo, chytila som ho a odniesla do škatuli a vravím: – Žeby si to Zoli viac nespravil. Keď jeden deň – oni sa naučili ísť k nemu. On je tak dolu, ku Dunaju, a takú chrapaču má, nič neobrábe, pijandura. A vraví: – Teta Marka, dajte vy tie husi ku mne. To tak cez cestu. Aj tak som naučila husi chodiť ku nemu. Ja vravím, keby neboli tieto husi moje, ty by si takto prehrabuval trávu, by si nemohol do chyži zísť. No aj boli husi tam uňho. Ale husi sa aj vrátili a ninto toho malého. Keď ja odídem a oni tam sedia ako Turci, pred každým pivo, aj húsa pri fľaši. Kaže: – Tetka Marka, mi smo njemu dali rakiju i pivo. A ja zgrabila to húsa. – Nemojte ga nositi, nećemo ga ukrasti.– Pa ne že ho uradnete reku, kerý deň Zoli ho napil, nevedelo ísť. Krútilo sa ako koleso. Ej donesiem ja jeho domov a idem do sieni pre tú škatuľu. Kým sa ja obzriem, ninto húsaťa. No, ninto kde je? Keď ja tajdem do kurína a ono popri tarabe a chce ísť dnuka. No kde sa stvorilo na ulici? Keď príde Zoli a vraví: – Teta Marka prišlo húsa? Reku prišlo. – Vy keď ste odišli, za jedno pätnásť minút – evo jeho a pravac ku fľaši, kde bolo pivo (smeje sa). Aj sa dobatrgalo domov, ale spalo celé odpolunie aj celú noc, aj odvtedy nechce. Jáj, tak ti ja mám s nimi rozhovory.

Takže ste šťastná.

– Mne bol dobrý život, mne bol dobrý. Nemôžem sa sťažovať ... Mala by hriech, keby som si vymyslela povedať, že zle. Keď len všetko dobré môžem povedať. Nikda ni, žeby sme si jeden druhému hrešili, ako čo si to pospomínajú aj oca aj mater, aj ktovie aj čo. To nikda u nás nebolo. Nikda. My sme si tak v tichosti žili.

Ja by som sa nič nemieňala. Nemala by som čo premeniť. Všetko bolo dobre...

Stále ste veselá. Obaváte sa niečoho?

– Len žeby som nespádla. Nakotúlala som sa ako to húsa po tom brehu. Toľko som sa už poudierala, len chvála pánu bohu, že som si nič nezlomila. Tak teraz idem tak pomaličky. Ta mi suseda vavela: – No, teta Marka, vy už nejdete tak tuho, ako ste išli. Ja vravím: – No, ja som sa od teba naučila. Ona ako po vajciach keby išla, tak ide.(smeje sa) Musím sa merkovať, veľmi sa pridržiavať. Ja len vravím: – Hospodine Bože milý, Pane môj Ježiši, ty si doktor duše aj tela, lem mi daj zdravia, kým si mi dal život. Aj žeby som sa nepoudierala až tak veľmi, no kto ma bude opatrovať?

SLOVNÍK

Vysvetlenie niektorých výrazov použitých v nárečí a v jazyku vojvodinských Slovákov

banja (srb.) – kúpele
batak (srb.) – stehno
bičak – zatvárací vreckový nožík
blagajňa (srb.) – pokladňa
bôb – fazuľa
bogalj (srb.) – mrzák
bubreg (srb.) – ľadvina
buka (srb.) – hluk, krik
carina (srb.) – colnica, colný poplatok,
crtani film (srb.) – kreslený film
časná sestra (z chor.) – mniška
čistačica (srb.) – upratovačka
čoban (srb.) – pastier
čo ma bríga! (srb.) – nie je dôležité!
črep (srb.) – krytina, škridľa
čudovali sa – dívali sa, prizerali sa so záujmom
dežurstvo (srb.) – pohotovostná služba
do hodine – do 13.00 hod.
dosadený (srb.) – dotieravý, nudný
drljača (srb.) – brány
družstvo (srb.) – spoločnosť, spolok
ďip (srb.) – burina
frižider (srb.) – chladnička
garád – priekopa
gecele – sukne, kroj banátskych Sloveniek
gospođa (srb.) – pani
građevina (srb.) – stavebníctvo
gužva (srb.) – tlačnica, stisk
hajšovka – hojdačka
handrovka – pokrovec tkaný na krosnách
hyd – hydina
jarac – valec, valček na maľovanie stien
kapija (srb.) – brána
kapira (srb.) – chápe
karabatak (srb.) – polovica stehna
keteňa – zástera
kirija (srb.) – podnájom
kl'učkat' (zrno) – klíčiť
knigovođa (srb.) – úradník, šef účtovníctva

korpa (srb.) – kôš
košarka (srb.) – basketbal
košnica (srb.) – úľ
krcaty (srb.) – plný, preplnený
kubura (srb.) – ťažkosti, starosti, šetrenie
kuk (srb.) – kľb
lančano (srb.) – reťazovo
ložionica (srb.) – výhrevňa
lúd člověk (srb.) – blázon
ljubomorný (srb.) – žiarlivý
meške – harmonika
mrziet' (srb.) – nenávidiet'
nameštaj (srb.) – nábytok
naručit' (srb.) – objednať
natlačit' – vymlátiť
nádnica (srb.) – denná mzda, práca za dennú mzdu
obaveza (srb.) – povinnosť, záväzok
obračún (srb.) – vyúčtovanie
omladina (srb.) – mládež
oporezovať (srb.) – zdaniť, žiadať clo
oružie (srb.) – zbraň
paket (srb.) – balík
paláš – povala, strop
patit' (srb.) – trápiť sa
pazarit' (srb.) – kupovať
piero – priesada, letnička
pochované (srb.) – vypražené mäso, rezne
pokretna (srb.) – pohyblivá
polazuvat' – koledovať, vinšovať (obyčaje na vianoce)
poledica (srb.) – poľadovica
polúdiť (srb.) – zblázniť sa
porcia (arch.) – daň
poštujú (srb.) – uctia si, vážia si
preduzeće (srb.) – podnik
premeštaj (srb.) – premiestnenie, preloženie
prikolica (srb.) – vlečka
prikľučke (srb.) – prívesné mechanizmy za traktor, alebo za kone
prkosit' (srb.) – trucovať, priečiť sa
rob (srb.) – otrok
rozformírat' (srb.) – rozpustiť
sachrana (srb.) – pohreb
sajam (srb.) – veľtrh

salaš – osamelá poľnohospodárska usadlosť mimo dediny
 saobračajka (srb.) – dopravná nehoda
 sapun (srb.) – mydlo
 setiť sa (srb.) – spomenut' si
 skloniť (srb.) – upratať, schovať
 skulptura (srb.) – socha
 SKOJ (srb.) – sväz mladých komunistov Juhoslávie
 slamienka – malý ručne pletený košík
 slika (srb.) – fotografia, obraz
 slikať (srb.) – fotografovať
 smeta (srb.) – zavadzia, prekáža
 soba (srb.) – izba
 sprat (srb.) – poschodie
 stan (srb.) – byt
 strog (srb.) – prísny
 struja (srb.) – elektrický prúd
 stvari (srb.) – nábytok, veci
 šlag (srb.) – mozgová porážka
 šlóg (srb.) – mozgová porážka
 šloser – zámočník
 šljokať (srb.) – piť, opíjať sa, slopať
 tačno (srb.) – presne
 tišler – tesár, stolár
 tovny hyd (srb.) – vykrmené
 trpezária (srb.) – jedáleň
 tuš (srb.) – sprcha
 UDBA – tajná bezpečnosť v bývalej Juhoslávii
 uštirkane (srb.) – naškrobené
 veš (srb.) – prádlo
 vikendica (srb.) – chata
 vojno lice (srb.) – kto pracuje vo vojenskej službe, vojak z povolania
 voliť (srb.) – mať rád, ľúbiť
 zadovoliť (srb.) – vyhovieť
 zalicha (srb.) – zásoba, rezerva
 zamrzivač (srb.) – mraznička
 zanatski (zo srb.) – remeselnícky
 zaposliť (srb.) – zamestnať
 zatvor (srb.) – väzenie
 zádruga (srb.) – družstvo, poľnohospodárske družstvo
 zgrabil (srb.) – schmatol
 zgodna (srb.) – pekná, príťažlivá
 zetke – zväzok kukuričia určený na oheň

Doslov (Predslov v srbčine)

Slovakinje u Vojvodini – životne priče žena

Slovaci u Vojvodini su potomci slovačkih doseljenika iz 18. i 19. veka koji su ove krajeve naseljavali nakon odlaska Turaka i kasnije. Oni su postavili temelje trajnog slovačkog naseljavanja najjužnijeg dela tzv. Donje zemlje. Privlačila ih je plodna zemlja koje je u planinskoj Slovačkoj bilo malo. Na Donjoj zemlji Slovaci su osnovali i razvili brojna naselja koja i danas svedoče ne samo o istrajnosti i vrednoći, nego i o visokom stepenu materijalne i duhovne kulture slovačkog življa.

Prvi Slovaci su došli na ove prostore 1745. godine na futoški veleposed u Bačkoj. Smatra se da je najstarije naselje Bački Petrovac, zatim Kulpin i Gložan, gde su prvi doseljenici došli 1756. i u većem broju 1770. U Kisač su došli 1773., u Selenču 1758., tokom 1790-1792. dolazili su u Pivnice, Lalić i Bačku Palanku. Početkom 19. veka doselili su se u Kovačicu (1803), Padinu (1806), i u Janošik i Hajdučicu u periodu od 1823. do 1826. Srem su počeli naseljavati 1770. kada je deo stanovnika Selenče prešao u Staru Pazovu. U druga slovačka naselja u Sremu Slovaci dolaze u okviru tzv. sekundarne kolonizacije iz Stare Pazove i drugih naselja u periodu od 1847. do 1860. u Boljevce, Bingulu, Erdevik, Šid, Ljubu. Prvih godina 20. veka naseljavaju Lug. Danas na prostoru Srbije živi približno 60 000 Slovaka. Poznato je da su Slovaci u Vojvodini, u odnosu na Slovake koji su se naselili u drugim krajevima, najviše sačuvali svoju nacionalnu svest, duhovnu kulturu, običaje i tradiciju, uprkos udaljenosti i odvojenosti od matičnog etnikuma.

Vojvođanski Slovaci su vernici Slovačke evangelističke a. v. crkve, ili su pripadnici neke od manjih reformiranih crkvi. U naselju Selenča polovinu stanovnika sačinjavaju slovački katolici. Tu se nalazi i jedina slovačka rimskokatolička parohija u Vojvodini. Druga polovina stanovnika Selenče je evangelistička.

Dolazak Slovaka na prostor današnje Vojvodine doprinosi obogaćivanju kulturne i nacionalne strukture ove sredine. Godine 1781. car Josip II izdaje patent o toleranciji kojim omogućava evangelistima u naseljima (najmanje 100 porodica) da osnuju crkvu, izgrade hram, školu i pozovu sveštenika i učitelja. Slovaci su po dolasku na nove prostore gradili bogomolje i škole, stvarali prostore za bogoslužjenja i podučavanje dece. Da se crkva od početka brinula za vaspitanje i obrazovanje dece, svedoči činjenica da je u slovačkim naseljima škola građena blizu crkve, što je znatno doprinelo razvijanju kulture i očuvanju religije u novoj domovini.

Iako je proteklo više od 250 godina od dolaska prvih Slovaka na ovo područje, može se konstatovati da su oni i pored uticaja i zajedničkog života sa drugim narodima u Vojvodini, ipak sačuvali bitne nacionalne osobenosti: jezik, karakteristične crte kulture i religije, po čemu su i danas prepoznatljivi.

Aktivizam Slovakinja

Aktivnosti Slovakinja i Čehinja u ženskom pokretu razvijaju se nakon Prvog svetskog rata. Prvo žensko udruženje Slovakinja osnovano je u Novom Sadu i Kovačici (1920). Udruženju je u Novom Sadu predsedavala Olga Krno, a u Kovačici Elena Petriković. Predsednice Udruženja učestvovala su 1920. na Kongresu saveza svih ženskih udruženja iz svih država sveta. Rad udruženja je posle dve godine prekinut. Aktivne Slovakinke bile su uglavnom supruge i sestre, ili rođake vodećih ličnosti kulturnog života kod nas, kao što su: Štefanija Mičatek (supruga advokata i izdavača Ljudevita Mičateka iz Novog Sada), Ljudmila Hurban (ćerka evangelističkog sveštenika Vladimira Hurbana i sestra Vladimira Hurbana, poznatog slovačkog pisca iz Stare Pazove), Eržika Mičatek (sestra Ljudevita Mičateka iz Novog Sada i Vladimira Mičateka, prevodioca iz Kisača), Marina Malijak iz Iloka (supruga profesora Jozefa Malijaka koji je bio književni teoretičar, prevodilac, osnivač i urednik časopisa *Damacnost'* a škola – Domaćinstvo i škola) i mnoge druge. Slovačke žene su se angažovale na osnivanju centralnog udruženja Slovakinja po ugledu na slovačko udruženje *Živena* i otvarale podružnice u raznim mestima Vojvodine: u Petrovcu 1921. (predsednica Adela Greisingerova, sekretarica Ljudmila Kvadalova, blagajnica Emilija Jesenska, zapisničarka Maria Kubanzova), sa ukupno 70 članica; u Kisaču sa 105 članica (predsednica Eržika Mičatek, sekretarica Zlata Porubski–Jesenski). Kroz dve godine (1923) obnovljena je delatnost u Kovačici, sa 93 člana, u Padini sa 45 članica i u Aradcu. Zatim je 1925. obnovljen rad podružnice u Novom Sadu koja je imala 110 članica. U Staroj Pazovi podružnica je bila osnovana tek 1931. sa 30 članica, zatim u Bačkoj Palanci sa 67 članica, Gložanu i u Kulpinu. U Laliću i Pivnicama podružnice su bile osnovane 1933. Tako je tokom 12 godina oformljena mreža podružnica i centrale na čitavom vojvođanskom području.

Predsednica udruženja Eržika Mičatek vodila je udruženje na zavidnom nivou uključujući i koordinaciju rada svih podružnica. Njihov rad se uglavnom svodio na organizacionu delatnost čiji je cilj bio da se u udruženje privuku žene iz seljačkog staleža. Na kulturnom polju društvo je pratilo osnivanje gimnazije i organizovalo pozorišne predstave. Prosvetno vaspitna delatnost se sastojala naročito u organizovanju izložbi i predavanja. Predavanja su se održavala tokom mesečnih sastanaka (tzv. *beseda*, odnosno *čajanki*) uz propratni program recitovanja, čitanja i pevanja. Tako je, na primer, 1925. društvo organizovalo predavanje povodom 70. rođendana Elene Maroti Šoltesove, spisateljice i glavne

aktivistkinje ženskog pokreta u Slovačkoj i povodom 75. rođendana Tomaša Gariga Masarika, a 1927. obeležile su 70 godina spisateljice Terezije Vansove, a 1931. upriličen je i skup povodom obeležavanja smrti najvećeg slovačkog pesnika Hviezdoslava. Održavana su i praktična predavanja i izložbe, kao što je, na primer, izložba narodnih vezova najpre u Kovačici, zatim u Novom Sadu, a u Petrovcu redovno svake godine u avgustu za vreme Slovačkih narodnih svečanosti. Udruženje je zaslužno i za sakupljanje etnografskog materijala za Narodni odbor Matice slovačke u Jugoslaviji, što je trebalo da predstavlja osnovu za etnografski muzej. Mesne podružnice su organizovale i kurseve kuvanja, vezenja i heklanja za žene iz seljačkih porodica.

Na polju socijalnog staranja Udruženje je skupljalo dobrovoljne priloge za slovački Dečji dom u Kovačici i pružalo pomoć siromašnim studentima, a učestvovalo je i u pružanju zaštite služavkama Slovačkinjama, u opremanju dečje bolnice u Beogradu i drugo.

Delatnost Centralnog udruženja čehoslovačkih žena u Kraljevini SHS, koje je praktično prestalo sa radom pre rata, treba posmatrati kao poseban korak u vaspitanju i kulturnom uzdizanju žena. Pored Matice slovačke, Narodne jednote, Narodnog kalendara, ovom Udruženju pripada odgovarajuće mesto u istoriji slovačke manjine u Vojvodini. Ne treba zaboraviti pionirski rad aktivistkinja u ovoj oblasti, kao što su bile Eržika Mičatek i Zlata Porubski-Jesenski iz Kisača, Adela Grajsinger i Milka Kvačala iz Petrovca, Ljudmila Hurban iz Stare Pazove, Elena Petriković i Elena Karlovski z Kovačice, Štefaniya Mičatek iz Novog Sada, Marina Maljiljak iz Iloka, kao i mnoge druge iz slovačkih vojvođanskih mesta (Hodolič, 2001).

Na koji način žene iz većinskog društva percipiraju Slovačkinje u Novom Sadu?

U jednom pilot istraživanju u Ženskim studijama u Novom Sadu Svenka Savić (2002) sumira prve podatke takve vrste, metodom slobodnih asocijacija: Šta Ti je prva asocijacija kad kažem Slovačkinja? Prikupljeni su odgovori 100 žena različitog uzrasta, uglavnom mlađih osoba, zatim su oni klasifikovani u nekoliko kategorija, kako bi se iz slobodnih asocijacija zaključilo nešto o ustaljenom (stereotipnom) shvatanju žena iz većinskog naroda o ženama iz manjinskih grupa, u ovom slučaju Slovačkinja. Podaci autorke (Savić, 2002) pokazuju da žene iz većinskog naroda najčešće identifikuju Slovačkinje pozitivnim karakternim osobinama (50 odgovora): *vredna, uredna, vesela, prijatna, poštena, otvorena, gorda, druželjubiva, jaka, snalažljiva, o svemu brine, dobra majka, poštuje roditelje i muža, nežna, čuva tradiciju*. Sledeća velika kategorija je odeća (45), odgovori koji se odnose na nacionalnu nošnju: *suknja široka, bela, slojevita, šarena, sa podsuknjama, nošnja, marama,*

panćuške. Sledi nacionalna pripadnost (35): žena slovačke nacionalnosti, žena iz Slovačke, žena slovačkog porekla, pripadnica slovačkog naroda, nacionalna manjina (Totice), pripadnice slovačke etničke manjine. Komplementarno je ovom određenju i poznavanje mesta (22) u Vojvodini u kojem su Slovaci (Kisač, Bački Petrovac, Gložani, Aradac, sela u blizini Novog Sada...). Impresionira broj ličnih poznanstava (Mamička, moja baka, moja prijateljica Miroslava, moja snaha Tanja, jedna devojka koju sam upoznala na fakultetu, moja komšinica), sledi generalna familijarnost (bake Slovakinje, bake Totice, žene koje na pijaci prodaju sir), ili iz umetnosti (slike Zuzane Halupkove), ili obrazovanja (Katedra za slovački jezik). Autorka je u posebnu kategoriju izdvojila čitav niz različitih heterogenih asocijacija (14) koje objedinjuje pozitivan odnos: kućica u cveću (asocijacija na dobru domaćicu), šareno, toplo, svetlo, šarene tapete, pesma, čekanje, zvučnost, skijanje, pita, topla reč jedne pripadnice ženskog pola...

U vezi sa tim je njen izgled (15): *plavokosa, oči iskrene i plave, sitnog stasa, uvek vezane kose, predivne glave, svetlog tena i najčešće vozi bicikl (ili motor).*

Kategorija zanimanje nam otkriva da Slovakinja NIJE u javnosti, sem na pijaci kad prodaje proizvode svojih ruku. Ona je najčešće u našim kućama (spremačica), ili domaćica u svojoj kući (domaćica), odnosno našoj. Ovi odgovori pokazuju do koje mere je poverenje među ženama iz većinskog i manjinskog naroda: da Slovakinje peru njihov veš, (i) peglaju, kuvaju im, spremaju i čuvaju decu. Frekventna je boja (9) – plava, na osnovu koje se žene iz ove grupe razlikuju od žena iz drugih nacionalnih grupa. Ima i neodgovora (8): *ništa, žena kao i svaka druga.*

Svenka Savić (2002) na osnovu testa asocijacija konstatuje pozitivne stereotipe o Slovakinjama kod žena (uglavnom mladih) iz većinskog naroda u Novom Sadu, i to po karakternim osobinama i nacionalnoj nošnji, ličnom poznanstvu, ona ulazi u naše porodice bilo kao osoba koja nas hrani (pravi dobar sir koji nam prodaje na pijaci, sveža jaja i ima divne paprike), ili čuva našu decu i sprema stan (spremačica, domaćica). Slovakinja je višestruko upletena u porodični život mnogih žena iz većinskog naroda koje o njoj imaju vrlo pozitivno mišljenje.

Zašto životne priče žena?

Termin životne priče (oral history) odnosi se na različite metodološke pristupe, objedinjene idejom da životi individua mogu pomoći u objašnjavanju različitih pitanja života zajednice u nekom okruženju, vremenu i prostoru. Pojedine metode se fokusiraju samo na određeni segment životnog ciklusa osobe, u zavisnosti od pitanja na koje se želi istraživanjem odgovoriti na osnovu prikupljenih podataka (na primer, o životu izbeglica i raseljenih lica u Vojvodini od 1990. do danas).

«Životne priče žena u Vojvodini» je longitudinalni projekat Ženskih studija i istraživanja «Mileva Marić Ajnštajn» u Novom Sadu, koji je tokom poslednjih pet godina afirmisao metod, rezultate i svojevrsnu viziju koju realizuju

istraživačice (koordinatorka Svenka Savić sa asistentkinjama Veronikom Mitro i Sarom Savić-Jevđenić), a u saradnji sa studentkinjama u okviru obaveznog obrazovnog programa koji se, zatim, pretače u publikacije: *Vojvođanke* (2001), *Romkinje* (2001), *Rusinke* (2003), *Žene iz manjinskih grupa* (2003).

Građa za životne priče Slovačkinja nastala je kao rezultat treninga studentkinja, kojim su osposobljavane za ovaj metod (tokom 6 meseci: od septembra 2001. do februara 2002.). Na treningu su studentkinje iz različitih nacionalnih grupa učile o svim fazama ovog istraživačkog metoda, kako bi, ovladavši njime, znanje prenele na svoje (najmanje) tri nove saradnice (tzv. metoda trening trenera). Nakon toga što je svaka ovladala metodom, formirale su korpus od 11 životnih priča Slovačkinja.

Životne priče starijih Slovačkinja sakupljane su prema utvrđenim pravilima, pomoću poluplaniranog upitnika. Metod rada na korpusu obuhvata šest osnovnih istraživačkih faza:

U I fazi mentorka najpre daje uputstva studentkinjama o načinu vođenja razgovor sa ženom, pripremanju tehnička pomagala za snimanje razgovora (trake, magnetofon, fotoaparati, beležnica ...), daje uputstva o snimanju, transkribovanju i sistematizovanju materijala u pisanoj formi, posebno o vođenju uredne dokumentacije. Nakon obuke studentkinja se susreće sa ženom, objasni joj razloge za snimanje životne priče na magnetofonsku traku, kako bi stekla njeno poverenje i saglasnost i predloži mogućnost kontrole nad materijalom do kraja rada.

U II fazi je snimanje razgovora nasamo sa ženom, uz osnovno uputstvo da se ženi pruži mogućnost da spontano priča o svom životu sa što manje prekidanja. Jedna kaset (od 90 minuta) je najmanja količina razgovora koja može zadovoljiti potrebe korpusa, što je ujedno i opseg energije starijih žena da bez pauze govore u jednom dahu. Snimanje se može ponoviti nekoliko puta ukoliko se pokaže da žena želi više da govori o svome životu (i o drugim osobama). Takvo snimanje može biti završeno nakon nekoliko susreta. Svaka audio kaset nosi odrednice na osnovu kojih se čuva u dokumentaciji (ime, godina rođenja žene; ime istraživačice, broj kasete). Materijal se može sistematizovati u dokumentaciji na različite načine. U našem primeru odabran je hronološki redosled prema godini rođenja. Preporučuje se takav način sistematizovanja dokumentacije kojim će biti obezbeđeno brzo pretraživanje podataka u tri forme: u audio zapisu; u tekstu transkripta; u finalnoj, kompjuterski završenoj formi, uz tri prateća dokumenta: biogram, protokol, sažetak. Ovom materijalu pridružuju se i drugi materijali o ženi: fotografije koje snima studentkinja sa dopuštanjem žene, dokumentacija dobijena od žene, fotokopije i drugi spisi koji doprinose rekonstrukciji perioda društva ili života žene.

U III fazi istraživačica snimljeni, govoreni materijal transkribuje (prenosi govorenu priču zabeleženu na magnetofonskoj traci u pisani tekst, prema pravilima transkripcije sačinjenim za ciljeve projekta). Zatim takav materijal

ukucava u kompjuter. U fokusu je analiza sadržaja priče, a ne toliko konverzacioni postupci (ponavljanje, ispravljanje, dodavanje, loš početak...), a još manje gramatički ispravan govor, svakako ne precizan dijalekatski izgovor, leksika, priroda morfologije i sl.). U transkriptu se dosledno beleže reči, duže pauze, neizgovoreni delovi rečenice. Ustanovljena je i grafička prezentacija materijala u formi teksta koja uključuje osnovna pravopisna (ortografska) pravila. Reči se beleže kako su izgovorene (naročito to važi za izgovorene brojeve). Uz svaku priču sačinjavaju se tri prateća dokumenta koji sadrže osnovne podatke (beleže se u levom gornjem uglu): lično ime (pravo, izmišljeno, ili inicijal) žene, godinu i mesto rođenja; o istraživačici (ime, najčešće i njena godina rođenja); datum i mesto snimanja. Ukratko, u III fazi se dokumentuje sve ono što može biti relevantno za buduću interpretaciju ovako zabeleženih podataka.

U IV fazi jedna osoba *rediguje* svaku pojedinačnu priču u korpusu. Redakcija rukopisa za štampu podrazumeva čitav niz pravila. Jedno od njih se odnosi na stepen približavanja izgovorenog materijala standardnojezičkoj normi. Ovakav način prikupljanja životnih priča žena različitog obrazovanja i dijalekatske osnove, traži adekvatan način jezičkog predstavljanja – uskladiti dijalekat i standardni jezički izraz u datoj jezičkoj formi. Ustanovljena su neka pravila (koja ovde navodimo, jer mogu koristiti istraživačima slične orijentacije). Ukoliko žena govori u dijalektu, zadržavaju se dijalekatske osobine izgovora, morfologije i leksike, u meri u kojoj je to moguće u pisanoj, odnosno transkribovanoj formi i u meri u kojoj želimo da transkript bude predstava o ženinom identitetu u pisanom tekstu. U tom smislu postoje *stepeni transkripcije* ovih tekstova koji svi zajedno treba da predstavljaju jedinstveno štivo za čitanje u ovoj knjizi.

Svaka žena je imala mogućnost da izabere jezik na kojem želi da priča: maternji, ili jezik sredine (srpski). U objavljenom tekstu izostaju gramatičke i druge pogreške, ukoliko žena priča na nematernjem jeziku, zadržava se rečenica i način pričanja.

Objavljeni tekst ima osnovnu nameru da informiše, a drugi dokumenti (koji se čuvaju u dokumentaciji Ženskih studija) izvor su za druge tipove istraživanja: audio kasete, prva transkribovana verzija teksta i tri prateća dokumenta: protokol (beleženje informacija o toku snimanja), biogram (biografski podaci izneti redosledom životnog toka) i sažetak – suština priče izložena na način koji omogućava istraživačima da pronađu elemente za koje su zainteresovani: na primer, materinstvo, zaposlenje, rađanje itd).

Nakon redakcije, koju je u ovoj knjizi dosledno načinila Antonija Ferko, tekst se dostavlja na uvid ženi čija je priča beležena. Ona daje svoje primedbe, izmene, dopune i ceo materijal vraća istraživačici da ga koriguje. Neke žene traže nanovo da vide tekst, a neke se saglašavaju za štampanje nakon prvih ispravki, kada istraživačica iskoristi priliku da od žene dobije propratne

materijale (fotografije ili neki drugi ilustrativni materijal). Ukoliko se dogodi da žena nije zadovoljna više puta prerađivanim tekstom i nije stekla poverenje u istraživačicu, materijal se ne objavljuje i ostaje samo u projektnoj dokumentaciji.

Potrebno je mnogo obostranog zalaganja da se neka žena poveri (nekada sasvim nepoznatoj i vrlo mladoj) istraživačici, tako da ona postane deo njene pričane priče. Smisao više susreta žene i istraživačice je u daljem zbližavanju, čime istraživački metod postaje deo njihovog svakodnevnog prijateljstva: on nije više samo istraživački metod, nego deo životne zbilje. Budući da je prikupljanje priča dugotrajan posao, u našem slučaju trogodišnji, onda se i prijateljstva obnavljaju kroz različite oblike susreta koji nisu više deo prvobitnog istraživačkog metoda... Prisnost među osobama postaje uslov za dalju saradnju. S druge strane, isti se proces odvija i među istraživačicama tokom višemesečnog timskog rada.

U V fazi istraživačica definitivno završava poslednju verziju teksta i na osnovu transkripta sačinjava tri prateća dokumenta koji pomažu budućim istraživačima da se snađu u određenim pitanjima u priči. Objavljeni tekst informiše, a prateći dokumenti su izvor za druge tipove istraživanja: audio kasetu, prvu transkribovanu verziju teksta, sve ispravljene verzije i tri prateća dokumenta ostaju pohranjeni u dokumentaciji na osnovu određenih pravila.

U VI fazi rukopis se lektoriše (prema ustanovljenim pravilima na projektu) i štampa, ili pohranjuje u dokumentaciji projekta.

Ovako osmišljen metod je zahtevan. Evo samo nekoliko kvantitativnih podataka. Za jednu priču od 90 minuta potrebno je: dva sata pripremnog razgovora; zatim dva sata snimanja; transkribovanje traje oko 12 sati (u zavisnosti od iskustva osobe koja transkribuje); ponovnog razgovora sa ženom oko šest sati; unošenje ispravki tri sata; redigovanje ispravljenog teksta je oko šest sati; ukoliko se priča prevodi, još dodatnih osam-devet sati; tri sata za lektorisanje i najmanje dva sata za sačinjavanje propratnih dokumenata (protokol, biogram, sažetak) – ukupno je potrebno za jednu priču oko 44 sata timskog rada i vreme utrošeno na putovanja. Posao trenerke u ovom projektu bio je da svaku pojedinačnu studentkinju provede kroz svaku od šest navedenih faza tako da postanu u potpunosti kompetentne za ceo metod koji mogu preneti saradnicama. *Istorijsko i individualno iskustvo: šta nam kažu podaci iz životnih priča žena?*

Životne priče žena objavljene u ovoj knjizi predstavljaju deo dokumentacije koja tek čeka raznovrsnu obradu podataka, kako bi se pomoću nje posvedočili različiti društveni, politički, ili kulturni procesi na prostorima Vojvodine koji su uticali na život žena, implicitno ili eksplicitno.

Tek nakon većeg broja prikupljenih priča iz različitih uzrasnih i nacionalnih grupa, moći ćemo nešto više reći o međuzavisnosti u procesu zajedničkog suživota Slovačkinja u široj vojvođanskoj zajednici. S druge strane, svaka životna priča jedinstvena je i neponovljiva. Svaka žena se priseća događaja onako kako

ih je ona doživela, uz emocije koje ponovno preživljava, sagledavajući svoj život, ovog puta naglas – pokušavajući da uobliči u priču davne događaje i potisnuta osećanja vezana za njih. Zato su rečenice u pričama često preduge, bez vidljive interpunkcije, među redovima ostaju nedorečenosti, pauze, uz emocionalne reakcije. To nas navodi da naslutimo šta se krije iza nedorečenosti ili zaboravljenog odgovora.

I pored sve različitosti priča, zahvaljujući konkretnim pitanjima na koje su žene odgovorile, može se stvoriti slika iz raznih oblasti i perioda života Slovakinja: detinjstvo, školovanje, odnosi u porodici i između pojedinih članova, o statusu žene u porodici i u široj zajednici, o udaji i bračnom životu, privatnom životu žena, o radu, ratovima i ženi u ratnim vremenima, posleratnim periodima, o starosti i ženinom doživljavanju života. Na taj način se dobija materijal, koji, uz druge priče rađene na istovetan način, može da posluži kao građa za razna istraživanja. Istovremeno je to i prilika da se sagledaju razni događaji iz raznih izvora, viđeni iz različitih uglova.

Materijal životnih priča Slovakinja sadrži 11 priča. Izbor žena bio je uglavnom slučajan. Snimateljka i intervjuisana žena se pre toga uopšte nisu poznavale, ili su imale zajedničke poznanike, ili su ranije živele u istoj sredini, te su se povremeno vidale.

Većina žena koje su ispričale svoju priču živi u ruralnoj sredini, zato smo se dotakli i nasilnog otkupa žita („obaveze“), konfiskacije imanja, pitanja tipična za seosku sredinu neposredno posle II svetskog rata. Kod žena koje žive u gradskoj sredini opaža se veliki uticaj većinskog naroda i ostalih narodnosti: u načinu izražavanja gubi se jezička autentičnost, pod uticajem asimilacije menjaju se navike, gube se narodni običaji i sl.

Dužina pričanja pojedinih životnih faza i odlučujućih događaja u životu je zavisila isključivo od izbora žena, tako da su se neke žene osvrnule na obrazovanje samo delimično, akcenat su stavile na način obezbeđivanja ishrane, druge su se koncentrisale na konfiskaciju imanja, dok su treće svoje pričanje usmerile na događaje iz rata.

Čitajući životne priče uočili smo neke zajedničke crte, karakteristične za većinu žena:

Detinjstvo – Uopšteno treba reći da žene pominju doba detinjstva kao etapu igara, ali i obaveza. Bilo je uobičajeno da su se devojčice od 7-8 godina brinule o mlađoj braći i sestrama. Ana kaže: – *Morala sam da čuvam mlađu braću. Čuvala sam ih ispod kola, u hladovini... Oprala sam pelene i prostrla na rudu, da se osuše. Mama je došla i nahranila ih.*

Devojčice uzrasta 9-10 godina su kuvale i radile na njivi: – *Ja sam morala rano jutro da ustanem, jer je kondaš išao rano ujutro. I skuvati ponekad. Kada nisam skuvala, bila sam tučena. A mala sam bila, otprilike desetogodišnjakinja. Marija spominje: – Oni su sejali, jedan za mašinom, jedan je držao kormilo, a ja sam konja. Devet godina sam imala.*

Julka priča: – *Šporeti su bili zidani, visoki, ja na šporet nisam dosegala. Mama mi je na tablicu napisala, šta kada treba da dodam u jelo. Najpre sam stavila hoklicu kod šporeta i tako sam kuvala što sam znala sa tablice da pročitam. Kasnije kad sam imala dvanaest godina, išla sam u nadnicu da zarađujem neki dinar.*

Škola – Prva aktivnost Slovaka po dolasku na nove prostore bila je uređivanje škola i bogomolja. Učitelj i sveštenik imali su najveći autoritet u selu. Zanimljivo je da se i nakon 60-70 godina žene prisećaju svojih prvih učiteljica i učitelja. Tako, na primer, osamdesetčetvorogodišnja Marija još i danas zna koliko njih je sedelo u klupi i ovako se priseća škole: – *Šest godia sam išla u školu i bilo je jako lepo. Drugi razred kada sam išla, tada je bio učitelj Šimkovič. Tako smo šestoro sedeli u klupi, a šest klupa. A kad je bila Porubska, kad sam išla u četvrti razred, ta je bila veoma stroga...* Marija pominje: – *Učiteljica se zvala Zlata Porubska – Jesenska. Deca su se nje veoma plašila, a mene su kod nje odredili. Ja neću da idem nikako. Mene ona neće tući... I onda su me morali upisati kod učiteljice Čanjiove.* Još i danas nakon više od šesdeset godina Terezija pominje koliko ih je bilo u razredu, kao i imena učitelja: – *U razredu nas je bilo dvadeset i dve devojčice i nekoliko dečaka. Mi devojčice smo sedele u klupama sa jedne strane, a dečaci sa druge. Prvi razred nas je učila gospođa ušiteljica Ededova, zatim Sevik, pa Majera...* Na pitanje zašto nije nastavila školovanje Marija je ukratko odgovorila: – *Devojčice nisu slali u školu.* Evi je žao što nije mogla da nastavi školovanje i priča: – *A kada mene nisu hteli da pošalju u građansku školu, nego odmah da služim. Kad nas je bilo krdo dece, tako je bilo potrebno... I knjigu sam dobila za dobre ocene. Kako se hrane konji, nikada neću zaboraviti. I Zuza Gagerova, i ona, kao dobra učenica, tako smo bile besplatno u bioskopu.*

I Mariji iz Kovačice je žao što nije nastavila školovanje: – *Pa nije da nisam htela, ali nije bilo moguće. Ja sam bila dobra učenica, ali šta kada su tada bila samo četiri razreda, šta se tu može? Po diplomu nisam išla, jel je trebalo ići kositi...*

Marka je htela da bude najbolja učenica, pa obrazlaže: – *Nisam htela ići dalje kada sam videla da ne stižem da naučim tako kako treba da naučim. I da idem u staju, i u svinjac, i na njivu, i da učim – nije išlo.*

Terezija je počela da pohađa srednju školu u Somboru, ali po dolasku na raspust školovanje nije nastavila jer ju je odgovorio otac zbog straha od političkog angažovanja ćerke: – *Ali tada su svi bili upisani SKOJ-evci, a ja nisam bila... Ja ne znam, ja bih i u tu školu išla, da nešto naučim, ali bih morala da se upišem (u SKOJ), a ti (tata) ne daš, pa šte će biti? Tatin odgovor je bio: – Znaš šta, nećeš ti ići. I da se osigura, kupio joj je šivaću mašinu.*

Mladost, sticanje poznanstava – Život mladih na selu 20-30-ih godina prošlog veka bio je organizovan na osnovu ustaljenih pravila. Punjenjem trinaeste godine života od devojčice je postao devojčurak, počela je da ide među

mlade – leti na igranke, posle na prela, na sankanje. O prelu Ana priča: – *To je bilo lepo, prele smo, činile smo dobru stvar, ali smo se i zabavljale. Momci su uveče došli sa harmonikom, igralo se malo, niko se nije svađao... To je bilo jedno lepo društvo mladih ljudi.*

Zabave koje su se obično leti održavale u kafanama ili na otvorenim prostorima bile su mogućnost za upoznavanje mladih ljudi. Momci nisu opraštali neuzvraćenu simpatiju, i u mnogim slučajevima su se trudili da „kazne“ devojke. Ana priča: – *Kada se devojci nije sviđao momak, pozvao ju je da igra, pa se sakrio. A kada ona nije imala s kim da igra, morala je da izađe (iz kafane gde se igralo), stidela se. Sve su rekle – jao, odbio ju je.*

Društveni život mladih u seoskim sredinama bio je obogaćen uvođenjem bioskopa, koje u raznim konotacijama spominju skoro sve žene. Jedna od njih kaže: – *Bioskop je stigao, verovatno pedeset i treće, nismo znali i nismo to poznavali. I tako sam onda sredom, ako sam imala dinar, išla u bioskop. A u posleratno vreme tu su se organizovale i beseda sa političkim kontekstom. Julka iz Pivnica spominje: – Subotom smo bili kod kuće, a u nedelju je bila igranka. Najpre su partizani držali govor, a posle toga je bila igranka do jedan. Dok je taj držao govor, dotle smo sedeli, kada je završio, posle smo klupe posklanjali i igrali smo.*

Udaja – Devojke su se udavale vrlo mlade, sa šesnaest – sedamnaest godina. U brak se stupalo crkvenim obredom, nakon toga su sledile bogate svadbene gozbe sa mnoštvom tradicionalnih običaja. I uprkos svojoj mladosti, devojke pripremljeno pristupaju izboru partnera, iako je u većini slučajeva odlučujući momenat ipak ljubav. Ana navodi najpre karakterne osobine svog supruga, a fizički izgled tek na trećem mestu: – *Bio je tako tih, pokoran, lep. Zaljubila sam se u njega. Za Zuzanu je bitna i fizička lepota: – On je bio tako lep čovek, kao lutka. Kada sam ga ugledala, ja ću se za njega izgleda udati, ako me bude hteo!* Ana iz Kovačice se udala za dvadesetjednogodišnjeg obučara kojem je pre toga umrla žena. Ona je sa svojih nepunih šesnaest godina razmišljala ovako: – *Sam je, kuću ima a roditelji stari, sestra u Slovačkoj, ta neće doći. Bićeš majstorica, zašto da ne? Jao, ali je čika, udovac... Al mlad, dvadesetjednogodišnjak.*

Zanimljivo je da nijedna žena ne spominje da je u brak stupila pod prisilom. O tome se govori samo kao nečemu što se desilo nekoj drugoj: – *Imala je izgleda šesnaest i po godina i udali su je. A ona ga nije nosila u srcu, nije bila zaljubljena i uvek je išla plačući...*

Brak, materinstvo – Po tradiciji je mlada nakon svadbe odlazila u kuću mladoženje gde ju je čekala soba uređena nameštajem koji je ona donela u miraz. Život se odvijao u porodičnoj sredini, gde glavnu reč ima najstariji član porodice – deda. Braća žive sa svojim porodicama u zajedničkom domaćinstvu. Marija spominje: – *Već kada sam se udavala, četiri snaje smo bile na salašu. Mariji nije smetala činjenica da su joj život organizovali drugi: – I na kraju*

kažem da je snaji najbolje jer su oni vodili brigu, a mi smo samo radile ono što su nam rekli...

Mlada žena je u novom domaćinstvu imala „listu poslova“ koje je trebalo da uradi. Ana nam o tome priča: – *Tada je snaja morala rano da ustaje, ulicu da pomete, dvorište da pomete, kravu da pomuze, sve da spremi, na sto da pripremi jelo, kofu sa vodom da donese. Kada su seli za sto, činiju na sto sam trebala ja da donesem, a ja sam jela u međuvremenu, kada sam stigla. A kada su došla deca, to je bio problem.*

Julka je, doduše, živela nakon svadbe sa mužem sama, ali to je opet donosilo probleme: – *Mi smo ostali sami. A bila je to velika beda. Ni hleba, ni brašna, ni nešto da zapalimo u šporet, ni ništa. Maca se ovako priseća svoga oca: – Otac je bio veoma strog. Mi nismo smeli da kažemo pred ocem – nećemo. I mamu je tukao, jao, ne mogu da vam kažem, šta je moja mama istrpela. Inače u tradicionalnom slovačkom domaćinstvu posao se delio na muški i ženski. U Kisaču je to bilo ovako: – Bile su krave, bili su konji. Muški posao bio je da se nahrani, počisti... Žene su muzle, žene su radile sa mlekom. A kad muškarca nije bilo, žena je morala i za njega. Pitala sam, šta se dešava kad se žena razboli: – Tada je komšinica morala da pomuze. Nisu tada znali ljudi da muzu. Često se dešavalo da je usled teških poslova na njivi dolazilo kod žena do pobačaja. Tada su u većini slučajeva supruzi i roditelji pazili da se sledeća trudnoća uspešno završi. Inače trudnoću su žene skrivale pred očima javnosti. Ana nam o tome priča: – Ali to se sakrivalo, da se to ne vidi. To je tako bilo, ne samo ja, sve smo. Samo se sakrivati kod kuće da niko ne vidi da je u drugom stanju. Ma kakvi da se ide kod lekara kad je u drugom stanju! Vaspitanje dece je bio isključivo ženski posao: – Suprug, to tada nije ni dolazilo u obzir, ni jednom nije čuvao. Nije ni mogao, nije imao vremena.*

Zaposlenje – Obezbeđivanje sredstava za život kod žena u Vojvodini bilo je uslovljeno socijalno – ekonomskim i geografskim faktorima. U rodnoj Bačkoj žene su radile na njivama zajedno sa supruzima i starijom decom. Siromašnije porodice su radile kao nadničari kod bogatijih gazda. Bili su tu i sezonski poslovi u sremskim vinogradima. Iskazi ovih žena mogu se sažeti u jednu rečenicu: žene su na ovim prostorima radile vrlo mnogo i vrlo dugo. Kategoriju slobodnog vremena takoreći i ne poznaju. Ana iz Kisača priča: – *Moja mama je otečene ruke imala, to se lomilo na rukama. A to su trnule ruke noću, nije mogla da spava. Kraj kreveta ruka, a ujutro opet taj hladan kukuruz da bere. Druga spominje: – A za novac smo radili tako, da smo naša tri jutra zemlje kopali do pet sati, posle do noći smo išli da kopamo, da zaradimo. A došli smo sa kopanja, mama sa tatom su bili kod kuće, ugrejali su konoplju, a uveče smo namlatili otprilike osam veza. Ili smo počesljali. Zimi smo non stop tkali.*

Žene u Banatu koje su živеле u blizini velikih gradova odlazile su uglavnom u Beograd i druga mesta gde su kao mlađe devojke pomagale oko dece, a kasnije su radile kao pomoćnice u domaćinstvima, spremale su, peglale, krečile stanove.

O tome u kolikom broju su dolazile žene da rade u beogradskim domaćinstvima priča Ana iz Kovačice: – *To su se Beograđani čudili kad je došao padinski autobus, naš autobus, i to tri – četiri autobusa. Kad je samo po pedeset iz svakog autobusa, a manje više sve žene* (žene su bile obučene u slovačke nošnje). *Jedan stariji čovek tako stoji, a baš sam ja na njega naišla. Stoji, gleda u mene i kaže: – Ženo, molim te, ali iskreno da mi kažeš, da li sve radite u istoj fabrici?*

Eva iz Kovačice otišla je da služi u Beograd kao trinaestogodišnjakinja. O svojim počecima pri hranjenju dece danas sa humorom priča: – *Goran se jako popravio, a trebala sam da mu dajem pola vode, pola mleka. A meni ga je bilo žao, ja sam samo malo vode stavilo i dobro. Goran debeo, idemo na kontrolu, a ona se sa njom svađa: – Radiš u dispanzeru, a znaš da mala deca, koja ne sisaju ne smeju da budu debela.* Posle je radila u raznim beogradskim domaćinstvima punih dvadeset sedam godina. Slično je radila i Marija.

Ana je počela da sprema, a posle je prešla na krećenje stanova. Zajedno sa ćerkom je prošla skoro ceo Beograd: – *I cele zgrade smo krečile, mislim cele stanove na svim spratovima.* Zajednička crta kod svih žena je da su tokom godina rada u domaćinstvima uspostavile prijateljske odnose i čak i danas, kada ne rade, još uvek su sa nekima u kontaktu.

Da obezbede novac za domaćinstvo, žene su odlazile da rade i u inostranstvo. Marija iz Kovačice je bila u Nemačkoj. A Terezija o svojim iskustvima sa rada u Nemačkoj priča: – *Oni Jevreji su hteli da ja budem kod njih, ali ja posle tamo nisam ostala. Ja sam u bolnici dobila veću platu. Znala sam gde je koji, nosila sam im mantile. I ova pisma sam im raznosila, lekove kad je trebalo doneti, isto sam raznosila. Bili su jako zadovoljni, ja sam se veoma trudila.* U domaćinstvima u Novom Sadu radila je Marka koja je šesnaest godina negovala bolesnu ženu sve dok nije morala da prestane sa radom, jer joj se majka jako razbolela. Maca iz Novog Sada je takođe radila na raznim mestima, najduže u poslastičarnici, a i u penziji je zarađivala spremanjem kolača.

Julka iz Pivnica otišla je za poslom čak u Kanadu. Najpre je radila na farmi gde je imala „lakše poslove“. Radila je od sedam do šest uveče, sa pauzom za ručak: – *Kada sam se prvi put vratila, kupili smo drvo, crep, to što je trebalo za kuću.* Nakon četiri godine se opet vratila u Kanadu i počela da radi u motelu. Težnja da zaradi novac ju je terala do krajnjih mogućnosti: – *Kuhinja nije imala ni prozor, samo taj aspirator, a kada se kuvalo, to je vuklo gore. Pored su imali veliku sobu, gde se sve smrzavalo, a sve to tokom jednog ručka sam i dvadeset puta morala da odem iz toplog u hladno. Jao, veoma malo sam spavala. U subotu se spremalo, prali su se prozori.* Nije ni čudo što se u ovakvim uslovima Julka brzo razbolela i nakon lečenja u bolnici vratila se kući.

Zuzana je od sedamnaest godina radila u firmi kod privatnika, a kada je saznala da nije bila socijalno osigurana, prešla je u društvenu fabriku na preradu kudelje, ali se ovde, već kao udata žena, sreće sa problemom seksualnog

uznemiravanja na poslu od strane pretpostavljenog: – *Ma bio je veoma bezobrazan, neću sve ni da pričam.*

Jedan od načina zarade bio je i prodaja robe proizvedene ili napravljene kod kuće. U posleratnim godinama to je bilo posebno opasno, jer je bilo zabranjeno. Julka iz Pivnica, koja je odlazila u Beograd kao i stotine drugih žena iz slovačkih sela, spominje: – *Imala sam na suknjama ušivene džepove. To što nije smelo da se nosi stavila sam u suknje. Maslac sam umotala u celofan da se ne istopi.*

U zimsko vreme, kad žene nisu imale posla na njivi, zarađivale su preprodajom razne robe. Ovde kupljenu robu prodavale su u Slovačkoj, a iz Austrije su opet donosile stvari koje su ovde bile tražene. Na svojim putovanjima često su posećivale Poljsku i Italiju.

Eva priča: – *Išli smo u Slovačku, u Poljsku, u Austriju. Nikad nisam čekala, idi ti Mišo da zaradiš, a ja ću biti kod kuće.* I Marija iz Kovačice je donela opremu za decu iz Slovačke, a često je išla na „šverc“ u inostranstvo. O carinicima ovako priča: – *Tako su bili radoznali gde su te pare bile skrivene. Evo ovde u novčaniku. Ali nisu bile. Bile su meni tako kao sa naličja kecelje džep, ali znali smo i mi to da napravimo.* Ana iz Kisača prešla je kao preprodavac skoro celu Slovačku. Iz njenog opsežnog pričanja izdvajamo: – *Prodavali smo vegetu i kafu smo pune kofere nosili u Slovačku. Ali isplatilo se, i odeću mojima i sve sam kupila, šta je trebalo. Ja sam za dve kile kakaa kupila kolica, a za tri kile kakaa bicikl sam kupila.*

Slovačke žene, bilo da su živele i radile na selima, bilo u urbanoj sredini, uvek su bile vredne, snalažljive i uporne. U poslu se nisu štedele. Svojom vrednošću su dobile priznanje u našim gradovima ali i u inostranstvu, a sebi su obezbedile solidnu egzistenciju.

Uticaj ratova i politički događaji – Svedočanstva žena o grozotama rata, o teroru, o ubistvima su za nas bitan istorijski materijal. Pripadnici okupacionih armija su 13. oktobra 1944. zapalili deo naselja Kisač, stanovnike su isterali na prostor iza sela nazivan „jame“ sa namerom da grupno streljaju stanovnike. Iako svoju nameru nisu ostvarili u celosti, ipak je bilo deset žrtava, od toga pet žena i dvoje dece. Pred nama je strašno Anino svedočanstvo: – *Sve su nas isterali, a posle u jednoj kući, tamo prekoputa, bilo je petoro, nisu išli u jame, svo petoro su ubili. A na ulici, posle, isto je jedna žena imala puno dece, a bila je u „dekunki“. A ona kao mama išla je napolje iz „dekunke“, i ubili su i nju.*

Zanimljivo je da Ana za taj strašan čin ne osuđuje samo okupacionu vojsku, nego i partizane koji su, po njoj, dali povod za tu strašnu osvetu: – *Partizani su ovo načinili, šta se tu desilo. Partizani da nisu prkosili... oni nisu imali tu šta da traže. Nemci su išli na Stepanovićevo, a tu su ih ubili – jednog su ubili, jedan je ostao. E posle su oni zato, što su to partizani radili.*

Maca je tokom rata zajedno sa roditeljima išla u Mađarsku, gde je bila svedok nasilja sovjetske vojske nad mađarskim stanovništvom. Iz njenog pričanja izdvajamo: – *Ali ušli su Rusi. Mama nas je vezala i sakrila... ali dalje su sve*

pobili. Jednu trudnu ženu i muškarca, sve su pobili. I stotine i stotine su pobili. To je bilo strašno šta sam videla.

Posebno je potresno pričanje o patnjama žena tokom ispada okupacionih vojski u Novom Sadu: – *Na Detelinari žena, šest sinova su joj ubili. Morala je da gleda. Ona kaže: – Ubijte i mene, da ne gledam sve. Sve su joj ubili.*

Na život žena odrazili su se i politički događaji nakon rata. Zvanična politika je propagirala ravnopravnost žena, ali siromaštvo, odvajanje od najbližih, gubitak imanja znatno je uticao na psihičko stanje žena. Ana je došla da živi kod suprugovih roditelja nakon što su posledicom konfiskacije ostali najbedniji u selu. Nabraja dugu listu životinja, mehanizacije i drugih stvari koje su oduzeli suprugovim roditeljima. Na kraju konstatuje: – *Stvarno ništa nisu imali, jer ni komšije nisu smele da im donesu brašno, hleba im nisu ostavili, pomeli su sve, nisu im ostavili ni slamenu korpicu brašna. Krišom su im prijatelji nosili jelo. A nisu im dali ni da se zaposle.* Na pitanje kako je podnosila svekrva kad su joj još i muža odveli u zatvor, kratko odgovara: – *Bilo joj je jako teško, jako teško, jer oni su imali šezdeset jutara zemlje, pa su im uzeli taj prvi agrar trideset jutara, a posle su im konfiskovali sve, ostavili su im samo tri jutra.*

Marki su zbog toga osudili oca, koji se od posledica zatvora razboleo. Marka kaže da je mama s plačom podnosila gubitak imanja i muževljev boravak u zatvoru, ali spominje i to da je znala da se snađe: – *Gajo je noću doneo te svinje, a moja mama je znala dobar sapun da kuva. I dok je tata došao iz zatvora, bilo je toliko skuvanog sapuna, da... A onda smo to nosili u Novi Sad da prodajemo.*

Druge žene su se složile sa agrarnom politikom i shvatale su da je to pošteno rešenje: – *A sada je bilo lakše pored Tita. Tito je uzeo zemlju i svima ostavio sedamnaest jutara. A tu, naši, su imali dva jutra, pa su dobili, da bi imali četiri. A ko nije imao ništa, tamo su dali četiri jutra. Tako je podelio, kada je došao Tito.*

Nažalost i najnoviji događaji su se nepovoljno odrazili na živote mnogih žena. Bombardovanje 1999. godine je mnogim ženama donelo puno teskobe i tuge, kada su izgubile svoje najbliže, ili su izgubile svoje domove. Ana spominje dečake koji su poginuli, kada je bio pogođen radar nedaleko od njihovog salaša.

Marki je bomba oštetila kuću iz koje se samo čudom spasila bez ranjavanja: – *Ja sam ušla u kuhinju i imam šta da vidim. Ja vidim mesec. Takva rupa na plafonu.*

Slavljenje praznika, slobodno vreme – Klasičan praznični dan u slovačkim porodicama je nedelja i dosad se održala tradicija proslave hrišćanskih praznika, i to pre svega Božića i Uskrsa. Za vreme ovih praznika ukućani odlaze u crkvu, spremaju posebna jela i čuva se mnoštvo drugih običaja vezanih za ove praznike.

Slavljenje državnih praznika se u domaćinstvima nije očuvalo. Retke su i proslave rođendana. Ana iz Petrovca je svoj rođendan slavila, ali to je pre izuzetak, jer uglavnom starije žene vrlo retko slave svoje rođendane. Jedan od mnogih odgovora: – *Ne, to se nije slavilo. Nisam ni znala kada imam rođendan.*

Tada se štedelo, znate? Ma kakvi. Potrošiti tamo... Dan žena se slavio u slučaju da je makar jedan od partnera bio zaposlen. Ako su kod supruga na poslu slavili 8. mart, tada je obično doneo i supruzi cveće.

Što se tiče odmora, slobodnog vremena, ovo je pitanje neke žene iznenadilo i bile su zbunjene. Marija iz Kovačice je jednostavno odgovorila: – *Odmor je bio tek uveče i noću.* Ana iz Kisača konstatuje: – *Slobodno vreme ja imam nedeljom. Idem u crkvu i pre i posle podne.*

Pored svih obaveza žene, ipak, nađu vreme za čitanje, kao Marija koja odgovara na pitanje da li još čita knjige: – *Čitam ja ove iz crkve, imam čak i Bibliju i „spevnjik“, tako te.* Ili Ana: – *Čitam, ne idem nigde pa čitam. Meni to fali, od malena. Moj je uvek govorio, da ja nisam trebala da budem seljanka.* Eva je drugačija: – *Nisam volela da čitam, uvek sam ja štrikala, prela.* Ana iz Petrovca ima lep hobi: – *Pre smo preli, ali to je izašlo iz mode, tako da smo počele ovo da crtamo (pokazala je oslikane šolje, poslagane na pečki). Takvih stodvadesetosam komada sam oslikala, to nije bilo za prodaju, to je samo za poklon.*

Žene su prele, vezle, štrikale, crtale, u svim poslovima su ostavile deo sebe, svog smisla za lepo. Neke pišu dnevnike, druge vole da čitaju, neke sakupljaju narodne pesme i priče, druge idu u crkveni hor.

U ovoj publikaciji čitaocima predstavljamo 11 životnih priča Slovakinja koje su svoj životni vek provele u Vojvodini. Prvi put su životne priče Slovakinja ovako predstavljene javnosti što bi trebalo da bude podsticaj za buduće sistematsko sakupljanje ove vrste dokumenata kao mogući izvor ženske istorije.

Antonija Ferko, Veronika Mitro i Svenka Savić Novi Sad, 22. oktobar 2003.

Literatura:

*** *Archív Slovenskej evanелиckej cirkvi Novy Sad* – Material: História evanелиckej cirkvi augsburského vyznania v Juhoslávii.

Hodolič, Jarmila (2001), *Prvo žensko udruženje Slovakinja u Vojvodini: povodom 80 godina od osnivanja (1921-2001)*, CMK Informator, br. 24, str. 8-11.

*** (1988) *Matica Slovenská – Dvadsať rokov práce s krajanmi* (Matica slovačka – Dvadeset godina rada sa zemljacima), Bratislava.

Savić, Svenka, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović (2001), *Romkinje*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka et al. (2001), *Vojvođanke (1917 – 1931): životne priče*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (2002), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini*, CMK Informator, br. 35/36, 8-18.

Savić, Svenka et al. (2003), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini*, Futura publikacije I Ženske studije i istraživanja, Novi Sad (u štampi).

Sirácky, Ján (1985), *Dlhé hľadanie domova* (Dugo traženje domovine), Matica Slovenská, Bratislava.

Tot, Marija et al. (2003), *Rusinke – životne priče (Ruskin<: `ivotni pripovedki Ruskinqoh)*, Futura publikacije I Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Vyskočil, Kamil, Vladimír Labáth (1971), *Prikutí k brázdám* (Prikovani uz brazde), Bratislava.

Biografie spolupracovníčok

Ferková, Antónia (1952, Prešov, Slovenská Republika) do Nového Sadu prišla roku 1993. Absolvovala Ekonomickú fakultu a za sebou má 21 rokov praxe v poľnohospodárskych organizáciách na Slovensku. Ovláda prácu na počítači. Spolupracovníčkou je Ženských štúdií a výskumov na projekte Životné príbehy žien, príslušníčok menšinových spoločností: Slovenky.

adresa: *Bulvár Vojvode Stepe 65, Nový Sad*

Hodoličová, Dr. Jarmila (1952, Hložany) absolvovala Filozofickú fakultu v Novom Sade, odbor Slovenský jazyk a literatúra. Magisterskú prácu obhájila na Filozofickej fakulte v Novom Sade na tému Vývin slovenskej prózy pre deti vo Vojvodine. Doktorát obhájila tiež na Filozofickej fakulte v Novom Sade. Prednáša na Katedre slovenského jazyka a literatúry na FF UNS a na Učiteľskej fakulte v Sombore – oddelenie v Báčskom Petrovci. Zaoberá sa výskumom slovenského ženského hnutia spisovateliek z Vojvodiny. Sleduje detskú literatúru v slovenskom jazyku. Spolupracuje so Ženskými štúdiami na projekte Životné príbehy žien, príslušníčok menšinových spoločností: Slovenky.

adresa: *Bulvár Oslobodenia 145, Nový Sad*

Jašková, Anna (1979, Kovačica) absolvovala Filozofickú fakultu v Novom Sade na Katedre slovenského jazyka a literatúry a Špeciálne akademické štúdiá v Báčskom Petrovci. Súčasťou je redaktorského tímu prílohy týždenníka Hlasu ľudu pre kultúru, vedu, umenie a literatúru Obzory. Okrem slovenčiny a srbčiny ovláda aj angličtinu a nemčinu. Ovláda prácu na počítači. Študentkou je postgraduálnych štúdií na Filozofickej fakulte v Novom Sade, odbor slovenská literatúra vo Vojvodine. Tiež je študentkou vzdelávacieho programu Ženských štúdií a výskumov a spolupracuje na projekte Životné príbehy žien, príslušníčok menšinových spoločností: Slovenky.

adresa: *Bulvár Kralja Petra 56, Nový Sad*

Mitrová, Veronika (1965, Novi Sad), absolvovala Filozofickú fakultu v Novom Sade, odbor Psychológia. Absolvovala vzdelávací program ženských štúdií a výskumov a Európsky koledž (Zürich). Zamestnaná je v Ženských štúdiách ako koordinátorka dokumentatívno-informatívneho strediska. Je asistentkou na projekte v projekte Životné príbehy žien príslušníčok menšinových spoločností.

adresa: *Velebitska 5, Nový Sad*

studije

Ženske
i istraživanja

Mileva Marić Ajnštajn

Udruženje građana *Ženske studije i istraživanja* obrazuju žene i muškarce kako bi bolje razumeli sadašnju podelu prema polu u domenu obrazovanja, nauke, umetnosti, religije, tehnologije i drugih oblika svakodnevnog života. Teorijski pristup je interdisciplinaran, metod alternativan akademskom, a stečeno obrazovanje u funkciji aktivne primene u životu i radu ili daljem samostalnom istraživačkom radu.

Ukratko, *Ženske studije* su alternativni interdisciplinarni, obrazovni program namenjen onima koji žele više da doznaju o pitanjima društvene uslovljenosti rodnosti kod nas i u svetu.

• YU 21000 Novi Sad
Kralja Aleksandra 8
Tel. 381/21/614-697
Fax: 381/21/397-469
Email: studije@eunet.yu
mob. 063 8112412

Združenie občanov Ženské štúdie a výskumy vyučujú ženy a mužov, aby lepšie pochopili súčasnú problematiku rodovej dištinkcie v oblasti vzdelávania, vedy, umenia, vierovyznania, technológie, ako aj ostatných oblastí každodenného života. Teoretický prístup je interdisciplinárny, metóda je alternatívna akademickej a získané vzdelávanie je vo funkcii aktívneho využitia v živote, práce alebo v ďalšej samostatnej výskumnej práci. Skrátka, Ženské štúdie sú alternatívny, interdisciplinárny, vzdelávací program určený tým, ktorí chcú vedieť viac o problematike spoločenskej podmienenosti rodu u nás a vo svete.